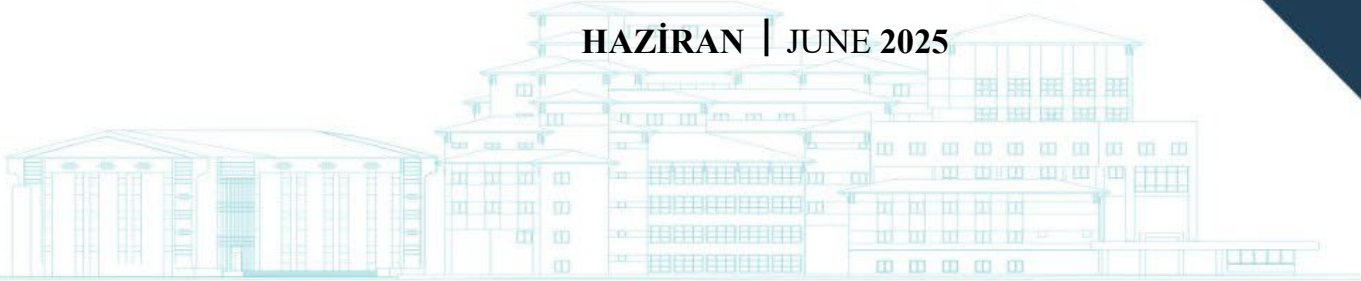

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Recep Tayyip Erdogan University
Journal of Social Sciences

CİLT / SAYI | VOLUME /ISSUE: 12/1

HAZİRAN | JUNE 2025

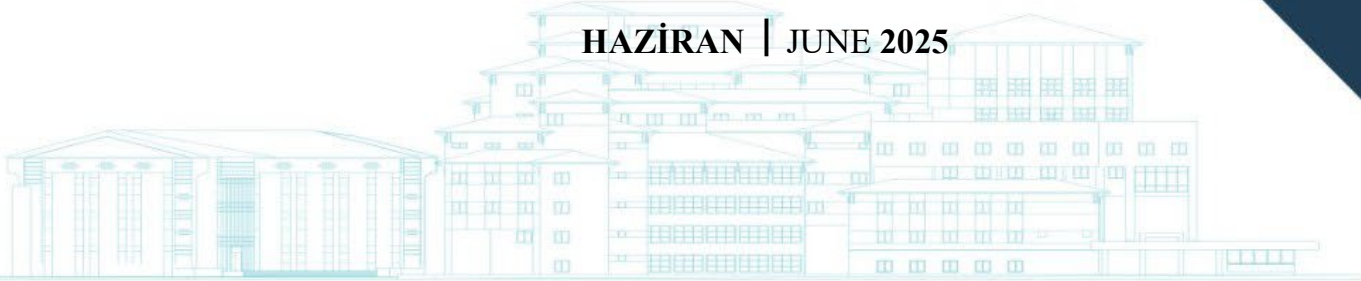

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Recep Tayyip Erdogan University
Journal of Social Sciences

CİLT / SAYI | VOLUME /ISSUE: 12/1

HAZİRAN | JUNE 2025

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi *Owner on Behalf of*
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü *Recep Tayyip Erdogan University Institute of*
Adına Sahibi *Graduate Studies*

Prof. Dr. Adem BELDAĞ
Müdür

Baş Editör / Editor-in-Chief
Doç. Dr. Mücahit BEKTAŞ

Editör / Editor
Doç. Dr. Zafer BEKİRYAZICI
Dr. Öğr. Üyesi Merve TOPTAN

Editör Yardımcıları / Assistant Editors
Arş. Gör. Dr. Ayşegül TOPRAK ŞAHİN

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Ferah YILDIZ	Kocaeli Ü. – Muhasebe, İç Denetim
Doç. Dr. Abdülkadir ÖZTÜRK	Recep Tayyip Erdoğan Ü. – Pazarlama
Doç. Dr. Fatih GÜLER	Çanakkale Onsekiz Mart Ü. – İdare Hukuku
Doç. Dr. Cenk BEYAZ	İstanbul Medeniyet Ü. – Göç Sosyolojisi, Nitel Yöntemler
Doç. Dr. Güler DİNÇEL YANIK	Recep Tayyip Erdoğan Ü. – Yönetim ve Örgütsel Davranış
Doç. Dr. Saadet Ela PELENK	Recep Tayyip Erdoğan Ü. – İnovasyon Yönetimi, Liderlik
Dr. Öğr. Üyesi Damlanur KÜÇÜKYILDIZ GÖZELCE	Recep Tayyip Erdoğan Ü. – Türkiye Sahası Türk Halk Bilimi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih SERT	Gaziantep Ü. – Derin Öğrenme, Modelleme ve Simülasyon
Dr. Öğr. Üyesi Sema YAZICI-KABADAYI	Recep Tayyip Erdoğan Ü. – Eğitim, Psikolojik Danışmanlık
Dr. Öğr. Üyesi Emre ÜRKMEZ	Recep Tayyip Erdoğan Ü. – Ekonometri
Dr. Öğr. Üyesi Resul TURAN	Recep Tayyip Erdoğan Ü. – Yakınçağ Osmanlı ve Rus Tarihi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim OLGUN	Recep Tayyip Erdoğan Ü. – Kamu Ekonomisi, Mali Hukuk

Türkçe Dil Editörleri / Turkish Language Editors

Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ
Arş. Gör. Saliha TUNÇ

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor
Arş. Gör. Esra TUYSUZ

Mizanpaj Editörü / Layout Editor

Dr. Arş. Gör. Muhammed Yasin YASSIKAYA

Yayın (Editör) Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Yılmaz BİNGÖL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Halil KOCA	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah BAY	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BAYTOK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Şevket TOPAL	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Yaser SNOUBAR	Qatar University
Doç. Dr. Ferah YILDIZ	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Kamer İlgin ÇAKIROĞLU	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Seyil NAJIMUDINOVA	Kyrgyz-Turkish Manas University

Yayın Danışma Kurulu / Publication Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Aykut GÖKSEL	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir BULUÇ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet YANIK	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan ARSLAN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Ali ESİR	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk TANRIVERDİ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer İSKENDEROĞLU	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Musa EKEN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem ES	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faruk URSAVAŞ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz GEÇİT	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Faik TANRIKULU	İstanbul Medipol Üniversitesi
Doç. Dr. Ebubekir MOLLA AHMETOĞLU	İstanbul Üniversitesi

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kez (Haziran-Aralık) yayımlanan hakemli bilimsel bir dergidir. Bu dergide yayımlanan makalelerin bilim, etik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yer alan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'nin veya Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün görüşlerini yansıtmaz. Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

Recep Tayyip Erdogan University Journal of Social Sciences is a refereed journal and published biannually (June-December). Authors are responsible for the content and linguistics of their articles. Articles published here could not be used without referring to the Journal. The opinions in the articles published belong to the authors only and do not reflect those of Recep Tayyip Erdogan University and Recep Tayyip Erdogan University, Institute of Graduate Studies. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring to the name of the journal.

İndeks Bilgisi

MLA
INTERNATIONAL
BIBLIOGRAPHY

MLA International Bibliography

ERIH PLUS

Index Copernicus (ICI)

ULRICHSWEB™
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

Ulrichsweb™
Ulrich's Periodicals Directory

academindex

Academindex International Journal
Database

ACARINDEX
academic researches index

ACARINDEX
Academic Researches Index

İSAM
İslam Araştırmaları Merkezi

idealonline

idealonline

SOBIAD

Türk Eğitim İndeksi

RESEARCHBIB

JIFACTOR

JIFACTOR

Yazışma Adresi

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü
53200 – RİZE / TÜRKİYE

Telefon: +90 464 217 29 19
E-Posta: sbedergi@erdogan.edu.tr

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Araştırma Makaleleri | Research Articles

Araştırma Makalesi / Research Article

Ferhat ile Şirin Hikâyesinin Rene Girard'ın Arzu Üçgen Modeli Çerçevesinde Analizi
Analysis of the Story of Ferhat and Shirin within the Framework of Rene Girard's Desire Triangle Model

Merve Nur Sezgin 1-12

Araştırma Makalesi / Research Article

**A Perception of the Imperial Order by a Russian Élite Woman in the 19th Century
Caucasus: A Concise Analysis on Propaganda Authored by Vera Zhelikhovskaia on the
Russo-Ottoman War, 1877-1878**

*XIX. Yüzyıl Kafkasya'da Rus Seçkin Kadının "İmparatorluk Düzenine" Algısı: 93
Harbi'ndeki Vera Jelihovskaya'nın Propagandasına Kısa Değerlendirme*

Motoaki-akiyo Sano 13-30

Araştırma Makalesi / Research Article

**The Impact of Constitutional Vacuum on the Effectiveness of Decentralization: The
Case of the Republic of Mali**

*Anayasal Boşluğun Yerel Yönetim Sistemlerinin Performansına Etkisi: Mali Cumhuriyeti
Örneği*

Sakinatou Mashoud ve Mouhamed Bachir Diop 31-42

Araştırma Makalesi / Research Article

**26 Eylül Gününün Dil Bayramı Olarak Kabulü ve Amasya'da Dil Bayramı Kutlamaları
(1935-1936)**

*Acceptance of September 26 as Language Day and Language Day Celebrations in Amasya
(1935-1936)*

Turgut İleri 43-55

Araştırma Makalesi / Research Article

**Sinema Filmindeki Halkbilimi Unsurları Üzerine Bir Araştırma Örneği: Hacivat ve
Karagöz Neden Öldürüldü?**

*A Research Example on Folklore Elements in Cinema Film: Why Hacivat and Karagöz were
Killed?*

Mustafa Solmaz ve Raşit Kostak 56-69

Araştırma Makalesi / Research Article

Öğretmenler Yapay Zekâyı Benimsedi Mi? K-12 Eğitim Sistemlerinden Öğretmen Deneyimlerinin Bir Sentezi

Have Teachers Embraced Artificial Intelligence? A Synthesis of Teachers' Experiences from K-12 Education Systems

İbrahim Can Güngör ve Talip Öztürk.....70-100

Araştırma Makalesi / Research Article

Türk Dış Politikasının Esasları: Tarihsel Süreçte Konjonktürel Değişimler

Principles of Turkish Foreign Policy: Conjunctural Changes in the Historical Process

Muhammet Yıldız.....101-120

Araştırma Makalesi / Research Article

Romanov Hanedanı'nın 300. Yıldönümü Törenleri: Kafkasya'da Meşruiyet, Propaganda ve Kimlik Politikaları

The 300th Anniversary of the Romanov Dynasty: Legitimacy, Propaganda, and Identity Politics in the Caucasus

Resul Turan.....121-132

Araştırma Makalesi / Research Article

Investigating the Impact of Green Advertisements on Consumers' Sustainable Consumption Behaviors in Turkey

Türkiye'de Yeşil Reklamların Tüketicilerin Sürdürülebilir Tüketim Davranışları Üzerindeki Etkisinin Araştırılması

Abdülkadir Öztürk, Mustafa Said Akın ve Nachiketas Nandakumar.....133-151

Araştırma Makalesi / Research Article

Sustainable Development Goals and Türkiye in the Centennial of the Republic

Cumhuriyetin 100. Yılında Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve Türkiye

Ali Fuat Yılmaz, Billur Engin Balın ve Özcan Garan.....152-176

Derleme Makale | Review Article

Öğretmenlere Yönelik Mesleki Gelişim Faaliyetleri: Bir Derleme Çalışması

Professional Development Activities for Teachers: A Review Study

Emre Arslan.....177-196

Olgu Sunumu | Case Report

Aile Danışmanlığında Gelişimsel Perspektif: Örnek Bir Uygulama

Developmental Perspective in Family Counseling: A Case Study

Abdullah Türkmen.....197-208

Ferhat ile Şirin Hikâyesinin Rene Girard'ın Arzu Üçgen Modeli Çerçevesinde Analizi

Analysis of the Story of Ferhat and Shirin within the Framework of Rene Girard's Desire Triangle Model

Merve Nur SEZGİN*

Öz

Ferhat ile Şirin hikâyesi, René Girard'ın arzu üçgeni teorisine mükemmel bir örnek teşkil eder. Hikâyede Ferhat, Şirin'e olan aşkını Kral'ın Şirin'e olan arzusundan öğrenir. Bu durum, Girard'ın teorisine göre "arzu üçgeni" oluşturur: Ferhat, Şirin'i doğrudan değil, Kral'ın Şirin'e olan arzusunu taklit ederek arzulamaktadır. Bu taklitçi arzu, Ferhat'ın Şirin'i kazanmak için kendini tüketen bir çabaya sürüklenmesine yol açar. Şirin ise, Kral'ın arzusunun farkında olarak, Ferhat'ın arzusunu tetikleyen bir nesne haline gelir. Ferhat, Şirin'i elde etmek için Kral'ın arzusuyla rekabet eder, ancak Girard'ın teorisine göre bu rekabet, Ferhat'ın Şirin'e olan arzusunu daha da güçlendirir. Şirin ise, Ferhat'ın aşkı karşısında bir ikilemde kalır: Ferhat'a olan sempatisine rağmen, onu sevmeye korkar çünkü onun arzusunun kaynağı Kral'ın arzusu olduğu için, Şirin'in arzusu Kral'ın arzusuyla örtüşür. Bu durum, Girard'ın teorisindeki "arzu üçgeni"nin trajik sonucunu ortaya koyar: Ferhat, Şirin'i elde edemeyerek ve kendini tüketerek ölür, Şirin ise derin bir üzüntüye kapılır. Hikâyede, arzu üçgeni, aşkın, özlemin ve ihtirasın trajik bir sonucunu gösteren bir araç olarak işlev görür.

Anahtar Kelimeler: Ferhat ile Şirin, Rene Girard Modeli, Üçgen Modeli

Abstract

The tale of Ferhat and Shirin is an excellent example of René Girard's triangle of desire theory. In the tale, Farhad learns about his love for Shirin from the King's desire for her. This situation forms a 'triangle of desire' according to Girard's theory: Farhad desires Shirin not directly but by imitating the King's desire for Shirin. This imitative desire leads Farhad into a self-consuming endeavour to win Shirin. Being aware of the King's desire, Shirin becomes an object that triggers Ferhat's desire. Farhad competes with the King's desire to win Shirin, but according to Girard's theory, this competition further strengthens Farhad's desire for Shirin. Shirin, on the other hand, remains in a dilemma in the face of Ferhat's love: Despite her sympathy for Ferhat, she is afraid to love him because the source of her desire is the King's desire, and Shirin's desire overlaps with the King's desire. This situation reveals the tragic outcome of the 'triangle of desire' in Girard's theory: Farhad dies by failing to win Shirin and exhausting himself, while Shirin is overcome with deep sorrow. In the tale, the triangle of desire functions as a tool to show a tragic outcome of love, longing and ambition.

Keywords: Ferhat and Shirin, Rene Girard Model, Triangle Model

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi, mnt1989@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-2124-3821

Atıf/Citation: Sezgin, M.N. (2025). Ferhat ile Şirin Hikâyesinin Rene Girard'ın Arzu Üçgen Modeli Çerçevesinde Analizi. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 1-12.

Geliş Tarihi	30.11.2024
Kabul Tarihi	03.04.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	intihal.net
Etik Bildirim	lisansustu@erdogan.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

1. Giriş

René Girard, edebiyat kuramcısı olarak başladığı akademik kariyerinin ilerleyen dönemlerinde antropoloji, kültürel çalışmalar ve dinler tarihi gibi disiplinlere yönelmiştir. Girard, “şiddet” ve “kutsal” arasındaki ilişkiyi düşüncelerinin merkezine yerleştirerek “mimetik teori”yi geliştirmiştir. Bu teorinin anahtarı, arzunun mimetik bir niteliğe sahip olduğudur; yani arzu, temelde taklide dayalı bir süreçtir.

Girard, bu düşüncesini ilk olarak edebi eserleri analiz ederken ortaya koymuş ve ilerleyen dönemde kültür ile dinin kökenine dair daha kapsamlı bir çerçeve sunmak amacıyla “*Şiddet ve Kutsal*” (1972) adlı eserinde detaylandırmıştır. Daha sonra gelen eleştiriler doğrultusunda yaptığı açıklamalara “*Dünyanın Kuruluşundan Beri Gizli Kalmış Sırlar*” (1978) kitabında yer vermiştir. Ayrıca, “*Günah Keçisi*” (1982) adlı eserinde bu teoriyi farklı bir perspektifle irdelemiştir.

Girard, düşüncelerinin bilimsel bir temele oturması için mitler, efsaneler ve kutsal metinleri kanıt olarak ele almanın yanı sıra, romanlar ve tiyatro metinlerini de benzer bir bakış açısıyla incelemiştir. O, şiddet ve kutsal ilişkisini ele alırken edebi eserleri birer epistemolojik kanıt olarak değerlendirmiş, bu sayede edebiyatın estetik ve etik değerinin ötesinde, bilgi üretme kapasitesine de vurgu yapma gereğini duymuştur (Fleming 2014, s. 2).

Girard, ilk eserlerinde Cervantes, Stendhal, Flaubert, Dostoyevski ve Proust gibi önemli roman yazarlarına odaklanmıştır. Ancak daha sonra, Shakespeare’in oyunlarını inceleme yönüne gitmiştir. Girard, Shakespeare’in eserlerinde “ender bulunan ve radikal bir sezgi” sergilediğini ifade etmiş ve bu bağlamda Shakespeare’in oyunlarını derinlemesine ele aldığı “*Theatre of Envy: William Shakespeare*” (1991) adlı kitabını kaleme almıştır. Bu çalışmada birçok oyunun yanı sıra, özellikle “Bir Yaz Gecesi Rüyası”, Girard’ın Shakespeare’in mimetik teorisinin mükemmel bir örneği olarak kapsamlı bir şekilde incelenmiştir (Girard 1991, s. 46). Girard, söz konusu oyuna yönelik teorik merakını dile getirerek, “Şiddetli ve kolektif mimesis hadiseleri hakkında, Bir Yaz Gecesi Rüyası’ndan daha belirleyici olanı yoktur herhalde” ifadesini kullanmıştır. Bu yaklaşım, Girard’ın mimetik teorisinin Shakespeare’in eserleriyle olan derin bağlantısını vurgulamaktadır (Girard 1991, s. 57).

Aşk, tarih boyunca edebiyat, felsefe ve psikolojinin en çok sorgulanan ve üzerinde yazılan temalarından biri olmuştur. Ancak, arzu ve aşkın dinamikleri üzerine yapılan teorik tartışmalar, bireylerin sadece duygusal bağılıkları ile değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve bireysel arzu taklitleriyle şekillendiğini ortaya koymuştur. René Girard’ın arzu üçgeni teorisi, bu dinamikleri derinlemesine inceleyen bir yaklaşım sunmaktadır. Girard, arzu nesnesinin yalnızca bireysel değil, başka bir kişinin arzusu tarafından da şekillendirildiğini savunur. Bu bağlamda, arzu, sadece özlem duyulan bir nesne değil, aynı zamanda başkalarının arzularının izlediği bir yoldur.

Ferhat ile Şirin hikâyesi, bu teoriyi somut bir biçimde gözler önüne seren klasik bir örnektir. Ferhat’ın Şirin’e olan aşkı, aslında doğrudan bir arzu meselesi olmaktan ziyade, Kral’ın Şirin’e olan arzusunun bir yansımasıdır. Girard’ın arzu üçgeni teorisi, Ferhat’ın Şirin’e olan arzusunun Kral’ın arzusunu taklit etmesinin sonucunda nasıl bir ikilem yaratacağını ve bu ikilemin nasıl trajik bir sona yol açtığını açıklamada önemli bir araçtır. Ferhat’ın arzusunun nesnesi Şirin, hem Ferhat’ın hem de Kral’ın arzularının arasında sıkışıp kalır. Bu durum, bireysel arzuların birbirini nasıl pekiştirdiğini ve aynı zamanda bu arzuların yaratacağı tahribatı gösterir.

Hikâyede, Ferhat ve Kral arasındaki rekabet, arzu üçgeninin tipik bir örneğidir: Ferhat, doğrudan Şirin’i arzulamak yerine, Kral’ın onu arzuladığını fark eder ve bu durum, onun arzusunu şekillendirir. Şirin ise hem

Kral'ın hem de Ferhat'ın arzusunun nesnesi haline gelir, ancak bu arzuların karşısında bir ikilemde kalır. Bu durum, Girard'ın arzu üçgeni teorisinin trajik yönlerini ortaya koyar: Aşk, özlem ve hırs arasında sıkışan bireylerin hem psikolojik hem de toplumsal bağlamda nasıl tükendiklerini ve çatıştıklarını inceler.

Bu makalede, Ferhat ile Şirin hikâyesinin, Girard'ın arzu üçgeni teorisi bağlamında nasıl analiz edilebileceği tartışılacaktır. Öncelikle, Girard'ın arzu teorisinin temel ilkeleri ele alınacak; ardından, bu teorisinin Ferhat ve Şirin'in aşk hikâyesine nasıl yansıdığı ve hikâyedeki karakterlerin arzu ilişkilerinin nasıl trajik sonuçlar doğurduğu üzerine bir çözümleme yapılacaktır.

2. Ferhat ile Şirin Hikâyesinin Kökeni

"*Ferhat ile Şirin*" hikâyesi, aynı zamanda "*Hüsrev ü Şirin*" mesnevisinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. "*Hüsrev ü Şirin*", Sasani hükümdarlarından Hüsrev Perviz'in yaşamına ve aşk serüvenlerine odaklanan bir eserdir. Tarihsel kaynaklar, Hüsrev'in zenginliği ve ihtişamı hakkında kapsamlı bilgiler sunarken, Şirin ile olan ilişkisi hakkında yalnızca sınırlı ve farklı nitelikte veriler mevcut olup, bu bilgiler genellikle tek bir cümleyle ifade edilmektedir. Bu durum, Hüsrev'in siyasi yaşamına dair sunulan bilgilerin zenginliği ile aşk hayatına dair bilgi eksikliği arasında bir çelişki oluşturur. (Timurtaş 1959, s. 65). Hikâyenin temelleri, yarı tarihî ve yarı dinî unsurlar içeren olaylarla 10. yüzyılda Firdevsî'nin "*Şehname*" adlı eserinde işlenmiştir. İki yüzyıl sonra İranlı şair Senâî, bu hikâye temasını edebi bir biçimde ele alarak bağımsız bir eser meydana getirmiştir. Azerbaycan Türk Edebiyatı'nın ünlü şairlerinden Genceli Nizâmî, bu hikâyeyi kaleme alarak onu ölümsüzleştirmiştir. Türk edebiyatında aynı hikâye, Ali Şir Nevaî tarafından Çağatay Türkçesi ile "*Ferhat u Şirin*" adıyla yeniden işlenmiştir. Türk edebiyatında Nizâmî'nin etkisiyle kaleme alınan ilk "*Hüsrev ü Şirin*" mesnevisi, Altınordu sahasında yetişen Kutb tarafından yazılmıştır ve bu eser Nizâmî'den tercüme edilmiştir. Daha sonra, söz konusu tema birçok İranlı ve Türk şairi tarafından tekrar ele alınmıştır. Bilhassa Nizâmî'den faydalanan Türk edebiyatında bu hikâyeyi işleyen yirmi bir şair bulunmaktadır. Ali Şir Nevaî, olayları ve karakterlerin rollerini değiştirerek eseri "*Ferhat u Şirin*" adıyla yeni bir tarzda edebiyata kazandırmıştır. İncelememizin kaynaklarından biri, 16. yüzyılda Şâhî tarafından kaleme alınan "*Ferhâdnâme*"dir (Gökalp 2009, s. 496).

Ferhat ile Şirin, geçmişten günümüze birçok edebi tür ve biçimde işlenmiş, mesnevi, halk hikâyesi, tiyatro ve roman gibi çeşitli alanlarda yer bulmuştur. Bu efsanevi aşk, bir kültürel öge olarak zaman içinde farklı dönemlerde ve bağlamlarda nesilden nesile aktarılma imkânı bulmuştur. Çobanoğlu (2008, s. 22), halkbiliminin "*uluslararası disiplinler*" (interdisciplinary) ve "*kültürler arası*" (intercultural) çalışma sistematigi içerisinde yerellikten ulusallığa, oradan da evrenselliğe geçiş yaparak insanlığın ortak kültürel mirasına ve medeniyetine katkıda bulunduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Ferhat ile Şirin'in motifleri, kültürel etkileşim ve paylaşımın önemli bir örneğini teşkil etmektedir. Aktulum (2013, s. 9), bir ulusun kültürel unsurlarını canlı tutmak için bu unsurların farklı dönemlerde sürekli olarak güncellenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. En etkili güncelleme yöntemini ise folklorik öğelerin başka yapıtlar içinde yeniden kullanılması ve bu bağlamda söylemlerarası/metinlerarası bir sürece dâhil olmaları olarak tanımlamaktadır. "*Ferhat ile Şirin*" mesnevisi de bu bağlamda zaman içerisinde çeşitli nazım şekillerine ve türlerine kaynaklık eden bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Çalışmamızda, mesneviyi alt metin olarak ele aldığımızda halk hikâyesi ve romanın, köklü bir yazınsal geleneğe referans verdiği gözlemlenmektedir. Mesneviyi halk hikâyesi, halk hikâyesini de roman için bir alt metin olarak kabul ettiğimizde, bu öykünme daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yazılış tarihleri arasında yüzyıllar fark bulunsa da eserlerdeki karakterler ve olaylar arasındaki benzerlikler, bu öykünmeyi net bir şekilde ifade etmektedir (Aktulum, 2013, s. 9).

Bu eserin, yazılı ve sözlü edebiyat temsilcileri tarafından ilgiyle karşılandığı ve Nevaî'ye ulaşana dek halk arasında çeşitli varyantlarının dolaştığı görülmektedir. 12. yüzyılda yaşamış olan Hoca Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinde de yer alan bu hikâyenin, uzun yıllar boyunca sözlü aktarımlar aracılığıyla sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Nevaî, eserini kaleme alırken bu kültürel kaynakları incelemiş ve kendi döneminin yaşam tarzı ile idealleri doğrultusunda özgün bir eser oluşturmuştur (Afzalov 1950, s. 32).

Ferhat ile Şirin hikâyesi, üzerinde kapsamlı araştırmalar ve incelemeler yapılmış bir eserdir ve bu hikâyenin tarihî gerçekliği dikkate alındığında, kökeninin Arap ve Acem klasik edebiyatına dayandığı kabul edilmektedir. Türk edebiyatındaki klasik eserlerden halk hikâyelerine geçiş süreci göz önüne alındığında, Ferhat ile Şirin'in de Fars-İran edebi geleneği aracılığıyla önce Türk klasik edebiyatına ardından da halk edebiyatına intikal ettiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, hikâyenin edebi evrimi ve kültürel etkileşimleri, Türk edebiyatının gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır (Boratav 1984, s. 18).

Ferhat ile Şirin hikâyesi, yazılı kaynaklarda ilk olarak Firdevsî'nin "Şehnâme"sinde yer almaktadır. Ancak bu efsanevi anlatı, mesnevi nazım biçimiyle edebî bir üslupla ilk kez Nizamî tarafından kaleme alınmıştır. Nizamî'nin kullandığı aruz kalıplarını takiben, Hüsrev Dehlevî, Şair Vahşî ve Visal gibi diğer İranlı şairler de bu konu etrafında eserler kaleme almışlardır (Yılar 2014, s. 11).

Ferhat ile Şirin hikâyesinin en belirgin yazarı Ali Şir Nevaî olarak öne çıkmaktadır. Nevaî'nin kaleme aldığı Ferhad-ü Şîrîn adlı eser, önceki dönem edebi ürünlerine kıyasla yenilikçi unsurlar barındırması ve ana dilde eser yazmanın değerini vurgulaması bakımından önemli bir konuma sahiptir. Bu eser hem edebi hem de dil kaygılarını gözetmesi bakımından önemlidir. (Mallayev 1974, s. 251)

Bu eserlerde Ferhat ile Şirin'in akıbeti, hikâyenin sonunda farklı biçimlerde ele alınmıştır. Bazı versiyonlarda, Hüsrev'in kurnazlıklarına ve yalanlarına kanan Ferhat, intihar ederek hayatına son vermekte; bu trajik olayı gören Şirin de acıya dayanamayarak kendi canına kıymaktadır. Diğer yandan, bazı varyantlarda Ferhat ve Şirin, aşklarına kavuşarak mutlu bir yaşam sürmekte, düğün dernekleri kurarak hayatlarını birleştirmektedirler. Karakterlerin mevcut durumu da eserler arasında değişkenlik göstermektedir. Bazı metinlerde Ferhat, fakir bir çiftçinin oğlu olarak tasvir edilirken, diğerlerinde Çin hakanının oğlu ve şehzade olarak karşımıza çıkmaktadır. Şirin ise kimi eserlerde İran hükümdarı Hüsrev'in cariyesi olarak, kimi eserlerde ise İrmen melikesi olarak betimlenmektedir. Genel olarak, Ferhat baş karakter konumunda öne çıkarken, Şirin ve Hüsrev genellikle ikinci planda kalmakta; iletilmek istenen mesaj, Ferhat karakteri üzerinden aktarılmaktadır (Mallayev 1974, s. 260).

2.1. Arzu üçgen Modelinin Paradigması

Réne Girard, "*Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*" adlı eserinde anlatı türlerini iki ana kategoriye ayırmaktadır. Bu bağlamda, "dolayımlayıcının varlığını hiçbir şekilde açığa vurmeyen eserleri" tanımlamak için "*romantik*" terimini kullanırken; "*dolayımın varlığını belirgin bir şekilde ortaya koyan eserler*" için "*romansal*" terimini tercih etmektedir (Girard 2007, s. 34). Bu bağlamda, "*romantik yapıt, öznenin özerkliğini ve arzusunun kendiliğindenliğini yücelten yapıttır; romansal yapıt da bu yüceltimi kurcalayan ve deşen, aldanişın mekanizmalarını gösteren ve böylece arzusunun dolayımlanmış niteliğini açığa çıkaran yapıt*" (Girard 2007, s. 10) olarak ifade eder. "Özgül ve mikro yapısalcı" olan "imgesel düzenin arzu bağıntısı çerçevesindeki somutlanışını" ortaya çıkarmayı amaçlayan bu yöntemde "*mimesis*", "*şiddet*" ve "*kurban*" kavramları önemli bir yere sahiptir (Güngör 2018, s. 92)

Aristoteles, "*Poetika*" eserinde mimesisi üç boyutta tanımlar: "*taklit etmede kullanılan araç*", "*taklit edilen nesneler*" ve "*taklit tarzı*" (1987, s. 11). René Girard, mimesis anlayışında taklidi, varlıkların birbirine

yakınlaşmasını sağlayan bir ilke olarak tanımlar. Bu bağlamda, kendinden gayrisi ya da başkası hem örnek hem biçim hem de rakip kavramlarıyla, arzu süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Girard, arzuyu anahtar bir kavram olarak kullanarak, “Temelde taklit eder (mimetiktir); örnek aldığı bir arzu doğrultusunda şekillenir ve o örneğin tercih ettiği nesneyi seçer” (Girard 2003, s. 207) şeklinde ifade etmektedir.

Bu kavramsal çerçevede, özne (arzulayan) ile nesne (arzulanan) arasındaki ilişkiyi kuran arzu, her daim kendiliğindendir ve bu durumu basit bir düz çizgi ile temsil edebiliriz. Ancak, “*arzunun doğuşunda üçüncü şahıs her zaman mevcuttur*”, bu da anlatılarda “*dolayımlayıcı*” bir rol üstlenir. Dolayımlayıcı, gizlenmiş bir kışkırtıcı olarak işlev görmek ve öznenin nesnesini başkası tarafından arzulandığı için arzulamasını sağlamaktadır. Arzuyu “*dölleyen*” ve kışkırtan (bir başka deyişle “*dolayımlayan*”) bu üçüncü şahıs, anlatının dinamiklerinde kritik bir yere sahiptir. (Girard 2007, s. 10). Bu bağlamda, özne (arzulayan), nesne (arzulanan) ve dolayımlayıcı kavramları, birbirleriyle mutlak bir bağlılık içinde olan ve birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak değerlendirilmelidir. Girard, dolayımlayıcıyı iki kategoriye ayırmaktadır: “*dışsal dolayım*” ve “*içsel dolayım*.”

Dışsal dolayım terimi, bir öznenin ve bir dolayımlayıcının, aralarındaki mesafeden dolayı, birbirlerinin merkezinde bulunmadığı durumlarda kullanılmaktadır. Bu mesafe, iki olasılık küresi arasında belirli bir ayrılık olduğunda, bu dolayım biçimi devreye girer. Öte yandan, eğer bu iki küre, belirli bir derecede örtüşüyorsa ve özne ile dolayımlayıcı arasında bir bağ kurulabiliyorsa, bu durumda içsel dolayım kavramı söz konusu olacaktır (Girard 2007, s. 29).

Girard (2003, s. 205) tarafından ifade edildiği üzere, şiddet, “*her tür arzunun hem aracı hem nesnesi hem de evrensel öznesi*” olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, taklit eğilimi ve onun doğal sonucu olan taklitçi rekabet, arzunun bir başka arzunun yansıması haline gelmesine neden olmakta ve bu durum kaçınılmaz olarak rekabete yol açmaktadır. Rekabet, arzunun başkalarına yönelik şiddete dönüşmesiyle sonuçlanmaktadır (Girard 2003, s. 239). “Kutsalın asıl merkezini ve gizli ruhunu teşkil eden ‘şiddet’ kavramı, makro düzeyde ‘kurban’ kavramlarıyla bütünleşmekte ve birbirini tamamlayıcı bir ilişki içinde karşımıza çıkmaktadır. Girard’a göre, ‘kurban’, bir günah keçisi işlevi görmektedir. Günah keçisi kavramı, aslında hem kurbanların masumiyetine hem de bu kurbanlar üzerinde gerçekleştirilen toplumsal kutuplaşmaya ve bu kutuplaşmanın kolektif amacına işaret etmektedir. Kurban kavramının bir diğer önemli yanı ise ‘mimesis’ kavramıyla olan ilişkisidir. Mimetik rekabetlerin hâkim olduğu anlatılardaki ilişkiler ağı içinde, kurban mekanizmasının varlığı, bu iki kavram arasındaki bağı somut bir şekilde göstermektedir.” (Girard 2005, s. 190).

Girard’ın “*arzu üçgen modeli*”nin temel amacı, söz konusu kavramlar aracılığıyla anlatılardaki özne (arzulayan), nesne (arzulanan) ve dolayımlayıcı arasındaki ilişkileri analiz etmektir. Bu çerçevede, anlatının çözülme süreçlerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu çözülüş sürecinin tespiti, “*doğrudan yazılı kültür ürünü olarak değerlendirilen pek çok eserin ve yaratım süreçlerinin dinamiklerini*” (İlhan 2017, s. 195) anlamamıza ve yorumlamamıza imkân tanır. Ayrıca, anlatının çözülüş sürecini belirlemenin yanı sıra, anlatı içerisindeki “*katlar*” ile anlatı “*çizgisi*” üzerindeki yatay eklemlenmelerin, dolaylı bir şekilde dikey bir eksene nasıl ve ne şekilde yansıdığını saptamak da mümkün olmaktadır (Barthes 2009, s. 107).

2.2. Ferhat ile Şirin Hikayesinde Mimetik Arzu

Yeryüzündeki şiddet döngüsü, tarihsel dönemlerden bağımsız olarak çeşitli bilimsel incelemelerin odağı olmuştur. İnsanların şiddete olan yatkınlığı, bir başka deyişle şiddete eğilimleri, sürekli bir tartışma konusu olarak ele alınır. René Girard, kapsamlı teoremi aracılığıyla bu sorunun kökenine ve içkin doğasına dair açıklamalar sunmaya çalışmaktadır. Girard’a göre, dinler ve kültürler, varlıklarını tesis etmek ve sürdürmek

amacıyla şiddeti örtbas etme ihtiyacı duymaktadır. Bu örtme durumu, ancak mimetik bir perspektiften bakıldığında açığa çıkabilecektir (Girard 2005, s. 131).

Mimetik olgu, Platon ve Aristoteles düşüncesinden bu yana sosyal bilimler ve sanat araştırmalarında önemli bir yer tutmaktadır. René Girard, mimetik olana yönelik olumsuz değerlendirmelere karşı, bu olgunun Bu durumun, bir kurucu unsur olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Girard, mimetik olgunun "sürü" ya da "kullaşma", "tektipleşme" gibi olumsuz potansiyeller taşıdığına dair inancın, kökenini Platon'un düşüncesine dayandırmakta ve Platon'un mimetik olguya bakış açısında önemli bir bileşenin göz ardı edildiğini ileri sürmektedir. Ona göre, "taklit kültürel sorunsalı kesin bir biçimde Platon tarafından tanımlanmıştır." Ancak Girard, Platon'un mimetizme dair perspektifindeki önemli bir öğenin eksik kaldığını düşünmektedir. Girard'ın yaklaşımına göre, insan davranışlarında öğrenilmemiş herhangi bir şey veya çok az şey bulunmaktadır; bu bağlamda her öğrenme süreci taklit sürecine indirgenebilir. Eğer insanlar aniden taklidi sona erdirseydiler, tüm kültürel biçimlerin yok olacağına inanır. Bu nedenle, Girard'a göre taklit, çağdaş dönemde yayılan olumsuz betimlemelere karşın, kültürel biçimlerin temel kurucu unsuru olarak değerlendirilebilir. Girard, mimesisi ne Aristoteles'in olumlu bir taklit anlayışı ne de Platoncu bakış açısında yalnızca yıkıcı bir unsur olarak ele almaz. Bunun yerine, "Ben" ve "Öteki" arasındaki sürekli karşılıklılığı vurgulayan bir mimetik ilişki tanımlamaktadır. Bu karşılıklılığı oluşturan temel unsur ise 'mimetik arzu'dur; yani arzunun mimetik doğasıdır. Bu bağlamda, Girard'ın mimetik arzuyu anlamlandırma biçimi, kültürel dinamiklerin derin bir kavrayışını sunmaktadır (Girard 2013, s. 18- 19).

Girard, 'mimetik arzu' kavramını dünya üzerindeki şiddet döngüsünün temel bir nedeni olarak ele alır. Mimetik arzu, ilkel bir düzeyde işleyen bir 'arzu üçgeni' aracılığıyla ortaya çıkar; bu üçgen, Özne, model ve nesne arasındaki ilişkiyi tanımlamaktadır. Mimetik arzu, bu mekanizma üzerinden şekillenir. Girard'a göre, özne ile nesne arasındaki arzu, öznenin duyduğu arzunun bir model tarafından etkilenmesi yoluyla oluşur. Burada arzu, nesnenin kendi doğasından ya da nesneye duyulan ihtiyaçtan ziyade, nesnenin başka bir birey tarafından arzu edilmesinden kaynaklanır (Girard 2013, s. 206).

Gil Bailie'nin "Violence Unveiled: Humanity at the Crossroads" (Gözler Önüne Serilen Şiddet: Dönüm Noktasındaki İnsanlık) adlı eserinde, şiddet ve onun toplumsal dinamikler üzerindeki etkileri kapsamlı bir biçimde incelenmektedir. Bailie'nin çalışması, Girard'ın teorilerinin pratikte nasıl tezahür ettiğini ve toplumsal ilişkilerde şiddetin nasıl yeniden üretildiğini açıklamaktadır.

Bu sahne, çocuklar arasındaki sosyal etkileşim dinamiklerini ve kıskançlık ile mülkiyet duygusunun gelişimini inceleyen bir durumu betimlemektedir. İlk olarak, küçük bir çocuk kreşte oyuncaklarla dolu bir ortamda yalnız başına oturmaktadır. Dalgın bir şekilde oyuncaklara bakarken, dikkatini çekebilecek bir nesneye yönelme olasılığı oldukça yüksektir. Bu sırada, odaya giren ikinci çocuk, etrafa yayılan oyuncaklar arasında gözüne çarpan nesneleri değerlendirmeye başlar. İlk çocuk tarafından ilgi gösterilen bir oyuncak, ikinci çocuk üzerinde bir merak uyandıracağı öngörülebilir. İkinci çocuk net bir seçim yapma sürecine girdiğinde, tedricen ilk çocuğun ilgisini yitirdiği ve umursamaz bir tutum sergilediği bu oyuncak, aniden anlam kazanır. İkinci çocuk oyuncak için harekete geçtiğinde, ilk çocuk, oyuncak üzerindeki ilgisinin kaybolmayacağını tehdit altında hisseder. "O benim" şeklindeki yoğun ve hiddetli tepki, başlangıçtaki kayıtsızlık halini bir anda ortadan kaldırır. Bu durum, iki çocuk arasında oyuncak üzerindeki arzuların çatışmasına yol açar; mücadele, her birinin beğenilerinin bir tür kanıtı haline gelir. Çatışma sürecinde, anlaşmazlığın çözümüne yönelik öneriler, her iki çocuk tarafından reddedilir, zira her biri sorumluluğu karşısındaki çocukta görmektedir. Bu durum, çocukların sosyal ilişkilerindeki mülkiyet algısının, kıskançlık duygularının ve çatışma çözüm becerilerinin nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir (Bailie 1995, s. 116-117).

Bu durum, temel rekabet arzusu düzeyinin belirlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Her iki taraf, nesneye sahip olabilmek için duyduğu ihtiyacın boyutunu, o nesnenin hayati, vazgeçilmez ve devredilemez niteliklerini vurgulayan varsayımlarını güçlendirecektir. Bu süreç, karşılıklı bir taklit etkisi doğurur; nesneye ilk yönelen birey, taklitçi tarafından engellenme girişiminde bulunulur. Ancak, bu rekabet kısa bir süre içinde, model-özne arasındaki ilişkinin birbirinde erimesine yol açar. Karşılıklı rekabetin doruk noktasına ulaştığı durumlar, şiddet içeren çatışmalara evrilebilir ve burada taraflar birbirlerinin taklitçileri haline gelirler. Girard, bu taklit durumunun özünde arzunun doğasının yattığı sonucuna varır: “*Arzu, esasen taklit edicidir (mimetiktir); örnek aldığı arzuya göre şekillenir ve bu arzu doğrultusunda belirli nesneleri seçer.*” (Girard 2003, s. 206-207).

Rekabet ve çatışmanın doğasına dair belirli bir eşik, bireylerin düşüncelere yönelik taklit arzularının ilk aşamalarında bariz bir şekilde gözlemlenmektedir. Taklit, başlangıçta zararsız bir arzu olarak değerlendirilebilir. Ancak bu taklit, ideallere ve hedeflere yöneldiği anda, bireyler birbirine tehdit veya rakip olarak bakmaya başlayarak rekabet ve şiddeti tetikleyebilir.

Bireylerin temel gereksinimleri karşılandığında, varoluşsal arzuları 'kendisi olmak' ya da 'var olmak' isteği üzerinden şekillenir; bu bağlamda birey, özgün ve benzersiz kimliğini hayata yansıtma arzusundadır. Ancak bu 'var olma' durumu, henüz tam olarak tanımlanmamış bir nesneye yönelirse, birey, bu nesneyi daha tam ve doygun bir 'var olma' sağlayacak kapasitede bir örnek olarak değerlendirmeye başlar. Bu süreçte mimetik arzu, bireyin kendi varoluşunu tehdit altında hissetmesine neden olarak 'örnek/öteki' ile çatışmayı beraberinde getirir. Nihayetinde bu durum, bir prestij mücadelesine dönüşmektedir.

Girard, çatışma dinamikleri ve bunların şiddetle sonuçlanan çıkarımları üzerine yaptığı açıklamalarda bu süreci detaylandırmakta ve rekabetin doğasını anlamak için bu mimetik arzunun önemini vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Bireysel kimlikler arasındaki etkileşimlerin yalnızca bireysel hırsları etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda toplumsal yapılar üzerinde de önemli sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Rekabetin yoğunlaşmasıyla birlikte, rakipler bu rekabetin kaynaklarını unutmaya eğilim gösterdiğinde, aralarındaki etkileşim artış gösterir.

Rekabet, dışsal hesaplamalardan sıyrıldıkça, saf bir biçimde katıksız rekabet veya itibar rekabetine dönüşür. Her birey, diğerleri için hem hayranlık duyulan hem de nefret edilen bir model olarak, kendilerini aşmak ve aynı zamanda taklit etmek amacıyla birer engel teşkil eder. Bu süreç, bireylerin ve toplumsal yapıların dinamikleri üzerinde derin etkiler meydana getirir (Girard 2018, s. 43).

Model, nesnenin sahip olduğu anlamın değiştiği ve değer kazandığı bir süreci ortaya koymaktadır. Engel hâline gelinmesi durumunda, birey nesneden uzaklaşırken aynı zamanda nesne, gerçekte sahipsiz olmasına rağmen, dışsal bir değer kazanmaktadır. Bu değer, dolayım aracısının itibarının nesneye yansmasıyla oluşmaktadır. Girard’a göre, “*arzu üçgen, nesnesinin yüzünü değiştiren arzudur,*” ifadesi, nesnenin kazandığı değer sayesinde genel bir arzulanma durumuna girdiğini açıklamaktadır. Bu olgu, rekabetin doğurduğu arzunun yarattığı bir yanılsamayı beraberinde getirir; yani temel motivasyon artık nesneye sahip olma arzusundan çok, rakibin alt edilmesi ekseninde şekillenir. Bu alt etme süreci sonrasında elde edilmesi beklenen kazanımlar, birey için daha büyük bir öneme sahip hale gelir. Nesneye sahip olma arzusunu tetikleyen ‘öteki’ bu süreçte, arzu nesnesine sahip olma imkânı veya bu doğrultudaki girişimleri ile özneyi benzeri bir arzu ile donatır. ‘Öteki/model’, karşısına çıkan yeni bir rakip ile birlikte farklı bir motivasyon yaşar; bu durumda, nesne/hedef’e yönelik bir tehdit algılaması devreye girer. Nesneye sahip olamama korkusu, arzusunu daha da güçlendirir ve rekabet koşullarında ‘mimetik arzu’ ile özdeşleşir. Girard’a göre bu döngü, bir “*arzu üçgeni*” meydana getirir; ikizkenar bir üçgen formatında tasarlanabilir. Dolayımlayıcının ve öznenin birbirine yaklaşmasıyla birlikte arzu artar: “*Kutsal nesne erişilebilir bir konuma gelmiştir; özne ile bu nesne arasındaki*

görünür engel yalnızca dolayım aracıdır. Dolayımlayıcı yaklaştıkça, eylem daha da tutkulu bir nitelik kazanmaktadır.” Girard, bu yakınlaşmanın sonucunda ortaya çıkan şiddetli rekabet ortamının, cinayetle sonuçlanabilecek şiddet olaylarına zemin hazırlayabileceğini öne sürer (Girard 2013, s. 83).

Girard'a göre, mimetik arzu, özdeşleşme, nesne seçimi ve rekabet kavramlarıyla ayrılmaz bir şekilde ilişkilidir. Özdeşleşme, öncelikle bir model veya “öteki” ile kurulan benzerlik yoluyla başlar; bu özdeşleşme sonucunda modelin yöneldiği nesneye yönelik bir ilgi ve talep ortaya çıkar. Bu süreç, karşılıklı rekabeti tetikleyen “*mimetik arzu*” ile sonuçlanır. İlk yanılsama nesne üzerindeki rekabetten kaynaklanırken; bu rekabet, zamanla bir kartopu etkisi yaratır. Nesnenin kazandığı sanal prestij ya da biriciklik, ona yönelik daha fazla talep oluşturur. Bu artan talepler, zamanla toplumsal düzeyde bir tehdit unsuru haline gelir. Rekabetin çözümsüzlüğü, taraflar arasında şiddetin ortaya çıkmasına neden olur. Her birey, diğerini hedeflerine ulaşma konusunda bir engel ya da haksızlık olarak görmeye başlar. Bu durum, intikam döngüsünü besleyen bir şiddet sarmalını doğurur. İntikam arzusu, karşılıklı bir korku üzerine inşa edilir; örneğin, “*öteki*” beni dışlayabilir mi? Sonuç olarak, bu durum araçlar üzerinde çifte bir rol yaratır. Aracı, hem nesneyi işaret eden “*kutsal*” bir model hem de nesneye ulaşmayı engelleyen “*kötü*” bir engel konumundadır. Bu iki rol, mimetik arzunun dinamiklerini karmaşılaştırırken, toplumsal ilişkilerde şiddetin ve rekabetin doğasını da şekillendirir (Girard 2013, s. 80).

Karşılıklı şiddet, toplumsal farklılıkların yok olmasına ve toplumun şiddetin tehditkâr bulaşıcı etkisine karşı savunmasız kalmasına yol açmaktadır. Bu tekdüzeleşme durumu, yıkıcı bir şiddet döngüsü yaratmaktadır. Kartopu etkisi ile her geçen gün artan rekabet, günah keçisi figürünün ortaya çıkmasını zorunlu kılmakta; aksi takdirde şiddet, önü alınamaz bir yok oluş sürecine neden olmaktadır. Şiddetle kaosa sürüklenen topluluk, sorumlusunu belirleyerek bir kurban seçer; bu durum, bunalımın sonunu işaret eder. Toplulukları yıkıma götüren şiddeti doğuran rekabet ve çatışma hâli, insanların üzerinde bir lanet gibi varlık gösterir. Burada söz konusu olan metafizik sıçrama, temelinde 'mimetik arzu'nun yarattığı rekabet ve sonuç olarak ortaya çıkan karşılıklı şiddetin, oybirliğine dayalı şiddet ile son bulması veya durdurulmasıdır. Bu noktada oybirliğine dayalı şiddet üzerinde durmak önemlidir. Yıkıcı hâle gelen karşılıklı şiddet mekanizması, ancak bir suçlu bulunması ve bu suçlunun kurban edilmesi veya sürgün edilmesi yoluyla oluşan oybirliği ile noktalanmaktadır. Bu mekanizma, şiddetin bir günah keçisine atfedilerek toplumun veya topluluğun şiddetten arındırılması amacını gütmektedir. Bu durumda şiddet, yıkıcı olmaktan ziyade yapılandırıcı bir neden haline gelmektedir. Dolayısıyla, bu tür şiddet 'oybirliğine dayalı şiddet' veya 'kurucu şiddet' olarak adlandırılmaktadır. Burada söz konusu olan şiddet, koruyucu bir mekanizma olarak görülmektedir (Girard 2013, s. 110-123).

Girard'ın teoremi, bir arada olamaz denilen kavramları yan yana getirme yeteneğini sergilemektedir. Şiddet, modern düşüncenin tek boyutlu bakış açısının ötesine geçerek, iki yönlü bir anlayışa dönüştürülmektedir. Bu bağlamda, şiddetin patlak verme potansiyeli, hem yıkıcı ve kaotik bir doğaya sahip olması hem de kurucu ve düzenleyici işlevler üstlenmesi açısından ele alınmaktadır. Girard, “*suçlu ve yasadışı bir şiddetin içkinliği karşısında, kutsal, yasal ve meşru şiddetin etkili aşkınlığı*”nı vurgulamaktadır. Bu aşkınlık, onun mitolojik, ritüel ve dini yansımalarıyla ilişkilidir. Girard'a göre, sisteme önleyici ve tedavi edici bir işlev kazandırmak, intikamın sürekliliğinin ortadan kaldırılması için bir aşkınlık gerektirir; bu sayede intikamın kısır döngüsü oluşmaz. Temel mekanizmanın unutulması ve mitolojik-ritüel bir düzenin inşa edilmesi, bireyin doğasından kaynaklanan şiddet düzenini gizleyen kutsallaştırma sürecinin bir parçasıdır. Ancak bu bilinçsizlik, Topluluklar ve topluluklar, şiddetin önlenmesine yönelik önemli bir fren işlevi üstlenmektedir (Girard 2003, s. 193-227).

Bu aşamada karşımıza çıkan ikilem, günümüzde teolojik bağlamda incelenen ve metafizik tartışmalar olarak değerlendirilen dini ve ritüel anlayışların varoluşsal kökenine dair bir meselenin ortaya çıkmasıdır. René

Girard'ın düşüncelerinde, şiddetin önleyici bir işlev görebilmesi için uygulanan kurban mekanizmasının taşıdığı aşkınlık, birçok modern araştırmacı tarafından ihmal edilen bir önermeye dayanmaktadır. Girard'a göre, kutsal ve şiddet yan yana varoluşlarını sürdürmekte ve aynı amaca hizmet etmektedirler. Girard'ın "mimetik arzu" kavramı, şiddetin ortaya çıkmasında çoğulcu ve konsensüs temelli bir tetikleyici işlevi üstlenmektedir. Bu süreç, kutsal olanın ve şiddetin çözümüne yönelik mekanizmanın açığa çıkmasına yol açmaktadır. İntikam döngüsünün sona ermesi, kurban krizinin çözülmesi ile mümkün olmaktadır. Bu çözüm, yalnızca bir aşkınlaştırma veya yansıtma işlemi aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Kurban olarak seçilen bir köle veya hayvan, intikam kısır döngüsünün kırılmasına katkıda bulunmakta ve şiddetin aşkın bir varlık ya da varsayımın ürünü olduğunun kabul edilmesine imkân tanımakta, böylece toplumsal alandan dışlanmasına olanak sağlamaktadır. İkame kurban olarak tanımlanan bu mekanizma, günümüzde günahı değil, bireyler arasında gelişen düşmanlıkları içeren bir yapı sunmaktadır. (Girard 2003, s. 139-142).

Rene Girard, arzu ile imgelemin doğası üzerine yaptığı derinlemesine incelemelerle, bu mekanizmanın çağdaş bilimsel araştırmalarda yeterince yansıtılmadığını, ancak Sophokles ve Shakespeare gibi büyük yazarların eserlerinde sezgisel olarak teşhis edildiğini öne sürmektedir. 2013 yılında yayımlanan "*Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*" adlı eserinde, farklı romanlarda bu ilişkiye dair izleri takip etmektedir. Girard, 'romantik yalan' kavramıyla arzunun doğal ve özerk bir özneye sahip olduğu inancını eleştirirken, romantik yazarların imgelemin "*kendi kendini döyledik*" şeklindeki görüşünü bir yanılsama olarak değerlendirir. Bunun karşısında durarak, 'romansal hakikat' düşüncesini geliştirmektedir Girard 2013, s. 55).

2.3. “Ferhat ile Şirin” Hikâyesinde Arzu Üçgen Modeli

“Ferhat ile Şirin”, Türk edebiyatının en bilinen ve en çok sevilen aşk hikâyelerinden biridir. Bu hikâyeye, aşkın, özlemin ve fedakarlığın sembolü olan Ferhat ve Şirin'in trajik öyküsünü anlatır. Hikâyeye, sadece bir aşk hikâyesi olmanın ötesinde, insan ilişkileri, toplumsal normlar ve bireysel arzular üzerine derinlemesine düşünmeyi teşvik eden bir yapı sunar. Bu bağlamda, Arzu üçgen modeli, Ferhat ile Şirin hikayesinin dinamiklerini analiz etmek adına önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Arzu Üçgen Modeli Nedir?

Arzu üçgen modeli, Fransız filozof ve sosyolog René Girard tarafından geliştirilmiştir. Bu model, bireylerin arzularının nasıl şekillendiğini ve birbirleriyle olan etkileşimlerini açıklamak için kullanılır. Modelin temelinde, bireylerin arzularının doğrudan değil, dolaylı olarak başkalarının arzularına bağlı olduğu fikri yatar. Arzu üçgen modelinin temel bileşenleri şunlardır:

1. *Arzulayan Özne (A)*: İstenilen nesneye ulaşmaya çalışan birey.
2. *Arzulanan Nesne (O)*: Arzulanan şey; bu, bir kişi, nesne veya durum olabilir.
3. *Arzulayan Diğer (B)*: Arzulayan öznenin arzusunu etkileyen veya onunla rekabet eden başka bir birey.

Bu model, bireylerin arzularının nasıl biçimlendiğini ve karşılıklı etkileşimlerin nasıl çatışmalara yol açabileceğini anlamak için kullanılır.

Ferhat ile Şirin Hikâyesinde Arzu Üçgen Modelinin Uygulanması

Ferhat ile Şirin hikâyesinde arzu üçgen modelinin dinamikleri oldukça belirgindir. Hikâyede aşağıdaki karakterler bu modelin bileşenleri olarak değerlendirilebilir:

1. *Ferhat (Arzulayan Özne)*: Ferhat, Şirin'e âşık olan genç bir delikanlıdır. Onun için Şirin, ulaşılması gereken bir ideal ve aşkın sembolüdür. Ferhat'ın arzusu, Şirin'i kazanmak ve onunla bir hayat sürmektir.

2. *Şirin (Arzulanan Nesne)*: Şirin, güzelliği ve zarafetiyle Ferhat'ın hayallerini süsleyen bir figürdür. Onun varlığı, Ferhat'ın hayatında anlam bulmasını sağlar. Ancak Şirin'in de kendi istekleri ve arzuları vardır; bu durum hikâyenin karmaşıklığını artırır.

3. *Hüsrev (Arzulayan Diğer)*: Hüsrev, Şirin'in kalbini kazanmak isteyen başka bir karakterdir. Ferhat'ın arzusunu doğrudan etkileyen ve onunla rekabet eden bir figür olarak öne çıkar. Hüsrev'in varlığı, Ferhat'ın arzusunu daha da güçlendirirken aynı zamanda çatışma yaratır.

Arzuların Çatışması ve Sonuçları

Ferhat ile Şirin hikâyesinde arzuların çatışması, bireysel ve toplumsal düzeyde derin etkiler yaratır. Bu çatışmalar, karakterlerin yaşamlarını şekillendirirken, aynı zamanda toplumdaki değerlerin ve ilişkilerin de sorgulanmasına yol açar. Ferhat'ın Şirin'e olan aşkı, onun için her şeyden vazgeçmesini gerektirir. Bu durum, onun cesaretini ve fedakarlığını simgelerken, aynı zamanda tutkuların insanı nasıl yönlendirdiğini de gösterir. Ferhat'ın Hüsrev ile olan rekabeti, arzu nesnesinin peşinde koşarken yaşadığı içsel çatışmaları ortaya koyar.

Hüsrev'in de Şirin'i elde etme isteği, hikâyede bir diğer çatışma boyutunu oluşturur. Bu durum hem Ferhat hem de Hüsrev için kıskançlık ve düşmanlık gibi duyguları tetikler. İki karakter arasındaki bu çekişme, hikâyenin dramatik yapısını güçlendirir ve okuyucunun ilgisini çeker.

“Ferhat ile Şirin” hikâyesi, arzu üçgen modelinin dinamiklerini barındıran zengin bir anlatı sunar. Ferhat'ın Şirin'e olan aşkı, Hüsrev ile olan rekabeti ve bu süreçte yaşanan içsel çatışmalar, hikâyenin derinliğini artırır. Arzu üçgen modeli, bu ilişkilerin karmaşıklığını anlamamıza yardımcı olurken, aynı zamanda insan doğasının evrensel temalarını da gün yüzüne çıkarır.

Dolayısıyla, “Ferhat ile Şirin” hikâyesi sadece bir aşk öyküsü değil; aynı zamanda arzuların çatışması, insan ilişkileri ve toplumsal normlar üzerine derin bir inceleme sunmaktadır. Arzu üçgen modeli aracılığıyla bu dinamiklerin anlaşılması, hikâyenin evrenselliğini ve geçerliliğini daha iyi kavramamıza olanak tanır.

3. Sonuç

Ferhat ile Şirin, Rene Girard'ın arzu üçgeni teorisi bağlamında incelendiğinde, bireysel arzunun sosyal dinamiklerle nasıl iç içe geçtiğini ve toplumsal rekabetin bireysel tutkuları nasıl şekillendirdiğini gözler önüne serer. Girard'ın teorisine göre, insan arzusu, kendiliğinden ortaya çıkan özgün bir arzu olmaktan çok, başka bireylerin arzusuna duyulan bir imrenme sonucunda şekillenir. Bu bağlamda, Ferhat'ın Şirin'e duyduğu arzu, yalnızca ona duyulan saf bir sevginin sonucu değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel kodlarla da beslenmenin bir ürünüdür.

Ferhat'ın Şirin'e olan ilgisi, yalnızca bireysel bir tercih olarak değil, aynı zamanda onu çevreleyen sosyal yapının ürettiği değerlendirme mekanizmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Arzu üçgeni modelinde özne, arzunun nesnesini doğrudan değil, bir aracının aracılığıyla algılar. Ferhat'ın Şirin'i arzulaması da sadece onun fiziksel varlığına veya kişisel özelliklerine değil, onu değerli kılan toplumsal inşaya ve bu inşanın yüklediği anlamlara dayanır.

Bu çerçevede Ferhat'ın Şirin'e duyduğu tutku, sadece bireysel bir his değil, aynı zamanda sosyal bir rekabetin ve baskının ürünü olarak şekillenir. Ferhat'ın Şirin'e kavuşma sürecinde karşılaştığı engeller, Girard'ın teorisindeki rekabet ve taklit mekanizmalarıyla açıklanabilir. Ferhat, Şirin'i elde etmek için toplumsal normlara meydan okuduğu ve fiziksel olarak aşkına ulaşmak için fedakarlıkta bulunduğu oranda hem kendisi hem de toplum için bir kriz yaratmaktadır.

Girard'ın bakış açısından hareketle, Ferhat'ın dağları delmesi, sadece bir fedakârlık eylemi olarak değil, aynı zamanda mimetik rekabetin bir dönüşümü olarak da okunabilir. Toplumsal yapının belirlediği engeller, Ferhat'ın arzusunu daha da yoğunlaştırır ve sonunda onu bir trajediye sürükler. Bu bağlamda, Şirin'in ulaşılmazlığı, onun arzu nesnesi olarak cazibesini arttıran temel unsurlardan biridir.

Sonuç olarak, Ferhat ile Şirin efsanesi, yalnızca bireysel bir aşk hikayesi değil, aynı zamanda insan arzusunun, toplumsal yapılar ve rekabet mekanizmalarıyla nasıl şekillendiğini ortaya koyan çok katmanlı bir anlatıdır. Girard'ın arzu üçgeni teorisi, bu efsanenin temel dinamiklerini anlamamıza yardımcı olurken, bireysel arzusunun sosyal ve kültürel kodlar tarafından nasıl belirlendiğini ve nihayetinde trajik bir sona nasıl sürüklenebileceğini de göstermektedir. Bu çerçevede, Ferhat'ın öyküsü, aşkın ve arzusun, bireyleri ve toplumları şekillendiren karmaşık doğasını anlamak için derinlemesine bir okuma sunmaktadır.

Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmişlerdir. Katkı oranı dağılımı şu şekildedir: Birinci yazar, %100 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Afzalov, M. (1950). *Farhod va Shirin Dostonining Halq Varyanti*. (Doktora Tezi). Taşkent: A.S. Puşkin Dil ve Edebiyat Enstitüsü.
- Aktulum, K. (2013). *Folklor ve Metinlerarasılık, Çizgi Kitabevi*, Konya.
- Bailie, G. (1995). *Violence Unveiled: Humanity At The Crossroads*. New York: Crossroad.
- Barthes, R. (2009). *Göstergebilimsel Serüven*. (çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Boratav, P. N. (1988). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2008), *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yay., Ankara.
- Fleming, C. (2014). Mimesis, Violence, and the Sacred: An Overview of the Thought of Rene Girard. S.Cowdell, C. Fleming, J. Hodge (Ed.), *Violence, Desire, And The Sacred* (s. 1-13). Broadway/Bedford: Bloomsbury.
- Girard, R. (1991). *Theatre of Envy: William Shakespeare*. Indiana: St. Augustine's.
- Girard, R. (2005). *Günah Keçisi* (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Kanat Kitap.
- Girard, R. (2013). *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat: Edebi Yapıda Ben ve Öteki* (Çev. A. E. İldem). İstanbul: Metis.
- Girard, R. (2018). *Dünyanın Kuruluşundan Beri Gizli Kalmış Sırlar* (Çev. A. Berkay). İstanbul: Alfa.
- Girard, R. (2003). *Şiddet ve Kutsal*. (çev. Necmiye Alpay). İstanbul: Kanat Kitap.
- Girard, R. (2005). *Günah Keçisi*. (çev. Işık Ergüden). İstanbul: Kanat Kitap.
- Girard, R. (2007). *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat: Edebi Yapıda Ben ve Öteki*. (çev. Arzu Etensel İldem). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gökalp-Alpaslan, G. (2009). Metinlerarası İlişkiler Işığında Cemal Süreyya Şiirinin Bileşenleri. *Turkish Studies*, 4/1-I, 435-463.

- Güngör, B. (2018). Arzulayan ile Arzulanan Arasında: Faruk Nafiz Çamlıbel'in Aşk Temalı Şiirlerinde Arzu Modeli. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 19(19), 89-100.
- İlhan, M. E. (2021). Yedi Düvelden Yedi Başa Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boyda Mimetik Arzu. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 27(105), 15-27.
- Köprülü, F. (1989). *Edebiyat Araştırmaları 1. İstanbul: Ötüken Neşriyat*.
- Mallayev, N. M. (1950). *O'zbek Adabiyoti Tarixi. Taşkent: Oqituvchi Nashriyoti*.
- Mallayev, N. M. (1974). *Alisher Navoiy va Xalq İcodiyati. Taşkent: Adabiyot va San'at Nashriyoti*.
- Timurtaş, F. K. (1959). Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin Hikayesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi TDE Dergisi*, 9(12), 65-88.
- Yılar, Ö. (2014). *Halk Hikâyesi Olarak Ferhat ile Şirin*. Ankara: Pegem Akademi.

A Perception of the Imperial Order by a Russian Élite Woman in the 19th Century Caucasus: A Concise Analysis on Propaganda Authored by Vera Zhelikhovskaia on the Russo-Ottoman War, 1877-1878*

XIX. Yüzyıl Kafkasya’da Rus Seçkin Kadının “İmparatorluk Düzenine” Algısı: 93 Harbi’ndeki Vera Jelihovskaya’nın
Propagasına Kısa Değerlendirme

Motoaki-akiyo SANO**

Abstract

In the history of the Russian Empire, women played various roles. Along with Turkish historiography on Turkic Muslim women, current studies on the Russian Empire as a multi-ethnic, multi-religious polity and current studies on Russian women’s and gender history are unified from the 2010s, after the multi-ethnic/multi-religious nature of the Russia Empire became the theory based on more lucid legal/administrative regulations. The newly unified current indicates the imperialistic practices of Russian Women and the gendered nature of the Russian Empire. This article, to contribute to the new current, examines propaganda, *Naši Voini Pravoslavnie* (Our Orthodox Soldiers), by one of the famous female authors, Vera Zhelikhovskaia (Jelihovskaya), who had lived in the Caucasus for several decades, not à priori but critically considering the social meaning of “femininity”. By intersectional analyses of gender-ethnicity-denomination-subjecthood, this article attempts to elucidate how a Russian woman recognised and represented the polity of Russia and various people in Russia during the Russo-Ottoman War, 1877-1878. The hierarchy, in which Russian men are on the top, Russian women submitting to and caring for Russian men come after, non-Russian/Orthodox subjects are the second-class compatriots, and the “Turks” are completely disdained and excluded, finally almost without any non-Russian/Orthodox women.

Keywords: Russian Empire, Russo-Ottoman War (1877-1878), Imperialism, Women’s History, Caucasus

Öz

Açıktır ki Rusya tarihinde kadınlar farklı roller oynamıştır. Oysa Türk Tarihçiliği’nin Rusya’da Türk lehçeleri konuşan kadınlarını incelemenin yanı sıra, Çarlık Rusya’yı bir sömürgecilğe dayanan bir imparatorluk olarak kabul eden araştırmaları ve Çarlık Rusya’nın kadın tarihini açıklamayı amaç edinen araştırmaları, daha belirli yasal çerçevelerin bulunduğu Çarlık Rusya’nın çok-milletli ve çok-mezhepliği teori olarak kurulduğundan sonra, ancak 2010’larda birleşmeye başladı. Bu araştırmalarının yeni akım, yani Çarlık Rusya’nın çok etnikli kadınlarını kapsayan araştırmalar, Rus kadınların emperyalist davranış pratikleri ve Çarlık Rusya sömürgeciliğinin cinselleştirilmiş mahiyetini açıklamaktadır. Bu makale bahsedilen akıma katkı sağlamak için, meşhur Rus kadın yazarlardan, XIX yüzyılda Kafkasya’da yaşadığı Vera Zhelikhovskaia(Jelihovskaya)’nın *Naši Voini Pravoslavnie* (Bizim Ortodoks Savaşçılarımız) adlı propagandasını, a priori değil, “kadınlığın” toplumsal anlamını, eleştirel bir şekilde ele alarak, cinsiyet-millet-mezhep-vatandaşlık bağlamında kesişimsel analizinin yöntemiyle, 93 Harbi’nde Rus Kadın’ın nasıl Çarlık Rusya’nın yöntemi ve halklarını algılayıp yansıttığını incelemekteyiz. Zhelikhovskaia’nın anlatımında Çarlık Rusya’da savaşanlar Rus erkeklerinin en tepede olduğu, Rus erkeklerine boyun eğen ve onlara bakan Rus kadınlarının daha sonra geldiği, gayri-Rus ve gayri-Ortodoks tebaanın ikinci sınıf yurttaşlar olduğu ve “Türklerini” hakaret ettiği ve dışlandığı bir hiyerarşi belirgindir ki âdeti orada gayri-Rus ve gayri-Ortodoks kadınların yerine rastlanmaz.

Anahtar Kelimeler: Çarlık Rusya, 93 Harbi, Sömürgecilik, Kadın Tarihi, Kafkasya

* I would like to thank Ekaterina Gutova, Project Lecturer at the University of Tokyo, for verifying the accuracy of the author's comprehension of the Russian text in the primary source.

** Doctoral Student, The University of Tokyo, Russian and East European Area Studies, considered.otjulpnv13232420@gmail.com
ORCID: 0009-0009-7003-0356

Atıf/Citation: Sano, M.A. (2025). A Perception of the Imperial Order by a Russian Élite Woman in the 19th Century Caucasus: A Concise Analysis on Propaganda Authored by Vera Zhelikhovskaia on the Russo-Ottoman War, 1877-1878. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 13-30.

Geliş Tarihi	10.01.2025
Kabul Tarihi	06.02.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlème
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	intihal.net
Etik Bildirim	lisansustu@erdogan.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

1. Introduction

From the nineteenth century to Putin's Government today, most of the sovereigns are male either in the Russian proper or in the other post-Soviet nations. Nonetheless, in the history of Russia, female sovereigns like Catherine II the Great dominated the Empire, and in the Russian Federation female political activists are also notorious, like Maria L'vova Belova, whom ICC warranted to arrest because of the mass deportation of Ukrainian children. Therefore, even though women have been more peripheral than men, it is somewhat significant to consider the status of women in Russian political authority, or ideology, whose practice and perception might also imply the gendered nature of multi-ethnic/religious Russia from the modern era until today.

This article focuses on a female writer, Vera Zhelikhovskaia (Jelihovskaya), from these women in the Russian authority, and her book of Propaganda, and examines the perception of women, the Russian imperial order, and Zhelikhovskaia's evaluation of women in the Empire.

In the studies on Russian history, there are two currents: Studies on the Russian Empire as a multi-ethnic, multi-religious polity from the 1990s¹ and studies on Russian women's and gender history from the 1970s². Turkish historiography also has contributed to the comprehension of the multi-ethnic/religious Russian Empire and the women in the Russian Empire for the twentieth century. This historiography tends to focus heavily on the cases of Turkic-Muslim minorities and women in Russia, not so on the others, including Russian women³. The existence of more lucid legal/administrative regulations on non-Russians and non-Orthodox than on women seems to make the previous researches indicate the multi-ethnic and multi-religious nature of the Russian Empire, but not so the sexualised nature. These currents had not unified until the 2010s, when new current of works on women's and gender history in the Russian imperial order, like Katya Hokanson's book *A Woman's Empire* and Malika Zekhnî's article "Invisible Bodies", elucidates the gendered nature of Russian

¹ For instance, Dominic Lieven pointed out the problem of governing multi-ethnic empires, and Paul Werth depicted the Russian Empire as a multi-religious one: Lieven, D. (1999). Dilemmas of Empire 1850-1918. Power, Territory, Identity, *Journal of Contemporary History*, 34(2), 163–200; Werth, P. (2013). Religion. In Dixon, S. (ed.). *The Oxford Handbook of Modern Russian History*. Oxford: Oxford University Press. Also see note 9.

² The examples of studies on Russian women's and gender history are of Natalia Pushkareva in Russian, Barbara A. Engel and Barbara E. Clements in English: Clements, B. E., Engel, B. A., & Worobec, Ch. D. (eds.) (1991). *Russia's women: Accommodation, resistance, transformation*, Berkeley: University of California Press; Engel, B. A. (1992). Engendering Russia's history: Women in post-Emancipation Russia and the Soviet Union, *Slavic Review*, 51(2), 309-322; Pushkareva, N. (1996). *Women in Russian History: From the Tenth to the Twentieth Century*, Levin, E. (trans.), London: Routledge; Clements, B. E. (2012). *A history of women in Russia: From earliest times to the present*, Bloomington: Indiana University Press.

³ In the middle of the twentieth century, a representative Turkish historiography seemed to emphasise the oppressive aspects, or the governance, of the Russian regime to some extent. However, from the late century, Turkish historiography focused more on the Turkic agencies and compromising aspects of the Russian Empire, seemingly in the currency of social-cultural-intellectual history. For example on Turkic people in Russia: Kurat, A. N. (1965). Rus hâkimiyeti altında İdil-Ural Ülkesi: Eski Kazan Hanlığı ve Başkurt İli XIX. yüzyıla kadar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 23(3-4), 91-126; Devlet, N. (1996). İsmail Gaspıralı dönemi ve Ruslarla uzlaşma, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2, 403-408.

On Turkic women in Russia, from the last twentieth century, Turkish scholars proceed the study of women in Ceditçilik, like Şefika Gaspıralı, and publications in Muslim-Turkic languages. For example: Şengül Hablemitoğlu, Necip Hablemitoğlu, *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi: (1893-1920)*, Ankara: Ahmet Veli Menger Vakfı, 1998; Kanlıdere, A. (2000). Rusya Müslimanlarının kongrelerinde kadın sorunu (1905-1917), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2, 139-148; Okcu, E. (2022). Rusya Türklerinde kadın hakları meselesi, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 827-838; Kızır, E. K. (2023). Azerbaycan'ın ilk kadın gazetesi Işık(1911-1912)'tan sağlık meselesi: Kadın ve çocuk sağlığı, *Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 28-35.

Empire and its imperial order from other perspectives than Turkic-Muslim women⁴. This article follows the new current.

Hokanson's book indicates Russian imperialism, or "civilising mission", but "humaneness, acceptance, awareness" of Russian women⁵. However, this publication has a minor limitation due to describing femininity somewhat à priori. On the other hand, Zekhni applies the notions of sexuality to the gender history in the Russian imperial order and elucidates gender norms and prostitution in Central Asia. Because the notions of sexuality have the potential to deepen understanding of what and how masculine-feminine is, this article combines the approaches of Hokanson and Zekhni. It examines the imperialist performance by describing the femininity of Russian women in the nineteenth century.

This article applies the intersectional analysis to the Russian Empire. Kimberle Crenshaw proposes the notion and the approach of "intersectionality" in order to consider gender discrimination and racial discrimination as one complexity⁶. Whilst some Western scholars found the notion of "intersectionality" applicable to the issues of gender and colonial intimacy⁷, Kim Puja indirectly proves the validity of the idea of "intersectionality" even when examining quasi/non-Western imperialism and gender. Kim analyses gender, ethnicity, class, and location intersectionally and indicates that the "subjecthood" of the Empire of Japan was not so inclusive but discriminatory, especially against non-Japanese women⁸. This article follows Kim's approach to examine the Imperial Order and inclusiveness/exclusiveness of the notion of Russian "subjecthood" (with the Imperial Order), changing the object from a legal problem to an epistemological problem of identity, and taking the criteria as gender, ethnicity, and denomination due to the multi-religious nature of the Russian Empire.

In this study, the object is the Caucasus. That is partly because the researchers have found the Caucasus the most typical arena of Russian Imperialism⁹ and partly because of the existence of another objective for Russian Imperialism, the Ottomans¹⁰. One of the researchers on the Caucasus indicates a Russian imperial order in which the Imperial Russian ethnography and the administration, based on the ethnography, had interconnectedly designated the forerunner of the policy in the USSR¹¹. Therefore, the Caucasus is an appropriate realm to examine both the Imperial Order and Imperialism of the Russian Empire.

⁴ Hokanson, K. (2011). Russian women travelers in Central Asia and India, *The Russian Review*, 70, 1-19; Hokanson, K. (2022). *A Woman's Empire: Russian Women and Imperial Expansion in Asia*, Toronto: University of Toronto Press; Zekhni, M. (2022). Invisible bodies: Civilising mission, sexuality, and prostitution in fin de siècle Russian Turkestan, *Cultural and Social History*, 19(2), 141-159.

⁵ Hokanson, 2022, pp.238-241.

⁶ Crenshaw criticised both anti-racism and feminism until the late 1980s. Accordingly, because black men represented anti-racism and white women did feminism, this anti-racism and feminism could not have paid any attention to the particular problems and circumstances for black women. Then Crenshaw indicates the intersection between race and sex: Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex, *University of Chicago Legal Forum*, 1, pp.139-167. After that, intersectional thinking becomes applicable not only to race-sex intersections.

⁷ Camiscioli, E. (2013). Women, gender, intimacy, and empire, *Journal of Women's History*, 25, pp.140-142.

⁸ 金富子 (2009)「宗主国／植民地における『臣民』とジェンダー ——兵役義務・参政権・義務教育制」、『季刊 戦争責任研究』(66)、pp.11-23. (in Japanese)

⁹ For example: Acar, K. (2004). An examination of Russian Imperialism: Russian military and intellectual descriptions of the Caucasians during the Russo-Turkish War of 1877–1878, *Nationalities Papers*, 32:1, 7-21; Gutmeyr, D. (2017). Borderlands Orientalism or how the savage lost his nobility: The Russian perception of the Caucasus between 1817 and 1878, Wien: LIT Verlag; Tanrıverdi, M. (2017). Kafkasya'da Ruslaştırma siyaseti (XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başları), *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 538-557; Turan, R. (2023). Kafkasya'da Rus kültür politikaları (XIX.-XX. yüzyıl), *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 35, 209-230.

¹⁰ Taki, V. (2011). Orientalism on the margins, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 12(2), 321-351.

¹¹ Jersild, A. L. (1996). Ethnic modernity and the Russian Empire: Russian Ethnographers and Caucasian Mountaineers, *Nationalities Papers*, 24(4), 641-648.

Taking the notions and approaches below into account, it become understandable by which people with which criteria Zhelikhovskaia included or excluded from the Russian imperial order. Zhelikhovskaia, from the point of view of a Russian elite woman, fundamentally assumed the Russian Empire as a multi-ethnic and multi-religious one but represents the constructed hierarchy within the Empire, which offers the Russian women comparative high status, and the exclusion of certain people.

This article first introduces Zhelikhovskaia herself and the book of Propaganda, *Naši Voini Pravoslavnie*. After that, the next part indicates the significance of a collective identity for the book. Then, this article analyses her discourse of gender, ethnicity, denomination, and citizenship, to describe the view of the Russian imperial order by Zhelikhovskaia considering the gendered aspect.

2. Primary Source: Zhelikhovskaia's Origin, Personality, and Propaganda

In this article, the primary source is Russian propaganda from a female perspective: Vera Zhelikhovskaia, *Naši Voini Pravoslavnie* (Our Orthodox Soldiers), St. Petersburg, 1885¹².

The author of the source, Vera Petrovna Zhelikhovskaia (née Gan) is the daughter of Elena Gan (née Fadeeva), one of the famous Russian female authors. Even if the birth name Gan implied Vera's Germanic origin, Vera is an offspring of the Fadeev family, Russian. Vera is also the maternal cousin of Count Sergei Vitte (Witte), a minister of the late Russian Empire, as Vera's mother and Sergei's mother are sisters, so Zhelikhovskaia may well be a member of the Russian élite society. Born in 1835, Zhelikhovskaia moved to Tiflis, the administrative-cultural centre of the Russian Caucasus and the capital of Georgia Today in 1847. She got married two times: first to Iakhontov, and after Iakhontov's death, second to Zhelikhovskii. After the death of the second spouse in 1880, moved to Odessa, and in 1885 Zhelikhovskaia moved to St. Petersburg¹³. Zhelikhovskaia was so prolific and familiar a person to the Caucasus that she submitted some articles to the local newspapers¹⁴, published local tales of Caucasus¹⁵, and a book, *Kavkaz' i Zakavkaz'e* (Caucasus and trans-Caucasus), comprehensive descriptions of the Caucasus region¹⁶. She died in 1896. In short, Zhelikhovskaia participates both in the Russian élite society and in the locality of the Caucasus.

Zhelikhovskaia published *Naši Voini Pravoslavnie* in 1885, seven years after the termination of the Russo-Ottoman War, 1877-1878. The publisher is "the publishing of the permanent committee of the Ministry of National Education to construct national reading, established according to the Supreme Order¹⁷".

¹² В. Желиховская. (1885а). Наши воины православные. СПб: Издание учрежденной, по Высочайшему повелѣнію, министеромъ народнаго просвѣщенія постоянной комиссіи по устройству народныхъ чтеній.

¹³ Натан Ф. Левин. (2015). Вера Петровна Желиховская в Пскове. // Вестник Псковского государственного университета. Серия «Социально-гуманитарные науки», №2, С.217-223; Z., M., Zhelikhovskaia, Vera Petrovna, In Zirin, M. (ed.). *Dictionary of Russian Women Writers* (pp.742-743). London: Greenwood Press. Her sister is Elena Blavatskaia famous in Russian Theosophy and, in an examination on Blavatskaia, Hokanson does not specifically remark on Vera Zhelikhovskaia likely because Zhelikhovskaia does not have a relation to Hokanson's main topic, Central Asia: Hokanson, 2022, pp.111-113.

¹⁴ Norton, B. T., & Gheith, J. M. (eds.). (2001). *Improper profession: Women, gender, and journalism in Late Imperial Russia*, Durham: Duke University Press, p.310.

¹⁵ Zhelikhovskaia published many «razskaz'» or tales of the Caucasus. About bibliography, See: Желиховская, Вѣра Петровна // Библиографическій словарь русскихъ писательницъ. Ред. Николай Н. Голицын. СПб, 1889. С.113-114; М. Z., "Zhelikhovskaia".

¹⁶ В. П. Желиховская. (1885b). Кавказъ и Закавказье: Съ картою Кавказа. СПб: на средства Изд. о-ва, при учрежденной, по Высочайшему повелѣнію, Министеромъ Народнаго Просвѣщенія Постоянной комиссіи по устройству народныхъ чтеній.

¹⁷ Издание учрежденной, по Высочайшему повелѣнію, министеромъ народнаго просвѣщенія постоянной комиссіи по устройству народныхъ чтеній. Moreover, Zhelikhovskaia published another introductory book (Желиховская 1885b), by the very similar name of Изд. о-ва, при учрежденной, по Высочайшему повелѣнію, Министеромъ Народнаго Просвѣщенія Постоянной комиссіи по устройству народныхъ чтеній.

Zhelikhovskaia described the situation of Tiflis in the war, in which she had seemingly engaged in nursing. On the pages, there are vivid expressions of the circumstances and experiences of the sick/wounded soldiers in the eyes of a nurse. Nonetheless, this book is obviously propagandistic as the following examination will show. Considering its propagandistic nature, absence of auxiliary sources, and the vague boundary between fiction and non-fiction, the facts in the book might be distorted and fabricated. In other words, The facts might not be true.

However, the propaganda book is more appropriate for analysing representations and discourses epistemologically, which representations and discourses this article will examine.

3. The Inquiry on Zhelikhovskaia's Imperial Perception

3.1. Whom Does Zhelikhovskaia Attribute the Identity of "Us" to?

Firstly, one might focus on the name, "OUR Orthodox soldiers", which implies the author's identity politics. In the Russian Empire, there were many attributions of identity: Orthodoxy, Ethnicity-Nationality, and gender¹⁸. The term "Orthodox soldiers" suggests that the denomination of Orthodox Christianity has some importance.

In the meantime, who was attributed to the term "us"? If "we" were Orthodox Christians, are "we" irrespective of any ethnicity or citizenship (also Kryashens, baptised Yakuts, or Ottoman Rums)? If "we" were Russian citizens, could "we" be not only Russians but also inorodtsy (инородцы)? If "we" were female, would "we" as feminine assist soldiers as masculine, if so, whose assistance would represent the gender bias and roles in the Russian Empire? The way of how to understand "us" has such problems.

At least, it is clear that Zhelikhovskaia had a certain collective identity that she calls "us", which intersected with the denominational identity of Orthodoxy.

The discourse "we" was generated in the colony of the Russian Empire, in other words, a part of the representation of the Russian Empire. This article examines the substances of Zhelikhovskaia's "us", the collective identity, reading the representation of the Empire in which the discourse "we" was generated, then proves the perception of the Imperial Order by Zhelikhovskaia.

3.2. War and Imperial Polity

What can be under discussion first is the perception of the Russian Empire as a polity and its war by Zhelikhovskaia, based on the description of the source. Zhelikhovskaia commented when the Russian Army occupied Ardahan, an Ottoman position in the Caucasus:

Successes in Asia Minor, almost without any impedance, solemn march of our [Russian] Army, unceasing captures of enemy villages and Kurdish detachments, first capture of Bayazit without any blood flow of Orthodox Christians: All these successes over-filled the heart with rejoicing pride. The capture of Ardahan fortress, in which, according to the words of all the eyewitnesses, our soldiers marched jovially as if in a ceremonial triumph, strengthened the confidence in success and the mightiness of our Caucasian Army¹⁹.

¹⁸ See notes 1 to 5.

¹⁹ Быстрые успѣхи въ Малой Азіи, почти безпрепятственное, чуть не торжественное шествіе нашихъ войскъ; непрерывныя сдачи непріятельскихъ деревень, отрядовъ Курдовъ; первая сдача города Баязета, не стоившая ни одной капли крови православной; всѣ эти удачи переполняли сердца радостной гордостью. Взятіе крѣпости Ардагана, на штурмъ которой, по

According to this comment, it is clear that Zhelikhovskaia praises the captures of the territory of the enemy, the Ottoman Empire, like “enemy villages”, “Bayazit”, and “Ardahan Fortress” and the Ottoman Army of the enemy such as “Kurdish detachments”. Along the specific “Caucasian Army”, the collective identity “we” existed.

This section has two probabilities to interpret. On the one hand, the case was undoubtedly military success(es) accomplished by the Russian Empire, as a polity. On the other hand, she praised the case, the occupation of Ardahan, by “our soldiers” as individuals. Zhelikhovskaia apparently approved Russia’s war against the Ottomans, the identity of which polity corresponded to the identity of Zhelikhovskaia’s “us” to some extent.

Assistance for the war against the Ottomans by Zhelikhovskaia is remarkable in the last pages of *Naši Voini Pravoslavnie*. After detailed tales of “death rather than surrender” and “martyrdom” of Russians, especially Osipov who had not surrendered but accomplished a suicidal crash, Danilov who had kept the faith and died due to torture, and Nikitin who had refused conspiracy and was skinned so killed, she concluded the last paragraph of the book in such an allegation:

*We make a bow lowly, valiant Russian soldiers! Eternal memory for the war dead for the sake of fatherland as our brothers! ... Many years – loud glory for our Orthodox troops!*²⁰

In this part, the attributions of companion, or what Zhelikhovskaia recognised criteria to be companion, concentrate. “Russian soldiers” were ethnically Russians²¹ and occupationally combatants. The expression, not “our siblings” but “our brothers”, indicates the criterion of masculinity. Adding the attribution of “the war dead-s” and concluding the word “Orthodox”, Zhelikhovskaia praised the people with such attributions as ethnic-Russian Orthodox-believer masculine combatants, especially the war dead-s.

Nevertheless, what we must notice is the fact that Zhelikhovskaia herself does not belong to one with the attributions as Russian Orthodox male soldiers even though she praised them. “We”, including her, “make a bow” to Russian Orthodox soldiers. Zhelikhovskaia was a woman even Russian, she did not combat but nurse. Ultimately Zhelikhovskaia, exactly her first-person attribution “we”, was not a Russian Orthodox male soldier, which was not the answer to the query of who are “us”. Then, Zhelikhovskaia and Russian Orthodox male soldiers need to be examined in detail as individuals with such criteria as gender, ethnicity, denomination, and citizenship.

3.3. Gender: Zhelikhovskaia’s Representation of “Women”

In the first place, how gender norms did Zhelikhovskaia have, and how did Zhelikhovskaia perform or identify her as a genuine “woman”? To examine the gendered nature of certain thoughts, one might as well wonder

словамъ всѣхъ очевидцевъ, солдаты наши шли бодро, весело, какъ на праздничное торжество, еще болѣе усилило вѣру въ успѣхъ и силу Кавказскихъ войскъ. : *Желиховская*, 1885а, С.17.

²⁰ Кланяемся вамъ низко, доблестные русскіе солдаты! Вѣчная память погибшимъ во бояхъ за отечество братьямъ нашимъ!.. Многія лѣта, -громкая слава нашему православному воинству! *Желиховская*., 1885а, С.79.

²¹ The term “Russian” has two dimensions: Русский (Rus) and Россиянин (Rusyalı). The former Русский means the ethnicity of Russians in a narrow definition. The latter Россиянин means the subjects of the multi-ethnic Russian Empire or Russian Federation in a broad definition. In this article, the author used the term “ethnic-Russian” as Русский, the term “subjects of the Russian Empire” as Россиянин, and the term “non-Russian” as those who are Россиянин attributed to the Russian Empire but not ethnic Русский.

not only the gender norms of the thoughts but also the identification and the performance of the one who constructed the thought²². Here is a description by which Zhelikhovskaia expressed her perception of women:

After the day all metamorphosed. A lot of new anxieties and new occupations for peaceful residents of the city appeared. Women every day gathered for the works not accustomed to them. In Tiflis, ladies gathered at one of the government buildings, and even though it was hot during the summer, sat to sew underclothing, cut off bandages, and spin thread for Lazarettos. They were hard at work to construct barracks and fulfilled a lot of demands by the Red Cross Society. Very many women, especially mothers, wives, and sisters of the soldiers, departed to the operating [Russian] Army as sisters of mercy (i. e. nurses with religious implication— M. A. S.)²³.

What we can understand from Zhelikhovskaia's descriptions here is the fact that "women", especially "mothers, wives, and sisters of the soldiers" united, assisted with military supplies, and worked as nurses related to the Red Cross Society. In the context of this war, it was the gender norms of Zhelikhovskaia that women support soldiers, in times male family members of these women, mainly in home-fronts.

These gender norms seemed to reflect the historical context of gender in Russia. In the nineteenth-century Russian Empire, the lifestyle of familistic domesticity started to coexist. Then, women's obedience to men and affection to men sympathise. In this context, it is understandable to women assisting soldiers in Zhelikhovskaia's discourse. If the description reflects the real situation in the wartime Tiflis, the change of family norms in nineteenth-century Russia, with influence by the Western one, seems to have reached a colony such as the Caucasus²⁴.

After the norms, the following problems are identification and performance. About them, relating the identity "us", Zhelikhovskaia herself said:

We, Russian women, every day being with sick and wounded soldiers for several hours, during the war, had more capability to know them than those who did not be present. In front of the command, in front of all, usually soldiers [should be] embarrassed. For us, they are not soldiers, but sick, weak people waiting for help and ease, fight for us all, "my darling", Ivan-s, namely Petr-s. They were not afraid of us and initiatively opened their sufferings, senses, and thoughts. So, we love them, they love us deeply! So now we can talk about them confidently that we speak of the truth, rather, speak out than exaggerate²⁵.

"Ivan-s" and "Petr-s" seem to originate from Ivan IV the Terrible and Petr I the Great, the Great ethnic-Russian sovereigns, considering that the book, *Naši Voini Pravoslavnie*, orients itself to praising Russia. Interestingly, Zhelikhovskaia represented the patients like the great Russians, ethnic-Russian Orthodox men.

²² Taking Judith Butler's "performativity" thesis into account, this article examines the femininity of Russian women also from the viewpoint of gender as an accumulation of performances: Butler, J. (1990=2006). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*, London: Routledge.

²³ Все преобразилось съ этого дня. Явилось множество новыхъ заботъ, новыхъ занятій мир-нымъ жителямъ городовъ. Женщины стали собирать каждый день для непривычныхъ имъ работъ. Въ Тифлисѣ барыни собирались въ зданіи одного изъ правительствѣяныхъ учреждений и несмотря на скоро наступившій жаръ, все лѣто прилежно сидѣли за шитьемъ бѣлья, за разрѣзываніемъ бинтовъ, щипкой корпіи для лазаретовъ; а также трудились по устройству бараковъ для раненыхъ, исполняли множество требованій по обществу Краснаго Креста. Очень многія женщины, въ особенности матери, жены и сестры военныхъ, ушли въ дѣйствующую армію, сестрами милосердія. : *Желиховская*, 1885а. С.5-6.

²⁴ Familism in Russia first appears in the urban middle class and diffused to Siberia in the Empire era: Clements, 2012, pp.145-146, 154-156.

²⁵ Мы, русскія женщины, ежедневно бывая съ больными и ранеными солдатами по нѣсколько часовъ, въ продолженіи всей войны, болѣе имѣли возможности узнать ихъ нежели кто бы то ни было. Предъ начальствомъ, предъ всѣми, въ обычное время, солдатъ стѣсненъ. Для насъ же они были не солдаты, а больные, слабые, ждавшіе помощи и облегченія, за всѣхъ насъ пострадавшіе люди, «голубчики» Иваны, да Петры. Они не дичились насъ, охотно открывали намъ свои страданія, чувства и помыслы. Оттого-то мы ихъ и они насъ глубоко полюбили! Оттого-то мы теперь и можемъ говорить о нихъ съ увѣренностью, что говоримъ правду, что скорѣе не договариваемъ, чѣмъ преувеличиваемъ. : *Желиховская*, 1885а, С.45-46.

There are three significant discourses in this “Ivan-Petr” passage. The first is that here “we” are in apposition to “Russian women”. The second is that the passage implies such participation in nursing by Zhelikhovskaia herself to stay “with sick and wounded soldiers for several hours”. Even though *Naši Voini Pravoslavnie* includes so much information about behaviours and tales in the hospitals and the lazarets that represent the author’s participation, here lucidly “we, Russian women” are grammatical subjects of nursing as performance. The third is that “they were not afraid of us, initiatively opened their suffering, sense, and thought. So, we love them, they love us deeply”: Based on the discussion below, soldiers are obviously masculine, whilst “we” are feminine. Unlike embarrassment in front of men, the sick and wounded “initiatively open their suffering, sense, and thought”.

These three discourses in this “Ivan-Petr” passage suggest the “affection” or “intimacy” between the sick/wounded and women. Zhelikhovskaia’s “we, Russian women” nursed, in short, cared for²⁶. Thus, Zhelikhovskaia identified herself as “a Russian woman”, or one having a collective identity “we”, assumed that women should have had an ethical nature to care for to some extent unlike men, and practised performances of the ethical nature by nursing²⁷.

Examining the collective identity “us” with the gender norms, identity, and performativity of Zhelikhovskaia based on the criterion of gender, it is obvious that Zhelikhovskaia had the gender norms, according to which women owed obedience to male members of the family and intimately cared for the men in reflecting the Russian family norms more Westernised. Moreover, it is obvious that Zhelikhovskaia identified herself as a woman and indeed cared for men intimately. Zhelikhovskaia’s “us” sufficiently included “women” – as long as they were ethnic Russians.

3.4. Ethnicity and Language: Zhelikhovskaia’s Representation of “Mountaineers” and “Georgians”

In the last section, when noticed that the collective identity was inclusive of women as long as ETHNIC-Russians, then we need to think about whether or not the identity was inclusive of non-Russians in the Caucasus such as Georgians, taking into account that Zhelikhovskaia frequently related her “us” and being ethnic-Russian. In other words, what to consider is the criterion of ethnicity when examining the collective identity. This section investigates the representation of non-Russians, in particular, Orthodox believers by Zhelikhovskaia.

Zhelikhovskaia seemed to be familiar with major indigenous ethnicities or the multi-ethnic sphere in the Caucasus. She described the topography, ethnography, folklore, and the tales of Georgians, Armenians, Tatars, Mountaineers, and Cossacks in her book, *Kavkaz’ i Zakavkaz’e*, published in 1885, the same year as the publication of *Naši Voini Pravoslavnie*²⁸. She devoted 30 pages to Georgians, 10 to Armenians, 20 to Tatars-

²⁶ The usage of the nomenclature “care” owes to Carol Gilligan’s feminist approach into psychology. Gilligan indicated that there is not only justice perspective of ethics on inequity more likely in moral dilemma of men but also care perspective of ethics on attachment more likely in that dilemma of women, and Gilligan suggests the significance of both of two ethical orientations, both justice and care: Gilligan, C., & Attanucci, J. (1988). Two moral orientations: Gender differences and similarities. *Merrill-Palmer Quarterly*, 34(3), 223–37. Here especially Russian women had attachments to sick and wounded soldiers, unlikely the Russian men and apparatus as the command.

²⁷ One reservation to examine gender norms in the Russian Empire here is the limitation of “motherhood” as women’s gender role but the producer as the role in the Russian Empire and the Russian patriarchy, which implies that the Western gender norms are not consistently applicable to the Russian example. Especially Lindenmeyr indicated the limitation of “motherhood”: Lindenmeyr, A. (1993). Maternalism and child welfare in Late Imperial Russia, *Journal of Women’s History*, 5(2), 114-125.

²⁸ Желиховская, 1885b. See note 16.

Mountaineers, and 20 to Cossacks²⁹. Information of Cossacks was almost tales of bravery³⁰. Even though the description was uneven, Zhelikhovskaia seemingly remarked on the multi-ethnic nature of the Caucasus, but she presumably dared praise the ethnic-“Russian”.

Zhelikhovskaia gave accounts of non-Russian but Orthodox allies. For instance, the militia of Mountaineers was as follows:

There were militia of Orthodox mountaineers-savages: Tuşins, Pşavs, and Khevsurs. These non-large tribes in almost unassailable mountains in the north-east of Tiflis, rarely go out from there. Now they organised their own volunteer corps and voluntarily came out from their deep forest to the light of God, in order to participate in our war against their sempiternal enemy – Muslims. The loyalty and courage of these tribes (whose population does not exceed over 35000) appeared in a proverb³¹.

According to Zhelikhovskaia, Mountaineers who were Orthodox believers “to the light of God, in order to participate in our war against their sempiternal enemy – Muslims”. Zhelikhovskaia seemed to have focused on the denominational criterion of Orthodoxy and regarded the mountaineers as comrades. She also might believe in the loyalty of the mountaineers so that “The loyalty and courage of these tribes appeared in a proverb”. The “loyalty” can be interpreted as “loyalty” to the Russian Empire in the context of the Russo-Ottoman war, which had a colour of the holy war between Christian-Orthodox Russia and Muslim Ottomans. Therefore, it is clear that these mountaineers as subjects belong to a polity, the Russian Empire, regardless of their status. In this case, these Orthodox mountaineers were comrades of “us” as per both criteria, subjecthood, and denomination.

Nevertheless, Zhelikhovskaia does not address the mountaineers as “us”, but instead as “savages”. Even though she referred to the mountaineers as the Orthodox comrades in Russia, as long as the comrades were not ethnic-Russian, Zhelikhovskaia likely excluded the comrade from “us” and regarded them as “savages”. Depending on the ethnic otherness, Zhelikhovskaia added an Imperialist discourse to her consciousness to be comrades.

The next example is her description of Georgians. For several pages, Zhelikhovskaia narrated a course of tales on Georgian fighting on the side of Russia. In the beginning of this part, she depicted as follows:

... not us, nor Russian. That is obvious as the face, also as the tongue, because he was delirious, as I firstly thought [that he spoke] in Turkish, but, it appears that [he spoke] simply in Georgian.

Presumably Adjarets' (i.e. Adjarian, Acar or Acaralı – M. A. S.) in any case [be] from Batum! We thought, still imagining the sick in prisoners. And we even felt sorry for him. As you know, if he is Adjarets – Georgian, so means a Christian, with(?) us fought under the Turkish cane³².

²⁹ Желиховская, 1885b, С.114.

³⁰ Желиховская, 1885b, С.93-113.

³¹ То была милиція православныхъ горцевъ дикарей: Тушинъ, Пшавовъ, и Хевсуровъ. Живутъ эти небольшія племена въ почти неприступныхъ горахъ, на сѣверо-востокъ отъ Тифлиса, и почти никогда изъ нихъ не выходятъ. Теперь они составили свое ополченіе и добровольно вышли изъ своихъ лесныхъ дебрей на Божій светъ, съ тѣмъ, чтобы принять участіе во войнѣ нашей съ ихъ вѣковѣчными врагами – мусульманами. Храбрость и вѣрность этихъ народцевъ (которыхъ численность, не превышаетъ 35,000 челов.) вошла въ пословицу. : Желиховская, 1885a, С.38.

³² ... не нашъ, не Русскій: это было и по лицу видно, да и по рѣчамъ, потому что онъ бредилъ, какъ я сначала думала, по турецки, но оказалось, что просто по грузински.

Должно быть Аджарецъ какой нибудь изъ-за Батума! подумали мы, все еще воображая, что это больной изъ плѣнныхъ. И даже еще пожалѣли его. Вѣдь если онъ Аджарецъ — грузинъ, такъ значить христіанинъ, а съ нами дрался изъ подъ турецкой палки. : Желиховская, 1885a, С.52.

According to Zhelikhovskaia, Georgian was neither “us” nor “Russian”. “Adjarets-Georgian” was “Christian” and “with(?) us fought”. This sentence is somewhat difficult to understand as one can interpret that the Acar fought the war on both sides of Russia and the Ottomans. It is more plausible to interpret the Acar on the side of Russia because she identified Acar as Georgian and regarded Georgians as the comrade as explained below. In any way, Georgians/Acars were the comrades as per the criterion of denomination and may well be as per that of subjecthood, namely neither “us” nor “savages”.

In any way, Zhelikhovskaia distorted the nature of Acar. Batum was ceded after the Russo-Ottoman War, 1877-1878 and became a part of the territory of the Russian Empire. Furthermore, as many residents in Acara became Muslim until then, even linguistically Georgian-Kartveli, Acar was different people to Georgian in cultural terms, especially denominational³³. Acar-s in Batum were Georgian Muslims belonging to the Ottomans until Treaty of Berlin (1878). Despite the cultural background of Acar, Zhelikhovskaia only took notice of the ethnic-linguistic peculiarity of Georgian origin and regarded Acar as Georgian, regardless of the former Ottoman presence and Islamic denomination. In this respect, Zhelikhovskaia distorted Acar and altered two significant criteria in this analysis, the denomination and the subjecthood of Acar, as if Acars had been pro-Orthodox and pro-Russian.

The episode of a Georgian comrade followed the tale of Acar. Accordingly, a woman rushed into the barrack and met again with a sick person, whose name was Otiia, and who was the spouse of the women from the Aznaur’, in short, Georgian nobility. After Otiia expounded the significance of the Holy War to the spouse, he went to the war front, fighting. The spouse assumed the death of Otiia and became provident. Then, she met again with her spouse, Otiia³⁴. Zhelikhovskaia noted: “Instead, how happy when she noticed the husband in our ‘Turkish prisoner!’ And we all congratulated this poor woman ...³⁵” In this episode, she described that the Georgian piously fought on the side of Russian Empire, without any “savage”-ry. She seemed to underscore both Orthodoxy and the contribution of Georgians.

In this part, two things are clear. Firstly, the comrades were not “us”, nor equivalent “Russian”, even though the denomination was Orthodoxy and the subjecthood was of Russia. Secondly, although Georgians and mountaineers shared both its denomination of Orthodoxy and subjecthood to Russia, according to Zhelikhovskaia, only mountaineers were “savage”. These things represent Zhelikhovskaia’s imperial hierarchy, even partially, that Russian was on top, Georgian was the next, and “savage” Mountaineer was after that, so the representation and Imperialism by the Russian woman were not homogeneous.

3.5. Religion and Denomination: Zhelikhovskaia’s Representation of Multi-religious Russia

When analyzing Zhelikhovskaia’s representations, every individual above was an Orthodox believer, either masculine or feminine, either ethnic-Russian, Georgian, or mountaineer. However, Turkish scholars have been interested in Turkic Muslims in Russia, and as Paul Werth argues, the Russian Empire was multi-religious³⁶.

³³ Aydın, M. Acara, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. According to a recent research article, into the eighteenth century, the Islamization of Acara proceeded to the extent in which approximately 100 Camii had been registered until the earliest nineteenth century: Bay, A. (2023). Acara’da İslamlaşma: Vakıflar üzerine toplumsal bir okuma denemesi, *Van ilahiyat dergisi*, 11/18, 78-121.

³⁴ Желиховская, 1885а, С.52-59.

³⁵ Зато какова была ея радость, когда она узнала въ нашемъ «плѣнномъ Туркѣ» своего мужа! И мы всѣ порадовались съ бѣдной женщиной. ... : Желиховская, 1885а, С.58.

³⁶ See Werth, 2013. In Türkiye, there is a tradition of research on Russian Muslims as noted. See note 3.

In the book including “Orthodox” in the name, it is problematic how Zhelikhovskaia depicted non-Orthodox believers in multi-religious Russia.

Zhelikhovskaia described the activity of each non-Orthodox denomination during the war in the following manner:

The Molokans, almost all occupying carriage, in addition to donations, propose free transportation of soldiers to the barracks directed to them. Armenian shopkeepers, not becoming stingy, dedicated many of things from first to tenth: lots of provisions, cloths, tobacco, books, cards, pictures, and amusing things like them, [they] carried to barracks. Tiny brotherhoods of Tiflis evangelists and anabaptists donated thousands of the Gospel, the Psalter, and Prayer books. Muslims did not stand out: in accordance with the suggestion of the spiritual leader, Müftü Hüseyin, Tatars in Tiflis many times gathered donations to “the struggling soldiers”. This clever Müftü (in short, chief clergy of Tatars) read the preach for the flock in Mescid[Camii – M. A. S.]: “We all, the loyal subjects of Russian Tsar, now must join - without the difference of believing faith, he said, all they are duties to help the strugglings for the native land and to facilitate its progress”. ...³⁷

From this part, not only Molokans, Armenians, evangelists, and anabaptists, namely other Christian denominations than Orthodoxy, supported the war, but also Müftü of Tatars, the spiritual leader of Russian Muslims, supported the war on the behalf of Russian Empire, regarding Russian Tatars as “the loyal subjects of Russian Tsar” and calling for “joining - without the difference of believing faith” as well. This depiction did not include any typical expression of Colonialism - “savage”.

Thus, Zhelikhovskaia was not hostile toward non-Orthodox believers, Molokans, Protestants, Armenians, and Muslims, as long as the believers belonged to the Russian Empire as the subjects, despite the denominations and the ethnicities being decisively different to Orthodoxy and Russian. Even in these cases, she did not call Armenians and Tatars “us”, of course nor “Russian”. Considering that the latter, Tatars, were “loyal subjects of the Russian Tsar”, the non-Orthodox believers in the Russian Empire were excluded from “us”, or “Russians”, but submissive to Russians.

3.6. Subjecthood: Zhelikhovskaia’s Representation of “Turks”

This article has examined Zhelikhovskaia’s «us» from several perspectives. It seems to become clear that the perception of Zhelikhovskaia had a somewhat imperialist nature, which was able to fluctuate depending on the objects. These objects were in common – subjects of the Russian Empire as the criterion of subjecthood was constant.

Below, changing the criterion of subjecthood, this section will examine Zhelikhovskaia’s representation of the Ottoman subjects, whom she called “Turks”. Despite some differences to the case of Russian subjects, the representation of the Ottomans is worthy of examination, because the Ottomans were just “Orient” in the eyes

³⁷ Молокане, почти всѣ занимающіеся извозомъ, кромѣ многихъ пожертвованій, предложили даровой перевозъ солдатъ отъ станціи до назначенныхъ имъ баракъ. Армяне лавочники не скупились на пожертвованія множества предметовъ и первой и десятой необходимости: груды запасовъ, одежды, табаку, книгъ, даже картъ, картинъ и тому подобныхъ увеселительныхъ предметовъ, перевозились обозами въ бараки. Небольшія братства тифлискихъ евангелистовъ и перекрещенцевъ жертвовали тысячи евангелій, псалтирей и молитвенниковъ. Мусульмане—и тѣ не отстали: по предложенію своего духовнаго главы, муфтія Гуссейна, тифлискіе Татары много разъ собирали пожертвованія на «страждущихъ воиновъ». Этого умный муфтіи (т. е. главный священникъ татарскій), читаль, по этому поводу, даже проповѣди своей паствѣ въ мечетяхъ: «Мы всѣ, вѣрноподанные Русскаго Царя, нынѣ должны сплотиться, — безъ разбора вѣроисповѣданій, говоритъ онъ. Всѣ обязаны помогать страждущимъ за отечество и способствовать преуспѣванію его!»... : *Желиховская*, 1885а, С.18-19.

of Russia³⁸, and because “Turks” in the Caucasus had become ruled by the Russians as Russian Empire had expanded its realm in the Caucasus. Therefore, the Ottomans, or “Turks”, were the ruled “Orient”, which would become an object of the imperial perception.

Zhelikhovskaia had nursed «Turkish» prisoners as she depicted:

Many Georgian militia-staffs and mountaineers existed in ours. Also, there were not a few Turkish prisoners, who first squinted and were afraid of doctors, comrades in barracks, a servant, and even us. Of women, they not only were afraid but also disdained, and it is acknowledged for me that our hearts could not remain for the infidels so as for our sicked persons. No matter how much they suffered, all [we] involuntarily thought, looking upon these black, brutish ugly faces, that: “Oh, brother, we here remedy you; but our wounded be fallen to you, you would immediately peel his skin³⁹”.

In this part, Zhelikhovskaia indicated the disdain of women by “Turks” and “our” inability to be concerned with “Turks” the same as “our sicked persons”. Zhelikhovskaia apparently argued that it is impossible for Russian women and the “Turks” to interact in a relationship, in which, “we love them [Russian soldiers], they love us deeply!” What the term “we” meant here included being women, as the author paraphrases women’s relationships to “Turks” of “our” relationships to “Turks”.

What a nurse could not be concerned with “Turks” as comrades means that the nurse acted based on “any distinction, exclusion, restriction or preference based on race, colour, descent, or national or ethnic origin⁴⁰”, in other words, the nurse discriminated “Turks” in the current sense.

Of course, the current sense is somewhat inappropriate to discuss the 19th century. There are some conceivable reasons: it is simply anachronistic for us to consider the propaganda in the 1870s by the convention concluded in 1960; in 1870s Europe, such understanding of “Turks” was very ordinary; women disdained “Turks” because previously “Turks” disdained women. However, these reasons are not plausible because of a prominent exception in the same war. Another Russian woman, Ekaterina Bakunina solicitously nursed “Turks”, even without “any distinction, exclusion, restriction or preference based on race, colour, descent, or national or ethnic origin”, and did not indicate the disdainful attitude of “Turks” to women⁴¹. Even though the “Turks” actually disdained the women, the “Turks” could not tell as long as Zhelikhovskaia, an experienced and literate writer, was able to depict the “Turks” as “brutish ugly” with full rhetorical strategies whilst not excerpting saying of the “Turks”. Zhelikhovskaia had a predominance over the “Turks” to produce any discourse. Thus, it is somewhat accurate that Zhelikhovskaia discriminates against the “Turks”.

Moreover, the discourse is more lucid. On the one hand, non-Russians were at least the “savages” for Zhelikhovskaia. On the other hand, “Turks” were “infidels”, which she never called one belonged to the

³⁸ Taki, 2012; Davidova, E. (2012). Gender and culture in the Turkish Province: The observations of a Russian woman traveler (1868), *Aspasia*, 6, 79-95.

³⁹ Много было у насъ и Грузинъ милиціонеровъ и Горцевъ; немало и Турокъ плѣнныхъ, которые въ началѣ всегда ужасно косились, боялись и докторовъ, и товарищей по баракамъ, и прислуги, и даже насъ. На женщинъ они, кромѣ страха, еще смотрѣли съ большимъ презрѣніемъ и признаюсь, что и наши сердца не могли такъ лежать къ этимъ изувѣрамъ, какъ къ своимъ больнымъ. Какъ бы они ни страдали, а все невольно думалось, глядя на эти черныя, звѣрскія рожи; «Ну, братъ, мы вотъ тебя лечимъ; а попадись къ вамъ нашъ раненый, ты бы съ него живо кожу содралъ!» : *Желиховская*, 1885а, С.50-51.

⁴⁰ *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, Article 1st.

⁴¹ Bakunina, calling herself «Turkophile dame», nursed “Turkish” prisoners: *Екатерина Бакунина*. (1879). Годъ на Кавказѣ: При военно-временныхъ госпиталяхъ. Отрывки изъ писемъ старшей сестры милосердія краснаго креста Екатерины Бакуниной. // Сборникъ военныхъ разсказовъ 1877- 1878, II, СПб: Изданіе Кн. В. Мещерскаго, С.419-496, especially, 442-443.

Despite Bakunina's identity seeming to be more as a nurse than as a woman, it needs another detailed discussion to prove how she identified herself as a nurse, the discussion is omitted here.

Russian Empire but used only here, “Turks” have “black, brutish ugly faces”, using which term she represented Turkish counterparts not as “savages”, but as “brutish” in worse. She gave the most detailed account of the alleged inhumanity of the “Turks” than others: “Our wounded be fallen to you, you would immediately peel his skin”. At least, the discourse of “Turks”. By any means, the discourse of “Turks” in the book was different to non-Russian nor Orthodox subjects in the Russian Empire and was in an extraordinarily disdainful tone.

Some Russian’s perception of “Turks” is, however, unlike the perception by Zhelikhovskaia. In the hospital, some Russians aided “Turks”, one of whom made Zhelikhovskaia recognise herself as very prejudiced and discriminative:

And how reluctantly the helping hands were raised! ... and what? It is shameful to acknowledge and necessary to say, that in relation to us, people identifying themselves as learned Christians, our pure soldiers frequently illiterate were favourable genuine Christian examples! ...they did not have any malice toward these recent enemies of them. They talked and joked with them and treated them with tobacco. Not refusing, more healthy [Christian soldiers] served Turkish sick person or Kabardian.

What! [For] which are they guilty? Who are we, who are they, - all is only one! They fulfilled their own duty to the native land. Not for malice, but for oath each other they struggled ... God is with them! They are also people... Probably on their own behalf, about them, wives also, mothers as well, pray to their own God!

An aged soldier who lied side by side with prisoners told such a thing to us. And I acknowledged that I felt ashamed of my petty feelings when I compared [the tiny word] to the great words of the soldier in [my] mind⁴².

The soldiers, «favourable genuine Christian examples» without “any malice toward these recent enemies of them”, served Turkish sick person or Kabardian. The soldiers are plural, so not a petty coincidental exception. The argument “they are also people”, which one of the soldiers indicates, made Zhelikhovskaia herself become “ashamed due to [my] own tiny word”, full of revilements at “Turks”. Even though Zhelikhovskaia fundamentally disdained “Turks” in her imperial perception, she was able to change the perception by the real person. In short, her imperial perception was inconsistent when the real person could influence, or on the individual level.

Just after becoming ashamed, concluding the sixth chapter of *Naši Voini Pravoslavnie*, Zhelikhovskaia became defiant one more:

No! Our Orthodox narod did not diminish, if in the middle of him, without interruption abreast, such feelings appeared, such good speeches sounded! So for great narod, - there is great future. Here, because of this, those who know Russian narod cannot doubt Russia’s future success⁴³.

⁴² И какъ-то неохотно руки подымались имъ помогать!.. И что же? Стыдно признаться, а надо сказать, что и въ этомъ отношеніи намъ, людямъ считавшимъ себя учеными и христіанами, наши простые, часто неграмотные солдатики подавали благіе, истинно христіанскіе примѣры!.. Въ нихъ не было ни малѣйшей злобы противъ этихъ недавнихъ враговъ своихъ. Они разговаривали и шутили съ ними, и табачкомъ ихъ подчивали, и непрочь были, кто поздоровѣй, услужить больному Турку или Кабулетцу.

Чтожь! Чѣмъ они повинны?.. Что мы, что они, - все едино! Долгъ свой предъ отечествомъ сполняли. Не по злобѣ, - а по присягѣ другъ дружку били... Богъ съ ними! Они тоже люди... Чай, въ своей сторонѣ, объ нихъ тоже жены, да матери свою Бога молятъ!»

Такъ говорилъ намъ однажды пожилой солдатъ, лежавшій рядомъ съ пленнымъ. И признаюсь: стыдно стало мнѣ за свои мелкія чувства, когда я въ душѣ сравнила ихъ съ великими словами этого солдата. : *Желиховская*, 1885а, С.51. Especially the argument of the soldier is syntactically peculiar in regards to its Subject-Object-Verb word order in Russian texts, for which this article cannot make any critical explanation yet.

⁴³ Нѣтъ! Не измелъчалъ нашъ народъ православный, если среди его, сплошь да рядомъ, проявляются такія чувства, слышатся такія хорошія рѣчи! А великому народу, —великая будущность. Вотъ почему тотъ, кто знаетъ народъ Русскій, не можетъ сомнѣваться въ будущности и преуспѣяніи Россіи. : *Желиховская*, 1885а, С.52.

Thus, Zhelikhovskaia praised the Orthodox ethnic Russians and concluded the promised reliability of Orthodox Russians, with the excuse that “favourable genuine Christian examples” served vulgar “Turks” amicably⁴⁴.

3.7. Place of Non-Russian/Orthodox Women

As indicated, Zhelikhovskaia depicted various characters in the Russian Empire, mostly male characters, like soldiers, müftü, or dwellers without any specific identification of Gender. The most representative female characters were the Russian women, “us” in Zhelikhovskaia’s expression. Then, it becomes a problem of the intersectionality of how Zhelikhovskaia depicted non-Russian/Orthodox women.

The answer is simple: Zhelikhovskaia does basically not refer to any non-Russian/Orthodox women, except the Georgian woman named after Maiko, the wife of Otiya, especially in this propaganda⁴⁵. As well as Zhelikhovskaia described the humble Georgian women and miserable Tatar (Azeri) women in another book⁴⁶, *Kavkaz’ i Zakavkaz’e*, she seemed to be familiar with the non-Russian/Orthodox Women in the Caucasus. It is considerable that most characters were male especially in propaganda, which implied the relationship between propaganda, manhood and war in the nineteenth century, even though it needs more accurate analysis to prove the relationship. Anyway, what is clear is that Zhelikhovskaia did not identify non-Russian/Orthodox women as specific groups with the Georgian exception, nor refer to the women.

4. Hierarchy in Zhelikhovskaia’s *Naši Voini Pravoslavnye*

This article has examined the imperial perception by Zhelikhovskaia at the polity and individual levels, based on the criteria of gender, ethnicity, denomination, and subjecthood, paying attention to the term “us”, apparently a representation of a collective identity to which she belonged, considering the discourse “us” in the wartime colonial capital as a reflection of the perception of Russian imperial organisation by her.

Zhelikhovskaia took the Russian war against the Ottomans for granted. In other words, she approved of Russia for the aggressive war against the Ottomans. Thus, Zhelikhovskaia was an imperialist.

As the term “we” exists in the approval, the discourse “we” might represent the identity of the Russian Empire. To put it briefly, “we make a bow” for ethnic-Russian Orthodox-believer masculine combatants, especially, war dead-s. Zhelikhovskaia identified herself as feminine and cared for men affectionally as a nurse, based both on the Russian patriarchy and on the familism of Western origin. Thus, in a narrow sense, she attributed the identity of “us” to collective Russian women, who submitted to and cared for the men. Along with the criterion of gender, Zhelikhovskaia excluded non-Russians in the Russian Empire from “us” as she ascribed Georgians to “not us, not Russians”. Zhelikhovskaia called Orthodox mountaineers “savages”, which implied the imperialistic nature of her perception. Moreover, Zhelikhovskaia regarded non-Orthodox subjects in the Russian Empire as compatriots, as she indicated Müftü’s preaching “the loyal subjects of Russian Tsar”. Even though acknowledging non-Russian/Orthodox subjects in the Russian Empire as compatriots, the imperialistic

⁴⁴ As mentioned above, whilst Zhelikhovskaia died in 1896 (Левин, 2015, С.219), she was not able to know the failures of Russia after 1896 such as the Russo-Japanese War, 1904-1905, the first World War, the Russian Revolution, and so on.

⁴⁵ Throughout the book, the only case in which a non-Russian/Georgian woman plays a necessary role in the plot is the story of Georgians. When searching such words as “Турчанка (Turkish woman)”, “Татарка (Tatar woman)”, Армянка (Armenian woman) from the PDF, there is no result, and doing the word “Женщина (woman)”, there are only Russian and Georgian results.

⁴⁶ Zhelikhovskaia depicted the (Georgian) women beating themselves up in the festival and the Tatar women who are abused by the men: Желиховская, 1885b, С.53-54, 75-78. These interesting cases are worth to be examined separately but are now omitted to discuss in detail, due to the limitation of space and theme.

woman excluded non-Russian/Orthodox subjects from the identity “us”, in time ascribing “savagery”, on the one hand.

On the other hand, Zhelikhovskaia obviously disdained the “Turks” full of insults, which she never ascribed to her compatriots. Even though Zhelikhovskaia occasionally felt shame at her thoughts on “Turks” one time, because of the kindness of another, Zhelikhovskaia interpreted the kindness as a merit of “our Orthodox narod” and modified an ideology promising the future of the narod.

The most invisible group was non-Russian/Orthodox women other than Georgians, detected by intersectional analysis. Zhelikhovskaia made the women invisible and did neither praise nor disdain.

According to the aforementioned criteria, Zhelikhovskaia’s identity “we” was a collective of Russian women caring about the gender norms in a narrow sense and a collective identity that regarded non-Russian/Orthodox subjects as compatriots but excluded from “our” selves in a broader sense. Zhelikhovskaia’s identity “us” in a narrow sense was submissive to ethnic-Russian Orthodox-believer masculine combatants.

Thus, Zhelikhovskaia’s imperial perception represents apparently the hierarchy, in which Russian men were on the top, Russian women came after, submissive to Russian men, and the hierarchy that excluded non-Russian/Orthodox subjects from Russians themselves, exploiting as “the loyal subjects of Russian Tsar”, even though the Georgians were more privileged than other non-Russian/Orthodox people as already indicated by some researcher⁴⁷. The ascendance of Russian women was apparent, as far as the woman, Zhelikhovskaia, found “savagery” in non-Russian subjects, and mountaineers and ignored non-Russian/Orthodox women. Of course, the hierarchy never gave room for the “Turks”. On the other hand, Zhelikhovskaia ignored most of the non-Russian/Orthodox women even likely due to the alleged manhood in the war, which also implied the power relationship between Russian coloniser women and non-Russian colonised women.

Taking the hierarchy into account, the nature of the book, *Naši Voini Pravoslavnie*, was just that of patriotism. The most contrasting aspects of the book are the depictions of the subjects of the Russian Empire and the Ottomans. The descriptions converting the kindness to “Turks” to the merit of “our Orthodox narod”, and the description praising ethnic-Russian Orthodox-believer masculine combatants are commonly full of extolment of Russia. Advantageous to the Russian expansionism to Acara, Acar-s, Muslim Kartvelis in the Ottoman domain until 1878, were rephrased as “Georgians” as if the people would be Orthodox Christian Kartvelis in the Russian domain. Finally, considering these facts and that the book was published by a public publisher of the Russian Empire, this book, *Naši Voini Pravoslavnie*, is a book of authorised propaganda by the government of the Russian Empire⁴⁸.

5. Conclusion

In conclusion, it becomes clear that in the patriotic propaganda book, *Naši Voini Pravoslavnie*, Zhelikhovskaia, a Russian imperialist woman, represents the least inclusion of Russian subjects and its hierarchy, in which Orthodox Russian men on the top, and Orthodox Russian women at the following reigned non-Russians/Orthodox male-oriented subjects (and mostly invisible non-Russian/Orthodox female subjects) from the relative privileged Georgian to the “savage” mountaineers in Russian Empire, and the most exclusion of

⁴⁷ Previous research focused on the depiction of the Russo-Ottoman War, 1877-1878, frequently indicates Russian elites’ exceptionally favourable representation of Georgians at that time: Acar, 2004, pp.7-21; Gutmeyr, 2017, pp.222-223.

⁴⁸ It is interesting that the propaganda has a gendered nature. The term “we” indicates women in a narrow sense, whilst the author Zhelikhovskaia represents her gender identity, gender norms, and performativity as a Russian woman.

the Ottomans, or “Turks”, both as a polity and as concrete subjects. Especially discussing the status of women, the second supreme group in the hierarchy, Russian women, were supposed to intimately, or affectionally, care for men, especially Russian men, according to the gender norms of Russia in the 1870s. As a second group member, Zhelikhovskaia identified herself, codified, and performed femininity as per the gender norms. The group, Russian women, was in a privileged position also in terms that the Russian woman almost ignored non-Russian/Orthodox women and their agency.

The examination of Zhelikhovskaia’s *Naši Voini Pravoslavnie* recounts the gender norms and imperial perception of a Russian woman in wartime: the hierarchy in which Russians were on the top in the multi-ethnic/religious Russian Empire; women, presupposed ethnic-Russian women, submissive to and caring for men would be seen even in the 1870s Russian Empire. Zhelikhovskaia’s book was published in Saint Petersburg. It is unknown how the imperial perception reflected the actual situation of the Caucasian frontier. In any way, Zhelikhovskaia integrated gender norms and imperial perception into her patriotic propaganda. The situation of the Empire and gender comprises the historical background of Today’s Russia, which has officially reinforced and legally promoted “traditional familism”, presupposed the Russian family, and intensively mobilised non-Russians for the present Russo-Ukrainian War.

Conflict of Interest and Contribution Declaration: The authors declared that they have no conflict of interest. The article is a single-authored article.

Reference

International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.

Acar, K. (2004). An examination of Russian Imperialism: Russian military and intellectual descriptions of the Caucasians during the Russo-Turkish War of 1877–1878, *Nationalities Papers*, 32:1, 7-21.

Bay, A. (2023). Acara’da İslamlaşma: Vakıflar üzerine toplumsal bir okuma denemesi, *Van ilahiyat dergisi*, 11/18, 78-121.

Butler, J. (1990=2006). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*, London: Routledge.

Camiscioli, E. (2013). Women, gender, intimacy, and empire, *Journal of Women's History*, 25, 138-148.

Clements, B. E., Engel, B. A., & Worobec, Ch. D. (eds.) (1991). *Russia’s women: Accommodation, resistance, transformation*, Berkeley: University of California Press.

Clements, B. E. (2012). *A history of women in Russia: From earliest times to the present*, Bloomington: Indiana University Press.

Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex, *University of Chicago Legal Forum*, 1, 139-167.

Davidova, E. (2012). Gender and culture in the Turkish Province: The observations of a Russian woman traveler (1868), *Aspasia*, 6, 79-95.

Devlet, N. (1996). İsmail Gaspiralı dönemi ve Ruslarla uzlaşma, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2, 403-408.

- Engel, B. A. (1992). Engendering Russia's history: Women in post-Emancipation Russia and the Soviet Union, *Slavic Review*, 51(2), 309-322.
- Gilligan, C., & Attanucci, J. (1988). Two moral orientations: Gender differences and similarities. *Merrill-Palmer Quarterly*, 34(3), 223-37.
- Gutmeyr, D. (2017). *Borderlands Orientalism or how the savage lost his nobility: The Russian perception of the Caucasus between 1817 and 1878*, Wien: LIT Verlag.
- Hablemitoğlu, Ş., & Hablemitoğlu, N. (1998). *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk kadın hareketi: (1893-1920)*, Ankara: Ahmet Veli Menger Vakfı.
- Hokanson, K. (2011). Russian women travelers in Central Asia and India, *The Russian Review*, 70, 1-19.
- Hokanson, K. (2022). *A Woman's Empire: Russian Women and Imperial Expansion in Asia*, Toronto: University of Toronto Press.
- Jersild, A. L. (1996). Ethnic modernity and the Russian Empire: Russian Ethnographers and Caucasian Mountaineers, *Nationalities Papers*, 24(4), 641-648.
- Kanlıdere, A. (2000). Rusya Müslimanlarının kongrelerinde kadın sorunu (1905-1917), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2, 139-148.
- Kızır, E. K. (2023). Azerbaycan'ın ilk kadın gazetesi Işık(1911-1912)'tan sağlık meselesi: Kadın ve çocuk sağlığı, *Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 28-35.
- Kurat, A. N. (1965). Rus hâkimiyeti altında İdil-Ural Ülkesi: Eski Kazan Hanlığı ve Başkurt İli XIX. yüzyıla kadar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 23(3-4), 91-126.
- Lieven, D. (1999). Dilemmas of Empire 1850-1918. Power, Territory, Identity, *Journal of Contemporary History*, 34(2), 163-200.
- Lindenmeyr, A. (1993). Maternalism and child welfare in Late Imperial Russia, *Journal of Women's History*, 5(2), 114-125.
- Norton, B. T., & Gheith, J. M. (eds.). (2001). *Improper profession: Women, gender, and journalism in Late Imperial Russia*, Durham: Duke University Press.
- Okcu, E. (2022). Rusya Türklerinde kadın hakları meselesi, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 827-838.
- Pushkareva, N. (1996). *Women in Russian History: From the Tenth to the Twentieth Century*, Levin, E. (trans.), London: Routledge.
- Taki, V. (2011). Orientalism on the margins, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 12(2), 321-351.
- Tanrıverdi, M. (2017). Kafkasya'da Ruslaştırma siyaseti (XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başları), *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 538-557.
- Turan, R. (2023). Kafkasya'da Rus kültür politikaları (XIX.-XX. yüzyıl), *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 35, 209-230.
- Werth, P. (2013). Religion. In Dixon, S. (ed.). *The Oxford Handbook of Modern Russian History*. Oxford: Oxford University Press.

- Zekhani, M. (2022). Invisible bodies: Civilising mission, sexuality, and prostitution in fin de siècle Russian Turkestan, *Cultural and Social History*, 19(2), 141-159.
- Z., M., Zhelikhovskaia, Véra Petróvna, In Zirin, M. (ed.). *Dictionary of Russian Women Writers* (pp.742-743). London: Greenwood Press.
- Библиографический словарь русских писательниц. Ред. Николай Н. Голицын. СПб, 1889.
- Екатерина Бакунина. (1879). Годъ на Кавказѣ: При военно-временныхъ госпиталяхъ. Отрывки изъ писемъ старшей сестры милосердія краснаго креста Екатерины Бакуниной. // Сборникъ военныхъ разсказовъ 1877- 1878, II, СПб: Изданіе Кн. В. Мещерскаго, 1879, С.419-496.
- В. Желиховская. (1885a) Наши воины православные. СПб: Изданіе учрежденной, по Высочайшему повелѣнію, министромъ народнаго просвѣщенія постоянной комиссіи по устройству народныхъ чтеній.
- В. П. Желиховская. (1885b) Кавказъ и Закавказье: Съ картою Кавказа. СПб: на средства Изд. о-ва, при учрежденной, по Высочайшему повелѣнію, Министромъ Народнаго Просвѣщенія Постоянной комиссіи по устройству народныхъ чтеній.
- Натан Ф. Левин. (2015). Вера Петровна Желиховская в Пскове. // Вестник Псковского государственного университета. Серия «Социально-гуманитарные науки», №2, С.217-223.
- 金富子 (2009) 「宗主国／植民地における『臣民』とジェンダー ——兵役義務・参政権・義務教育制」、『季刊 戦争責任研究』(66)、pp.11-23.[in Japanese: Kim, P. (2009). 'Subjecthood' and gender in the suzerain-state / colony: Compulsory military service, suffrage, and mandatory education system, *The Report on Japan's War Responsibility*, 66, 11-23.]

The Impact of Constitutional Vacuum on the Effectiveness of Decentralization: The Case of the Republic of Mali

Anayasal Boşluğun Yerel Yönetim Sistemlerinin Performansına Etkisi: Mali Cumhuriyeti Örneği

Sakinatou MASHOUD*
Mouhamed Bachir DIOP**

Abstract

In Africa, constitutions are often seen as fragile. Mali serves as a notable example of both constitutional crisis and resilience. Its recent history illustrates a constitutional weakness stemming from the military coup in 2012. This situation indicates that the provisions of the 1992 Constitution are under threat after a different transitional period. Our study aims to contribute to the discussion on governance challenges and political organization strategies in the context of institutional shortcomings epitomized by Mali's ongoing constitutional vacuum. The research will examine the impact of this constitutional vacuum on the functioning of local authorities in Mali, taking into account the changes that have taken place in the state since the onset of political unrest in 2012.

Keywords: Constitution, Decentralization, Local Government, Mali, Political Administrations

Öz

Afrika'da anayasalar genellikle kırılgan olarak görülmektedir. Mali hem anayasal krizin hem de dayanıklılığın dikkate değer bir örneğidir. Yakın tarihi, 2012'deki askeri darbeden kaynaklanan anayasal bir zayıflığı göstermektedir. Bu durum, 1992 Anayasası hükümlerinin farklı bir geçiş döneminden sonra tehdit altında olduğunu açıkça göstermektedir. Çalışmamız, Mali'nin devam eden anayasal boşluğunun örneklediği kurumsal eksiklikler bağlamında yönetim zorlukları ve siyasi örgütlenme stratejileri hakkındaki tartışmaya katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Araştırma, 2012'de siyasi krizi başlamasından bu yana devlette gerçekleşen değişiklikleri hesaba katarak, bu anayasal boşluğun Mali'deki yerel otoritelerin işleyişi üzerindeki etkisini inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Yerelleşme, Yerel Yönetimler, Mali, Siyasal Kurumlar

* PhD candidate, Sakarya University, Political Science and Public Administration, sakinatou.mashoud1@ogr.sakarya.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7224-1239

** Asst. Prof. Istanbul Gelisim University, Political Science and Public Administration, mbdiop@gelisim.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2273-4243

Atıf/Citation: Mashoud, S. & Diop, M.B. (2025). The Impact of Constitutional Vacuum on the Effectiveness of Decentralization: The Case of the Republic of Mali. *Recep Tayyip Erdoğan University Journal of Social Sciences*, 12(1), 31-42.

Geliş Tarihi	10.04.2025
Kabul Tarihi	24.05.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	intihal.net
Etik Bildirim	lisansustu@erdogan.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

1. Introduction

The new political administrations in Africa after independence largely embraced decentralized systems of governance to create robust mechanisms. The concept of a decentralized state, incorporated into the constitution, illustrates how contemporary constitutional systems emerging in Africa after the Cold War sought to facilitate a paradigm shift aimed at controlling the unchecked power of kleptocrats and dictators through constitutional restraints. Pursuing constitutionalism also creates the potential to achieve decentralization objectives, such as reducing the concentration of state power at the center and promoting democracy, peace, good governance, and development. The fundamental roles of any constitution are to establish the institutions of government and to determine who has the authority to wield the state's power. However, constitutions do not simply arise from thin air. Instead, they are human creations shaped by political conflict, historical context, conventions, and individual preferences.

Decentralization results in the establishment of multiple political decision-making bodies at various governmental levels; each level is responsible for a specific set of duties and has its own range of authority. A multi-level government of this kind "provides a degree of security for constitutional order and social stability, as well as additional checks and balances on the central government." To protect citizens from arbitrary rule, constitutionalism—typically encompassing democratic governance and the accountability of government, along with the limitation of state power by a constitution or other mechanism—is therefore strengthened. Thus, decentralization and constitutionalism are directly related.

Decentralization in Mali results from a prolonged search for a political-administrative structure that aligns more closely with the local approach to public affairs. Furthermore, this reform represents a deliberate political decision to tackle various political issues. The primary aims of the aspirations and expectations tied to the decentralization of public management—beyond just territorial administration—were to rebuild the State, further the democratization process, and adopt a new strategy for addressing Mali's development challenges. One of the key elements of the political agenda that the newly elected government committed to during the nation's first democratic and multiparty elections in 1992 was decentralization reform. This reform is a crucial aspect of all the promises made by Alpha Oumar Konaré, the elected president. In response to the state's breakdown following the end of the military dictatorship and the need to quell the uprising in the country's north, the new president quickly enacted this significant reform.

2. Methodology and Structure

Researching the dichotomy between constitutionalism and decentralization necessitates shedding light on the conceptual aspects of the two terms and their relationship to each other. More importantly, addressing the practical dimensions of this relationship in the reality of the state of Mali.

The constitutional instability in Mali creates many constitutional vacuums. Additionally, despite having a long history in Mali, the term "decentralization" carries some ambiguity in the country's political context. In this study, we employed a descriptive and analytical methodology rooted in a qualitative approach to achieve the study's objectives. Through this approach, we will focus on examining the various constitutional legislative methods regarding decentralization. The phenomenon of constitutional vacuums and their impacts on decentralization processes will also be central to our study.

3. Literature Review

Given the relationship between decentralization and the constitutional vacuum, it is necessary to examine the two concepts in parallel. The exploration of the first concept expands to include constitutionalism as an idea. Constitutionalism involves imposing limits on the powers of the state and government, as well as full adherence to constitutional principles (Waldron, 2010, p. 3). While constitutionalism may primarily refer to the distribution of power within a social unit, it often transcends a straightforward explanation of formal arrangements (Godden & Morison, 2017, p. 2). According to Bazezew (2009), constitutionalism as a theory evaluates the legitimacy of government actions. It encompasses something far more significant than mere legality, which requires official behavior to conform to established legal guidelines. In other words, constitutionalism affirms that government actions are legitimate and that public servants perform their duties in accordance with laws that have been predetermined or established in advance, impacting directly or indirectly the distribution or exercise of sovereign power within the state (Sirota, 2021, p. 108). The existence of a federal or regional structure within a state, which involves various legislators potentially competing with one another, imbues the constitutional function with unique importance. This stems from the understanding that the constitution serves as a standard for regulating relations among different powers, namely the various state agencies or bodies (Carozza, 2019, p. 16).

Following the pattern of many African countries joining international organizations shortly after gaining independence, drafting a constitution aims to establish a lasting balance of power. Older constitutions were relics of the struggle against colonialism, while newer ones sought to eliminate violent internal conflicts among parties competing for statehood. These new constitutions intend to replace political instability, tyranny, or dictatorship with a renewed era of democracy and peace. The institutionalization of power, which lies at the core of constitutional law, relies on the formalization of legal constraints that shape the political regime (Mouton & Bioy, 2005).

The unconstitutional inaction of the lawmaker in a situation where they are required to adopt a specific legal regulation but fail to do so is referred to as an omission of the law. (Constitutional Court of the Czech Republic, 2007: 2). Aboelazm (2024) argued that a legislative vacuum generally occurs when lawmakers neglect to regulate a particular issue in society, creating a loophole in the functioning legal system. The constitution grants legitimacy and legality to the state's institutions and authority based on the principle of constitutional supremacy (Ferioli, 2015, p. 94). Given the seriousness of the matter, the constitution must ensure its continuity. Any constitutional interruption, under any circumstances, would represent a constitutional loophole. A constitutional vacuum signifies the absence of legal systems and legislation due to the overthrow of a country's constitution.

It is considered one of the riskiest phases that a state may undergo. Although the implications of this concept vary based on the nature of the ruling systems in different countries, the unavoidable result is the disruption of all constitutional mechanisms, especially the sovereign institutions (the presidency, the government, the judiciary, and parliament), due to the absence of constitutional rules to address the varying issues of the state's power. This results in the unconstitutionality of any decisions made by legal bodies because of their lack of constitutional legitimacy. One of the most significant consequences of a constitutional vacuum is the complete lack of legal effect for decisions issued by the executive, legislative, or judicial authorities.

The notion of a constitutional vacuum should not be confused with constitutional silence and legal omission. The absence of explicit mention of an important element in the constitutional text manifests constitutional silence. The silence can be intentional or result from a gap, and the legal interpreters are then responsible for

filling up these gaps by using case law or basic legal concepts. (Guénette, 2015). The legal omission, on the other hand, occurs in the case where certain legal standards are stipulated and linked to other, partial legal rules that were not stipulated. Consequently, a legal omission arises, and the system of standards becomes incomplete (Recouvreur, 2018). Thus, silence is characterized by the absence of a rule, while a legal omission is characterized by the incompleteness of a norm.

The term "decentralization" can be classified as a broad concept encompassing various occurrences such as devolution and federalism (Rodden, 2004, p. 484). This variability arises because different actors may interpret the term in diverse ways (Houlihan & Hickey, 2022, p. 11). Political actors, stakeholders, and global institutions have regarded decentralization as a solution to numerous nations' challenges (World Bank, 2022, p. 13), particularly in post-conflict settings. Consequently, the term has become associated with various concepts. The notion of decentralization and the corresponding principle of subsidiarity, which posits that political and social matters should be addressed at the lowest level of government, along with the types of authority granted to agencies by the central government, are described in this context (Aderibigbe, 2018, p. 2). This shares similarities with constitutionalism itself.

According to Böckenförde (2011), two aspects of decentralization are as follows: First, subnational levels of government are granted elements of "self-rule," which empowers them to independently control and manage specific functions or services. Second, a system of "shared rule" allows subnational entities to participate in the creation of national regulations, often through a second chamber of the national legislature or by providing a list of "concurrent powers" that enables different levels of government to jointly regulate a particular area. Both aspects are typically included in a decentralization plan.

Decentralization requires reciprocity (Kiwanuka, 2022, p. 51). While decentralization can occur when authority and powers are transferred upward from the national level to an international or regional institution, experts primarily use the term to describe the movement of authority and powers from the national level to local levels of government within a nation.

Essentially, the term refers to any system in which not all government operations occur in the capital; these systems can vary from simple administrative deconcentration to the allocation of governmental power and accountability from the national center to lower governmental levels, resulting in multiple geographically dispersed decision-making centers across a state's territory.

4. History and Challenges of Decentralization in Mali

The decentralization experience in Mali dates back to the colonial period when the colonial administration established a communal system that distinguished between mixed communes, medium-sized communes, and full-sized communes according to the law of 18 November 1955 on municipal reorganization in Black Africa and Madagascar. The mixed communes held legal personality and were administered by mayors appointed by France, alongside elected and appointed municipal councilors. Among the mixed communes were the communes of Kayes, Bamako, Ségou, Mopti, and Sikasso (Traoré, 1986, p. 39). The medium-sized communes included the Commune of Koulikoro, Kita, Kati, Nioro, Koutiala, San, Timbuktu, and Gao, which were headed by administrator-mayors appointed by France and elected municipal councilors. Fully-fledged municipalities were created in 1956 and administered by elected municipal councilors (Pissaloux et al., 2019, p. 14).

Following its independence in 1960, the communal system inherited from colonization lasted until 1966, when the law establishing the municipal code of the Republic of Mali removed the distinction between communes

and elevated all communes to the status of fully functioning communes (Coulibaly, 2019, p. 159). However, this period can be described as the first phase, or even the experimental period, of decentralization because the decentralizing policies of this time did not adhere to the principle of administrative and financial autonomy, which embodies the spirit of decentralization. The end of the 1960s and the beginning of the 1970s mark the second phase of the decentralization process in Mali. Due to new development strategies inspired by socialist ideas adopted by the State and attempts to consolidate the nation-state, local autonomy was diminished in favor of increased centralization (Hetland, 2007, p. 2). An illustration of this increased centralization is seen after the 1968 coup d'état, when the military regime in power appointed delegations to replace the municipal councils. In 1977, Ordinance No. 77-44/CMLN of 12/07/1977 regarding the territorial and administrative reorganization of the Republic of Mali established Bamako as a district with regional status, headed by a governor appointed by the Council of Ministers (Beridigo, 2006, p. 202).

The economic crisis of the 1970s and the Structural Adjustment Programs (SAPs) imposed on Africa as a means of reducing state expenditures are external dynamics that affected the implementation of decentralization policies between 1970 and 1980. These external dynamics compelled African states to adopt administrative reforms that involved greater local autonomy. Under the influence of neoliberal policies—namely globalization, New Public Management, and the theory of public choices—supported and disseminated by international institutions and Western democracies, development aid policies in Africa and Mali are conditioned by democratization and the implementation of genuine decentralization policies. Mali, like all African countries, is therefore engaged in extensive democratic reform. The implementation of effective decentralization policies holds significant importance in the democratization agenda. In support of African countries that have initiated the decentralization process, several pilot rural development projects have been launched with the backing of international donors. In Mali, these projects often included local management of resources and services (education, health, agriculture), thus laying the groundwork for more formal decentralization in the 1990s.

However, the wind of democratization actually blew across Africa in the 1990s, propelled by internal factors. In Mali, the regime's inability to respond to social demand (liberalization of political life, alternation in power, fight against corruption, improvement of workers' living conditions) opened the way to violent protests and led to the fall of General Traore's regime in 1991 (Kassibo, 2006, p. 69). As expressed during the National Conference (July 29 to August 12, 1991) in 1991, the new regime in place adopted economic and political liberalism and good governance as the principle of administration. Decentralization, for its part, was elevated to the rank of priorities of the new regime (Kassibo, 2006, p. 70-71). The decentralization reform undertaken should not only serve to reduce the state's burden by transferring important tasks to local authorities but should also work towards inclusive and participatory management at the local level. In this sense, decentralization in Mali, by providing an ideal framework for citizen participation in local decision-making processes, was initially envisaged as the end point of the country's democratization process, which should allow for increased regional and local autonomy (Gaasholt, 2004).

Recent interest in decentralization is linked to the growing criticism of the failure of the African state. More than an administrative reform, decentralization in Mali was also a political reform that offered a viable solution to the problem of the Tuareg rebellion (Edelman, 2009, p. 1). In this regard, decentralization emerged in this nation, as it does in many African nations, as a tool for reducing sociopolitical tensions. It is the tool chosen by the Malian political class to regain its power and legitimize the state in crisis. In other words, the new institutional architecture, through the decentralizing ideology, responded to a triple action of democratization, stability, and development.

Between 1990 and 2012, the Malian State equipped itself with a legal arsenal providing a basis, a framework, and protection for local authorities. During this period, emphasis was also placed on the creation of local structures at three levels of territorial authority: municipalities, circles, and regions. Martinez (2023:23) argued that this period constitutes the consolidation phase of decentralization in Mali. The establishment of institutional, technical, and financial mechanisms and structures to support decentralization such as the National Fund for Support to Territorial Communities, Regional and Local Committees for Monitoring and Supporting Decentralization, the Training Center for Territorial Communities, National Agency for Investment in Territorial Communities has contributed to the implementation of effective decentralization policies in Mali. However, since 2012, the trajectory of decentralization in Mali has been marked by uncertainties generated by the numerous coups d'état that the country has experienced. This uncertainty, which distorts the anchoring of decentralization, occurs especially in the case of the constitutional vacuum generated by the unconstitutional change of power.

4.1. Background to The Constitutional Vacuum

The constitutional vacuum signifies a rupture or discontinuity of the constitutional order, characterized by institutional paralysis. It can emerge during significant political crises. In the case of Mali, the focus of this article, a constitutional vacuum developed following various coups d'état between 2012 and 2020, marked by the suspension of the constitution. In 2012, the military junta overthrew the government of Amadou Toumani Touré. This unconstitutional change resulted in the suspension of the 1992 Constitution, creating a constitutional vacuum prior to the establishment of a transition. Following the 2020 coup d'état that toppled the government of Ibrahim Boubacar Keïta, the suspension of the constitution led to the creation of a transitional charter to address this vacuum. The same situation is resurfacing in 2021, further reinforcing legal uncertainty.

A significant number of factors explain the reasons for these various coups d'état that led to the constitutional vacuum in Mali. The 2012 coup d'état occurred in a context of insecurity resulting from terrorist attacks. The army's argument at the time highlighted the government's failure to equip the armed forces with the means to protect the integrity of the national territory, which was threatened by terrorists (Fontaine et al., 2013, p. 198). Easton (1966), through his systemic theory, argues that for a political system to function continuously and sustainably, it must provide effective and satisfactory responses to the demands of society. He explains the reasons for instability in a political system by referring to outputs and inputs. Inputs are the demands that society places on the political system. The political system addresses these demands through outputs, which are the decisions made by political authorities. If the political system does not offer satisfactory answers, the overload of unresolved demands and claims can lead to instability in the system (Braud, 2014, p. 201). This theory, despite its age, explains the causes of various political instabilities and crises of economic governance in Africa (Gazibo, 2010, p. 30).

However, we can better comprehend the populace's support for the Putschists when they portray themselves as defenders of territorial integrity, general sovereignty, and the public interest, as is the case in Mali, and when this is contrasted with the social, political, and economic frustrations of the populace. Regardless matter whether the populace supports coups d'état or not, they raise questions regarding the future of decentralization because they might have detrimental effects on it.

4.2. The Nexus Between Constitutional Vacuum and Decentralization

Analyzing the impact of constitutional vacuum on decentralization requires first establishing the link between these two concepts. Constitutional vacuum and decentralization are two opposing concepts. In reality, decentralization cannot exist in a context of constitutional vacuum. The constitutional vacuum, which generally occurs following a coup d'état, creates an environment unfavorable to the development of decentralizing policies. In other words, the constitutional vacuum creates normative uncertainty, where state institutions lack constitutional legitimacy to exercise their functions. This constitutional uncertainty disrupts the legal framework that guarantees decentralization. In this case, transitional authorities resort to exceptional acts (transitional charters, ordinances, decree laws) to fill the normative vacuum (Besse, 2005, p. 73).

Furthermore, the constitutional vacuum creates a transition period dominated by the central state. The priority given by the central power, which embodies competence, leans more toward restoring order, to the detriment of local democracy. This often involves reducing the prerogatives of communities and concentrating resource management. In Africa, the suspension of the Constitution deprives decentralization of its legal and legitimate basis, leading the military to reaffirm central power by appointing provisional administrators (Kassibo, 1997, p. 221). Consequently, the temporary institutions that replace elected bodies do not prioritize local governance (Ouédraogo, 2003:188). In such a context, decentralization can be used as a political tool to legitimize the new power in place, without any genuine desire to transfer powers to local communities. Finally, the implementation of decentralization policies requires a well-defined legal framework and an environment where democracy prevails. From this perspective, Verpeaux (2006) argues that, without a well-defined legal framework, the state's supervision of local authorities can lead to various abuses by state representatives. Thus, the constitutional vacuum puts decentralization to the test but also presents a legal challenge to its implementation. It also reflects a disregard for constitutionalism, and above all, a violation of the principles of local democracy.

4.3. Democracy: An Essential Foundation for Successful Decentralization

Before analyzing the direct impact of the constitutional vacuum on local institutions and decentralization, it is important to establish the relationship between democracy and decentralization. This will be helpful to better understand that the constitutional vacuum undermines democratic institutions, including decentralization, which is detrimental to the rule of law. In debates on democracy, local authorities occupy an important place. They constitute a tool for assessing the level of democracy in a country. Dossa et al. (2023, p. 48), believe decentralization is an indicator of democracy.

According to the liberal school, local governments are an inescapable reality of democratic states because local institutions constitute the true strength of free nations. Local governments are thus fundamental institutions for democratic formation. Their development as democratic entities parallels the evolution of democracy itself (Hill, 1974:79). From this perspective if local communities are not governed democratically, it is impossible to consider the country itself a democracy. Mill (1997) follows this logic by arguing that in a country where local governments are not sufficiently autonomous, democracy will remain incomplete. On the other hand, Keleş (1994) considered local governments a tool for political education.

Tocqueville (1962) follows this line of thought by understanding local government as the concrete foundation of democracy, that is, a place where political learning begins. For him, local authorities play the role of counter-power, creating a network of checks and balances against powerful governments, thus helping to reduce the risks associated with a strong central power. He argues that the best way to limit the dangers of majority

dictatorship is to establish networks of counter-powers and checks and balances mechanisms protecting minorities. Decentralization occupies an important place among these networks of counter-powers. Decentralization is considered a counter-power because it limits the concentration of power at the central level by transferring skills and responsibilities to local authorities. It is also considered as such because it is based on a mechanism of vertical sharing of power between the different levels of governance (central state, regions, departments, municipalities). Given everything mentioned above, it is clear that a non-democratic setting makes it challenging to implement decentralization principles effectively.

5. Constitutional vacuum: an obstacle to decentralization.

As mentioned above, one of the primary consequences of a coup d'état is the suspension of the constitution and the institutions of the republic. The suspension of the constitution not only creates an obstacle to democracy, it creates also created by the suspension of the constitution also hinders the implementation of decentralizing policies. After the August 2020 coup d'état, the transitional government in Mali established a National Transitional Council (NTC), serving as the National Assembly. Indeed, taking into account local democracy the constitution can be classified into three groups. The first group concerns the absence of a constitutional prescription for local democracy. Local democracy is mentioned either not at all or very briefly in certain constitutions. This is the case in countries with a federal regime (Canada, USA) where the task of organizing local democracy falls under the ordinary law of the federated states. This is also the case for older constitutions or those of small centralized countries with a weak tradition of local government, such as Botswana, Jamaica, and Latvia (Bulmer et al., 2017, p. 2). The second group is marked by a very limited constitutional prescription of local democracy. Without going into specifics, the constitutions of this group occasionally lay out the fundamental ideas upon which local democracy should be built and include a broad commitment to it. The third group is characterized by the detailed constitutional prescription of local democracy. This is the case in Brazil, Ghana, and India (Bulmer et al, 2017, p. 7).

The constitutions of French-speaking sub-Saharan African countries, such as the French constitution, fall into the second group. The constitutions mention local democracy, but they are often limited to establishing its general principles. The details of how local democracy works are generally left to ordinary laws and regulatory texts. Although the mention of local democracy is limited, these constitutions provide a legal basis, a certain guarantee, and protection for local democracy.

In situations where the constitution is suspended and replaced by the transitional charter, as observed in Mali, decentralization is devoid of any constitutional protection or guarantee. The absence of constitutional guarantees, therefore makes local institutions more vulnerable to the centralizing tendencies of the military government. This vulnerability is explained by the fact that the transitional charters were written in a context hostile to democracy and can be amended at any time, whereas constitutional amendments follow a stricter mechanism.

A major theoretical argument in favor of decentralization is that it can improve political stability because it provides a window of opportunity for minorities and marginalized groups. Proponents of this idea argue that decentralized governments can implement policies better suited to the local needs and preferences of a heterogeneous population, thereby addressing the grievances of minority groups (Faguet, 2011, p. 14). Therefore, local governments can liberalize local political space by promoting values such as freedom, broad political participation, and social justice. It is, therefore, clear that the primary objective of local governments is to ensure democracy and serve society. But the question that arises is how can they protect minorities if they

themselves are not protected and operate in an environment hostile to its consolidation? In short, the constitutional vacuum exposes local structures to significant legal and political vulnerability, limiting their autonomy and resources and making them more susceptible to interference from military power. This may compromise the objective of an effective local democracy capable of responding to the needs of citizens and fostering participatory governance.

5.1. Constraints on local democracy

Generally, the state organizes decentralization to achieve political objectives such as legitimizing the rule of law and fostering popular participation in decision-making processes (Felix, 1998, p. 149). In this regard, voting is a crucial part of the long-term process of democratic formation in the effort to legitimize the state (Coulibaly & Lima, 2013, p. 10). Far from being a mere voting exercise, local elections serve as a means of expressing political participation at the local level and represent one of the main criteria of local democracy. Free, fair, frequent, and transparent local elections are essential for local democracy to realize its full potential (Bulmer, 2023, p. 3). Local elections must not only reflect all the sociological components of the region but also adhere to the principle of regularity. Since the first pluralist local elections were held in 1999, Mali has been striving to organize local elections.

At both the local and central levels, political parties are key players in elections. They structure electoral competition and provide a framework for citizen participation. However, without political parties, political competition is meaningless. In April 2024, the transitional authorities announced the suspension of political party activities and the political activities of associations. The military junta also suspended the Observatory for Elections and Good Governance, a civil society organization that monitored the fair conduct of elections. According to the military government, this measure contributes substantially to creating the prerequisites necessary for carrying out major transitional activities. The suspension of political parties automatically leads to the irregularity of elections at the local level.

In addition, the High Authority for Communication (HAC), which is the regulatory body for Malian communications, had called on all media outlets to stop all broadcasting and publication of information on the activities of political parties and associations. The ban on media outlets covering the activities of political parties undermines the pluralism of information, weakens citizen participation, reinforces the concentration of power, and increases vulnerability to disinformation, thus compromising the quality of local democracy (Smyrniaios, 2023) and the right to information. Even if the suspension has been lifted, there is still a risk of profound repercussions on local democracy; and without local democracy, decentralization is meaningless.

5.2. Deceleration in Local Development Projects

Regional institutions, such as the African Union, are governed by the principle of zero tolerance for unconstitutional changes. ECOWAS also adheres to this principle and has not hesitated to sanction and suspend Mali from all participation in the organization's bodies, demanding a return to constitutional order and the transfer of power to civilians. Mali's series of sanctions has also been transposed at the international level. As mentioned above, international institutions have made development aid in Africa conditional on democratization. Thus, the constitutional vacuum created by the coup d'état led to the cessation of funding for local government projects by international financial institutions. While local authorities in Mali lack sufficient financial and qualified human resources to carry out their local development mission, some fifteen multilateral and bilateral aid agencies support them in carrying out their mission. They intervene either through direct financing of the national technical and financial support system or through specific programs anchored in a

particular region (Languille, 2010, p. 135-136) and are true development partners. After the 2021 coup d'état, for example, the World Bank suspended funding for projects in the agricultural sector. Consequently, the suspension of funding for local projects is slowing down the decentralization process in Mali.

It is important to note that the suspension of funding and projects intended for local authorities generally occurs in the context where this funding is direct and passes through the central government. This is the case for borrowing, which also constitutes a significant part of local resources. In almost all countries in the world, access to borrowing by municipalities is only possible under the supervision of the state, and when the State is sanctioned, it becomes impossible for it to benefit from the loan (Leloup et al., 2003, p. 2).

6. Conclusion

The Constitution's primary function is to structure the state's structure to take into account the interdependent relationships between its many institutions. Historically, Mali shares with all neighboring countries the same institutional heritage based on the construction of the great state institutions from the empires of Ghana, Mali, and Songhai. These observations allow us to affirm that decentralization was a practice deeply rooted in the tradition of administrative management familiar to the Malian populations. Although decentralization is a feature of all constitutions, it has been continuously delayed since Mali gained independence on September 22, 1960, because political and administrative elites are concerned about maintaining the unity of the Malian nation. Additionally, decentralization swiftly forced itself on the transition's authorities. It can be asserted that decentralization processes were directly linked to the political fluctuations that Mali experienced throughout its history, which was replete with severe political crises that led to successive constitutional vacuums. The close connection between democracy and local governance also made the impact of the constitutional vacuum on decentralization more evident. On this basis, the resilience and strengthening of local authorities depend primarily on establishing the foundations of commitment to solid and consistent constitutional standards. This necessitates a complete and definitive end to the transitional phases, which undermine the implementation of the constitution.

Conflict of Interest and Contribution Rate Declaration: The authors declared that they have no conflict of interest. The distribution of contribution rates is as follows: First author contributed 60%, second author contributed 40%.

References

- Aboelazm, K. S. (2024). Supreme Constitutional Court review of the legislative omission in Egypt in light of international experiences., *Heliyon*, 10(17), pp. 1-15.
- Aderibigbe, M. (2018). Decentralisation and Constitutionalism in Africa: A Theoretical Exploration for Sustainable Distributive Justice. *Philosophical Papers and Reviews*, 8(1), pp. 1-11.
- Bazezew, M. (2009). Constitutionalism. *Mizan Law Review*, 3(2), pp. 358 – 369.
- Béridogo, M. (2006). *Processus de Décentralisation et Pluralité de Logiques des Acteurs au Mali in, Décentralisation et Pouvoirs en Afrique En contrepoint, Modèles Territoriaux français*, IRD Éditions, Paris.
- Besse, (M), (2005) La Conférence nationale souveraine, In *Revue française de droit constitutionnel*, pp. 73-77

- Böckenförde, M. (2011). *A Practical Guide to Constitution Building: Decentralized Forms of Government*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA): Stockholm.
- Braud, P. (2014). *Sociologie Politique*, LGDJ, Extensio Editions.
- Bulmer, E. (et al). (2017). *Local Democracy*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA).
- Carrozza, P. (2019). *Kelsen and Contemporary Constitutionalism: The Continued Presence of Kelsenian Themes*, Universidad de Deusto, ISSN 0423-4847, Vol. 67/1, enero-junio 2019, pp. 55-82.
- Constitutional Court of the Czech Republic, (2007). *Problems of Legislative Omission in Constitutional Jurisprudence*. National Report, Czech Republic: Brno.
- Coulibaly, H & Lima, S. (2013). Crise de l'État et Territoires de la Crise au Mali, EchoGéo, Sur le Vif, mis en ligne le 27 mai 2013, consulté le 17 mars 2025.
- Coulibaly, S. (2019). *La Décentralisation au Mali in La Décentralisation Dans les Pays Francophones D'Afrique De L'Ouest*, Harmattan.
- Dossa, H, & Dansou, M. (2023). *Décentralisation en Afrique Subsaharienne Francophone: Difficultés des Gouvernements, Engagement Innovant de la Société Civile*. Centre d'Etudes en Gouvernance de l'Université d'Ottawa, No1, vol 20.
- Easton, D. (1953). *The Political System. An Inquiry into the State of Political Science*, New York: Knopf.
- Feroli, E. (2015). Rule of Law and Constitutional Democracy, Ankara University, Faculty of Political Science. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 46(2015), pp. 91-106.
- Gazibo, M. (2010). *Introduction à la Science Politique*, Presses de l'Université de Montréal.
- Godden, A. & Morison, J. (2017). Constitutionalism. In *Max Planck Encyclopaedia of Comparative Constitutional Law*. Oxford University Press.
- Guénette, D. (2015). *Le Silence des Textes Constitutionnels Canadiens - Expression d'une Constitution Encore Inachevée*, les Cahiers de droits, Volume 56, numéro 3-4, septembre-décembre, p. 411-446.
- Hetland, O. (2007). *The Politics of The Décentralisation Reform in Mali*, Doctoral Thesis, University of Oslo.
- Houlihan, E. C. & Hickey, S. P. (2022). *Constitutional Approaches to Decentralization: Elements, Challenges and Implications, Fourth Women Constitution-Makers' Dialogue, 2022*, International IDEA Strömsborg: Stockholm.
- Kassibo, B. (1997). La Décentralisation au Mali: État des Lieux, *Bulletin de l'APAD*, 14/1997, pp. 1-21.
- Kassibo, B. (2006). *Mali, Une Décentralisation en Double Vitesse?*, Institut de Recherche pour le Développement (IRD).
- Kiwanuka, M. (2022). Building Trust and Reciprocity through Citizen Participation and Transparency: Lessons from Municipal Governments of Uganda and Thailand. *International Journal of Economics, Business and Management Research*, 6(5), pp. 50-63.
- Languille, S. (2010). Mali: la Politique de Décentralisation à l'Heure de l'Agenda de Paris Pour l'Efficacité de l'Aide, in *Politique africaine*. N°120, pp.135-136.

- Leloup, F, (et al). (2023). Le Développement Local en Afrique de l'Ouest: Quelle(s) Réalité(s) Possible(s)? *Monde en développement*, No 124, P.2.
- Martinez, A. (2023). *Le Principe de Subsidiarité au Mali. Enjeux Majeurs, Application Confuse, Réalisation Incertaine*, Thèse de doctorat, Ecole Doctorale Sciences Sociales et Humanités.
- Mouton, S. & Bioy, X. (2005). *Les révolutions du droit constitutionnel: propos introductifs*. Presses de l'Université Toulouse Capitole, 2005, <https://doi.org/10.4000/books.putc.1607>.
- Ouedraogo, Hubert M. (2003). "Decentralisation and local governance: experiences from Francophone West Africa." *Public Administration and Development*, vol. 23, No 2, pp. 188–193.
- Pissaloux, JC, et al. (2019). *La Décentralisation Dans les Pays Francophones D'Afrique De L'Ouest*, Harmattan.
- Recouvreur, R. (2018). *Le Vide Juridique, Perspectives et Critiques in Res Juridica*
- Rodden, J. (2004). Comparative Federalism and Decentralization: On Meaning and Measurement. *Comparative Politics*, 36(4), pp. 481-500.
- Sirota, L. (2021). The Case of Prorogations and the Political Constitution. *Journal of Commonwealth Law*, 3, pp. 103-156.
- Symyrnaios, N. (2023). La Concentration des Médias Contre la Démocratie, in la Vie des Idées. <https://laviedesidees.fr/>
- Traoré, O. (1986), *La Libre Administration des Collectivités Territoriales dans les Pays Africains: Le Cas du Mali*, Thèse pour le doctorat, Université de Bordeaux, faculté de droit, des sciences sociales et politiques.
- Verpeaux, M. (2006). Aspects du droit constitutionnel de la décentralisation. *Annuaire international de justice constitutionnelle*, 21(2005), 300-314.
- Waldron, J. (2010). *Constitutionalism – A Skeptical View*. Georgetown University Law Center: Washington.
- World Bank, (2022). *Decentralization, Multilevel Governance and Intergovernmental Relations*. International Bank for Reconstruction and Development: Washington DC.

26 Eylül Gününün Dil Bayramı Olarak Kabulü ve Amasya’da Dil Bayramı Kutlamaları (1935-1936)*

Acceptance of September 26 as Language Day and Language Day Celebrations in Amasya (1935-1936)

Turgut İLERİ **

Öz

Dil, bir milletin oluşmasında, varlığını sürdürmesinde ve sahip olunan kültürün gelecek nesillere taşınmasında önemli bir araçtır. Cumhuriyet’in kültür temelleri üzerine kurulduğunu ifade eden Atatürk, kültürümüzün önemli unsurlarından biri olan dilimize gerekli olan değeri her zaman vermiştir. Bu bağlamda, bizzat Atatürk’ün direktifleri ile Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Türk dilinin geliştirilmesi, zenginleştirilmesi ve yabancı dillerin etkisinden kurtarılması üzerine çalışmalar yapılmıştır. Türk dilinin kökeni, gelişmesi ve sadeleştirilmesi ile dünya dilleri arasında hak ettiği yere gelmesi amacıyla gerekli çalışmaları yapmak üzere 12 Temmuz 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Ardından 26 Eylül 1932’de İstanbul’da Dolmabahçe Sarayında I. Türk Dili Kurultayı toplanmıştır. Türk dilinin geleceğinin ilmi açıdan kurgulanmasını sağlayacak olan kurultayın son gününde şair ve yazar Halit Fahri Ozansoy, kurultayın açılış günü olan 26 Eylül gününün Dil bayramı olarak kutlanmasını teklif etmiştir. Teklif, kurultay üyelerinin oy birliği ile kabul edilmiştir. O günden sonra 26 Eylül günü Dil bayramı olarak kutlanmaktadır. Dil bayramı kutlamaları, Milli Mücadelenin amaç ve yönteminin belirlendiği Amasya vilayetinde de ilk yıllardan itibaren etkin bir şekilde yapılmıştır. Bu çalışmada, kutlamaların ilk yılları sayılabilecek 1935 ve 1936 yıllarında Amasya’da yapılan Dil bayramı kutlamaları hakkında bilgi verilmiştir. Makalenin hazırlanmasında doküman analizi yöntemi kullanılarak, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinden, konu ile ilgili araştırma eserlerden ve dönemin gazetelerinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Dil Bayramı, Kurultay, Türk Dili.

Abstract

Language is an important tool in the formation of a nation, its survival and the transfer of its culture to future generations. Stating that the Republic was founded on cultural foundations, Atatürk always gave the necessary value to our language, which is one of the important elements of our culture. In this context, with the directives of Atatürk himself, since the first years of the Republic, efforts have been made to develop and enrich the Turkish Language and to save it from the influence of foreign languages. The Turkish Language Research Society was founded on July 12, 1932, to carry out the necessary studies to investigate the origin, development and simplification of the Turkish language and to bring it to its rightful place among the world languages. Then, on September 26, 1932, 1st Turkish Language Congress was held in Dolmabahçe Palace in Istanbul. On the last day of the congress, which would enable the scientific construction of the future of the Turkish Language, poet and writer Halit Fahri Ozansoy proposed September 26, the opening day of the congress, to be celebrated as Language Day. The proposal was accepted unanimously by the members of the assembly. From that day on, September 26 is celebrated as Language Day. Since then, September 26 has been celebrated as Language Day. Language Day celebrations have been held effectively in the province of Amasya, where the aim and method of the War of Independence were determined, from the first years. In this study, information is given about the Language Day celebrations held in Amasya in 1935 and 1936, which can be considered the first years of the celebration. In this study, the document analysis method was used, and the Prime Ministry Republic Archives, research works on the subject and newspapers of the period were used.

Keywords: Amasya, Language Festival, Congress, Turkish Language.

* Bu çalışma, 29-30, Kasım 2024 tarihinde Çorum’da yapılan “Hattusas 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde” sözlü bildiri olarak sunulmuş, bildiri kitabında yayınlanan metin, genişletilerek makale haline getirilmiştir.

** Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Eğitimi. turgut.ileri@amasya.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2029-1354

Atrf/Citation: İleri, T. (2025). 26 Eylül Gününün Dil Bayramı Olarak Kabulü ve Amasya’da Dil Bayramı Kutlamaları (1935-1936). *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 43-55.

Geliş Tarihi	12.04.2025
Kabul Tarihi	02.06.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	intihal.net
Etik Bildirim	lisansustu@erdogan.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

1. Giriş

Türklerin İslamiyet’i kabul etmesiyle beraber Türk dili, uzun bir süre Arap ve Fars dillerinin etkisinde kalmış ve bu süreç 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Türkçe’nin karşı karşıya kaldığı bu durumu yakından izleyen milli duyguları kuvvetli ve gelişmelere duyarlı bir kısım Türk aydını gösterdikleri çabalarla Türk dilini, diğer diller karşısında savunmaya çalışmışlardır. Söz konusu aydınlar, 19. yüzyıldan itibaren dil meselelerine yeniden ve daha kuvvetli eğilmişler, her biri dil davası olarak adlandırılan konu üzerinde ayrı ayrı durarak, çözüm yolları aramışlardır. Başta Ziya Gökalp olmak üzere Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Süavi, Ahmet Vefik Paşa, Ömer Seyfettin, Tevfik Fikret, Ahmet Rasim, Halit Ziya ve Şemsettin Sami gibi birçok aydın bu dönemde Türk dili konusundaki hassasiyetlerini ortaya koymuşlardır (Sertkaya, 1966, s. 41). II. Meşrutiyet dönemi olarak adlandırdığımız bu devrede, dil konusu ile ilgili en bilinçli hareket *Yeni Lisan Akımı* ismiyle ortaya çıkmıştır. Ulusal kimliğe sahip edebiyatın milli bir dille yaratılacağını ileri süren bu akımın temsilcileri, yazılarını *Yeni Lisan* başlığı altında yazdıkları için *Yeni Lisancılar* diye tanındılar ve dildeki esas rahatsızlığın dili tamamen sarmış olan yabancı usul ve kaidelerden geldiğini ileri sürdüler. Onlara göre, dilimizdeki Arapça ve Farsçaya ait dilbilgisi kuralları dilden atılmalı, yeni isim ve sıfat tamlamalarında Türkçe kurallar olmalı, Türk lehçelerinden kelime alınmamalı, İstanbul Türkçesine dayalı canlı bir yazı dili oluşturulmalı, dil ve edebiyat Doğu ve Batı taklitçiliğinden kurtarılacak milli bir dil ve edebiyat yaratılmalıydı (Korkmaz, 1995, s. 222-223). Tüm bu çabalar ve çalışmalar konu ile ilgili olumlu yönde adımlar atılmasını sağlamışsa da Türk dilinin Arapça ve Farsçanın etkisinden kurtarılmasını, kendi benliğine kavuşturulmasını ve sadeleştirmesini istenen noktaya getirmemiş, bu yönde çalışmalar Cumhuriyet’in ilanından sonraki dönemde de devam etmiştir (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dil-bayrami:1>). Konu, Cumhuriyet’in ilanından sonra Dil Davası olarak adlandırılmış, Cumhurbaşkanı Atatürk bizzat bu mesele ile yakından ilgilenmiştir. O, Türkçeyi Türk kültürünün en önemli ögesi olarak görmüş, dünyada en güzel, en zengin ve en kolay dil olarak tanımlamıştır. Milletın ahlakının, geleneklerinin, hatıralarının, çıkarlarının, kısaca milliyetini oluşturan her şeyin dil sayesinde korunduğunu ifade ederek, Türk dilinin milletin kalbi ve aynı zamanda milletin zihni olduğunu vurgulamıştır (İnan, 2000, s. 29). Dil konusunda yapılması gereken çalışmaların bilimsel temelde çok yönlü ve kapsamlı bir programa bağlanması gereği üzerinde durulmuştur. Yapılan çalışmaların ardından dil inkılabının fikri temelleri ortaya konmuştur¹. Belirlenen ilkeler şu şekilde özetlenebilir: Türk dilinin millileştirilmesi; kendi yapı ve işleyişine uygun bir gelişme yolunun belirlenmesi, Türkçenin güzelliği ve zenginliğinin ortaya konulması, kelime türetme ve terimleri oluşturma imkanları bakımından işlerlik kazandırılmasıdır (Korkmaz, 1995, s. 222). Bunların yanında, Türk dili konusundaki çalışmaların bilim temelinde yapılması için tedbir alınması ve Dil Tetkik Cemiyeti’nin kurularak Türk dili çalışmalarına kurum marifeti ile yürütülmesi benimsenmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat (Öğretimin Birleştirilmesi) Kanunu ile başlayan eğitim alanındaki yenileşme süreci, 1927 yılında bizzat Atatürk’ün yazı inkılabı ile ilgili başlattığı fikir çalışmaları sonucunda 1 Kasım 1928 de *Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun* kabul edilmiş, 3 Kasım da yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 3 Teşrinisani 1928: 6001-6002). Kanun 11 maddeden oluşmaktadır. Buna göre; kanun yürürlüğe girdiğinde, bütün devlet dairelerinde ve özel kurumlarda, yazışmaların tamamı yeni harflerle yapılacaktır. Uygulamaya hemen başlanacak, 1 Ocak 1929’a kadar geçiş tamamlanacak, ancak tahkik evraklarının, basılı evrakın ve defterlerin yazılması, Haziran 1929’a kadar sürebilecektir. Yine bu tarihe kadar eski yazı ile yazılmış dilekçelerin kabulüne devam edilecektir. Gazete, dergi, levha, ilân ve reklamlar 1 Aralık 1928’den itibaren yeni harflerle çıkarılacaktır.

¹ Dil İnkılabının dayandığı fikri temeller için bakınız; Zeynep Korkmaz, Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri, Atatürkçü Düşünce El Kitabı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1995, s. 224

Kitaplar ise 1929 yılı Ocak ayından başlayarak yeni harflerle basılacaktı (Tongul, 2004: 125-126). Yeni Türk alfabesine geçiş süreci bir başka açıdan bakıldığında, halkın öğrenim talebinin kısa zamanda gerçekleştirilebilmesinde itici bir güç oluşturmuştur. Artan öğrenim talebi üzerine düzenin daha sistemli yürütülebilmesi için Millet Mekteplerinin açılmasına karar verilmiştir. Bu mektepler, kişilerin okuryazarlık oranlarını hızlı ve sistemli bir şekilde arttırarak temel bilgilerin verilmesini sağlamak üzere faaliyet göstermişlerdir (Yamaç, 2023, s. 246-247). Kısaca ifade etmek gerekirse yeni alfabenin kabul edilmesi, dilde yapılacak yeniliklere ortam hazırlamıştır. Milli kültürümüzün temeli olan dilde yenileşmenin zorunlu olduğundan hareketle, halkın psikolojisine uygun ve ihtiyaçlarını kolayca ifade edebilecek bir yapıya kavuşturulması kaçınılmaz görülmüştür (Ertan, 2011, s. 200). Bu bağlamda Türk dilinin kendi benliğine kavuşturulması ve diğer dillerin etkisinden kurtarılması yönündeki çalışmalar, başta dilde yeniliği savunanlar olmak üzere Türk aydınları ve yöneticileri arasında memnuniyet yaratmıştır. Nihayet konu üzerinde ilmi çalışmaların başlatılması düşünülmüştür. Atatürk, dil meselesi üzerine eğilmek gerektiğini zaman zaman dile getirmiştir. Bu devrede yapılan birçok toplantıda dil konusundaki hassasiyetini belirten konuşmalar yapmış; millî his ile dil arasındaki bağın çok kuvvetli olduğunu, dilin millî ve zengin olması gerektiğini, Türk dilinin milletin kalbi ve zihni olduğunu, dilin şuurla işlenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Akalin 2004, s. 30). O, kanunlar ve resmi yazışmalarda kullanılan dilin halk tarafından anlaşılır olmasını, her medeni ve ileri dillerde olduğu gibi Türkçenin de ilmi dilbilgisinin yazılmasını, zenginliğini ortaya koyacak sözcükler tespit edilerek yeni sözcük türetme imkânlarının araştırılmasını arzu etmiştir. Ayrıca dünya çapında Türkoloji uzmanlarının yetiştirilmesine de işaret etmiştir (Hacıeminoğlu, 1967, s. 845). Başta Cumhurbaşkanı Atatürk olmak üzere konuya hassasiyet duyanlar, dil işleri ile ilgilenmenin zamanı geldiğini belirterek çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Önce, Türk dilini değerine yaraşır bir seviyeye ulaştırmak ve dünya dilleri arasında hak ettiği yere gelmesini sağlamak için dil üzerinde çalışmalar yapacak bir cemiyetin kurulmasına karar verilmiştir. Ardından 12 Temmuz 1932’de adı daha sonra Türk Dil Kurumu olacak olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur (<https://tdk.gov.tr/icerik/duyurular/26-eylul-dil-bayrami>).

Böylece Atatürk’ün öncülüğünde ülkede dil seferberliği başlatılmıştır. Dil çalışmalarının nasıl ve hangi alanda yapılacağını belirlemek amacıyla yine Atatürk’ün önerileriyle büyük bir dil kurultayının toplanmasına karar verilmiştir. Karara uygun olarak Türk Dili Tetkik Cemiyeti yetkili kurullarını oluşturmuş, çalışmalarını ve yöntemini belirlemek üzere 26 Eylül-5 Ekim 1932 tarihleri arasında I. Türk Dil Kurultayı düzenlenmiştir. Kurultay, 26 Eylül günü saat 14.00’de Dolmabahçe Sarayında Muayede (bayramlaşma) salonunda Türk Dili Tetkik Cemiyeti başkanı Samih Rifat Bey’in konuşmasıyla açılmıştır. Ardından kurultay başkanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Paşa, yardımcılıklarına ise Maarif Vekili Reşit Galip ve Samih Rifat beyler seçilmişlerdir. Dil ile ilgili hazırlanan 20 bildiri sunulmuş, tartışma ve farklı görüşlerin dile getirildiği konuşmalar yapılmış, Türk Dili Tetkik Cemiyetinin tüzüğü kabul edilerek, çalışma programı belirlenmiştir (Özüçetin, Kara ve Bolat, 2017, s. 254-255). Davet edilen dilcilerin yanında, Abdülhak Hamit, Sami Paşazade, Halit Ziya, Cenap Şahabettin, Hüseyin Cahit, Hüseyin Rahmi, Mehmet Emin, Ahmet Haşim, Ahmet Rasim, Fali Rıfkı, Yunus Nadi gibi şair ve yazarlar da bulunmuştur (Akalin, 2002, s. 15-25). Kurultaya yurt dışından da uzmanlar katılmış, yaklaşık 3000’e yakın dinleyici programı takip etmişti. Günün anlamı üzerine Kurultay’da bir konuşma yapan Fuat Köprülü, 26 Eylül gününü millî Rönesans olarak tanımlamıştır (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/642/Dil-Bayrami>)

Atatürk, 9 gün süren kurultayın öğleden sonraki oturumlarının tamamına katılmış, kendisine ayrılan bölümde kimi zaman devlet görevlileriyle kimi zaman da Türkiye’ye resmî ziyarette bulunan yabancı konuklarla birlikte sunulan bildirileri ve dil üzerine yapılan konuşmaları dikkatle dinlemiştir. Kurultay sırasında konuşmaların Dolmabahçe Sarayı’nın duvarları arasında kalmaması, herkesin konuşma ve tartışmaları dinleyebilmesi için

Saray’a bir radyo düzeneği kurulmuştur. Ayrıca halkın radyodan naklen yayını takip edebilmesi için bütün şehir ve kasabaların meydanlarına da hoparlörler yerleştirilmiştir (Ülgen, 2023, s. 48-49). Kurultayın başarıyla tamamlanmasından sonra dil konusunda belirlenen ilkeler doğrultusunda başlatılan çalışmalar ciddiyle sürdürülmüş, toplantılarda alınan kararlar hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda 1932-1934 yılları arasındaki dönemde Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarının ortaya konması için dil seferberliği başlatılmıştır. Kurumda bu işleri yürütecek bilim kadrosu olmadığı için başlatılan dil seferberliği, yurdun her bir tarafında gönüllü kimseler tarafından yürütülmüştür. Osmanlıcadan Türkçeye çevrilen söz karşılıkları Tarama Dergisinde yayınlanmıştır. 1934-1936 yılları arasındaki dönemde bir önceki dönemin tarama ve derleme çalışmaları gözden geçirilerek, Türkçe karşılıkları bulunmayan Arapça ve Farsça kelimeler olduğu gibi bırakılmıştır. 1936-1938 yılları arasında aşırı özleştirme çalışmalarından vazgeçilerek, normal dil çalışmalarına dönmüştür. Bu çabaların sonucunda Türk dili, anlatım bakımından sade, kısa ve daha anlaşılır hale getirilmiştir (Korkmaz, 1995, s. 232-240). Dil alanındaki çalışmalara bir istikamet vermesi ve çalışmaları yönlendirecek ana programı ortaya koyması yönüyle I. Türk Dil Kurultayı’nın katkıları büyük olmuştur (Turan, 2002, s. 198). Kurultayın son gününde yapılan oturumda, açılış günü olan 26 Eylül’ün dil bayramı olarak kutlanması önerilmiştir (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/642/Dil-Bayrami>)

2. 26 Eylül’ün Dil Bayramı Olarak Kabul Edilmesi

Dil davası olarak adlandırılan konuyla yakından ilgilenen Atatürk, 2-11 Temmuz 1932 tarihinde Ankara’da yapılan I. Türk Tarih Kongresinin tamamlandığı günün akşamı Çankaya Köşkünde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyeleri ile bir araya gelerek gündemle ilgili fikir alışverişinde bulunmuştur. Görüşmeler sırasında Tarih Kongresine katılmış bulunan heyettekilere Atatürk: *Dil işlerini düşünecek zaman gelmiştir. Ne dersiniz?* sorusunu sormuş, ardından kendi düşüncesini belirtmek üzere, mevcut sıkıntıların üstesinden geleceği ve katkı sağlayacağı inancıyla *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti gibi bir de ona kardeş bir dil cemiyeti kuralım. Adı Türk Dili Tetkik Cemiyeti olsun* demiştir. Böylece cemiyetin kurulması için ilk adım atılmıştır. 12 Temmuz 1932 günü hükümetten alınan izinname Emniyet İşleri Umum Müdürlüğüne gönderilerek cemiyetin kuruluşu gerçekleştirilmiştir (Sakaoğlu, 1991, s. 22-23). Atatürk tarafından belirlenen cemiyetin faaliyet taslağı; sözlük, terim, dilbilgisi, etimoloji ve dil bilimi çalışmaları yapmak olarak ifade edilmiş ve amacı; *Türk dilinin öz güzelliğini meydana çıkarmak, onu dünya dilleri arasında değerine yarışır yüksekliğe erdirmek* olarak belirlenmiştir. Bu gelişmelerin ardından yine Atatürk’ün talimatlarıyla, 26 Eylül 1932 günü yerli ve yabancı bilgin, edebiyatçı ve yazarların katıldığı I. Türk Dil Kurultayı toplanmıştır (Timurtaş, 1967, s. 881). 27 Eylül tarihli gazetelerde I. Dil Kurultayının büyük bir merasimle açıldığı, Atatürk’ün toplantıyı sonuna kadar takip ettiği, Maarif Vekili Reşit Galip ve Samih Rifat beyin ’in gündemle ilgili konuşma yaptıkları ana sayfadan haber olarak verilmiştir (Cumhuriyet, 27 Eylül 1932, s. 1,5; Vakit, 27 Eylül 1932, s. 1). Kurultayın toplanması ile Türk dili üzerinde yapılacak çalışmaları şekillendirecek bir ana program hazırlanmıştır. Programda², Türk dilini tüm ihtiyaçları karşılayacak hale getirmek ve iki dil varlığını ortadan kaldırarak temel unsurları öz Türkçe olan milli bir dil haline getirmek vurgusu yapılmıştır (Korkmaz, 1995, s. 223). Kabul edilen çalışma programı 7 maddede özetlenmiştir. Buna göre:

1- *Türkçe’nin gerek Sümer, Eti gibi en eski Türk dilleriyle, gerek Hint-Avrupa, Sami denilen dillerle mukayesesi yapılmalıdır.*

2- *Türkçe’nin tarihi inkişafı aranmalı, mukayeseli dilbilgisi yazılmalıdır.*

² I. Türk Dili Kurultayı hakkında geniş bilgi için bakınız: Türk Dili Kurultayı/ Tezler, Müzakere Zabıtları, İstanbul, 1933.

3- *Türk lehçelerindeki kelimeler derlenerek lehçeler lügati, sonra esas Türk lügati, Türk sarfi (dil bilgisi), nahvi (cümle bilgisi) tez elden yapılmalıdır. Sarf, nahiv, lügat yapılırken, ıstılah konulurken Türkçenin bütün lahikalarının (ek, ilave) araştırılmasına, bu lahikaların, edatların dilimizin bütün ihtiyaçlarına yetecek surette işlenmesine ehemmiyet verilmelidir.*

4- *Türkçe'nin tarihi dilbilgisi yazılmalıdır.*

5- *Şark ve Garp memleketlerinde çıkan Türk dili hakkındaki eserler toplanmalı, bu eserlerden lazım olanları dilimize çevrilmelidir.*

6- *Cemiyet gerek kendisinin gerek dışarıda Türk dili işleriyle uğraşanların tetkiklerini bir mecmua ile neşretmelidir.*

7- *Memleket gazetelerine dil işlerine hususi yer verdirilmelidir* (Temir, 1967, s. 565).

Yapılacak çalışmaların bir program dahilinde ortaya konulduğu dil kurultayı 9 gün sürmüştür. Atatürk de bütün oturumlara katılmış, bildirileri dinlemiş, notlar almış, oturum aralarında dil bilimcilerle sohbetlerde bulunmuştur. Oturumların son gününde şair ve yazar Halit Fahri Bey, bu büyük toplantının açılış günü olan 26 Eylül'ün dil bayramı olarak kutlanması önerisinde bulunmuştur. Öneri kurultay üyeleri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir. O tarihten itibaren 26 Eylül günü, dil bayramı olarak kutlanmaya başlanmıştır. Böylelikle resmi olarak kutlanan bir dil bayramı günü kamu ve sosyal hayatımıza girmiştir. Bununla birlikte Türk tarihinde, Türkçe'nin korunması ve devlet dili olmasını sağlamak amacıyla, Karamanoğlu Mehmet Bey'in, Selçuklu Sultanı Alaeddin Siyavuş'un veziri olmasından sonra, onun tarafından 13 Mayıs 1277 tarihinde alınan bir karardan söz edilmektedir (TDVİA, 2003, s. 445) Bu karar, kimi tarih çalışmalarında ferman olarak adlandırılmıştır. Yayınlandığı ifade edilen fermana, bundan böyle Türkçe'den başka dil konuşulmaması kararı, *şimden gerü hiç kimesne kapuda ve divanda ve mecalis ve seyranda Türki dilinden gayri dil söylemeye* şeklinde ifade edilmiştir. Söz konusu fermanın yayınlandığı kabul edilen 13 Mayıs³ günü, bazı devlet kurumlarınca dil bayramı olarak kutlanmak istenmiş, resmi olarak kutlanması için de 2008 yılında kanun teklifinde bulunulmuştur. Resmi olarak kutlanan bir dil bayramının olması nedeniyle teklif komisyonda bekletilmiş, bir karar çıkmamıştır. Sonuç olarak günümüzde resmi olarak kutlanan dil bayramı 26 Eylül 1932 günü I. Türk Dil Kurultayında kabul edilen bayramdır ([https:// ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dil-bayrami 1-2](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dil-bayrami-1-2)).

Türk Dil bayramı ilk kez 1933 yılı 26 Eylül'ünde kutlanmıştır. İlk yılın kutlamaları kurum içinde yapılmış, kutlamalar biraz sönük geçmiştir. Bayramın sönük geçmesinin en temel nedeni olarak bayramın ait olduğu kurumun yasal çerçevesinin ve kurumsal yapısının tam olarak belirgin olmadığı, gösterilmiştir (Kendirci, 2023, s. 186). 1934 yılı kutlamaları daha zengin bir plan ve program dahilinde yürütülmüştür. Bu bağlamda halkevlerinin merkez ve kaza şubelerinde var olan dil, tarih ve edebiyat komitelerinin nezareti altında kutlama merasimlerinin yapılması kararlaştırılmıştır. Merkez ve bütün vilayetlerdeki gazetelerde dil savaşı üzerine yazılar yazılması ve konferansların verilmesi, Ankara ve İstanbul radyolarından belirlenen esaslara göre hazırlıklar yapılması ve yapılan hazırlıkların sonuçlarından merkezin haberdar edilmesi, Türk Dili Tetkik Cemiyetinden rica edilmiştir (Cumhuriyet, 4 Eylül 1934, s. 1,3). Dil bayramının ikinci yıl kutlamaları 26 Eylül 1934 tarihli gazetelerde ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Gazeteler genellikle *Dil Bayramı* başlığı altında günün anlamını anlatan yazılarını manşetten vermişlerdir (Akşam, Cumhuriyet, 26 Eylül 1934, s. 1). İstanbul'da ise Halkevi idare heyeti başkan ve temsil komitesinde görevli kimselerin dil üzerine yaptıkları konuşmalar, radyo yayınları vasıtasıyla halka duyurulmuştur (Kendirci, 2023, s. 193). Bu yıldan sonraki kutlamalar ise daha planlı

³ Karamanoğlu Mehmet Bey'in "divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste, meydanda hiç kimsenin Türkçe 'den başka bir dil konuşulmaması" kararı, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde "Karamanoğulları" maddesinde 19 Mayıs 1277 olarak belirtilmiştir. (TDVİA), 28, 445, 2003.

ve programlı yürütülmüş, dil bayramı ulusça kutlanmıştır. Türk Dili Araştırma Cemiyeti Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan programda; Dil işinin ulusun ortak bir işi olduğu, bayramın geçen yıllarda olduğu gibi Halkevleri ile Basın ve Yayın Kurumları tarafından geniş ölçüde kutlanacağı, Türk Dili Araştırma Kurumu tarafından tüm yurda hitaben radyo vasıtası ile bir konuşma yapılacağı, Halkevlerinin önceden toplantılar yaparak okunacak şiir ve söylevlerin anlaşılır, öz ve sade bir dille hazırlanması ve şiir ile söylevlerin bir suretinin kurum merkezine gönderilmesi, Türkiye’de çıkan gazetelerde o gün dil konusunun önemine değinen yazılar yazılmasına işaret edilmiştir (Kendirci, 2023, s. 195). Yapılan kutlama etkinliklerinden ve gazete haberlerinden anlaşıldığı kadarıyla bayram kutlamaları söz konusu programa uygun bir şekilde yapılmıştır. Özellikle Halkevleri tarafından yapılan kutlama toplantılarında bayrama ilişkin konuşma ve şiirlerin yapılması, ulusal gazetelerin bayram kutlamalarına geniş yer vermesi bayrama verilen önemi göstermektedir (Kurun, 27 Eylül 1935, s. 1). Başkentte yayınlanan Ulus gazetesinin 26 Eylül 1935 günü baskısında; *Dil bayramını bugün kutluyoruz* başlığı altında dil bayramının nasıl kutlanacağı ve bütün yurtda Halkevlerinde törenlerin yapılacağı manşetten verilmiştir. Haberin ayrıntısında dilimizin milli bir yapıya kavuşturulması gereğinden bahsedilerek, bir ulusun gelişmesinde ve ilerlemesinde dilin önemine işaret edilmiştir. Kutlamalara halkın katılımı geniş çapta sağlanmıştır (Ulus, 26 Eylül 1935, s. 1-2).

1936 yılı dil bayramı kutlamaları da oldukça canlı ve etkili gerçekleştirilmiştir. O yıla kadar hazırlanmış en detaylı kutlama programı hazırlanmıştır. Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan programda kutlamaların; Türk Dil Kurumu üyeleri, Halkevleri, gazeteler, yurdun bütün dil konusu ile ilgili olanların ve hassasiyet gösterenlerin katılımı ile Ankara ve İstanbul radyolarında yapılacak kutlama programı çerçevesinde yürütüleceği belirtilmiştir. Halkevleri tarafından da dil hakkında verilecek konferanslar ve şiirlerle bir bayram havası içinde kutlanacağına işaret edilmiştir. Yine verilecek konferansların ve okunan şiirlerin birer suretinin Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğine gönderilmesi istenmiştir. Halka hitaben hazırlanan konuşmaların, şiirlerin ve yazıların herkesin anlayabileceği, açık, sade ve güzel bir Türkçe ile olmasına dikkat edilmesi ayrıca belirtilmiştir. Yapılacak etkinliklere halkın katılımının sağlanması yolunda duyurular da yapılmıştır (Kendirci, 2023, s. 198-199). Ulusal basın, kutlamaları ayrıntıları ile vermeye çalışmıştır. Bu bağlamda Ulus gazetesi 26 Eylül tarihli baskısında, *Bugün Dil Bayramı*, Tan gazetesi ise *Bütün memleket Dil bayramını kutluyor* başlığı ile kutlamaların ayrıntıları hakkında bilgi vermiştir (Ulus, Tan, 26 Eylül 1936, s. 1). Gazetelerin 27 Eylül tarihli baskılarında da kutlamaların yapıldığına ilişkin haberler yapılmıştır (Ulus, Akşam, Haber, 27 Eylül 1936, s. 1).

Tüm bu çalışmalar Atatürk tarafından da yakinen izlenmiştir. Daha 1933 yılında Türk Dili Araştırma Kurumunun bütün merkez heyeti üyeleri Atatürk tarafından Çankaya Köşküne olağanüstü toplantıya çağırılmışlar, Türk dili üzerine çalışmalar yapılması için dil seferberliği başlatılmıştır. Bu bağlamda Kamus-u Türki’den Osmanlıca kelimelerin bir kısmının Türkçe karşılığı belirlenerek bir anket çalışması yapılmış⁴, ardından eski metinlerden kelime tarama işine girilmiştir. Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları Tarama Dergisi denilen bir dergide toplanmış, 1934 yılında büyük bir kitap halinde basılmıştır. Dil Kurumunun komisyon çalışmalarını daha da genişletmek amacıyla Anadolu Kulübü adıyla yeni bir çalışma grubu oluşturulmuş, bu kulübün çalışmalarını Atatürk dikkatle takip etmiştir. Kulüp üyelerinin, 3 aylık çalışmaları sonucunda Osmanlıcadan Türkçeye 7000 bin kelimelik Cep Kılavuzu adıyla bir kitap basılmıştır. Atatürk, dil

⁴ Anket çalışması, Kamus-u Türki’de var olan Osmanlıca kelimelerden her gün en az 10 tanesinin bütün gazetelerde ilan edilmesi ve bu kelimelerin Öztürkçe karşılıklarının okuyuculardan istenmesi şeklinde yürütülmüştür. Bu yöntemle elde edilen anket sonuçları 12 Mart 1933 günü gazetelerde yayınlanmıştır. Verilen cevaplar arasında, kelimelere uygun karşılıklar bulunması yanında, çok ilgisiz cevaplar da verilmiştir. Bu çalışmaların sonucu olarak *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi* adıyla 1934 yılı Temmuz ayında bir kitap basılmıştır. (Bakınız: Atatürk Devrinde Dil Çalışmaları ve Akademi Meselesi, *Türk Kültürü*, Mayıs 1968, 67, 433-434).

üzerine yapılacak çalışmaların daha da geliştirilmesi amacıyla var olan kurumların ulusal akademiler haline getirilmesini arzu etmiş, bu düşüncesini zaman zaman dile getirmiştir (İnan, 1968, s. 433-435). Türk Dil Kurultayında yapılan konuşmaları dikkatle izlemesi, toplantılara katılması, konuya ilişkin fikirler beyan etmesi, çaba ve gayretleri Atatürk'ün Türk dilini milli bir yapıya kavuşturma hassasiyetini bize göstermektedir. İlk olarak yeni Türk alfabesinin hazırlanması ve kabul edilmesi, ikinci olarak da dil üzerine yapılacak çalışmaları bizzat organize etmesinden, Atatürk'ün dil konusunu çok önemseydiği anlaşılmaktadır. Aynı duyarlılığı bir günün belirlenerek dil bayramı olarak kutlanmasında da göstermiştir. Kısaca, Türk dilinin yabancı diller boyunduruğundan kurtararak milli bir kimliğe kavuşturulması çalışmalarına yön vererek ısrarlı takipçisi olmuştur. Hayatının son yıllarında hemen hemen bütün vaktini Türk Tarihi ve Türk dilini araştırmakla geçiren Atatürk, bu yoldaki çalışmaların devamını sağlamak amacıyla Türk Tarihi ve dilini batı tarzı ilmi metotlar ile tetkik edecek ilim adamları ve akademisyenlerin yetiştirilmesi için fakültelerin kurulmasını sağlamıştır. Sahip olduğu şahsi servetini Türk dili ve tarihini araştırarak kurumlara vakfetmiştir (Köymen, 1966, s. 14).

Türkçenin kendi öz benliğine kavuşturulması amacıyla yürütülen ilmi çalışmaları halka anlatabilmek, halkı bilinçlendirmek ve bunu halkla birlikte başarabilmek amacıyla ilan edilen dil bayramı kutlamalarının halkı aydınlatmada önemli rol oynadığı görülmüştür. Dil bayramı kutlamaları bu özelliği ile başta İstanbul ve Ankara olmak üzere tüm vilayetlerde görkemli törenler yapılarak gerçekleştirilmiştir. Genellikle il ve ilçe halkevleri tarafından uygulamaya koyulan programlarda yapılan konuşmalarda, Türk dilinin dünya medeniyet dilleri arasında eski zenginliğine ve layık olduğu yere gelmesinin sağlanacağına vurgu yapılmıştır. Okunan şiirlerle de Türkçenin duygu, güzellik ve anlatım yönünden mükemmelliği ortaya konmaya çalışılmıştır. Dil bayramı kutlamaları birçok kentte olduğu gibi Orta Karadeniz bölgesinde yer alan ve tarihi bir kimliğe sahip Amasya'da da ilk yıllardan itibaren imkanlar ölçüsünde kutlanmıştır.

Çalışmamızda, kutlamaların ilk yılları sayılabilecek 1935 ve 1936 yıllarında Amasya'da yapılan bayram kutlamaları hakkında bilgi verilmiştir. Çalışma konusunun 1935 ve 1936 yılları ile sınırlandırılması, kutlamaların ilk yılları olması ve etkinliklerin daha coşkulu yapılmasından dolayı düşünülmüştür.

3. Amasya'da 1935 ve 1936 Yıllarında Dil bayramı Kutlamaları

Türkiye'nin birçok yöresinde olduğu gibi Amasya vilayetinde de dil bayramı kutlamaları ilk yıllardan itibaren heyecanlı ve katılımı yüksek bir şekilde kutlanmıştır. 1935 yılı kutlamaları, Amasya halkevinin hazırladığı plan doğrultusunda yürütülmüş, önce Vali Kadri Üçok'un oğlu Necip Üçok'un söylevi ile başlanmış, ardından halkevi Dil-Tarih ve Edebiyat kolu başkanı Necip Namık'ın dil üzerine yaptığı konuşma ile devam edilmiş, yine dil ile ilgili ortaokul öğrencilerinden şiirler dinlenmiştir. 1936 yılı kutlamalarının ise daha geniş olarak hazırlanan programla kutlandığı görülmüştür. Yine halkevinde dilimizin özgünlüğü üzerine konferanslar verilmiş, Güneş-Dil Teorisi⁵ anlatılmış, Türkçe'nin güzelliğine vurgu yapan şiirler okunmuş, bütün halk ve kurumlar özel çağrılarla programın yapılacağı salona davet edilmiştir (BCA. 490.1.0.0 yer: 1166.93.2, s. 1-2).

⁵ Güneş-Dil Teorisinin ilham kaynağı Viyanalı Dr. Hermann F. Kivergitsch'dir. Ona göre; dillerin doğuşu güneşe bağlanmalıdır. Güneş, saçtığı ışık, verdiği aydınlık ve parlaklık, taşıdığı güç, sayısız nitelikleri ile düşünen insanın kafasında çok yönlü bir kavram olarak belirmiştir. Bu yüzden ilk insanlar bütün maddi ve manevi kavramları birbirlerine güneşe verdikleri tek ad ile anlatmışlardır. Güneş karşısında insan oğlunun ağzından çıkan ilk kelime, çok anlamlı bir sestir. Bu ise yeni kavramların doğmasına yol açmıştır. Atatürk bu anlayışı, Türk diline uygulamayı düşünmüştür. O, Türk dilinin kadim bir dil olduğunu ve başka dillere kaynaklık ettiği görüşünün dilbilimi temellerine dayandırılacağı ümit etmiştir. Bu bağlamda Güneş- Dil teorisi ile ilk anlamlı sözlerin Türkler tarafından kullanıldığı ve başlıca dillerdeki pek çok kelimenin Türkçeden türediği ispat edilmeye çalışılmıştır. Buradaki temel amaç, birçok yabancı kelimenin Türkçe olduğu ispat edilerek, Türk dilinin dünyanın en zengin dili olduğunu göstermektir. Ancak yapılan çalışmalardan istenen sonuç elde edilemediğinden 1937 yılında bu teoriden vazgeçilmiştir. Bakınız; Mustafa Ergün, *Atatürk Devri*

Aşağıda her iki yılın kutlamaları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

3.1. 1935 Yılı Dil bayramı Kutlamaları

Yukarıda ifade edildiği üzere 1935 yılı kutlamaları, tüm vilayetlerimizde halkevleri tarafından organize edilmiştir. Dolayısı ile Amasya’daki dil bayramı kutlamaları da halkevi başkanlığınca belirlenen programa göre yürütülmüştür. Program, Necip Üçok’un söylevi ile başlamış, konuşmacı Dil’in ne olduğunu kısaca anlatmak için huzurda bulunduğunu, buraya çıkmış olduğundan dolayı büyük bir kıvanç duyduğunu ifade etmiştir. Konuşmasında; her ulusun ayrı ayrı düşündüğünü, duyduğunu ve kavradığını bundan dolayı diller arasında farkın oluştuğunu, Türkçe üzerinde Arapça ve Farsçanın etkisi ile Osmanlıca denilen bir dilin oluştuğunu, bunu ise ülkede sadece bir tabakanın anladığını ve ilgi duyduğunu belirtmiştir. Bu yeni dilin herkes tarafından anlaşılmadığını ve gelecekte bu dilin anlaşılmasının daha zor olacağını sözlerine eklemiştir. Konuşmasının devamında dilin de bir canı olduğunu ve yaşadığını, ihtiyaca göre kelimelerin yeniden oluşturulduğunu, bazılarının unutulup kullanılmadığını, bazılarının ise manalarının güçlendirilerek kullanılmaya devam ettirildiğine vurgu yapmıştır. Diller arasında geçişkenlik hakkında bilgi veren konuşmacı, kelimelerin köken bakımından Batı ve Doğu dilleri arasında benzerlik gösterdiklerini de belirtmiştir. Bu konuda yapılacakların neler olduğunu açıkladıktan sonra iki yol bulunduğunu, bu yolları Linguistik (dil bilimi) ve Filoloji (bir dilin yazılı belgelerinin dilsel ve tarihsel açıdan incelenmesi) alanlarında çalışmaların yapılması olarak ifade etmiştir. Filolojinin ne işe yaradığını çeşitli örneklerle açıklayarak, *Filoloji, bir veya birkaç dilin sentaks, tarih, linguistik ve edebiyat yönünden bilgisini kurmak demektir* şeklindeki tanımlaması ardından, dil üzerinde yapılacak çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir (BCA. 490.1.0.0 yer:1166.93.2, s. 17-20).

Konuşmasının bir bölümünde; Avrupa bulunan ulusların dillerindeki bazı kelimelerde benzerliklerin olduğunu, filologların diller arasında mukayeseler yaptığını, böylelikle her ulusun kültürleri hakkında bilgilerin ortaya konulduğunu ve bu çalışmaların önemli olduğunu vurgulamıştır. Aynı dili konuşan ulusların dilleri arasında coğrafyanın etkisi ile birçok lehçelerin meydana geldiğinden söz ederek bizim Öz Türkçemizde de lehçe farklılıkları olduğunu, kendine mahsus dillerin türediğine işaret etmiştir (Hukuk dili, Asker Dili, Külhanbeyi Dili gibi). Konuşmasının son bölümünde, dil konusunun bir kültür meselesi olduğundan söz ederek tüm değerlerimizin kullanılan dil ile anlatılacağını, o nedenle de dilimizin zengin, işlek ve anlaşılır olmasını, duygu ve düşüncülerimizi en güzel şekilde ifade edecek özelliklerinin ortaya konulması gerektiğini belirtmiştir. Kültür konusu ile ilgili, *...biz güneşin oğulları olan Türkler kültürümüzün ışığı ile acunu (dünyayı) aydınlatmışız. Biz Türk ulusu, hiçbir ulustan kültür sahasında hiçbir tarihte geri kalmış değiliz. Kültür bizim, yükseklikler bizimdir. Biz her ulusun kültürce ve kuvvetçe önümüzde baş eğdiğini gören ve görececek olan bir milletiz. Çünkü kültürde yüce olan, kuvvetçe de üstündür* sözleri ile kültür kavramının önemine değinmiş, dilin kültür unsuru olması dolayısı ile gerekli hassasiyet gösterilmesine vurgu yapmıştır. Her zaman olduğu gibi bize en doğru yolu, yükselme ve ilerleme yolunu gösteren Atatürk’ün önünde derin saygı ve sevgi ile eğildiğini ifade ederek sözlerini tamamlamıştır (BCA. 490.1.0.0 yer:1166.93.2, s. 23).

Programın ikinci konuşmasını Amasya Halkevinin Dil, Tarih, Edebiyat kolu başkanı ve Evkaf müdürü Necip Namık Bey yapmıştır. Konuşmasında, Halkevinin ılık bir sevgi ve saygı havasıyla dolu olan çatısı altında Dil Bayramı nedeniyle toplanıldığını ifade ederek sözlerine başlamış, tarihi belgelere göre Türk ulusunun yer yüzünde ilk medeniyet kuran bir millet olduğunu, bu yolda başka uluslara da kılavuzluk ve öğretmenlik yaptığını, Türk dilinin de başka uluslara kılavuzluk yaptığını örneklerle anlatmaya çalışmıştır. Başka dillere

Türk Eğitimi, DTCF. Yayınları, Ankara 1982, 132-133; Ayrıca, Korkmaz, Z *Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri*, Atatürkçü Düşünce El Kitabı, Ankara 1995, Atatürk Araştırma Merkezi, 236-237.

kaynaklık yapacak zenginliğe, inceliğe ve dinleyeni ahengine imrendirecek bir güzelliğe sahip dilimizin dünkü adının Osmanlıca olduğunu, saltanatın yıkılıp tarihe karıştığı gibi Osmanlıcanın da terkedilmesi gerektiğini, bu dilin dilbilgisinin karışık, öğretilmesi ve öğrenilmesinin zor olduğunu belirtmiştir. Osmanlıcanın halkın dili olmadığını, edebiyatının da halk tarafından anlaşılmadığını, onun için milletin kendi içinde ikiye hatta üçe bölünmüş olduğunu, her bölümün ötekine yabancı gibi baktığına işaret ederek toplumun birbirinden koptuğunu ifade etmiştir. Bu nedenle dil bayramı olarak kutlanan bugün de Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin yapmak istediği şeyin dili korumak, karışıklıktan kurtarmak ve onu gerçekten halkın dili haline getirmek olduğunu söylemiştir. Hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu gibi, sahip olunan dilin de millete ait olması gerektiğini anlatmıştır (BCA. 490.1.0.0 yer:1166.93.2, s. 14-16).

26 Eylül günü yapılan dil bayramı kutlamalarına üçüncü konuşmacı olarak Amasya Ortaokulu Türkçe öğretmeni ve aynı zamanda halkevinin Dil, Tarih, Edebiyat kolu üyesi Ali Kemal Bey katılmıştır. Ali Kemal Bey, dil bayramı kutlamaları için toplanıldığını, saf ve duru Türkçemizin sağlam yapısını çürüten yabancı sözleri ondan çıkarmak için açılan genel savaşın bugün başlatıldığını ve bugünün önemli bir işe başlangıç teşkil ettiğini belirterek sözlerine devam etmiştir. Ulusların genel yaşantısında ve düşünce dünyasında dilin oynadığı role geniş vererek yaptığı açıklamalardan sonra, anlaşılmayan bir Dil'in ona bağlanmış olanları sonsuza dek bir arada tutamayacağını, herkes tarafından anlaşılır bir Türkçe'nin var olması halinde onu konuşanların birbirine sağlam bağlarla bağlı kalacağını örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Türkçenin Arap ve Fars dilleri ile karışmadığı çağlarda çok temiz ve saf olduğuna işaret ederek, yabancı dillerin etkisiyle birbirlerini anlamamaya ve birbirlerini sevmemeye başladıklarını ifade etmiştir. Toplum hayatında, onun gelişmesi ve ileri gitmesinde çok önemli bir fonksiyonu olan dil konusuna eğilmenin, bu olumsuzlukları dikkate alarak çözüme kavuşturmanın gerekliliğini anlatan Ali Kemal Bey, Türk Dili Araştırma Kurumunun kurulması ve Dil Kurultayının toplanmasının olumlu adımlar olduğunu belirtmiştir⁶. Konuşmasının bir bölümünde, eskiden gazetelerin bir satırında 5-6 yabancı sözün varlığı söz konusu iken bugün 10 satır yazıda tek bir yabancı sözün kalmadığını, bununla birlikte konuşmasında anlaşılmayan bir söz var ise bunun yabancı dillerden gelmiş olmasından değil, kendimize ait olan sözleri tanımayacak kadar unutmuş olmamızdan kaynaklandığını ifade etmiştir. Her işte olduğu gibi dil konusunda da öncülük yapan Atatürk'e derin saygı ve sevgilerini belirterek konuşmasını tamamlamıştır (BCA. 490.1.0.0 yer: 1166.93.2, s. 9-11).

Kutlama programının sonunda Mustafa adlı ortaokul öğrencisi *Önderi Dinlerken* adlı şiiri okumuştur. Şiirde birçok yenilik, kazanım ve başarılar Atatürk'e ithaf edilmiştir. 1935 yılı dil bayramı kutlamaları, katılımcıların coşkusuyla yapılan etkinliklerden sonra sona ermiştir (BCA. 490.1.0.0 yer: 1166.93.2, s. 12).

26 Eylül 1935 günü kutlanan dil bayramında halkevinde yapılan etkinlikte söylenen şiir ve konuşmaların birer nüshası Halkevi Başkanlığının 25.10.1935 tarih ve 23 sayılı yazıları ile Türk Dili Araştırma Kurumu Genel Sekreterliğine ve C.H.P (Cumhuriyet Halk Partisi) Genel Sekreterliğine gönderilmiştir (BCA. 490.1.0.0 yer: 1166.93.2, s. 8).

3.2. 1936 Yılı Dil Bayramı Kutlamaları

Türk Dil bayramı kutlamalarının 1936 yılında daha coşkulu bir şekilde yapıldığını ulusal gazetelerin ilk sayfalarında manşetten verdikleri başlıklardan anlıyoruz. 26 Eylül tarihli Tan gazetesinin *Bütün memleket Dil bayramını kutluyor*, manşetten haberi ile 26 Eylül tarihli Ulus Gazetesi ve diğerlerinin *Bugün Dil bayramı*, başlıkları ile verdikleri bayram kutlamaları haberleri dikkatleri çekmiştir (Tan, Ulus 26 Eylül 1936, s. 1). 26 Eylül tarihli Cumhuriyet Gazetesinin 5. sayfasında *Dil Bayramı* başlığı ile M. Turhan Tan tarafından bir

⁶ Ali Kemal Beyin konuşmasının tam metni için bakınız. (BCA. 490.1.0.0 yer:1166.93.2, s. 9-11).

makale yayınlanmıştır. Makalede, dil birliğinin önemine işaret edilerek, sarayla halkın konuştuğu dilin ayrı olduğu, bu ikiliğin yıllarca devam ettiği, bunun dile yapılmış bir suikast olduğu doğrultusunda bilgiler verilmiştir. Dil üzerine yapılan çalışmalarla dilde birliğin sağlanmış olduğu, bunun da kıymet ifade ettiğine vurgu yapılmıştır. Doğuda ve batıda hiçbir millette dil bayramı olamadığından söz edilerek, 26 Eylül gününün Dil Bayramı olarak kutlanmasının, milleti bahtiyar eylediği ifade edilmiştir (Cumhuriyet 26 Eylül 1936: 5). Ulusal basının ilk sayfasında verilen haberlerden kutlamaların, Halkevlerine iletilen kutlama programları doğrultusunda yapıldığını göstermektedir. Genellikle kutlamalarda, dil üzerine konferanslar verilerek, şiirler okunarak, halk müziği konserleri düzenlenerek gerçekleştirilmiştir (BCA. 490.1.0.0 yer: 1166.93.2, s. 22-23). Bu bağlamda Amasya’da da hem Amasya Halkevi hem de Merzifon Halkevi Başkanlığının hazırladığı program doğrultusunda kutlamalar yapılmıştır. Amasya’da 1936 yılı kutlama töreni, 26 Eylül günü beklenmeden III. Dil Kurultayının toplandığı gün olan 24 Ağustos günü Halkevi salonunda yapılmıştır. Halkevinin Dil, Tarih ve Edebiyat şubesi üyesi ve ortaokul Tarih-Coğrafya öğretmeni İzzet Nihat Orulu tarafından Türk dilinin değeri ve onu değerli kılmak için yapılacak çalışmalara yer veren bir konferans verilmiştir. Orulu konuşmasında; Türkçe’nin Latince gibi klasik özlüğünü korumuş bir dil olduğunu, zengin bir dil olması dolayısı ile kaynağındaki kelimelerin sosyal bir ulusun bütün kavramlarını anlatacak özelliğe sahip olduğuna işaret etmiştir. Türk dilinin bütün Asya, Avrupa, Afrika ve Amerika’ya kadar kültür dili olarak yayılmış olduğunu, dünya dillerine, dil ve edebiyatlarına etki etmiş olduğunu, Güneş-Dil Teorisinden bahsederek bu teorisinin ana tezinin, Türk dilinin yeryüzü dillerine ana kaynak teşkil ettiğini ispat etmek olduğunu ifade etmiştir. Konuşmasını; *...III. Dil Kurultayı bütün bu hakikatleri acuna (dünyaya) tanıtacaktır. Uluslararası ekonomik savaşları önlemek için belki çare bulunur. Fakat kültürler ve diller sessiz ve gürültüsüz güreşmekte devam edecek, birbirini yutmak ve yenmek için savaşacaktır. Hangi dil daha zengin, daha işlenmiş, daha eksiksiz, hangi kültür daha ulusal, daha gelişmiş, daha ideal ise o kültür yenecektir. Bu hakikati herkesten iyi kavrayan Büyük Şef, erkinlik savaşı (bağımsızlık) savaşı biter bitmez sosyal ve kültürel arıtlara başlamış, Türk ulusunu dünya durdukça yaşatmak ve yükseltmek için en uygun tedbirleri almıştır. Bundan sonra Türk dili, geçmişte olduğu gibi gelecekte de acun kültür tarihinde büyük rol oynayacaktır. Cihan sahnesinde bu kadar parlak işler görmüş, insanlık tarihinde bu kadar şerefli ödevler yapmış olan ezeli ve şanlı Türk Ulu, ulu önder Kemal Atatürk’ün sayesinde daima ileri koşacak ve pek çok başarılar elde edecektir. Yaşasın Atatürk, yaşasın Türk Ulu* sözleri ile tamamlamıştır (BCA. 490.1.0.0 yer: 1166.93.2, s. 6-7).

Aynı gün Amasya’nın Merzifon ilçesi Halkevi Başkanlığı tarafından Merzifon’da da bayram kutlamaları yapılmıştır. C.H.P. Genel Sekreterliğine ilçe Halkevi Başkanlığının gönderdiği raporda; evlerin bayraklarla donatıldığı, tüm halkın ve kurumların özel çağrılarla halkevi salonuna davet edildiği, belirlenen salonda dil ve edebiyat hakkında konferanslar verildiği, şiirler okunduğu ve halk müziği konseri ile kutlamaların gerçekleştirildiği bildirilmiştir. Kutlama programında, öğretmen Cemil Solak Güneş-Dil Teorisinin tarihçesi hakkında, öğretmen Rıza Erkan, Güneş-Dil Teorisi’nin içeriği hakkında, İbrahim Necmi Dilmen’nin son eserinden alıntılar yaparak bilgi vermişlerdir. Ayrıca bir ortaokul öğrencisi, Vehbi Cem Aşkun’un dil devrimini anlatan şiirini okumuş, öğretmen Veysi Bey ise dil ve edebiyatımız hakkında konferans vermiştir. Türkçenin geçirdiği evreler anlatıldıktan sonra yine bir öğrenci tarafından İ. Haki Engin’in Dil Kurultayı için kaleme aldığı şiir okunmuş, nihayet programın son kısmında ulusal ve mahalli parçaların çalındığı bir konserle Merzifon’daki kutlama töreni sona ermiştir. (BCA. 490.1.0.0 yer: 1166.93.2, s. 22-23).

Halkevlerine gönderilen kutlamalarla ilgili tebliğ uyarınca yapılan törenlere mahsus olmak üzere etkinlikler hakkında Halkevi Başkanı Eczacı Ekrem Bilgen tarafından hazırlanan raporun birer nüshası, 28.8.1936 tarihinde Türk Dil Kurumu ve C.H.P. Genel Sekreterliğine gönderilmiştir. Raporda özetle, tüm vatandaşlara bayram kutlamalarının Halkevi salonunda yapılacağını duyurulduğu, bayram gününde bütün şehrin, C.H.P.

binası ve evlerin bayraklarla donatıldığı, esnaf, işçi, tüccar kısaca tüm halkın salonu doldurduğu, birbirlerinin bayramını kutladığı belirtilmiştir. Halkevinin Dil-Tarih ve Edebiyat kolu öğretmenlerinin, dilimizin önemine vurgu yapan konferans verdiği, konferansın ilgi ve heyecanla dinlendiği, program sonunda ...yaşasın *ulu önderimiz* sedaları ile programın sona erdiği bilgisi verilmiştir (BCA. 490.1.0.0 yer: 1166.93.2, s. 3-4).

Bilgi vermeye çalıştığımız 1935 ve 1936 yıllarında yapılan Dil bayramı kutlama etkinliklerinde, Türkçenin, zenginliği, özgünlüğü, kural ve kaideleri ile diğer dillerle olan münasebetleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalarla halk, dili hakkında bilgilenmiş, dilinin güzelliğinin farkına varmış ve milli bilince katkısını anlamıştır. Dilin, kültürümüzün bir parçası, yaşam vasıtalarımızın olmazsa olmazı, birlik ve bütünlüğümüzün temeli olduğuna inancı artmıştır.

4. Sonuç

Türkçenin, uzun yıllar Arap ve Fars dillerinin etkisinde kalmış olması durumu Türk dilinin gelişmesi, zenginleşmesi ve kültürel bir değer olarak korunması önünde engel teşkil etmiştir. Bu olumsuz durum aşağı yukarı 19. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Türkçe'nin karşı karşıya kaldığı bu durumu yakından izleyen milli duyguları kuvvetli ve gelişmelere duyarlı bir kısım Türk aydını gösterdikleri çabalarla Türk dilini, diğer dillerin etkisinden kurtarmaya ve sahip olduğu zenginliği, tüm özellikleri ile ortaya koymaya çalışmışlardır. II. Meşrutiyet döneminde, dil konusu ile ilgili en bilinçli hareket *Yeni Lisan Akımı* ismiyle ortaya çıkmıştır. Konu ile ilgili olumlu yönde adımlar atılması sağlanmışsa da Türk dilinin Arapça ve Farsçanın etkisinden kurtarılması, kendi benliğine kavuşturulması ve sadeleştirmesinde istenen noktaya gelinebilmiş, bu yöndeki çalışmalar Cumhuriyet dönemine intikal etmişti. Önce, dil üzerinde çalışmalar yapacak bir cemiyetin kurulmasına karar verilmiştir. Ardından adı daha sonra Türk Dil Kurumu olacak olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuş, Atatürk'ün öncülüğünde ülkede dil seferberliği başlatılmıştır. Dil çalışmalarının nasıl ve hangi alanda yapılacağını belirlemek amacıyla yine Atatürk'ün önerileriyle büyük bir dil kurultayının toplanmasına karar verilmiştir. Türk Dil Kurumunun kuruluşundan yaklaşık iki buçuk ay sonra Dolmabahçe Sarayında I. Türk Dil Kurultayı toplanmıştır. Dil Kurultayı 9 gün sürmüş, bu süreçte dil alanındaki çalışmalar ciddiyetle sürdürülmüş, yapılan toplantılarda alınan kararlar hayata geçirilmiştir. Sürecin başarılı şekilde yürütülmesi, çalışmaların başlangıç günü olan 26 Eylül gününün bayram günü olarak düşünülmesine ortam hazırlamıştır. Sonuçta bu büyük toplantının açılış günü olan 26 Eylül'ün Dil bayramı olarak kutlanması önerisinde bulunulmuş, öneri kurultay üyeleri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir. O günden itibaren 26 Eylül günü, Dil bayramı olarak kutlanmaya başlanmıştır. Böylelikle resmi olarak kutlanan bir Dil bayramı günü kamu ve sosyal hayatımıza girmiştir.

Türkiye'nin birçok yöresinde olduğu gibi Amasya vilayetinde de Dil bayramı kutlamaları ilk yıllardan itibaren heyecanlı ve katılımı yüksek bir şekilde kutlanmıştır. Bayram kutlamaları Halkevi Genel Merkezi tarafından gönderilen program kapsamında kutlanmıştır. Bu çerçevede Halkevi Dil-Tarih ve Edebiyat kolu üyesi öğretmenleri tarafından Halkevi salonunda konferanslar verilmiştir. Törenlere özel çağrılarla tüm halk davet edilmiştir. Katılım oranı yüksek olmuş, toplantılar heyecanlı ve coşkulu geçmiştir. Konferanslarda genellikle dilin önemine, Türkçenin özgünlüğü, zenginliği ve güzelliğine vurgu yapılmış, Güneş-Dil Teorisi hakkında bilgi verilmiştir. Türk dilinin kendi benliğine kavuşturulması ve diğer dillerin etkisinden kurtarılması yönündeki çalışmalar anlatılarak, Türkçe'nin güzelliğine vurgu yapan şiirler okunmuştur. Yapılan etkinlikler, halkın kültürüne sahip çıkması mesajını verirken diğer taraftan Türkçe okuyup yazma ve Türkçe düşünme anlayışının yerleşmesine katkı sağlamıştır. Türk dili üzerine yapılan çalışmaların Atatürk'ün direktifleri ile yürütülmesi halkın ona olan sevgisini daha da artırmıştır. Kutlama törenlerinin yapılması sonrasında C.H.P.

ve Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğine yapılan etkinliklerle ilgili rapor gönderilmesi, bu konuya her iki kurumun da önem verdiğini, takip fikrine sahip olduklarını ve hassasiyetlerini göstermektedir. Diğer taraftan halkevlerinin çeşitli şubeleri tarafından gerçekleştirilen, konser, müsamere, spor etkinlikleri, sinema ve tiyatro gösterileri yanında özel günlerle ilgili düzenlenen programların yürütülmesinde aktif görev üstlenmiş olmaları bu kurumların önemini ortaya koymaktadır. Amasya ve ona bağlı Merzifon ilçesi Halkevi’nin de söz konusu dönemde, Dil bayramı ile ilgili kutlamaları merkezden gelen programa göre yürüterek, halkın aydınlanmasına ve bilgileneşine katkı sağladıkları tespit edilmiştir.

Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmişlerdir. Katkı oranı dağılımı şu şekildedir: Birinci yazar, %100 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

BCA. 490.1.0.0 yer: 1166.93.2, s. 1-2.

BCA. 490.1.0.0 yer: 1166.93.2, s. 3-4.

BCA. 490.1.0.0 yer: 1166.93.2, s. 6-7.

BCA. 490.1.0.0 yer: 1166.93.2, s. 8.

BCA. 490.1.0.0 yer: 1166.93.2, s. 9-11.

BCA. 490.1.0.0 yer: 1166.93.2, s. 12.

BCA. 490.1.0.0 yer:1166.93.2, s. 14-16.

BCA. 490.1.0.0 yer:1166.93.2, s. 17-20.

(BCA. 490.1.0.0 yer: 1166.93.2, s.22.

BCA. 490.1.0.0 yer:1166.93.2, s. 23.

Akalın, Ş.H. (2002). Atatürk Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, S. 607. <https://turkoloji.cu.edu.tr/>

Akalın, Ş.H. (2004). Atatürk’ün Dil Politikası, *BAL-TAM/Türklük Bilgisi Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, 1, 31.

Akşam, Dil bayramı: Türkçe nasıl Türk olur? 26 Eylül 1934, (1,5)

Akşam, Dil bayramı dün parlak bir surette kutlandı, 27 Eylül 1936, (1)

Cumhuriyet, Birinci Dil Kurultayı Büyük Merasimle Açıldı, 27 Eylül 1932:1,5

Cumhuriyet, İkinci Dil bayramı, 4 Eylül 1934, (1,3)

Cumhuriyet, Dil bayramımız, 26 Eylül 1934, (1,6)

Cumhuriyet, Dil bayramı, 26 Eylül 1936, (5)

Ergün, M. (1982). *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara: DTCF. Yayınları.

Ertan, T. F. (2011). *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Haber, Dil bayramı, 27 Eylül 1936, (1)

- Hacıeminoğlu, N. (1967). Dil bayramının Düşündürdüğü, *Türk Kültürü*, Eylül, 59.
- <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dil-bayrami/> (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2025).
- <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/642/Dil-Bayram/> (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2025).
- <https://tdk.gov.tr/icerik/duyurular/26-eylul-dil-bayrami/> (Erişim Tarihi: 5 Şubat 2025).
- <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1030T.pdf> (Erişim Tarihi: 1 Şubat 2025).
- İnan, A. A. (2000). *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- İnan, A.A. (1968). Atatürk Devrinde Dil Çalışmaları ve Akademi Meselesi, *Türk Kültürü*, Mayıs, 67.
- Kendirci, M. (2023). Cumhuriyet'in Yüzyılı ve 26 Eylül Türk Dili Bayramı, *Mülkiye Dergisi*, 47, 5.
- Korkmaz, Z. (1995). Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Köymen, M.A. (1966). Atatürk'ün Kültür Siyaseti, *Türk Kültürü*, Kasım, 49.
- Kurun, Dil Bayramını İçten Kutladık, 27 Eylül 1935, (1).
- Özüçetin, Y., Kara, B.ve Bolat, M. (2017). Bazı İl ve İlçelerde Halkevi Bünyesinde Muhtelif Dil Bayramı Kutlamaları, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Autumn III, 61,
- Resmî Gazete, 3 Teşrinisani 1928: 6001-6002)
- Sakaoğlu, S. (1991). Türk Dili Tetkik Cemiyetinin Kuruluşu ve Atatürk, *Belleten*, 39.
- Sertkaya, O. F. (1966). Atatürk'ün Dil Politikası, *Türk Kültürü*, Kasım, 49.
- Tan, Bütün memleket Dil bayramını kutluyor, 26 Eylül 1936, (1)
- Temir, A. (1967). Dilimizle İlgili Bir Kanun Teklifi Üzerine, *Türk Kültürü*, Haziran, 56.
- Timurtaş, F. K. (1967). Dil bayramı ve Gerçekler, *Türk Kültürü*, Ekim, 60.
- Tongul, N. (2004). Türk Harf İnkılâbı, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Mayıs-Kasım, 9, 33.
- Turan, R. (2002). Kültür Alanındaki Gelişmeler, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi C. II.*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA). (2003). 28, 445-446.
- Ulus, Dil bayramını bugün kutluyoruz, 26 Eylül 1935, (1-2)
- Ulus, Bugün Dil bayramı, 26 Eylül 1936, (1)
- Ülgen, E. (2023). Atatürk'ün Himayesinde Türk Dili Üzerine Yapılan Çalışmalar, *Yeni Yüzyılda İletişim Çalışmaları Dergisi*, 4, 8.
- Vakit, Türk Dili Birinci Kurultayı, 27 Eylül 1932, (1)
- Yamaç, M. (2023). Türkiye'nin Modernleşmesinde Harf Devriminin Rolü ve Tekirdağ, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 6, 11.

Sinema Filmindeki Halkbilimi Unsurları Üzerine Bir Araştırma Örneği: Hacivat ve Karagöz Neden Öldürüldü?

A Research Example on Folklore Elements in Cinema Film: Why Hacivat and Karagöz were Killed?

Mustafa SOLMAZ*

Raşit KOSTAK**

Öz

Genellikle yavaş bir şekilde gerçekleşen kültürlerin değişimi, modern çağda iletişim alanındaki gelişmelere ve tek tipleşmeye paralel olarak hızlı bir ivmeyle dönüşüme uğramaktadır. Teknolojinin verdiği imkânlardan en iyi şekilde yararlanan baskın kültürler, kendi kültürlerini, görsel-ışitsel araçlar sayesinde diğer kültürler üzerinde bir baskı unsuru olarak kullandıklarından, teknolojik araçlar sayesinde küreselleşen dünyada, bu araçları kullanmada yetersiz kalan kültürler kendilerini korumakta, tanıtmakta ve gelecek nesillere aktarmakta zorlanmışlar, zaman içinde yok olmayla karşı karşıya kalmışlardır. Kentleşmeye bağlı olarak toplumsal yapının değişmesi, yeni oluşan kent kültürü ortamında bireylerin kültürel köklerinden uzaklaşmasına neden olmuş, folklorik unsurların yok olma sürecini hızlandırmıştır. Günümüzde; ‘ikincil sözlü kültür’ ortamı olarak görülen telefon, televizyon ve diğer elektronik araçların, sözlü ve görsel özelliklerinden dolayı geleneksel aktarım aracı olan ‘birincil sözlü kültür’ ortamından çok daha önemli bir hale geldiği görülür. Küreselleşerek küçük bir köy haline dönüşen dünyada sinemanın folklorik ürünleri, olumlu ya da olumsuz, istediği yönde değiştirerek hem bir meta olarak pazarladığı hem de baskın kültürleri ön plana çıkardığı görülür. Bu makalede; barındırdığı efsanevi unsurlar dolayısıyla fantastik olarak değerlendirilebilecek, dram-komedi tarzında özgün bir eser olan ‘Hacivat ve Karagöz Neden Öldürüldü?’ filminin, senaryosunda yer alan halkbilimi unsurlarını aktarırken aynı zamanda bu unsurların Türk Halk Kültürü içindeki anlamını ve tarihi derinliğini aktarmadaki önemi vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halk Kültürü, Teknoloji, Küreselleşme, Sinema

Abstract

The change of cultures, which usually takes place slowly, is transformed with a rapid acceleration in parallel with the developments in the field of communication and uniformization in the modern age. Since the dominant cultures that make the best use of the opportunities provided by technology use their own cultures as an element of pressure on other cultures thanks to audiovisual tools, cultures that are inadequate in using these tools in the globalizing world thanks to technological tools have had difficulty in protecting, promoting and transferring themselves to future generations, and have faced extinction over time. The change in the social structure due to urbanization has caused individuals to move away from their cultural roots in the newly formed urban culture environment and accelerated the process of extinction of folkloric elements. Today, it is seen that telephone, television and other electronic media, which are seen as ‘secondary oral culture’ media, have become much more important than ‘primary oral culture’ media, which are traditional means of transmission, due to their oral and visual features. In a world that has turned into a small village through globalization, it is seen that cinema both markets folkloric products as a commodity and brings dominant cultures to the forefront by changing them in the direction it wants, positively or negatively. In this article, the importance of the film ‘Hacivat and Karagöz Why were Hacivat and Karagöz Killed?’, which is an original work in the drama-comedy genre that can be considered as fantastic due to the legendary elements it contains, in conveying the folklore elements in its scenario, while at the same time conveying the meaning and historical depth of these elements in Turkish Folk Culture will be emphasized.

Keywords: Folk Culture, Technology, Globalization, Cinema

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mustafasolmaz@yyu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3323-7448

** Y. Lisans Öğr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kostakrasit10@gmail.com

ORCID: 0009-0002-0672-4731

Atıf/Citation: Solmaz, M. & Kostak, R. (2025). Sinema Filmindeki Halkbilimi Unsurları Üzerine Bir Araştırma Örneği: Hacivat ve Karagöz Neden Öldürüldü?. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 56-69.

Geliş Tarihi	13.02.2025
Kabul Tarihi	17.04.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	intihal.net
Etik Bildirim	lisansustu@erdogan.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

1. Giriş

Bir toplumun gündelik yaşam tarzını düzenlemede, yapılandırmada önemli bir görevi olan alışkanlık ve davranışlarının tamamına etki ederek bireylerin kimliklerinin şekillenmesinde büyük bir görev üstlenen kültür, bir toplumun uyum içinde kendine özgü bir düzen kurmasını sağlar. İnsan yaşamının tamamını ifade eden, bulunduğu coğrafyaya uyumlu olan, toplumun düşüncelerini, geleneklerini, beklentilerini, maddi-manevi ya da somut-soyut değer yargılarını kapsayan kültür, zamanla ortaya çıkan ihtiyaçlara bağlı olarak değişim ve dönüşüme uğrar, toplumsal uyum için bireylere rehberlik eder. Ancak, modernleşme, küreselleşme gibi tüm insanlığı ilgilendiren gelişmeler, geçmişten geleceğe bir ışık tutan ve toplumun temel yapı taşını oluşturan halk kültüründe var olan bazı unsurların unutulup kaybolmasına neden olur.

Yazının henüz kullanılmadığı, iletişimin yalnız sözlü olarak gerçekleştirildiği kültürleri ‘birincil sözlü kültür’ olarak niteleyen Ong; günümüzde ileri teknolojisiyle yaşantımıza giren telefon, televizyon ve diğer elektronik araçların, sözlü özelliklerinden dolayı, ‘ikincil sözlü kültür’ü oluşturduğunu söyler. Günümüzde hemen her kültürde bir yazı kavramı olmasından dolayı gerçek anlamda ‘birincil sözlü kültür’den artık söz edilemeyeceğini; ama yine de ileri teknolojiden yararlanan çoğu kültürde birincil sözlü kültürden kalma düşünce biçimlerine rastlamanın mümkün olduğunu belirtir (2012, s. 23-24). Teknolojinin gelişimi ile birlikte kültür ya da halk bilimi unsurlarının aktarımı sadece geleneksel araçlarla değil, geçmişi günümüzde kurgusal araçlarla yaşatan sinema ile de yapılmaktadır. “Bu bakımdan, içerisinde barındırdığı göstergeler ışığında sinema filmleri ve televizyon dizileri, geleneğin yaşayan temsilleri haline gelmektedir” (Bazin, 1966, s. 139). Böylece; küreselleşerek küçük bir köy haline dönüşen dünyada sinema ve televizyon dizileri, kültürün hem bir meta olarak pazarlanmasına hem de zayıf kalan kültürler üzerinde özendirici ve istediği yönde değiştirici bir araç şekline dönüşerek kültür aktarıcısı görevini üstlenmektedir.

Çalışmada; barındırdığı masalsı unsurlar dolayısıyla fantastik olarak değerlendirilebilecek, dram-komedi tarzında özgün bir eser olan ‘Hacivat ve Karagöz Neden Öldürüldü?’ filmi, içinde bulunan halkbilimi unsurlarının belirlenip, bu unsurların Türk Halk Kültürü içindeki anlamının ve tarihi derinliğinin ortaya konması amaçlanmaktadır. “İki farklı dünyanın insanı gibi görünen Karagöz ve Hacivat’ın, Sultan Orhan zamanında Anadolu’da yaşadıkları rivayet edilmekle beraber bu kişilerin gerçekten yaşayıp yaşamadıkları konusunda kesin bilgiler mevcut değildir” (Dursun, 2018, s. 4000). Bu yapıtın tercih edilmesinin nedenleri; belli bir dönemi anlatan filmdeki bazı karakterlerin gerçek tarihi kişileri temsil ediyor olmasının yanında, olaylardaki bazı kesitlerin tarihsel anlamda yaşanmış olmasıdır. Ayrıca, bölgeye göç eden Türklerden bir kısmının henüz Müslüman olmayıp Gök Tanrı inancına sahip olmalarından dolayı kültürel anlamda geçiş unsurlarının bulunması, “Türk gölge oyununun iki önemli tipi Hacivat ile Karagöz’ü hayalî ve efsanevî kişilikler olarak yansıtmalarının yanı sıra” (Aça & Aça, 2009, s. 10), Türk kültürü açısından önemli bir yere sahip olan gölge oyununun ana karakterleri üzerinden gelişen bir halk anlatısının işlenmiş olmasıdır.

2. Film Hakkında

Konusunu gölge oyununun ana karakterleri olan Hacivat ve Karagöz’den alan 2005 yapımı Türk sinema filminin senaryosu Levent Kazak tarafından kaleme alınmış, yönetmenliğini Ezel Akay üstlenmiştir. Başrollerinde Karagöz rolünde Haluk Bilginer’in, Hacivat rolünde Beyazıt Öztürk’ün yer aldığı eser, tarihsel dönem olarak 14. yüzyıl Anadolu’su ve siyasi durumu ele almıştır. Film; Anadolu’da hüküm süren Anadolu Selçukluları’nın yıkılıp Tatar olarak ifade edilen Moğolların Anadolu’ya hâkim olduğu, Anadolu’nun özellikle

doğu ve iç kesimlerinde yaşayan Yörük ve Türkmenlerin daha güvenli olduğunu düşündükleri Batı Anadolu'ya doğru göç etmekte olduğu dönemi anlatmaktadır.

Karagöz Eşrefoğlu Beyliği sınırları içerisinde göçebe olarak yaşayan eski Türk inançlarına sahip bir Yörük'tür. Annesi, kadın bir şaman rolünde bulunan Kam Ana'dır. Karagöz, annesi Kam Ana ile birlikte Bursa'ya doğru yola koyulur. Bu sırada Hacivat, Eşrefoğulları Beyliğinin elçisi olarak, Tatar Han'ını öven bir mektup ve beyliğin güç simgesi olan Selçuklu yadigarı Kâfinur isimli bir elmas ile birlikte Tatar Han'ı Anadolu valisi Timurtaş'a elçi gönderilir. Fakat Eşrefoğulları beyliğinin veziri Kadı Pervane tarafından oyuna getirilen Hacivat, mektubun değiştirilmesi ve hediye verilen sandığa yılan bırakılması ile Tatar hanı karşısında sıkıntılı bir duruma düşer. Tatar Han'ı kendisine yapılan bu hakarete karşılık olarak Eşrefoğlu Beyliğine saldırır ve beyliğe son verir. Eretna tarafından canı bağışlanan Hacivat'ın yolu da Karagöz gibi Bursa'ya düşer. Karagöz Bursa'ya geldiğinde, can yoldaşı olarak gördüğü Altun isimli sığırı hastalanır. Altun'un başında ağıt yakan Karagöz, Hacivat tarafından oyuna getirilir Hacivat çok düşük bir parayla Altun'u Karagöz'den satın alır ve yüksek bir fiyatla kasaba satar. Altun, oradaki kasap tarafından kesilir. Hacivat ve Karagöz herkesin önünde atışmaya başlar ve bu durum etraftakileri çok eğlendirir. Çevredekiler bu ikilinin gösteri yaptığını düşünürler. O sırada, sokak tiyatrocusu olan Dimitri, fırsatı değerlendirerek bu gösteri esnasında çevredekilerden bahşiş toplar. Sonraki gün Karagöz, Hacivat tarafından kandırıldığını anlayınca, Hacivat'tan hesap sormak ister. Tam bu sırada Karagöz, Hacivat'ın Müslüman olmak için sırada beklediğini görür ve ikili herkesin önünde birbirlerini alaya alarak tartışmaya başlarlar. Böylece "sivri dilleri nedeniyle oligarşinin hışmına uğrayacak olan" (Aça & Aça, 2009, s. 15) ikilinin bu durumu çevredekiler tarafında eğlenceli bulunur. Karagöz Hacivat'ı kovalar, birlikte Nilüfer Hatun'un da bulunduğu bir şenlik alanına doğru gelirler. Burada da tartışmaya devam ederler, herkes onların rol yaptığını zanneder. Çevredekilerin beğenisini toplarlar. Buradaki gösterilerinden dolayı Orhan Gazi önünde de gösteri yapmaları istenir. Bu sırada dost olan Hacivat ve Karagöz birlikte Kam Ana'ya giderler. Kam Ana onlara taşın sırrını öğretir, onlar da bu sırrı Orhan Camii'nin yapımında kullanmak için ustalara anlatır ve bunun için deneme amaçlı beton hazırlarlar, yapılan beton sağlamlık testini geçer. Bu sır kullanılarak caminin minaresi inşa edilmek istenir. Seferden döndüğü gün Orhan Gazi için düzenlenen şenlikte Hacivat ve Karagöz de gösteri yaparlar. Bu gösteride; Orhan Camii'nin yapımının gecikme sebebinden başlayarak konuyu şehirde dönen dolaplara ve Kadı Pervanenin gerçekte ne olduğuna kadar her şeyi şakayla anlatmaya kadar götürürler. Bu durumdan rahatsız olan Kadı Pervane ve çevresindekiler Hacivat ve Karagöz'e bir oyun hazırlarlar. Minarenin beton dökümü için çakılan kalıp tahtalarını gevşetirler, harcın ağırlığıyla kalıplar açılır, harç büyük bir gürültüyle yere akar, bu arada Kam Ana da harcın içinde kalır. Oyunu kuranlar, Karagöz ve Hacivat'ın idamını isterler. Orhan Bey 'mühür sendedir' diyerek ikiliyi yargılaması için Kadı Pervane'ye tam yetki verir, yalancı şahitlerin ifadeleriyle Hacivat ve Karagöz idam edilir. Fakat Karagöz ve Hacivat'ın hikâyesi, caminin mimarı Küşteri tarafından Hacivat ve Karagöz tasvirleri gölge oyunu şeklinde perdeye yansıtılarak hatıraları canlandırılır ve film sona erer. Karagöz ile Hacivat gölge olarak da olsa, yüzyıllarca, özellikle Ramazan gecelerinde, toplumun vazgeçilmez eğlencesi haline dönüşür (URL: 1, 00.00.01 -02.04.40).

3. Filmdeki Halkbilimi Unsurları

3.1. Şamanlık

Filmde, 'Kam Ana' karakteri ile Türklerin İslam'dan önceki dinleri olan Gök Tanrı inancında bulunan halkbilimi unsurlarından dini içerikli Şamanlık karşımıza çıkar. Şamanizm'i doğrudan doğruya bir din olarak kabul eden farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bir kısım araştırmacılar Şamanizm'i, Gök Tanrı inancının içinde

onun bir parçası olarak kabul ederler ve Şamanları bu inancın din adamı veya inanç sistemi içerisinde yer alan ritüellerin uygulayıcısı olarak görürler. Bu görüşe karşı çıkan araştırmacılar ise Şamanizm'in başlı başına bir din ve kendine özgü inanç sistemi olduğunu öne sürmektedirler. Her iki görüş de Şamanlık veya kamlık olarak adlandırılan inanç sisteminin varlığını kabul etmekte, Şamanizm içerisinde yer alan birtakım uygulamaları da bir inanç sistemi içerisinde görmektedir. Şaman kelimesi Batı ve Rus Halkbilimcilerinin kullandığı bir kelime olup, "Türkçede yaygın kullanımı 'Kam'" (Çamurcuoğlu Tosun, 2024, s. 20) şeklindedir.

Çalışmaya konu olan filmin ana karakterleri Karagöz ve annesi Kam Ana doğrudan Şamanizm'in temsilcisi konumundadırlar. Karagöz, eski Türk inançlarını temsil eden Yörük karakterini canlandırırken Kam Ana doğrudan kadın bir şamandır. Filmde şaman olarak Kam Ana karakteri ile bir kadının seçilmesi Şamanlığın içinde kadın figürünün önemli olması ile ilgilidir.

"Şamanlar, yeryüzü, yeraltı ve gök ile bağlantı kurabilen, şifacı, gelecekte haber veren, zıtlıkları birleştiren, kozmosla kaos arasında gidip gelen bir arabulucudur ve toplumun lideri olarak görülmüşlerdir. Toplayıcılığın ekonomiyi şartlandığı devirde "ocağı ve ateşi" koruyanların kadınlar olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı da kadınların kozmik bilgi kaynağını ellerinde tuttuğu sanılmaktaydı" (Bayat, 2010, s. 50).

Şamanizm üzerine yapılan çalışmalar ilk Şamanların kadın olduğunu ortaya çıkarmıştır, kadın şamanların erkek olanlara göre daha güçlü oldukları düşünülmektedir.

"Şamanlık anaerik toplumsal yapının izlerini taşımaktadır. Kadın ve erkek şamanlar vardır, ancak kadın şamanların daha kuvvetli oldukları kabul edilir. Dişi kutsallıkların önemli ve saygın olduğu görülmektedir. Şener, A. İnan'ın Şamanizm'in anaerik kökenli olduğunu "Yakutlarda erkek şamanlar, özel cübbeleri bulunmadığı zaman kadın entarisi ile ayin yaparlardı." örneği ile açıkladığını belirtir. Ayrıca Şamanların halen bir tutam da olsa uzun saç bırakmaları da buna gerekçe olarak gösterilmektedir" (İzgi, 2012, s. 33).

Şamanlıkta yerin, göğün, toprağın ve suların ruhları olduğuna inanılmakta ve bunlar kutsal kabul edilmektedir. Bu anlayışa bağlı olarak; "Türklerde en erken devirlerden beri inanç sisteminin Gök-Yer/Su-Atalar şeklinde formüle edildiği anlaşılmaktadır" (Çoruhlu 2006, s. 16). Bu ruhlar tanrı olarak görülme de tanrıya yardımcı ruhlar olarak görülmektedir. Çalışmamıza konu olan filmin bir sahnesinde ise eski Türk inancı ve semavi dinler üzerinden bir karşılaştırma yapılmıştır. Orhan Gazi tarafından yeni fethedilmiş Bursa şehrinde Hristiyanlar, Müslümanlar, Moğol istilasından kaçan Türkmenler birlikte yaşamaktadırlar. Karagöz, bir tekkelinin akıl vermesi üzerine Müslüman olmak için tekkenin önünde sıraya girer, o anda bir papaz Karagöz'e yaklaşır ve; 'Sen ne yapacaksın Müslümanlığı gel seni Ortodoks yapalım, hem senin inancın yoktur' der. Bunun üzerine Karagöz 'benim inancım vardır. Ben göğe toprağa inanırım dağa taşınanırım' (URL:1, 00.38.18-00.45.39) şeklinde cevap vererek, bu varlıkların bir gücü olduğuna inandığını gösterir. Bu sahnede Tanrı olduğu doğrudan ifade edilmemiş olsa bile göğün, dağın, yerin ve toprağın bir kutsallığı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü;

"Şamanizm'de yer (yerküre) tek başına büyük bir tanrı olarak kabul edilmiştir. Yerküre üzerinde kutsal ırmak ve göller, orman ve dağlar yer alır ve bunların tümüne "yer-sular" denir. Yeryüzünde de akarsuların, dağların vs. onlara sahip olan ruhları vardır. Böylece bunlar kutsallaştırılmış ve bunun sonucu yurt da kutsal sayılmıştır" (İzgi 2012, s. 33).

Şamanizm'in başlı başına bir din olduğunu ifade eden Potapov ise; "Eski Türklerin Yer-Sub, toprak ve su ilahlarına da saygıları bilinmektedir. Bu ilaha duyulan saygı Altay ve Tuvaların şamanlarında görülmüş ve kaydedilmiştir" (1996, s. 214) sözleriyle yer-su kültlerinin doğrudan doğruya tanrı olduğunu dile getirmiştir. Ancak; "Şamancılık veya Kamcılık olarak da bilinen Şamanizm (Fr. chamanisme) bir dinden ziyade

merkezinde şamanın yer aldığı, kendine has inanç ve ritüelleriyle farklı formları bulunan vecde dayalı bir yöntemdir” (Güngör, 2010, s. 325).

3.2. Ölüm ve Ölüm Gelenekleri

Türk-Altay Şamanizm’inde; ruhların ölümsüz olduğuna inanıldığından, ölümle ilgili olarak yapılan ritüeller önemli bir yer tutar. Eski Türk inançları üzerine yapılan araştırmalarda, inanç sistemlerinin yansımaları kültürlerinden gösteren Türklerde yuğ adı verilen cenaze törenlerinin halk açısından oldukça önemli bir yeri olduğu görülür. Kült “Türk mitolojisinde doğaüstü varlıklar şeklinde tasarlanan yüce ve kutsal varlıklara gösterilen saygı, ihtiram ve bazen de tapınmadır” (Bayat, 2007, s. 80). Bu yüzden, eski Türk inanç sisteminde kutsal kabul edilen birçok imge vardır.

“Kült kabul edilen varlıklar insanlarda korku veya ürperiş uyandıran, dolayısıyla tekin olmayan büyük, yüksek, karanlık ve ulaşılmaz niteliği haiz varlıklardır. Bu varlıklar dağ, orman veya ağaç, su, ateş ve taş gibi müşahhas varlıklardır. Bu varlıkların genel durumu ve insanlar üzerinde bıraktıkları etki ve etraflarında oluşan inanç neticesinde kült olarak telakki edilirler. Şamanlıkta bütün kâinat insanlara faydalı veya zararlı ruhlarla doludur” (Özarslan, 2003, s. 94).

Ölüm ve ağaç kültürünün bulunduğu Türk inanç sisteminde ağacın kendisi gibi, ahşap ürünler de kutsal kabul edilir. Çünkü; “Mitolojik dönem Türk düşüncesinde kutsal (mübarek) ağaç, Tanrı’ya ulaşmanın yoludur. Yani Tanrıyla insan arasında bir vasıta” (Ergun, 2004, s. 72). Türkler ağaçların ve ahşabın içerisinde iye adı verilen bir ruh olduğuna inandıklarından dolayı ağaç, kimi zaman bir kamın ayininde kimi zaman cenaze ritüelinde kullanılır. ‘Eski Türklerde Ölüm’ başlıklı makalesinde eski Türk inancı ve Şamanizm’inde var olan birçok ölüm ritüelinden söz eden Çoruhlu, araştırmamıza konu olan örneğe uygun olan kısmında:

“Bir diğer uygulama şekli tabutlar içinde ağaca asma veya ağaç dalları üzerine yerleştirme biçimidir. Çok yaygın olmamakla birlikte Türkler arasında bu uygulama da görülür. Temelde iki esasa dayanır: Etlerin kemiklerden ayrışması ve kemikler vasıtasıyla dirilme; Dünya ve hayat ağacı kavramlarına bağlı olarak ağaçtaki yuvalarda doğan insanlara kuşlar vasıtasıyla can kazanarak yeniden doğma. Bu gruba bağlı sayılabilecek diğer bir örnek de (bazı şaman cesetlerinin bu şekilde bırakıldığı ifade edilmiştir) ormanlık veya ağaçlık bir alanda ağaç ayaklarla yerden yükseltilmiş bir ahşap lahit içine cesedin yatırılması şeklidir” (2004, s. 246) demektedir.

Filme ölüm teması ilk olarak Karagöz karakterinin babası üzerinden işlenmiştir. Karagöz, babasının ölümünden sonra cenazesini meşe ağacına koyduklarını, meşe ağacının üzerinde bir süre beklediğini belirtmektedir.

Filmin sonlarına doğru Orhan Camii’nin minaresinin yapımında kullanılan harcın Kam Ana’nın üzerine doğru akarak onu tamamen kaplamasıyla, adeta bir mezar şeklini alması, eski Türk inançlarındaki kurgana benzemektedir. Çünkü harç sayesinde Kam Ana, büyükçe ve yüksek bir mezarın içerisinde şaman kıyafetleri ve ayinlerde kullandığı aksesuarları ile birlikte gömülmüştür. Daha sonra buraya gelen insanlar mezar üzerine çaputlar bağlayarak dua etmektedirler (URL: 1, 01.51.13-02.02.34). Bu uygulama da Eski Türk inançlarının ve şamanlığın bir yansımasıdır. Abdülkadir İnan ‘Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları’ isimli makalesinde bunu:

“Mezarlara ve ağaçlara nezir olarak paçavra bağlamak en ibtidaî Şamanizm’in geleneklerinden biridir ve bütün Müslüman Türklerin halk tabakası içinde dinî bir vazife imiş gibi telâkki edilmektedir. Şamanist bu “nezir” i dağ, orman, ağaç, su ruhlarına, umumiyetle “yer su” dediği tanrıya bağışlar, “yer su” ruhları merhametli ve koruyucu ruhlardır; az şeye kanaat ederler. Darılmadıkça kanlı kurban istemezler. Müslüman Türkler ise bununla bir velinin ruhundan istimdat ederler. Yani “yer su” tanrıları gerçek veya uydurma velilerin mezarlarına yerleşerek eskiden şamanlık devrinde hak ettikleri paçavraları almakta devam ediyorlar” (1952, s. 25) şeklinde açıklar.

3.3. Halk Hekimliği

Halk hekimliği, halkın hastalıklarını iyileştirmek için çevresinde bulunan her tür maddeyi kullanarak, yıllar içerisinde deneyimleri sonucu elde ettiği bilgileri nesilden nesle aktararak geliştirdiği tedavi yöntemlerinin tümüdür denilebilir. Erman Artun halk hekimliğine: “Hastalıkların nedenleri, belirtileri, süreleri konusundaki görüş ve inanışlarıyla hastalıkları geçirmek ve onları sağlamak için kullandıkları geleneksel, yöresel ilaçların, büyüsel ve geleneksel işlemler, halk kültüründe halk hekimliği ve halk eczacılığı olarak adlandırılır” (Artun 2013, s. 239) şeklinde bir tanım getirir. Dede Korkut hikâyesindeki Dirse Han’ın annesinin sütüyle dağ çiçeklerini karıştırıp oğlunun yarasına sürmesinde olduğu gibi, Halk Edebiyatı ürünleri içerisindeki birçok metinde halk hekimliği yer alır. Anne sütünün bazı yaralara iyi geleceği, bazı bitkilerde şifa olduğu inancı, bitkisel ürünlerden ilaç yapmak gibi birçok kavram halk hekimliği altında değerlendirilmektedir. Boratav, halk hekimliğini: “Halkın, olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne halk hekimliği diyoruz” (2013, s. 139) şeklinde açıklar. Halk hekimliği kavramına Hacivat’ın Kadı Pervane’ye cariyeler ile haremden yakalandığı sahnede rastlıyoruz. Burada yakalandığı duruma kılıf uydurmak isteyen Hacivat, üzerine yoğurt sürmekte güneş yanıklarına yoğurdun iyi geldiğini söylemektedir (URL: 1, 00.03.28-00.04.45)

3.4. Kan Kardeşliği

Kan, birçok kültürde kutsal kabul edilmiş, kanın kutsallığı taşıdığına, gücün ve kudretin kan yoluyla aktarıldığına inanılmıştır. Kardeşlik bağı da yine aynı kanın taşınması olarak düşünülmüş, kan kardeşliği bir yemin şekli olarak görülmüştür. “*Kanları birbirine karışan kimselerin hayat ve ölümleri de birbirine bağlanmış sayılır*” (İnan, 1998, s. 327). Kayıtsız şartsız, mutlak sadakat anlamında da kullanılan kan kardeşliği;

“karşılıklı iki kişinin ömür boyu dost olmalarına dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. İki kişinin kanlarını karıştırmak suretiyle dost olmaları için “ant içmek” tabiri kullanılmaktadır. Kan kardeşliğine dayalı bu andın gerçekleştirilmesinde birbirlerinin kanını bir içkiye karıştırarak içmeleri söz konusudur. “Kan yalaşmak” tabiri de kan kardeş olmak için iki kişinin birbirinin birer damla kanını yalaması olarak açıklanmaktadır” (Aksoy’dan aktaran Durmuş, 2011, s. 101).

Filmde ise bu unsur Karagöz’ün avucunu bıçakla keserek kanını akıtması ve aynı işlemi Hacivat’ın da yapması olarak görülmektedir. Karagöz’ün burada, ‘şimdi kan kardeşi olduk, anamın dediği gibi tamam olduk’ demesi (URL: 1, 01.25.15-01.25.39), bu olgunun folklor içinde yer alan geçmişten gelen kültürel bir aktarım olduğunu gösterir.

3.5. Atasözü ve Deyimler

Kendine özgü anlatım ve ifade zenginliğiyle halkın yaşam felsefesini anlatan, toplumun bilinçaltında yatanlarını dışa vuran, kültürü sonraki nesillere aktarmak için bir araç gibi kullanılan, halk kültürü içerisinde önemli bir yeri olan atasözleri ve deyimler kalıplaşmış ifadelerdir. Kim tarafından ve ne zaman söylendiği bilinmemesine rağmen toplumun kültürel yapısını yansıtan, halkın dil zevkini yansıtan atasözleri, “atalarımızın yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini öğüt ya da yargı şeklinde nakleden, doğrulukları kesinlik kazanmış anonim, kısa ve özlü sözlerdir” (Albayrak, 2009, s. 3).

Filmin sonlarına doğru, minarenin harcı tutmadığı için Orhan Gazi, Kadı Pervane ve yanındakilere yaklaşıp alaycı bir dil ile: ‘ooo yumurtacılar niye kös kös oturuyorsunuz, yoksa minareyi mi çaldılar’ der. Bunun

üzerine hazırladığı plan ile harcın tutmamasının müsebbibi olan, ancak kendisini bu olayın dışında gösteren Kadı Pervane, ‘doğrudur, iki düzenbaz kişi var, bunlar hem minareyi çaldılar hem de kılıfını hazırladılar’ (URL 1, 01.51.54-01.52.12) şeklinde suçu Hacivat ile Karagöz’e atan bir cevap verir. Ama aynı zamanda ‘Minareyi çalan kılıfını hazırlar’ atasözüne de bir gönderme yapar.

Her ne kadar farklı tanımlamaları olsa da az sözle çok şey anlatarak etkili bir anlatım gücüne sahip olan deyimler; “anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan bazı sözcükleri değişmediği halde bazıları değişip çekimlere giren kalıplardır” (Hatiboğlu, 1982, s. 194). Elçin’in tanımıyla dile getirirsek; “asıl manalarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. İki veya daha fazla kelimedenden kurulu bir çeşit dil ifadesi olan bu sözler, duygu ve düşüncelerimizi dikkat çekecek biçimde anlatan isim, sıfat, zarf, basit ve birleşik fiil görünüşlü gramer unsurlarıdır” (1998, s. 642).

Filmde; Orhan Camii’nin mimarı olan Küşteri’nin, cami inşaatında çalışan işçileri tekke inşaatına götüren kişi ile tartıştığı sırada, bir işin olması ya da bir kişinin gelmesi yakın anlamında kullanılan ‘eli kulağında olmak’ deyimini, ‘nasıl bitecek bu cami, Orhan Gazi’nin eli kulağında’ şeklinde kullanmıştır. Ayrıca, karşılıklı konuşmalar içerisinde, kişinin kendi davranışı yüzünden ortaya çıkan olumsuzluk için başkalarını suçlamak amacıyla kullanılan “Keçi osurmuş götüne küsmüş” (URL: 1, 00.17.26-00.20.10) ve yapılan her işin karşılığının da benzer olacağını ifade etmek için kullanılan, “Bizim oralarda koyuna koyun ile oyuna oyun ile karşılık verirler” (URL: 1, 01.51.00-01.51.13) gibi deyimlere yer verilmiştir.

3.6. Ağıt

Türkçede ağlamak fiili ile bağlantılı olan, genellikle üzücü bir olayın arkasından duyguların coşkun bir ifadeyle anlatıldığı, ezgili bir şekilde söylenen:

“Ölen bir kimsenin ardından duyulan üzüntünün, meziyetlerinin dile getirildiği şiirlere ağıt denir. Divan Edebiyatındaki mersiyeğin karşılığı olan ağıtın kökeni Eski Türklerin yuğ törenlerine (ölülerin ardından yapılan törene) kadar götürülebilir. Herkes ölü evine gelip, yalandan da olsa ağlayıp, duygularını şiir vasıtasıyla ifade eder. Bu tarz yakılan ağıtlar tam anonim olma özelliği taşır” (Güzel & Torun, 2005, s. 198).

Ölüm, doğal afetler, hastalık gibi çaresizlikler karşısında korku, isyan, üzüntü gibi duyguları sergilemek için gerçekleştirilen, İslam öncesi dönemlerden günümüze kadar Türk folkloru içinde hep var olan ağıtların “temel noktasını ölüm kavramının oluşturduğu görülmektedir. Türk kültürü içinde defin, yas ve ağıt söyleme geleneği birlikte var olmuştur. Defin, yas ve ağıt törenleri İslâmiyet öncesinde uygulanan şekil ve inanç biçiminin, İslâmiyet’le sentez oluşturarak varlığını koruduğu dini geleneklerdir” (Uludağ’dan aktaran Artun, 2016, s. 14). Hacivat, aya minnet gecesini bahanesiyle Karagöz’ü meydana çağırır. Ancak Karagöz kendisine oyun oynandığının farkında değildir. Hacivat seyircilerin ilgisini çekmek için Karagöz’e annesinin Gök Tengriye göçtüğünü söyler, bunu duyan Karagöz orada annesi için ‘Anam anam yumuşak anam, gözleri buruşuk anam, ben sensiz ne ederim anam’ (URL: 1, 01.19.33-01.20.12) şeklinde ağıt yakar. Ağıtta, kafiyeyle ziyade ritim ve ağıtı yakan kişinin duygularının önemli olduğu, Karagöz’ün yaktığı ağıtta da görülür.

3.7. Bilmece

Toplumsal; değer yargılarını, kültürünü, hayata bakış açılarını, düşünce yapısını yansıtan, akıl ve zekâ ürünü olan bilmece; “doğa, insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşya, akıl, zekâ ve güzellik kavramlarını; dini konu ve motiflerini kapalı bir şekilde yakın- uzak anlamlar ve çağrışımlarla düşünce, sorgulama ve dikkate dair çağrışımlarla bulmayı gaye edinen belli formel yapıya sahip kelimelerdir” (Elçin, 1970, s. 607). Günlük hayatta karşımıza çıkabilecek hemen her şeyi ele alan, somut-soyut bütün kavramları kullanan ve bazı ipuçları

vererek ya da cevabı istenen nesneyi çağrıştıracak sözcüklerle, yüklendiği işleve göre bir şekil alan, belirli kurallara sahip sözlü edebiyat ürünü olan bilmeceler, Anonim Halk Edebiyatı içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Kuşaktan kuşağa aktarılacak günümüze kadar gelen bilmecelere, incelemeye konu edilen filmde de rastlarız. Meyhanede eğlendikten sonra ellerindeki tüm parayı tüketen Hacivat ve Karagöz meyhaneden kovulur. Sokağa atıldıktan hemen sonra Karagöz, Hacivat'a 'Her yetiştirdiği evladını gözünün yaşına bakmadan katleden kimdir?' şeklinde bir bilmece sorar. Hacivat 'Kimdir' diye soruyu tekrarlayarak merakını ortaya koyar ve bilmecenin cevabını Karagöz'ün vermesini bekler. O da 'Zamandır, başı serap sonu topraktan urbadır' (URL: 1, 01.22.15-01.22.41) der. Burada verilen sahnede, bir taraftan boşa geçen zamanın ne kadar değerli olduğu anlatılırken, diğer taraftan, Karagöz'e akıl ve zekâ gerektiren bilmeceyi sordurarak, aslında, çoğu kez yansıtıldığı gibi onun cahil biri olmadığı da gösterilmiş olur.

3.8. Argo

Özel bir terminolojisi olan argo; kullanılan ortak dilden farklı olarak aynı meslek grupları ya da toplulukları içerisindeki insanların kendilerine özgü olarak ortak dildeki sözcüklere özel anlamlar verip sözcük ve sembollerle kurgulanan bir anlam üzerinden şifrelenen, oluşturduğu şiirsel aktarımdan dolayı halk kültürü içerisinde yerini alan bir ifade şeklidir. "Argo aslında toplumsal yaşam alanlarında kültürel bir devrim sonucu oluşmuş bir dildir. Bu yönüyle doğal dilin özel bir alt grubudur" (Çiftçi, 2006, s. 297). Genellikle kaba bir söyleniş özelliği olan argo, halk kültürünün zengin ortamından en iyi şekilde yararlanarak ortaya çıkardığı canlı bir yapıyla, bireysel ya da toplumsal ilişkiler arasında köprü görevi yapan kültürel bir anlam taşır. Argo içerisinde küfürlü terimler olduğu için bazen argo ile küfür birbirine karıştırılır. Argo; karşıdaki kişiyi aşağılayıcı, küçük düşürücü sözler iken küfür; ağır ifadeler kullanarak, insanın onuruna, kişiliğine hakaret için kullanılan sözlerdir ve ikisi arasında ince bir çizgi vardır.

Karagöz ve Kam Ana Eşrefoğlu Beyliği sınırları içerisinde çadırlarını kurarlar, bu arada kendilerine doğru gelen bir grup adamı gören Karagöz, Tatarların geldiğini söyleyince, Kam Ana gelenlere doğru bakarak 'Tatar değil bunlar tıraşçı deyyuslar' (URL: 1, 00.01.00-00.01.15) der. Burada argo olarak; yalancı, uydurma sözlerle karşıdaki kişiyi baktırıncaya kadar lafa tutan geveze anlamındaki 'tırışçı' sözcüğü kullanılmıştır. Filmin farklı sahnelerinde argo olarak nitelenebilecek birçok sözcük olmasına rağmen, çalışmamıza örnek olması açısından sadece, 'tırışçı' sözcüğünü almayı yeterli bulduk.

3.9. Büyü

Bilinen tarihten günümüze kadar toplumlar sahip olamadıkları dileklerini elde etmenin yanında, olaylara müdahale edip olağan durumu değiştirerek yönetme arzusu ya da karşıda bulunan insanlara zarar verme amacıyla büyüden yararlanmışlardır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Türk toplumları arasında yaygın bir şekilde uygulanan büyü, kendi içerisinde ak, kara, aktif, pasif, sempatik büyü gibi kısımlara ayrılarak sözün tılsımlı gücü ile bazı nesnelerden yararlanılarak yapılır. Malinowski'ye göre; "Doğüstü güçlere başvurarak ortaya çıkarılan sihir, büyü, fal insan için olağanüstü soyut bir güç olarak algılanır" (2000, s. 64). Büyü yapma yeteneğine sahip olan kişilerin olağanüstü güçlerle bağlantısı olduğuna inanılır. Halk edebiyatı ürünlerinden destan, masal, hikâye gibi ürünlerde de sıklıkla karşımıza çıkan büyü:

"halk arasında yaygın olarak bilinen şekliyle, birtakım dualar ve efsunlarla yapan ve yaptıran kişilerin niyetlerine göre gerçekleşen; büyücülerin yazdığı anlaşılabilir yazılar ve çizgilerle yapılan kötülükler ve pek çok konuda iyi veya kötü niyetli olarak yapılan tılsımlar; insanların istemediği şeyi cinlerin, şeytanların ve kötü ruhların yardım ve tesiriyle yapar hale gelmesi ve bu konuda zorlanmasıdır" (Arslan, 2002, s. 13).

Şamanlıkta, iyi ve kötü kavramı ile birlikte, bunlar arasındaki mücadele de önemli bir yer tutar. Şaman gücünü iyi ruhlardan alıp iyilik için kullanırsa bu şamanın ‘Ak Şaman’ olduğunu gösterir. Tam tersine şaman gücünü kötü ruhlardan alıp kötülük için kullanırsa onun ‘Kara Şaman’ olduğu anlaşılır. Konumuz olan filmin ilgili sahnesinde Kam Ana’ya sorulan ‘büyün ak mıdır, kara mıdır?’ şeklindeki soru aslında Şamanizm’in anılan dönemdeki varlığına yapılan bir göndermedir. Kam Ana’nın ‘büyüm aktır, karasını da bozarız’ (URL: 1, 00.19.05-00.19.15) şeklindeki cevabı, kendisinin ruhlarla bağlantı kuran güçlü bir şaman olduğunu gösterir. Türk halk kültürü içinde yer alan büyülerden ak büyü, film sahnesinde ifade edildiği gibi hastalığı sağaltma, kötülöklere engel olma gibi olumlu yönlerde kullanılır.

3.10. Lakap ve Unvanlar

Türk halk kültürü içinde lakap ve unvan yaygın bir kullanıma sahiptir. Özellikle 1934 yılında yayımlanan Soyadı Kanunu’ndan önce ailelerin ve kişilerin birbirinden ayırt edilmesi açısından lakap ve unvanlar yaygın olarak kullanılmıştır. Fakat söz konusu kanun lakapların ve unvanların kullanımının tamamen terk edilmesini sağlayamamıştır.

“Kişiyile ilgili yaşanmış bir olaydan veya kişinin fiziksel ve psikolojik özelliklerinden kaynaklanan lakapların kimi zaman yücelten kimi zaman da değersizleştiren yönü bulunmaktadır. Medeni toplumlarda lakaplar, kişileri tarif etmek, övmek veya kişilerin farklı özelliklerini ortaya koymak için kullanılırlar. Bu tür kullanımlarda sosyal normlara aykırı herhangi bir ifade bulunmaz. Eğitim düzeyi düşük ilkel toplumlarda ise lakapların kullanım amacı kişiyi tarif etmek ve övmekten çok kişiyile alay etmek ve kişiyi değersizleştirmektir” (Sağlam 2020, s. 258).

Araştırma alanımızı oluşturan söz konusu sinema filminde Köse Mihal, Kadı Pervane, Çelebi gibi lakap ve unvan kullanımı oldukça yaygın olarak görülür.

3.11. Mühür ve Tamga

Günümüz modern dünyasındaki ürünleri, kurumları tanımlayan marka, arma gibi simgesel uygulamanın en eski şekli diyebileceğimiz, eski kültürlerin köken, kabile, boy adlarının belirlenmesinde önemli olan tamgalar; tarih öncesi dönemlerden günümüze kadar Türk boylarında geniş bir alanda kullanılan imgesel işaretlerdir. “Tamga eski Türklerde mühür manasına gelirdi, bu sebeple hayvan, eşya ve hatta silahların damgalanması gibi harmanda elde edilmiş hububat da damgalanırdı” (Ögel, 2000, s. 43). Tamga; geçmiş dönemlerde, Türkler arasında, hükümdardan sıradan vatandaşa kadar mülkü olan herkesin kullandığı bir nevi imza özelliği taşıyan ya da mülkün kime ait olduğunu gösteren işaretlerdir. Yazışmalarda ya da hükmün uygulanması için verilen yazılı emirlerin altını imlemede yüzüğe kazınmış bir tamga ile mühürlemek yaygın bir mühürleme yöntemidir.

“Hem mühürleme işleminde kullanılan yüzüğe/alete hem de onun bıraktığı ize mühür denilmektedir. Ancak mühürleme işleminde kullanılan alet/yüzük ile onun bıraktığı izi birbirinden ayırt etmek için mühür ve mühür baskısı şeklinde de kullanıldığı görülür. Mühürler eski devirlerde imza yerine yani kişisel bir iz olarak, mülkiyeti göstermek amacıyla ve devlet işlerinde kullanılmaktaydı” (Oruç 2017, s. 341).

Filme yer alan bir sahnede Eşrefoğlu Beyliğinin Han’ı Süleyman, Hacivat’a, Anadolu valisi Tatar Han’ı Demirtaş’a övgüler dolu bir mektup yazdırmış ve elmas hediye ile birlikte göndermek istemiştir. Mektup yazıldıktan sonra Süleyman Han elindeki yüzük ile mektubu mühürlemiştir. İlgili sahnede (URL: 1, 00.07.25-00.07.35) görüldüğü gibi yüzük hem bir hükümdarlık alameti hem de mektuba resmiyet kazandıran bir işaretlemedir.

3.12. Dua ve Yakarış

Dua ve yakarış; semavi dinlerden batıl dinlere kadar bütün inançlarda bulunan, yaratıcı ya da ilah olarak görülen varlıkla ilişkiyi gösteren, istediklerine kavuşturması veya kötülüklerden sakındırması için taptığı ya da inandığı yaratıcıya yalvarma istek ve çağırma eylemi olarak görülür. Eski Türklerde Gök Tanrı'ya dua etmek ondan bir şeyler talep etmek af dilemek iyilik ve bereket istemek yaygın bir davranıştır. Dua etme ritüeli ellerin gökyüzüne açılması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu davranış Gök Tanrı'nın gökyüzünde oturduğu inancı ile ilgilidir.

“Eski Türklerde yüce ilah olarak kökleri Hun dönemine kadar giden Tengri-Gök kabul edilmiştir. Eski Türkler Tengri'ye özel bir dua ederlerdi. Kısa süre önceye değin bu yüce İlahın adını Gök kelimesiyle anan Altay, Turan, Kaçın, Belür ve Sayan-Altay bölgesinin kabileleri ve diğer halklarının samanları onu yüce ilah saymışlardır. Yüzyılımızın başlangıcında bile bu halklardan bazıları Göğe özel bir dua ederlerdi” (Potapov 1996, s. 214).

Kam Ana karakterinin ellerini gökyüzüne açarak Gök Tanrı'ya seslenmesi, şamanlıktaki dua tasviri ile bağdaşır. Yine filmin ilgili sahnesinde Karagöz'ün Altun adlı sığırı hastalandığında, sığırın başında dua etmesi, gırtlaktan çıkardığı ayinsel sesler, sesiyle tuttuğu ritim bir şaman ayinini anımsatır. Bu arada, Karagöz'ün çıkardığı sesler arasında, ‘Gök Tanrı sana sıhhat versin’ (URL: 1, 00.20.20-00.21.08) şeklinde yakarışta bulunup dua ettiği görülür.

3.13. Ulaşım

Filmdeki sahnelerde ulaşım; at, at arabası, öküz arabası, deve gibi vasıtaların yanında, faytona benzeyen ama içinde seyahat edenlerin görülmemesi için etrafı ipek kumaşlarla kapatılmış at arabaları ile gerçekleştirilir. Mevcut yolların durumundan memnun olmayan Kadı Pervane, Köse Mihal'e ‘Rum’un yollarını Orhan bile halledemedi’ (URL: 1, 00.37.50-00.37.55) şeklinde bir yakınmada bulunurken, aynı zamanda Roma yoluna da atıfta bulunmuş olur.

3.14. Halk Mimarisi

Halk mimarisi; halkın sosyal, kültürel etkenlerin yanında daha çok çevresel özellikleri dikkate alarak kendisi için oluşturduğu, yöresel özellikleri ağır basan geleneksel yaşam çevresi de diyebileceğimiz alandır. Halk mimarisi içerisinde; ambar, ahır, kiler, samanlık, tandır evi gibi, oturulacak eve yardımcı yapılardan başka; köyodası, çeşme, değirmen, köprü, mezarlık, türbe, yol gibi köyün ortak kullanım alanları da yer alır. “halk mimarisi, insanların kendi yaşam alanlarını oluşturduğu ve zamanla gelenek haline gelen, kim tarafından yapıldığı belli olmayan bir tasarım sürecinde ortaya çıkan yapılardır. Bu yapılar, toplumun geleneklerini, aile ilişkilerini, değerlerini, komşuluk bağlarını ve dünya görüşlerini yansıtan yapısal ürünlerdir” (Baran, 2006, s. 141-142).

Filmin konusunun geçtiği mekân, Orhan Gazi tarafından 1326 yılında fethedilen Bursa'nın o dönemki halidir. Şehirde, Bizanslılardan kalma tekfur evleri, hamamları gibi mimari yapılar bulunur. Fetihden sonra, Türkmenlerin şehre akın akın yerleşmeye başlamasıyla birlikte şehrin mimari görünümü değişmeye başlar. İslam mimarisini temsil eden yapıların yanında göçebe kültürünü temsil eden çadırların varlığı ile birlikte Bursa, farklı geçmişleri olan insanların bir arada yaşadığı, ama aynı zamanda farklı kültürlerin, dillerin, dinlerin harmanlandığı bir yere dönüşür. Filmde en önemli yapı, biraz da olayların onun çevresinde gelişmesine bağlı olarak, fetihden sonra yapımına başlanan Orhan Camii'dir. Eski Türk geleneklerini temsil eden kişi konumunda olan Karagöz, kendisine verilen eski bir tekfur evine, ait olduğu yaşam tarzına uymadığı gerekçesiyle, yerleşmez ama bahçesine çadırını kurar (URL: 1, 01.13.20-01.13.40).

3.15. Beslenme ve Mutfak

Üretilen gıdaların hazırlanması, tüketimi, beslenme alışkanlıklarıyla ilgili oluşan gelenekler, o toplumun yaşadığı coğrafya ve iklim özellikleri ile bağlantılı olarak gerçekleşir. “mutfak kültürü beslenmeyi sağlayan yemek, yiyecek, içecek türlerini, bunların hazırlanma, pişirme, saklama, tüketme sürecini; mekân ve ekipmanı, yeme-içme geleneği ile bu çerçevede gelişen inanış ve uygulamalardan oluşan bir bütünlüğü ve kendine özgü bir kültürel yapıyı ifade eder” (Artun, 2013, s. 403). Toplamların yerleşik, göçebe ya da konar-göçer bir yaşam tarzına sahip olmaları, bulundukları çevre ve kendilerine atalarından miras kalan beslenme kültürü gibi birçok etmenle birlikte bir milletin mutfak kültürünün oluşmasını sağlar.

Filmde mutfak kültürüne ait unsurlar aş verme eylemi üzerinden görülür. Aş vermek; ölümlerin arkasından yapılan bir ritüel olmasının yanında ziyafet olarak da Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Tahtına yeni oturan hükümdarın ilk yaptığı işlerden birisinin ‘açları doyurmak, çıplakları giydirmek’ olduğu farklı metinlerde karşımıza çıkar. Filmdeki ilgili sahnede müjdeli haberler alan Nilüfer Hatun halka aş verir. Halka verilen yemekler içerisinde soğanlı yumurta ve tandır ekmeği belirgin bir şekilde göze çarpar. Halka verilenden farklı olarak, şehrin ileri gelenlerine daha zengin bir menü şeklinde verilen tavuk, bıldırcın, bulgur ve et yemeklerinin yanında meyveler de bulunur (URL: 1, 00.38.18-00.38.40). Bir başka sahnede, eski Türk inancına sahip insanların beslenme alışkanlıklarına yönelik bir gönderme yapılır, Karagöz’ün iş ararken bir ahi ile kurduğu diyalog esnasında teşkilat kelimesini ekşili at olarak anlaması ile Gök Tanrı inancındaki kişilerin mutfak kültüründe at eti yeme alışkanlığı olduğu hatırlatılır.

3.16. Sosyal Hayat

14. Yüzyıl Anadolu’sunu konu edinen filmin geçtiği asıl mekân; Kadı Pervane’nin adamının ‘şehirden erkek azdır, Müslüman, gâvur, Yörük iç içedir’ sözü ile şehrin toplumsal yapısının açıklandığı, farklı sosyal ve kültürel oluşumların birlikte yaşadığı, henüz yeni fethedilmiş olan 1300’lü yılların Bursa’sıdır. Farklı sahnelerde, şehre yeni gelen, özellikle eski inançlarını yaşayan, insanlardan Müslüman olmak isteyenlere kolaylık olması için bir hocanın iki şahit huzurunda Kelime-i Şahadet ile onları Müslüman yaptığı görülür. Orhan Camii’nin sefere yetişmemesi yüzünden ortaya çıkan rahatsızlığı gidermek için Kadı Pervane, Ayşe Hatun’a bir kilisenin camiye çevrilmesini önerir. Ancak Ayşe Hatun, kiliseye gidenlerin olduğunu söyler ve ‘şehrin zaptı er geç olur, çelik kılıç demir kapıları açar ama gönülde aynı zapt olmaz gönül kapısını hiçbir kılıç açamaz’ deyince çevredeki halk da kendisine destek verir. Bu sözler, Osmanlı’nın hoşgörü siyasetini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Dimitri karakteri bazen şehir meydanında bazen özel tiyatro şenliklerinde tiyatro gösterisi yapar. Bunlardan ayrı olarak, meyhane, hamam, umumi tuvaletlerin Bizans döneminde olduğu gibi varlıklarını sürdürmeleri, Bizans döneminden kalan heykellerin, sadece cinsel bölgelerinin kumaş ile kapatılarak şehirdeki varlıklarının devam etmesi (URL: 1, 00.16.28-00.16.35), o dönem toplumunun farklılıklara karşı saygı ve hoşgörü gösterdiğinin bir kanıtı niteliğindedir.

3.17. Kıyafet ve Aksesuarlar

Filmde yer alan ve işlenen dönemi başarılı bir şekilde yansıtan kıyafet ve aksesuarlardan bir kısmı, kıyafetlerin somutlaştırılabilmesi için, karakterler üzerinden gösterilecektir.

Kam Ana: Kadın bir şamanı temsil eden Kam Ana karakterinin giymiş olduğu kıyafet ve taktığı aksesuarlar şamanlara uygun olarak seçilmiş ve tasvir edilmiştir. Üzerinde çeşitli takılar ve tılsımlar bulunan Kam Ananın başındaki başlık şamanların kullandığı gibi hayvan derisinden yapılmış, üzeri kartal tüyleri ile süslenmiş,

kullandığı asa ise, uç kısmında kartal veya şahine ait olduğu düşünülen bir tüyle Şamanizm'e uygun olarak tasarlanmıştır.

Karagöz: Eski Türk inancına sahip bir Yörük olan Karagöz'ün elinde, Türklerin savaşlarda sıkça kullandıkları topuz bulunur. Başındaki serpuşa Gök Tanrı inancının bir yansıması olarak değerlendirilebilecek olan boncuklar ile boynunda kötülüklerden koruyacağına inandığı bir muska takılıdır

Hacivat: Şehirli ve okumuş kesimi temsil eden Hacivat'ın kıyafetleri Karagöz'e göre daha düzgün ve şık görünür.

Kadı Pervane: Medresede tahsil görmüş ulema sınıfını temsil eden bir karakterdir. Başında ulema kimliğini ifade eden sarık bulunan Pervane'nin bir elinde Kur'an-ı Kerim diğer elinde ise tespih bulunur.

Ahiler: Osman Bey'in kayınpederi olan Ahi Evran'ın kurucusu olduğu mesleki bir kuruluş olan Ahi teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli görevler üstlenir. Ahiliğe kabul töreni esnasında, teşkilatın sembolü olarak kabul edilen kalpak, cübbe ve kuşak Kadı Pervane'ye giydirilir (URL: 1, 01.00.33-01.01.22).

4. Sonuç

Halk edebiyatı ürünlerinden destan, masal, hikâye gibi geleneksel anlatı türlerinin yanında, modern çağ ile birlikte görsel aktarım araçlarından sinema, halk kültürünü gelecek nesillere aktarmada önemli işlevler görmektedirler. Teknolojik araçların gelişmesine paralel olarak kültürlerin değişmesi hem kültürlerin birbirinden etkilenmesini hem de toplumların folklorla bakış açısını değiştirmektedir. Modern çağın en önemli iletişim araçlarından birisi olan sinema; kurgusunda yer verdiği gerçeği, hayal ortamında canlandırması, arşivlenmek suretiyle belleğinde, sözlü kültürden daha uzun süre saklayabilmesi, metinsel, işitsel ve görsel olarak izleyiciye hitap etmesine bağlı olarak halkbilimi unsurlarını tanıtmada, gelecek nesillere aktarmada ayrı bir öneme sahiptir.

Toplumların kentleşmeye bağlı olarak kültürel kökeninden kopması, en azından uzaklaşması, geçmişe duyduğu özlem ve arayışı artırır. Sinema; öğrenilmesi bir ömre sığmayacak kadar geniş olan kültürel zenginlikleri, görsel olarak seyircinin karşısına çıkartarak hem özlemlerin giderilmesine hem geleneklerin saklanmasına, hem de kültürel yapılarıdaki değişimleri aktararak gelecek kuşakların geçmişle geleceği karşılaştırmasına fırsat sunar. Halk kültürü içerisinde yer alan halk anlatılarından geleneksel el sanatlarına, taşınan-taşınmayan kültür unsurlarından yaşayan-yaşamayan kültür hazinelerine kadar toplumun sahip olup paylaştığı yaşam alanlarının hepsi sinema aracılığıyla arşivlenir ve kültürel sürekliliğin sağlanması için sonraki kuşaklara aktarılır.

Çalışmaya temel oluşturan 'Hacivat ve Karagöz Neden Öldürüldü?' adlı filmin konusu tarihi ve fantastik bir kurguya sahiptir. Filmdeki sahnelerde yer alan bazı konular ve kişiler tarihi gerçekliklerle örtüşürken bazı olaylar kurgusal olarak işlenmiştir. Film; Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi olarak kabul edilen, devlet teşkilatlanmasında kırılma noktası olan Bursa'nın fethinin de olduğu 14. yüzyılın ilk yarısını ele alır. Beylikten devlete geçiş süreci olarak da kabul edilen bu dönemdeki toplumsal ve siyasal kurumlar, toplumdaki kültürel değişimler hakkında, kurgusal bir yapı içerisinde, filmi izleyenlere o dönem hakkında bilgiler verir. Türk gölge oyunu geleneği içerisinde en fazla bilinen ve en eski gölge oyunlarından birisi kabul edilen Hacivat ve Karagöz karakterlerinin bu yapıtta konu olarak seçilmesi, filmde yer alan kültürel unsurların bir döneme ışık tutması, günümüz insanların tarihi bilgilerine görsel anlamda fikir vermesi açısından önemli olduğu görülmüştür.

İncelenen filmde; folklorik malzeme olarak görülen halk edebiyatı ürünlerinden atasözü, deyim, bilmece, tekerleme, argo, inanç, ölüm, ağıt, halk hekimliği, kan kardeşliği, mimari, sosyal yaşam gibi çok sayıda halk

kültürü unsurunun seyirciye sunulduğu görülmüştür. Esinlenme ve uyarılama yoluyla 14. yüzyıldaki Bursa şehrinin önemli kültür örüntülerinin, kişilerinin, tarihi ve kültürel değerlerinin, somut ya da somut olmayan kültürel mirasının günümüze aktarılmasında aracı olduğu, sözlü kültürün halk belleğinde yer edinmesine katkıda bulunduğu anlaşılmış, kurgu içinde gösterilen halk kültürü unsurlarının bir kısmının günümüzde de varlığını sürdürdüğü görülmüştür. İncelenen filmde tespit edilip yukarıda gösterilen halk bilimi unsurlarının, filme konu olan dönemin koşullarına göre şekillendirilip sinema aracılığıyla kuşaklar arası kültür aktarımına katkı sağladığı görülmüştür. Farklı tarihi dönemlere ışık tutan bu tür sinema filmlerinin ya da belgesellerin artması, toplumun geçmişindeki halk kültürü unsurlarını tanımaları, tarihi kökenleri hakkında bilgi edinmelerini kolaylaştırıp, toplumsal birlikteliğin daha sağlam bir zemine oturmasına katkı sağlayacağı kanaatine varılmıştır.

Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmişlerdir. Katkı oranı dağılımı şu şekildedir: Birinci yazar, % 51 ikinci yazar, % 49 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Aça, M., & Aça, M. (2009). Hacivat ile Karagöz'ü Belli Bir Döneme Tarihsel Kişilikler olarak Konumlandırma Çabalarına Sinemadan Bir Örnek: "Hacivat Karagöz Neden Öldürüldü?" Filmi. *TÜBAR-XXVI-/Güz*, 9-20.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Arslan, A. (2002). *Büyü, Fal ve Kehanet*, İstanbul: Nesil Yayınları.
- Artun, E. (2013). *Türk Halkbilimi*, Adana: Karahan Kitabevi.
- Artun, E. (2016). Çukurova ve Kıbrıs Halk Kültüründe Ölümü Algılama. *folklor/edebiyat*, 22(85), 9-22.
- Baran, M. (2006). Halk Mimarisinin Halk Bilimi Bağlamında Değerlendirilmesine Harran Evleri Örneği. *Milli Folklor*, (72), 141-156.
- Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi 2*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bayat, F. (2010). *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bazin, A. (1966). *Çağdaş Sinemanın Sorunları*, (Çev.: Nijat Özön), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Boratav, P. N. (2013). *100 Soruda Türk Folkloru (İnançlar, Törelere ve Törenler, Oyunlar)*, I. Baskı. Ankara: Bilgesu.
- Çamurcuoğlu Tosun, M. (2024). Eski Türklerde Şamanizm ve Günümüze Yansımaları. *Ahbar*, (1), 19-29.
- Çiftçi, M. (2006). Argonun Niteliği ve Argoya Bakış Açımız. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 5(2), 297-301.
- Çoruhlu, Y. (2004). Eski Türklerde Ölüm. *Cogito*, (40), 244-168.
- Çoruhlu, Y. (2006). *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Durmuş, İ. (2011). Türklerde Kan Kardeşliği ve Antla İlgili Unsurlar. *Milli Folklor Dergisi*, (89), 100-108.
- Dursun, A. (2018). Hacivat Karagöz Neden Öldürüldü? Filminde Büyülü Gerçekçilik. *Journal Of Social Humanities Sciences Research*, 5(30), 4000-4008.

- Elçin, Ş. (1970). *Türk Bilmeceleeri*, Ankara, MEB Yayınları.
- Elçin, Ş. (1998). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, M. (2004). Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikayelerindeki Yansımaları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 46(1998/1), 71-80.
- Güngör, H. (2010). Şamanizm. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (XXXVIII, 325-328), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
- Güzel, A. & Torun, A. (2005). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları
- Hatiboğlu, V. (1982). *Türkçenin Sözdizimi*, (2.baskı). Ankara: DTCF Yayınları.
- İnan, A. (1952). Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(25).
- İnan, A. (1998). *Eski Türklerde ve Folklorunda Ant, Makaleler ve İncelemeler*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İzgi, M.C. (2012). Şamanizm ve Şamanlara Genel Bakış. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 2(1), 31-38.
- Malinowski, B. (2000). *Büyük, Bilim ve Din*, (çev. Saadet Özkal), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ong, W, J. (2012). *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözüün Teknolojileşmesi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Oruç, Z. (2017). Selçuklularda Bir Hâkimiyet Alameti Olan Mühür-Yüzük ve Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 340-350.
- Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş II*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özarslan, M. (2003). Türk Kültüründe Ağaç ve Orman Kültü. *Türkbilig*, (5), 94-102.
- Potapov, L. P. (1996). Etnografik Verilerin Işığında Eski Türklerin Tanrısı Umay. (Çev. Muvaffak Duranlı), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1, 213-233.
- Sağlam, M. H. (2020). Fakir Baykurt'un Köy Romanlarında Lakaplar. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44(1), 253-280.
- URL 1 : <https://www.youtube.com/watch?v=FCGEkhmBEZw&t=3448s>, Erişim Tarihi:15.01.2025

Öğretmenler Yapay Zekâyı Benimsedi Mi? K-12 Eğitim Sistemlerinden Öğretmen Deneyimlerinin Bir Sentezi*

Have Teachers Embraced Artificial Intelligence? A Synthesis of Teachers' Experiences from K-12 Education Systems

İbrahim Can GÜNGÖR**

Talip ÖZTÜRK***

Öz

Eğitim ortamlarında teori ve uygulama arasındaki boşluğun doldurulması büyük ölçüde öğretmenlerin incelikli yaklaşımlarından geçmektedir. Ancak, küresel K-12 eğitim sistemlerinde yapay zekânın eğitime entegrasyonu eğitim ortamlarının yeniden yapılandırılması için güçlü bir alternatif olmasına karşın, yapay zekâyı kucaklama ya da buna direnç gösterme nedenlerine yönelik öğretmen deneyimlerinin hangi yönde ilerlediği belirsizdir. Öğretimin profesyonel uygulayıcıları olan öğretmenlerin yapay zekânın eğitimdeki varlığına yönelik deneyimleri anlamak bu tür bir boşluğun doldurulmasında son derece önemlidir. Bu derleme çalışması, Web of Science (WOS) ve ERIC veri tabanlarındaki çalışmalara odaklanarak, öğretmenlerin eğitim ortamlarında yapay zekânın benimsemeleri ile ilgili küresel deneyimleri sentezlemekte, bu sürecin sunduğu fırsatları ve zorlukları öğretmenlerin perspektifinden anlamak için ampirik kanıtları incelemekte ve tartışmaktadır. Prosedüre göre, 42 çalışmanın sentezine ilişkin bulgular, öğretmenlerin yapay zekâ entegrasyonu konusundaki deneyimleri ile ilgili kişisel ve davranışsal faktörler, politikalar, müfredatlar ve belirsizlikler, ikilemler ve anlayış farklılıkları ile ikna edici pedagojik koşullara dair dört örüntü kümesine dikkat çekmektedir. Bu çerçevede öğretmenlere ve diğer uygulayıcılara çeşitli önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: K-12 eğitim sistemleri, öğretmen deneyimleri, teknoloji kabulü, yapay zekâ entegrasyonu

Abstract

Filling the gap between theory and practice in educational environments largely depends on teachers' nuanced approaches. However, while the integration of artificial intelligence (AI) into global K-12 education systems provides a strong alternative for restructuring educational environments, the direction of teachers' experiences regarding the embrace or resistance to AI remains uncertain. Understanding the experiences of teachers, who are the professional practitioners of teaching, regarding the presence of AI in education is crucial in bridging such a gap. This review study focuses on the Web of Science (WOS) and ERIC databases to synthesize global experiences of teachers' adoption of AI in educational settings, examining and discussing empirical evidence to understand the opportunities and challenges this process presents from the teachers' perspectives. According to the procedure, the findings from the synthesis of 42 studies highlight four clusters of patterns related to teachers' experiences with AI integration: personal and behavioral factors, policies, curricula and uncertainties, dilemmas and differences in understanding, and persuasive pedagogical conditions. In this context, various recommendations are made for teachers and other practitioners.

Keywords: K-12 education systems, teacher experiences, technology acceptance, artificial intelligence integration

* Bu araştırma, 01-02 Mart 2025 tarihlerinde Antalya'da düzenlenen ASEES VIII. Uluslararası Eğitim Bilimleri Kongresi'nde "Have Teachers Embraced Artificial Intelligence? Experiences From Global Education Systems" başlığıyla sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr., Bağımsız Araştırmacı, Ordu, Türkiye, icangungor@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4267-5669

*** Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi, ozturk_talip@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-3543-0468

Atıf/Citation: Güngör, İ.C. & Öztürk, T. (2025). Öğretmenler Yapay Zekâyı Benimsedi Mi? K-12 Eğitim Sistemlerinden Öğretmen Deneyimlerinin Bir Sentezi. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 70-100.

Geliş Tarihi 18.03.2025

Kabul Tarihi 19.05.2025

Yayın Tarihi 30.06.2025

Değerlendirme İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlük

Etik Beyan Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Taraması *intihal.net*

Etik Bildirim lisansustu@erdogan.edu.tr

Çıkar Çatışması Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif & Lisans Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

1. Giriş

Eğitimde yapay zekâ teknolojilerinin etkisi, hızla gelişen bu alanda eğitim sistemlerinin ve öğretmenlerin uyum sağlama sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Yapay zekâ, başlangıçta eğitim düzenini köklü bir şekilde değiştirmek yerine, öğretmenlerle iş birliği yaparak mevcut sınıf uygulamalarını aşamalı olarak iyileştirme potansiyeline sahipti (Roll & Wylie, 2016). Ancak, bu alandaki öngörülmesi güç bazı dönüşümler, yapay zekânın öğretmenlerin yerini alıp alamayacağına dair tartışmaları kısa zamanda gündeme gelmiştir (Alam, 2021). Bugün, yapay zekâ öğretme ve öğrenmeye entegre olmaya başlamış ve bu alanda yenilikçi pedagojik çözümler üretilerek farklı açılardan test edilmeye başlanmıştır (Chassignol vd., 2018; Pedro vd., 2019). Dünya Ekonomik Forumu'na (2024) göre, yapay zekâ eğitimdeki görevlerin %40'ını etkileyebilir; özellikle rutin idari görevlerin %20'si otomatikleştirilebilirken, analitik ve problem çözme gerektiren görevlerde ise %8-20 arasında bir artış beklenmektedir. Bununla birlikte, okulların yapay zekâ ile ilgili gelişmeleri göz ardı ettikleri ve öğretmenlerin bu yeniliklerin tam potansiyelinden yararlanılmadığı da savunulmaktadır (Pham, 2022). Bu bağlamda, öğretmenlerin yapay zekâyâ yönelik deneyimlerinin anlaşılması, bu teknolojilerin eğitim sistemlerine entegrasyonunu şekillendiren kritik bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırma, K-12 eğitim sistemlerinde hizmet veren öğretmenlerin yapay zekâ deneyimlerine dayalı bir literatür incelemesi sunarak, öğretmenlerin bu yeniliklere nasıl yanıt verdiğine odaklanmaktadır.

1.1. Literatür

1.1.1. Küresel Eğitim Sistemlerinde Yapay Zekâ

Literatür incelendiğinde, yapay zekâ ile ilgili yayınların özellikle 2017 sonrası dönemde çarpıcı artış eğilimi gösterdiği ve bu dönemden itibaren dünyada 60'tan fazla ulusal ve bölgesel hükümet tarafından yapay zekâ politikaları geliştirilmeye başlandığı görülmektedir (Van Roy vd., 2021). Bal ve Gill (2020) Çin, ABD ve bazı Avrupa Birliği ülkelerinin yapay zekâ teknolojilerine yönelik politikalarında, Çin'in devlet kontrolüne dayalı, Avrupa'nın vatandaş güvenini ön planda tutan ve ABD'nin iş dünyasıyla araştırma arasındaki bağlantıları güçlendirmeye odaklanan stratejiler geliştirdiğini ve bunun eğitime çeşitli şekilde yansıdığını vurgulamaktadır. Bu durum, eğitimde yapay zekâ ile ilgili nasıl etkili ve kapsayıcı politikalar geliştirilebileceğini gündeme getirmektedir (Gursoy & Kakadiaris, 2023; Miao & Holmes, 2021). İndirgemeci bir yaklaşımla, bazı meta analizler ve sistematik incelemeler, küresel K-12 eğitim sisteminde yapay zekâyâ olan ilginin ve etkisinin giderek arttığını (Chen vd., 2020) ve buna bağlı olarak makine öğrenmesi ve yapay zekânın 38 ülkede farklı eğitim seviyelerinde kullanıldığını belirtmektedir (Forero-Corba & Negre Bennasar, 2023). Bu artan ilgiyle birlikte, eğitim sistemleri, eğitimde yapay zekâ entegrasyonunu teşvik eden ulusal ve uluslararası politikalar geliştirmektedir. Örneğin, Türkiye bu doğrultuda, lise ve üniversite düzeyinde yapay zekâ konularını içeren yeni ve kapsamlı bir K12- müfredatı geliştirmektedir (Republic of Turkey Ministry of National Education, 2024). Bu konudaki, düzenlemeler, dijitalleşmenin bireyler ve toplum üzerindeki etkisini vurgulamakta ve dijital yeterlilik alanındaki gereklilikleri güçlendirmektedir (Skolverket, 2022). Ancak çeşitli ülkeler veya eğitim sistemlerindeki (özellikle Nordik ülkeleri), yapay zekânın eğitimde tehdit oluşturabileceği yönündeki endişeler, öğretmenlerin bu teknolojileri eleştirel bir şekilde değerlendirmesi gerekliliğini sürekli olarak gündeme getirmektedir (Örtengren ve Velander, 2023). Ülkelerin yapay zekâ konusundaki yaklaşımları, öğretmenlerin bu konudaki pratikleri için bir temel çerçeveyi oluşturmaktadır.

1.1.2. Öğretmenlerin Yapay Zekâ Pratikleri

Öğretmenlerin yapay zekâ pratikleri üzerine yapılan çalışmalar, sıklıkla bu teknolojilerin öğretmenler için umut vaat eden farklı uygulama alanlarına dikkat çekmektedir (Güngör vd., 2024; Dileberti vd., 2024; Seo

vd., 2024; Wang vd., 2024). Ancak, bu potansiyele karşın Diliberti ve diğerlerinin (2024) ABD'nin 231 okul bölgesinde K-12 eğitimcileri ile yaptığı çalışmaya göre, öğretmenlerin %18'i öğretimde yapay zekâ kullanırken, sadece %15'i en az bir kez yapay zekâ araçlarını denemiştir. Bu durum, birçok öğretmenin hala öğretim süreçlerinde yapay zekâyı kullanmadığını göstermekle birlikte, öğretmenlerin yapay zekâ karşısındaki duruşlarının veya eğilimlerinin bu teknolojileri kullanmaya devam etme niyetleri üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir (Nur & Melor, 2023). Çalışmalar, K-12 öğretmenlerinin sınıflarında yapay zekâ kullanımını genellikle öz-yeterlilik, beklenen/algılanan fayda ve kullanım kolaylığı gibi parametrelere göre bunu kabul etme veya dışlama eğilimi gösterdiklerini ortaya koymaktadır (Al Darayseh, 2023; McGehee, 2024; Tekin, 2024). Örneğin, yaklaşık 60 çalışmanın bir meta analizine göre, öğretmenlerin eğitimde çeşitli olanaklar sunan yapay zekâ teknolojilerini benimsemesini etkileyen başlıca faktörler arasında öz-yeterlilik, algılanan fayda, teknolojinin karmaşıklığı/kolaylığı ve etik kaygılar yer almaktadır (McGehee, 2024). Çalışmada ayrıca, yapay zekâ gibi yeni teknolojilerin benimsenmesini zorlaştıran unsurlar arasında maliyet, zaman gereksinimleri ve mevcut öğretim yöntemlerinin bu teknolojilere uyarlanması gerekliliğinin zorluğu gibi faktörler vurgulanmaktadır. Tekin (2024) tarafından geliştirilen bir yapısal eşitlik modelinde, öğretmenlerin yapay zekâ teknolojilerini kabul etmeleri konusunda algılanan kullanım kolaylığının algılanan fayda üzerindeki etkisi ve algılanan faydanın davranışsal niyet üzerindeki etkisi en güçlü pozitif ilişkiler olarak tespit edilmiştir. Buna karşılık, yapay zekâ kaygısının algılanan kullanım kolaylığı üzerindeki etkisi en güçlü negatif ilişkiyi oluşturmuştur. Yim ve Wegerif (2024), öğretmenlerin yapay zekâ eğitim araçlarını kabul etmelerini etkileyen beş davranış kümesi belirlemiştir. Bunlar, öğretmenlerin yapay zekâ konusundaki teknolojik ve pedagojik içerik bilgisi ve öğretim deneyimi, teknik zorluklar ve paydaş kabulü, yapay zekâ eğitim araçlarının özellikleri, okul altyapısı ve bütçe kısıtlamaları, dikkat dağıtıcı unsurlar ve olumsuz duygusal tepkilerdir. Karan ve Angadi (2023), öğretmenlerin yapay zekâyı sınıflarına nasıl entegre edecekleri konusundaki artan talepler nedeniyle kendilerini baskı altında hissettiklerine dikkat çekmekte, gizlilik ve özerklik riskleri, yapay zekâ önyargıları, doğruluk ve işlevsel riskler, deepfake ve FATE (adil, şeffaf, hesap verebilir ve etik) riskleri, sosyal bilgi ve beceri geliştirme riskleri ve öğretmen rolünün değişimi konusuna ilişkin altı risk alanı kategorize etmektedir. Ayrıca, bir grup çalışma öğretmenlerin yapay zekâ kullanımı ve psikolojik iyi oluş hali arasındaki ilişkileri incelemiştir (Fu, 2025; Almaki vd., 2025). Fu (2025), öğretmenlerin psikolojik iyi oluş hali, duygusal zekâ ve yapay zekâ okuryazarlığı arasında güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Psikolojik iyi oluş halinin, yapay zekâ okuryazarlığındaki değişimlerin yaklaşık %61'ini, duygusal zekânın ise %71'ini tahmin ettiği belirlenmiştir. K-12 eğitiminde öğretmenlerin yapay zekâyı karşı yaklaşımları, çeşitli endişeleri ve belirsizlikleri de beraberinde getirmektedir (Crompton vd., 2024; Small vd., 2020). Birçok eğitimci, yapay zekânın öğretmenlerin zaman kazanmasına yardımcı olacağı ve öğretmenlerin daha fazla öğretmeye odaklanmalarını sağlayacağı iddialarını öne sürmesine karşın bu vaatlerin pratikte yeterince gerçekleşmediği görülmektedir (Meylani, 2024). Bu çerçevedeki çalışmalar, yapay zekânın öğretmenlerin zamanlarını başka aktivitelerde kullanmalarına yol açtığına ancak yüklerinin hafifletmediğine, aksine öğretmenlerin profesyonel kararlarını devralmaya başladığına dikkat çekmektedir (Mintz vd., 2023). Bu bulgular, öğretmenlerin profesyonel statülerinin, motivasyonlarının ve özerkliklerinin olumsuz etkilenmesi ve zayıflaması konusunda endişeleri vurgulamaktadır.

1.1.3. Yapay Zekânın K-12 Sınıflarındaki Etkileri

Yapay zekânın sınıflardaki pedagojik çıktıları üzerine yapılan son çalışmalar, bu teknolojilerin öğretme ve öğrenme süreçlerinin çeşitli yönlerini iyileştirdiğini göstermektedir. Öğrencilerin eğitim ortamlarında yapay zekâ kullanımının hatırlama süreçlerini geliştirdiğine, uzun süreli belleği güçlendirdiğine (Upadhyay vd., 2021), derslere katılım ve öğrenmeye yönelik tutum ve motivasyonda artışa yol açtığına (Yue vd., 2022;

García-Martínez vd., 2023), zihinsel ve sosyal refahı sağladığına (Shahzad vd., 2024) ve sosyal uyum yeteneğini geliştirdiğine (Xie vd., 2022) dair kanıtlar mevcuttur. Yapay zekânın öğrencilerin akademik başarıları üzerindeki etkisine dair bulgular tutarsız olmakla birlikte (Chen & Lin, 2024) yapay zekânın öğrencilerin öğrenme başarıları üzerinde büyük bir etki boyutuna sahip olduğu gösterilmiştir (Tlili vd., 2025). Bir çalışmada, yapay zekâ entegreli proje tabanlı öğrenmenin (PTÖ), geleneksel PTÖ'ye göre anlamlı derecede daha etkili olduğu ve büyük bir etki büyüklüğü gösterdiği bulunmuştur (Cohen's $d = 1.30$) (Ruiz Viruel vd., 2025). Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), geleneksel ders kitaplarını öğrencilerin ihtiyaçlarına ve erişilebilirlik gereksinimlerine uygun olarak yapay zekâ kullanarak uyarlamakta, işaret dili videoları, görsellerin sesli açıklamaları ve metinden sese dönüştürme gibi özellikleri sınıflara entegre etmektedir (Dünya Ekonomik Forumu, 2024). Yapay zekâ destekli görevler, bilişsel yükü azaltarak öğrencilerin daha fazla odaklanmalarını sağlamakta ve bilişsel performanslarını olumlu etkilemektedir (Gkintoni vd., 2025; Patac & Patac, 2025). Ancak, yapay zekâ teknolojilerinin öğrencilerin ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri gibi konular literatürde sıkça tartışılmaktadır (Mansfield vd., 2025).

1.1.4. Literatürün Sentezi ve Önem

Geniş bir araştırma literatürü, öğretmenlerin yapay zekâyâ karşı duruşlarının veya eğilimlerinin öğretme ve öğrenmedeki bağdaştırıcı rolünü ortaya koymaktadır (Chen vd., 2020; Taheri vd., 2021; Farahani & Ghasmi, 2024). Yapay zekânın sağladığı bu dönüşüm öğrenciler gibi öğretmenler için de yeni bir paradigma oluşturmaktadır (Velandar vd., 2024). Öğretmenlerin yapay zekâ ile etkileşimlerinin eğitimdeki başarıyı etkileyebilecek güçte olduğu yukarıdaki kanıtlardan ve tartışmalardan anlaşılmaktadır. Ancak, eğitimde yapay zekâ, öğretmenlere öğrencilerinin ihtiyaçlarına yönelik daha verimli pedagojik kararlar alabilme imkânı sunarken, öğretmenlerin bu teknolojilere yönelik farklılık gösteren deneyimleri genellikle yüzeysel temeller üzerinden incelenmektedir (Choi vd., 2023). Mevcut literatür, öğretmenlerin bu etkileşim sürecinde yaşadıkları pratik deneyimlerin yeterince derinlemesine incelenmediğini ve bu konudaki analizlerin yetersiz olduğunu göstermektedir. Yapay zekânın yukarıda tartışılan entegrasyon süreçleri, büyük ölçüde öğretmenlerden geçmesine karşın (Delello vd., 2024) bu konudaki anlayışımız hala yeterince belirgin değildir. Dolayısıyla, öğretmenlerin öğretme ve öğrenmede yapay zekâ kullanımına yönelik deneyim örüntülerin ortaya koyulması, etkili pedagojik politikalar üretmek için kritik bir adımdır ve bu konuda yeni araştırma setlerine ihtiyaç vardır. Bu çalışmanın amacı, öğretimin profesyonel uygulayıcıları olan öğretmenlerin yapay zekâyı eğitim ortamlarına entegre etme ve buna direnç gösterme gibi pedagojik kararlarını etkileyen faktörleri sistematik bir yaklaşım içinde incelemek ve tartışmaktır. Çalışmaya şu soru rehberlik etmektedir; “2021-2025 yılları arasında WOS ve ERIC veri tabanlarında yayımlanan çalışmalarda, K-12 eğitim sistemlerinde görev yapan hizmet içi öğretmenlerin yapay zekânın eğitim ortamlarına entegrasyonuna yönelik deneyimleri nasıl ele alınmaktadır?”

2. Yöntem

Bu çalışmada, literatür inceleme stratejisi kullanılmış ve bu stratejinin bir metodoloji olarak kullanılması, çalışmanın amacına ulaşılmasına yardımcı olmuştur. Bu süreç, post pozitivist paradigmaya uygun olarak nitel bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir (Lim, 2024; Snyder, 2019).

2.1. Yayınların Seçimine İlişkin Prosedür

Literatür incelemesi için başlangıç noktası 2021 olarak belirlenmiş ve WOS ve ERIC veri tabanları kullanılarak Şubat 2025'e kadar olan yayınları kapsayan manuel aramalar yapılmıştır. Tarama süreci, belirli

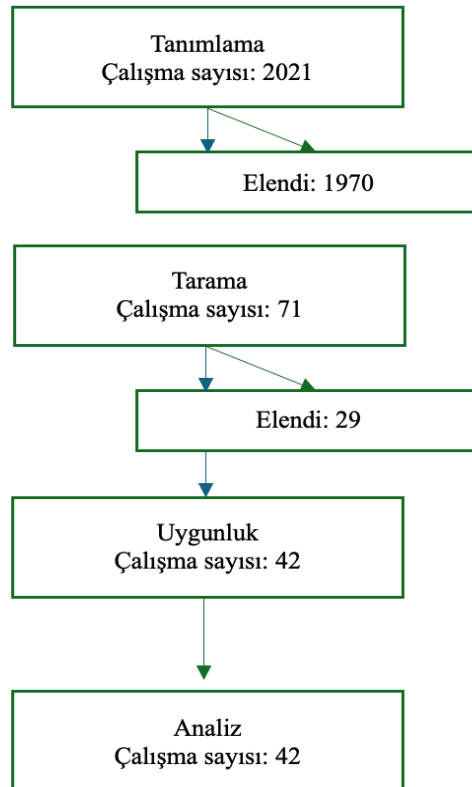
arama terimleri ve mantıksal bağlantılar kullanılarak yapılmıştır. Bu arama terimleri arasında, “artificial intelligence adoption by teachers,” “teacher perspectives on AI,” “AI for K-12 teachers” ve “AI-driven learning” gibi ifadeler yer alırken, (“artificial intelligence” OR “AI”) AND (“teachers” OR “educators”) AND (“adoption” OR “integration”) AND (“teachers” OR “schools”) gibi mantıksal bağlantı kombinasyonları uygulanmıştır. Bu sistematik süreç, yayın sayısını azaltılması ve bilgi aramasını daha hassas hâle getirmek için bilinçli bir strateji olarak benimsenmiştir (Savolainen, 2016).

2.2. Dahil Etme ve Hariç Tutma Kriterleri

Prosedüre göre, katı dahil etme ve hariç tutma kriterleri belirlenmiştir. Dahil etme kriterleri, a) İngilizce yayınlanan, b) birincil katılımcılar olarak öğretmenleri içeren, c) yapay zekânın öğretme ve öğrenme bağlamında benimsenmesini veya entegrasyonuna odaklanan ve d) nicel, nitel ve karma yöntem analizlerini içeren ampirik çalışmaları kapsamaktadır. Hariç tutma kriterleri ise, a) sadece öğretmen adaylarına, öğrencilere veya diğer paydaşlara odaklanan, b) öğretmenlerin yapay zekâyı benimsemesiyle ilgili olmayan, ve c) resmi K-12 örgün eğitim sistemlerinden veri sağlamayan ve d) derleme yöntemi kullanan (sistematik incelemeler, meta analizler vd.), politika belgesi, kitap, rapor ve benzeri türde yayınlanan çalışmalardır.

2.3. Yayınların Seçimi

Buna göre, ilk aşamada 2.041 çalışmayı içeren geniş bir literatür havuzu oluşturulmuştur. İkinci aşamada, bu çalışmaların başlık ve özetleri üzerinden yapılan ilk eleme ile belirlenen kriterleri karşılamayan ve aynı çalışmanın her iki veri tabanında bulunması ile tekrarlanan (duplicate records) tüm konu harici yayınlar dışlanmış ve 71 yayın dikkatlice okunmak üzere seçilmiştir. Üçüncü aşamada, kalan makalelerin tam metinleri detaylı bir şekilde incelenmiş ve yalnızca araştırma sorularıyla doğrudan ilişkili, kaliteli ve güvenilir 42 çalışma seçilerek incelemeye dahil edilmiştir. Yayın seçimine ilişkin akış süreci Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Yayın Seçimi Süreci Akış Diyagramı

2.4. Analiz ve Kodlama

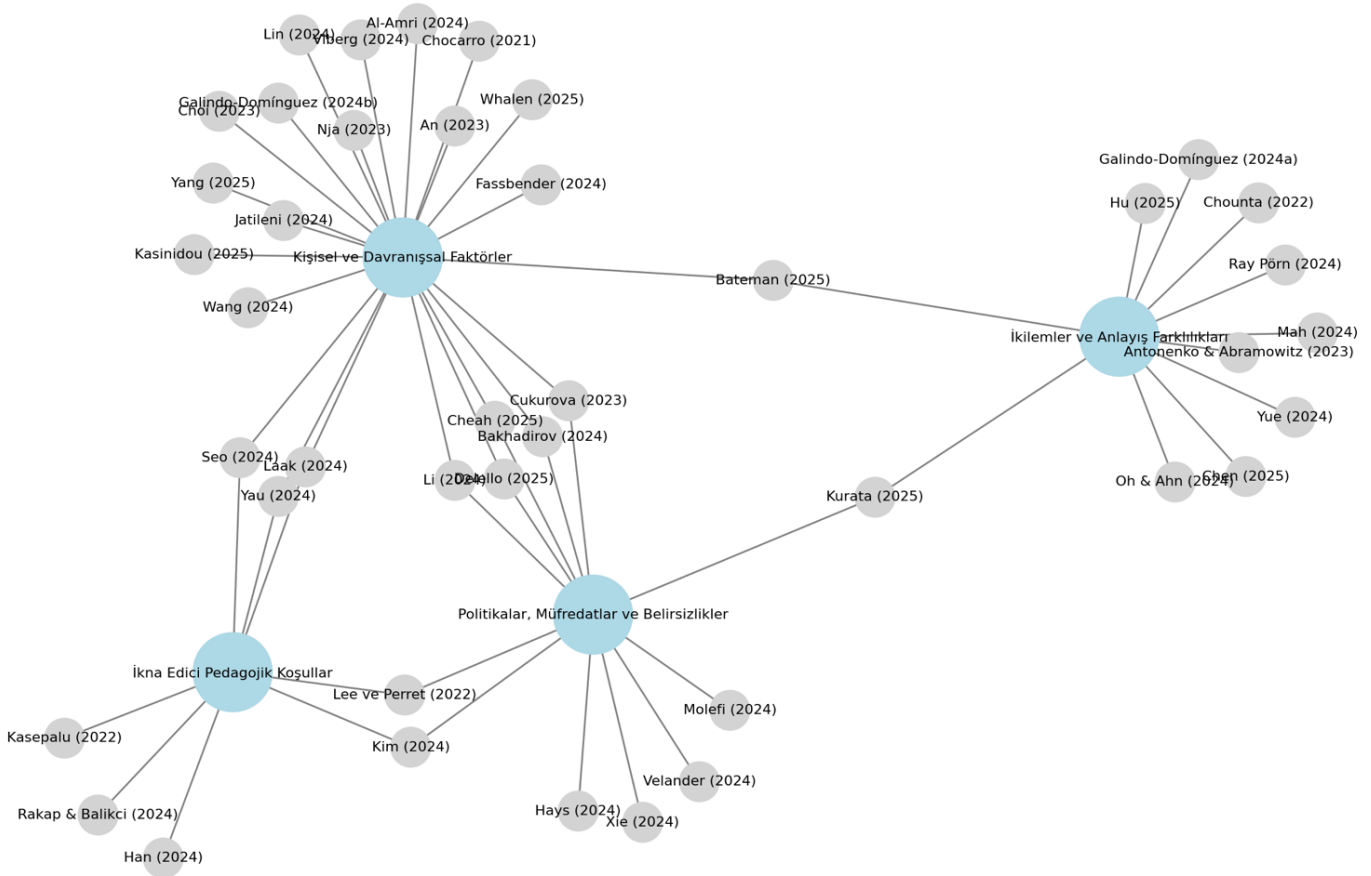
Seçilen çalışmalardan odaklanılmış verilere ulaşmak için iki aşamalı yapılandırılmış ve sistematik bir analiz formatı kullanılmıştır. İlk kodlamada, çalışmaların amacı, metodolojisi, örnekleme, değişkenleri/anahtar kavramları ve sonuçları/ana bulguları haritalandırılmıştır (Hart, 2001). İkinci kodlamada, kapsam daha da daraltılmış ve sadece çalışmaların amacı, metodolojisi ve ana bulguları haritalandırılmıştır. Analiz süreci, benzer verilerin aynı kavramsal etiketlere sahip olmasını sağlamak için kategoriler ve alt kategorilerle ilişkilendirilmiştir (Strauss & Corbin, 1990). Ardından, bulgular ana örüntü kümelerine karşılık gelen başlıklar altında özetlenmiş ve analiz edilmiştir. Tüm prosedürel süreçler, bağımsız bir başka araştırmacı tarafından doğrulanmıştır.

2.5. Sınırlılıklar

Bu çalışma, yukarıda açıklanan prosedürel süreçler (veri tabanları, çalışma türleri, yıl aralıkları, anahtar kelimeler, mantıksal bağlantılar ile tüm dahil etme ve hariç tutma kriterleri) ile sınırlandırılmıştır. Bu da potansiyel olarak diğer çalışmaların dışarıda kalmasına neden olmuştur. Gelecekteki çalışmalar, farklı veri tabanlarını ve daha kapsamlı arama stratejilerini içermelidir.

3. Bulgular

Literatür incelemesi sonucunda analize dahil edilen çalışmalarda, K-12 eğitim sistemlerinde görev alan hizmet içi öğretmenlerin yapay zekânın eğitim ortamlarına entegrasyonunu nasıl deneyimlediklerine ilişkin dört ana örüntü kümesi belirlenmiştir. Örüntü kümeleri ve kümeler arası ilişkiler Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2. Örüntü Kümeleri ve Kümeler Arası İlişkiler

Şekil 2 incelendiğinde, dört örüntü kümesi ve 42 çalışmadan oluşan bir ağ yapısı görülmektedir. Bu çalışmalar, büyük ölçüde tek bir kümeye atansa da farklı boyutlar içeren bazı çalışmalar iki veya üç kümeye de atanmıştır. Analize dahil edilen çalışmalar içinde en fazla kişisel ve davranışsal faktörler ön plana çıkmaktayken, bunu sırasıyla politikalar, müfredatlar ve belirsizlikler, ikilemler ve anlayış farklılıkları ile ikna edici pedagojik koşullar izlemektedir. Bununla birlikte, çalışmaların Çin’de yoğunlaştığı, kıtalar ve ülkeler arası örneklem yaklaşımlarının benimsenen bir strateji olduğu ve çalışmaların çoğunlukla karma yöntem ve nicel metodolojiye dayandığı tespit edilmiştir.

3.1. Kişisel ve Davranışsal Faktörler

İlk örüntü kümesi olan kişisel ve davranışsal faktörler (EK 1), öğretmenlerin eğitimde yapay zekâyâ yönelik bireysel algı, niyet, inanç, tutum vb. durumlarının yanı sıra kendi profesyonel iş süreçlerine odaklı durumlarını kapsamaktadır. Analize dahil edilen çalışmaların büyük ölçüde bu konudaki verilere ulaştığı saptanmıştır. Bu konuda öne çıkan bazı çalışmalar incelendiğinde, An ve diğerleri (2023) Çin okullarında yapay zekâ kullanımının İngilizceyi yabancı dil olarak öğreten öğretmenlerin öğretim süreçlerine katkıları incelenmiş ve çalışmada, öğretmenlerin yapay zekâ kullanımına yönelik genel olarak olumlu tutum sergilediği ve yapay zekâ dil teknolojik bilgisi, performans beklentisi ve sosyal etki gibi faktörlerin yapay zekâ kullanım niyetini doğrudan olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Wang ve diğerleri (2024) öğretmenlerin yapay zekâ destekli ders tasarlama niyetlerini etkileyen faktörler incelenmiş ve bu faktörler arasındaki yapısal ilişkiler analiz edilmiştir. Çin’de görev yapan öğretmenlerden elde edilen verilerle oluşturulan modelde, teknolojik pedagojik alan bilgisi, öğretmen öz-yetkinliği ve öğretmen özerkliğinin, öğretmenlerin yapay zekâ destekli ders tasarlama niyetlerini olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Yang ve diğerleri (2025), öğretmenlerin yaratıcı yapay zekâ entegrasyonuna yönelik isteklerini etkileyen faktörler ve bu faktörler arasındaki etkileşimler, ihtiyaç doyumu ve duygu perspektiflerinden incelemiştir. Çin’de 1348 öğretmenden elde edilen veriler, öğretmenlerin yapay zekâyı öğretim süreçlerine entegre etme isteklerinde yetkinlik ve ilişkisellik ihtiyaçlarının doyumunun önemli olduğunu göstermiştir. Diğer bir deyişle, öğretmenler kendilerini yetkin ve başkalarıyla iyi ilişkiler içinde hissettiklerinde yapay zekâ kullanma istekleri de artmaktadır.

Öğretmenlerin yapay zekâ entegrasyonu daha karmaşık bazı kişilerarası davranışsal süreçleri barındırmaktadır. Örneğin, öğretmenlerin öğretim anlayışları yapay zekâyı öğretim süreçlerine entegre etme deneyimlerini etkilemektedir. Choi ve diğerleri (2023) öğretmenlerin eğitimde yapay zekâ araçlarını kabul etmelerini etkileyen insan faktörleri incelenmiştir. Güney Kore’de yapılandırmacı inançlara sahip öğretmenlerin, aktarmacı öğretmenlere göre eğitimde yapay zekâ araçlarını kabul etme olasılıklarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Antonenko ve Abramowitz (2023), bu karmaşık süreçlere ilişkin daha derinlemesine analizler yürüterek, ABD’de öğretmenlerin yapay zekâ hakkındaki doğru ve yanlış algılarını incelemiş ve bu algıların sınıf içi yapay zekâ kullanım niyetleriyle olan ilişkisini araştırmıştır. Çalışmalarında, öğretmenlerin genellikle yapay zekânın yeni bir kavram olmadığını, algoritmalarının farklı amaç ve doğruluk seviyelerine sahip olabileceğini doğru şekilde bildiklerini, ancak yapay zekânın pahalı olduğu, tarafsız olduğu ve kendi kendine öğrenebildiği gibi yaygın yanlış inanışlara da sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Özellikle, mesleki kıdemi fazla öğretmenlerin “yapay zekâ tehlikelidir” inanışına daha yatkın olduğu ($rs = .31, p = .02$) bulunmuştur. Bununla birlikte, öğretmenlerin yapay zekâ hakkındaki doğru veya yanlış bilgilere sahip olmalarının doğrudan sınıfta yapay zekâ kullanma niyetlerini etkilemediği ($\beta = .14, p = .33$) belirlenmiştir. İlginç bir şekilde, bazı yanlış inanışlar, öğretmenlerin yapay zekâ kullanım niyetini artırabilmektedir. Örneğin, “yapay zekâ yeni bir kavramdır” ($rs = .29, p = .04$) ve “yapay zekâ insanlara ihtiyaç duymaz” ($rs = .35, p = .02$) gibi yanlış inanışlara sahip öğretmenlerin, yapay zekâyı sınıfta kullanma niyetlerinin daha yüksek olduğu

gözlemlenmiştir. Hu ve diğerleri (2025), iş talepleri-kaynakları modeli çerçevesinde öğretmenler ve yapay zekâ arasındaki iş birliği sürecinde ortaya çıkan dinamikleri incelemiş ve öğretmenlerin işlerini kaybetme korkusu veya yapay zekânın güvenilirliği konusundaki şüpheler gibi yapay zekâyı riskli bulma durumlarında yapay zekâ kaygısının arttığı ve bunun öğretmenlerin yapay zekâ ile iş birliği yapmasını zorlaştırdığı bulunmuştur. İş süreçlerine yönelik kaygılar, öğretmen-yapay zekâ iş birliğini olumsuz etkileyen temel araçlardan biri olarak belirlenmiştir.

Öğretmenlerin yapay zekâ entegrasyonu konusunda kültürel bağlamın da etkileri bulunmaktadır. Viberg ve diğerleri (2024), öğretmenlerin yapay zekâ tabanlı eğitim teknolojilerine duyduğu güveni belirleyen faktörleri Brezilya, İsrail, Japonya, Norveç, İsveç ve ABD gibi altı farklı ülkede gerçekleştirdikleri geniş çaplı bir çalışmada incelemiştir. Çalışmada, öğretmenlerin yapay zekâ eğitim teknolojilerine duyduğu güvenin coğrafi ve kültürel farklılıklardan etkilendiği Brezilya (referans grup), İsrail ve Japonya'daki öğretmenler, Norveç, İsveç ve ABD'deki öğretmenlere kıyasla YZ-Eğitim Teknolojisine daha yüksek güven duyduğu ve algılanan faydalar ve endişeler kontrol edildikten sonra bile bu coğrafi farklılıkların devam ettiği bulunmuştur. Ancak bu durumun yaş, cinsiyet veya eğitim seviyesi gibi demografik değişkenlerden anlamlı derecede etkilendiği belirlenmiştir. Bu bulgular, öğretmenlerin yapay zekâyı öğretim süreçlerine entegre etme deneyimlerinde kişisel ve davranışsal faktörlerin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

3.2. Politikalar, Müfredatlar ve Belirsizlikler

İkinci örüntü kümesi olan politikalar, müfredatlar ve belirsizlikler (EK 2), öğretmenlerin eğitimde yapay zekâ entegrasyonu ile ilgili politika yapıcılarının okulların eğitim sistemlerinde yapay zekâyı nasıl konumlandığına bağlı olarak öğretmenlerin bu teknolojilerle nasıl etkileşime girdiği gibi durumların yanı sıra, ülkelerin ortaya koyduğu politika ve müfredatlardan kaynaklanan belirsizliklerin bu entegrasyon üzerindeki yansımaları gibi durumları kapsamaktadır. Bu konuda öne çıkan bazı çalışmalar incelendiğinde, Xie ve diğerleri (2024), Kanada'da lise öğretmenlerinin yapay zekâ eğitimine yönelik yaklaşımlarını inceleyerek, yapay zekânın disiplinler arası müfredat entegrasyonunda önemli fırsatlar ve zorluklar sunduğunu belirlemiştir. Çalışmada, öğretmenler yapay zekânın eğitimde nasıl kullanılacağı konusunda müfredat tasarımlarının zorunluluğunu ve bu tasarımların kendileriyle işbirliği içinde yapılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Bakhadirov ve diğerleri (2024), Azerbaycan'daki özel okullarda öğretmenlerin yapay zekâ benimsemesini etkileyen bireysel, teknolojik ve kurumsal faktörleri incelemiştir. Çalışma, kurumsal politikaların ve meslektaşların YZ kullanımının, öğretmenlerin yapay zekâyı benimsemesi üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle, okul yönetimlerinin YZ kullanımını teşvik eden politikalar benimsemesinin öğretmenlerin yapay zekâyı öğretim süreçlerine entegre etme olasılığını artırdığı bulunmuştur. Bakhadirov ve diğerlerinin (2024) bulgularını destekleyen Molefi ve diğerleri (2024), Lesotho'daki 315 öğretmenin yapay zekâ teknolojilerini kabulünü ve kullanımını incelerken, okul desteği ve kaynaklarının bu süreçteki aracılık rolünü vurgulamıştır. Çalışmada, okul desteği ve kaynaklarının öğretmenlerin eğitimde yapay zekâyı benimseme sürecinde aracı bir rol oynadığı bulunmuştur. Bulgular, hizmet içi öğretmenlerin mesleki gelişim programları aracılığıyla yapay zekâ kullanımına yönelik becerilerinin desteklenmesi gerektiğini ortaya koyarken, eğitimde yapay zekâ entegrasyonunu teşvik eden politikalar geliştirme üzerine de odaklanılmasının önemini vurgulamaktadır. Hays ve diğerleri (2024), öğretmenlerinin ChatGPT hakkındaki algılarını ve deneyimlerini inceleyerek, eğitim politikaları ve müfredat üzerindeki etkilerini tartışmıştır. Çalışma, ABD'nin Missouri eyaletindeki öğretmenlerle gerçekleştirilmiş ve özellikle müfredat bağlamında öğretmenlerin ChatGPT'yi derslerine nasıl entegre edebileceklerini keşfetmeye çalıştığı ve bununla birlikte müfredatların bu yeni teknolojiye nasıl uyum sağlayacağı konusunda net bir yönlendirme eksikliği yaşadıklarını bulunmuştur.

Bu bulgular, öğretmenlerin yapay zekâyı öğretim süreçlerinde nasıl kullanacaklarını anlamalarına yardımcı olacak destek mekanizmaları ve profesyonel gelişim programlarının geliştirilmesi gerektiğinin önemini göstermektedir.

3.3. İkilemler ve Anlayış Farklılıkları

Üçüncü örüntü kümesi olan ikilemler ve anlayış farklılıkları (EK 3), öğretmenlerin yapay zekâyı eğitime entegre ederken karşılaştıkları çatışmaları, gerilimleri ve farklı anlayış biçimlerini içeren faktörleri kapsamaktadır. Bu konuda öne çıkan bazı çalışmalar incelendiğinde, Galindo-Domínguez ve diğerleri (2024a) tarafından yürütülen bir çalışma, İspanya’da görev yapan 445 öğretmenin yapay zekâ araçlarını sınıfta nasıl kullandıklarını incelemiştir. Çalışmanın en dikkat çekici bulgularından biri, öğretmenlerin genel olarak yapay zekâyı karşı olumlu yaklaşımları olmasına karşın, yalnızca %25’inin derslerinde yapay zekâ tabanlı araçları aktif olarak kullandığını göstermektedir. Bu, öğretmenlerin yapay zekâyı yönelik ilgisinin ve olumlu tutumlarının, kullanım pratiklerine tam olarak yansımadığını göstermektedir. Diğer taraftan, özellikle ilkökul ve ortaokul öğretmenlerinin yapay zekâyı genellikle sunumlar, metinler, videolar gibi içerik oluşturma amaçlı kullanmasına karşın, öğretmenlerin öğrencilerin yapay zekâ araçlarıyla etkileşimine yeterince olanak tanımadığı bulunmuştur. Mah ve diğerleri (2024), ABD’de öğretmenler ve öğrenciler arasındaki ChatGPT’nin eğitimde kullanımıyla ilgili algısal farklılıkları ve ikilemleri inceleyerek, özellikle hile yapma ve öğrenme kavramları etrafında şekillenen gerilimleri ele almıştır. Okul öncesi, ortaokul ve lise öğretmenleriyle ve öğrencilerle gerçekleştirilen çalışmada, öğretmenler açısından en büyük ikilemler, ChatGPT’nin öğrenmeye katkı sağlayan bir araç mı yoksa akademik dürüstlüğü tehdit eden bir kısayol mu olduğu sorusu etrafında yoğunlaşmıştır. Öğretmenlerin ChatGPT’yi fikir üretmek için kullanmayı destekleyici bulmasına rağmen, öğrencilerin ChatGPT’yi dil üretimi amacıyla kullanmasını akademik dürüstlük açısından riskli gördükleri ortaya konmuştur. Özellikle ChatGPT’den destek alma ile diğer kaynaklardan destek alma arasındaki fark konusunda öğretmenler arasında da belirgin görüş ayrılıkları gözlemlenmiştir. Öğretmenler arasında ortaya çıkan diğer bir anlayış farklılığı, ChatGPT’nin pedagojik olarak nasıl yönlendirilmesi gerektiği konusundadır. Bazı öğretmenler, yapay zekânın yazma becerilerini geliştirmek için yapılandırılmış bir şekilde kullanılabileceğini düşünürken, bazıları bunun öğrencilerin bağımsız düşünme yetilerini zayıflatılabileceğini ifade etmiştir. ChatGPT’den öğrenme ile geleneksel öğrenme yöntemleri arasındaki fark, öğretmenlerin teknolojiyi nasıl gördükleriyle doğrudan ilişkili bulunmuştur. Bu konuyu farklı düzeylerde ele alan Lin ve diğerleri (2025) Çinli öğretmenlerin yapay zekâ öğretme konusundaki endişelerine odaklanarak, bu endişelerin bilgi düzeyi ve algılanan sosyal fayda ile nasıl ilişkili olduğunu araştırmış ve 269 öğretmenin yanıtlarını yapısal denklem modellemesiyle analiz etmiştir. Çalışmanın temel bulgularından biri, öğretmenlerin pedagojik ve kavramsal yapay zekâ bilgisi arttıkça, bu bilgilerin belirli endişelerle ilişkilendiğidir. Pedagojik yapay zekâ bilgisi, öğretmenlerin yeniden odaklanma endişeleriyle ilişkili bulunmuştur. Bu, öğretmenlerin mevcut öğretim yaklaşımlarının yapay zekâ entegrasyonu nedeniyle değişmesi gerektiği kaygısını taşıdığını göstermektedir. Kavramsal yapay zekâ bilgilerinin ise bu süreci yönetme endişeleriyle yani öğretmenlerin sınıflarda yapay zekâ araçlarını yönetme konusundaki ikilemleriyle bağlantılı olduğu bulunmuştur. Chounta ve diğerleri (2022), Estonya’daki öğretmenlerin yapay zekâ hakkındaki algılarını adalet, hesap verebilirlik, şeffaflık ve etik (FATE) çerçevesinde incelemiştir. Çalışmada, yapay zekânın fırsat mı yoksa tehdit mi olduğu ve çok dilli içeriğe erişim konularında önemli anlayış farklılıkları tespit edilmiştir. Örneğin, öğretmenlerin yapay zekâyı öğretim süreçlerinde destekleyici bir araç olarak görmekle birlikte, bunun potansiyel riskleri hakkında çeşitli endişeleri tespit edilmiş ve bu endişelerin yapay zekânın eğitimde kullanımına yönelik fikir ayrılıklarını güçlendirdiği bulunmuştur. Diğer taraftan, öğretmenler, yapay zekâyı özellikle çeviri ve dil uyarlamaları için kullanma potansiyeline sahip bir araç olarak görmekle birlikte, birçok öğretmenin dilsel

çeşitliliğe uygun doğru sonuçların nasıl elde edileceği konusunda ikilemler yaşadıkları ve yapay zekâyı farklı dillerdeki içeriklere uyarlama yeteneğine ilişkin yeterli bilgiye sahip olmadıkları vurgulanmıştır. Bu bulgular, öğretmenlerin yapay zekâyı öğretim süreçlerine entegre etme deneyimlerinin somut ikilemlere ve anlayış farklılıklarına dayandığını göstermektedir.

3.4. İkna Edici Pedagojik Koşullar

Dördüncü örüntü kümesi olan ikna edici pedagojik koşullar (EK 4), öğretmenlerin eğitimde yapay zekâya yönelik öğretme ve öğrenme süreçleriyle ilgili destekleyici faktörleri kapsamaktadır. Analize dahil edilen çalışmalarda, en az çalışmaya bu kümede rastlanılmasına rağmen ikna edici pedagojik koşulların diğer üç kümeyle yakından ilişkili olduğu ve diğer taraftan bu kümedeki çalışmaların öğretmenlerin yapay zekâ entegrasyonu ile ilgili yaklaşımlarını kendi başına belirleyen özellikler barındırdığı saptanmıştır. Bu konuda öne çıkan bazı çalışmalar incelendiğinde, Laak ve Aru (2024), Estonya'daki K-12 öğretmenlerinin üretken yapay zekâ teknolojilerini nasıl kullandığını anlamak için gerçekleştirdikleri ulusal ankette, bu teknolojilerin öğretmenlerin %49'unun öğretim uygulamalarını değiştirdiğini ortaya koymuştur. Bu değişiklikler arasında, eleştirel düşünmeyi teşvik eden görevlerin eklenmesi, yazılı ödevlerin azaltılması ve yeni fikirlerin üretilmesi için uygulama değişiklikleri öne çıktığı bulunmuştur. Yau ve diğerleri (2023), Hong Kong'daki 17 ortaokuldan 28 öğretmeniyle yapılan fenomenografik bir çalışmada, öğretmenlerin yapay zekâ öğretimi hakkındaki kavramsal anlayışlarını ve kendi öğretim deneyimleri üzerinden bu süreci nasıl algıladıklarını incelemiştir. Çalışmada, öğretmenlerin yapay zekâ anlayışına ilişkin olarak teknoloji köprüsü kurma, bilgi aktarma, ilgi uyandırma ve yetkinlik geliştirme gibi çıktı alanları belirlenmiştir. Örneğin öğretmenlerin, yapay zekâyı öğrencilerin teknolojiyle bağlantı kurmasını sağlayan bir araç olarak görmesi, bu konudaki temel kavramların aktarımına odaklanması, yapay zekânın dikkat çekici yönlerini vurgulayarak öğrencilerin öğrenme motivasyonunu artırmaya çalışmaları ve yapay zekâ aracılığıyla öğrencilerin problem çözme gibi yetkinliklerini artırmaya çalışmaları bu konudaki önemli bazı göstergeler olarak ortaya çıkmaktadır. Seo ve diğerleri (2024), öğretmenlerinin yapay zekâ ile kişiselleştirilmiş öğrenmeyi nasıl güçlendirebileceğine dair ihtiyaçlarını araştırmışlar ve öğretmenlerin yapay zekâyı kişiselleştirilmiş müfredat tasarımı, öğretim materyalleri geliştirme, temel öğrenme desteği, öz değerlendirme desteği, öğrenci değerlendirmesi, kariyer rehberliği ve öğrenci yönetimi gibi konular üzerinden ön plana çıkardıklarını ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde, Han ve arkadaşları (2024) yeni nesil üretken yapay zekâ sistemlerinin, ilkökul yazma eğitimine nasıl entegre edilebileceğine dair öğretmenlerin, ebeveynlerin ve öğrencilerin bakış açılarını incelemişlerdir. Çalışma, 8-12 yaş arasındaki çocuklara sahip 12 aile (ebeveyn-çocuk çiftleri) ile bir atölye çalışması yaparak, öğretmenlerle röportajlar gerçekleştirmiştir. Bulgular, üretken yapay zekâ sistemlerinin öğretmenler için uyarlanabilir öğretim materyalleri üretme, öğrencilerin fikir üretimini artırma ve öğrencilere kişiselleştirilmiş geri bildirim sağlama gibi avantajlar sunduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bulgular, öğretmenlerin yapay zekâyı öğretim süreçlerine entegre etme deneyimlerinde pedagojik koşullar ile ilgili faktörlerin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Yapay zekânın K-12 eğitiminde öğretmenler tarafından nasıl benimsendiğine duyulan ilgi giderek büyüyen bir araştırma alanı haline gelmiştir. Yapay zekâ teknolojilerinin eğitim ortamlarına nüfuz etmeye devam etmesi, öğretmenlerin yapay zekâyı sınıflarına entegre etmelerini etkileyen faktörleri anlamak kritik önem taşımaktadır. Bu çalışma, küresel K-12 eğitim sistemlerinde görev yapan hizmet içi öğretmenlerin yapay zekâyı kabul etme ve buna karşı direnç gösterme gibi pedagojik kararlarının arka planına odaklanmakta ve bu

kararları etkileyen temel faktörlerin öğretmenlerin yapay zekâyı eğitim ortamlarına entegre etme süreçlerini nasıl dönüştürdüğünü sistematik bir yaklaşımla analiz etmektedir. Ayrıca, yapay zekâ, öğretmenler ve eğitim entegrasyonu arasındaki kesişimi derinlemesine inceleyerek, öğretmenlerin eğitimde yapay zekâyı kucaklamasının hangi yollardan geçtiğine dair önemli perspektifler sunmakta ve bu alandaki hızla genişleyen literatüre katkı sağlamaktadır.

İncelemelerden elde edilen ilk içgörü, kişisel ve davranışsal faktörlerle ilgilidir. Bulgular, analize dahil edilen çalışmaların bu konuda, öğretmen öz-yetkinliği, öğretmen özerkliği, epistemolojik yaklaşımları gibi bilişsel süreçleri, kendi profesyonel süreçleri ile ilgili faktörleri, eğitim yaklaşımlarını, yanlış algıları ve inançlarını ve çeşitli risk faktörlerini öne çıkarmaktadır. Buna göre çalışmada, eğitimde yapay zekâ entegrasyonuna yönelik öğretmen deneyimlerinin genel olarak olumlu yönde seyrettiği bulunmuştur (An vd., 2023; Delello vd., 2025; Galindo-Domínguez vd. 2024b; Nja vd., 2023; Yang vd., 2025). Bu bulgular, literatürde çeşitli şekilde tekrarlanmakla birlikte, çalışmalar bu sonuçları büyük ölçüde desteklemekte ve yapay zekâ bağlamında öğretmenler arasındaki kişisel ve davranışsal özellikler gösteren bağlamsal faktörlerin önemini ön plana çıkarılmaktadır (Fahreni vd., 2024; Gârdan vd., 2025; Hammoud, 2025). Gârdan vd. (2025) Romanya'da öğretmenlerin üretken yapay zekâ araçlarını öğretim süreçlerine dahil etme konusunda olumlu algılara sahip olduğu ($\beta = 0.254$, $p < 0.01$) ve bu durumun yapay zekânın eğitimdeki faydasına yönelik algılarını güçlendirdiğini tespit etmiştir. Ayrıca yapay zekâyı yönelik aşinalık veya bu araçlara yönelik kişisel deneyimlerdeki artış da benzer etkiler göstermiş ($\beta = 3.038$, $p < 0.01$) ve bu durum, öğretmenlerin yapay zekâ araçlarını olumlu şekilde algıladıklarında ve bu konuda daha fazla deneyim kazandıklarında, bu teknolojilerin eğitimde faydalı olduğuna inanma olasılıklarının güçlendiği şeklinde değerlendirilmiştir. Mevcut çalışmalar, öğretmenlerin yapay zekâyı karşı bu olumlu yaklaşımlarının profesyonel gelişimlerini desteklemeleri ile ilgili olduğunu ortaya koymaktadır (Fahreni vd., 2024; Tan vd., 2025). Tan ve diğerleri (2025) tarafından gerçekleştirilen 95 çalışmasının bir incelemesi, çalışmaların %35'lik bir kısmının doğrudan yapay zekânın öğretmenlerin profesyonel gelişimini iyileştirmede rolüne odaklandığını göstermektedir. Analize dahil edilen çalışmaların ortaya koyduğu veriler, bu tür sonuçlarla tutarlılık göstermektedir. Örneğin, zaman tasarrufu ve kaynaklara hızlı erişim (Bateman, 2025), idari görev desteği (Seo vd., 2024), bazı bireysel yetkinlikleri geliştirme (Yau vd., 2024), planlama ve iş-yaşam dengesini düzenleme (Fassbender, 2024) gibi faktörler profesyonel gelişim konusuyla ilgili öne çıkan faktörlerden bazılarıdır. Sonuç olarak, kişisel özellikler ve öğretmenlerin davranışsal eğilimleri, yapay zekâ uygulamalarının eğitimdeki yaygınlık ve etkinliği üzerinde belirleyici bir etki yapmaktadır.

İncelemelerden elde edilen ikinci içgörü, ulusal politikalar bağlamının ve bu konudaki düzenlemelerin öğretmenlerin yapay zekâ teknolojilerine karşı tutum ve davranışlarını büyük ölçüde etkilediğinin altını çizmektedir. Bulgular, analize dahil edilen çalışmaların bu konuda kurumsal politikalar ve okul yönetiminin rolünü, profesyonel gelişim ve destek mekanizmalarına duyulan ihtiyacı, eğitimde yapay zekâ politikalarına yönelik belirsizlikleri ve öğretmenlerin buna nasıl uyum sağladığını öne çıkarmaktadır. Eğitimde yapay zekâ entegrasyonu, öğretmenlerin teknolojiyi benimseme süreçlerini doğrudan etkileyen bir dizi politika, müfredat düzenlemesi ve kurumsal yapı tarafından şekillendirilmektedir. Ancak bu süreçte karşılaşılan en büyük zorluklardan biri net yönlendirmelerin eksikliğidir. Analize dahil edilen çalışmalar bu konuda öğretmenlerin yapay zekâ hakkındaki edindikleri bilgilerin genellikle tesadüfi öğrenme yoluyla gerçekleşmesi (Velandar vd., 2024), veri gizliliği ile intihal konularındaki yönergelerin eksik olmasından dolayı öğretmenlerin kendi yönergelerini oluşturmaya çalışması (Delello vd., 2025), yapay zekânın öğretim süreçlerine nasıl dahil edileceğinin bilinmemesi (Kurata vd., 2025) ve okul desteği ve kaynaklarının yetersiz olması (Molefi vd. 2024) gibi durumların öğretmenlerin yapay zekâyı eğitime entegre etmelerini zorlaştırdığını göstermektedir.

Bazı meta analizler, yapay zekâ ile ilgili bu tür planlamaların ve yönlendirmelerin eğitimdeki önemine vurgu yapmaktadır (Funa vd., 2025; Su vd., 2024). Örneğin, Funa ve diğerleri (2025) eğitimde yapay zekâ politikaları ve yönergelerine yönelik gerçekleştirdikleri çalışmada bu konuda, teknik ve entegrasyon problemlerinin bulunduğunu ve bununla ilgili olarak eğitim ve destek eksikliği, etik ve adaletle ilgili kaygılar, maliyet ve erişim sorunları, şeffaflık ve gizlilik endişeleri ve yapay zekânın eğitim hedefleriyle uyumsuzluğuna dikkat çekmektedir. Eğitimde yapay zekâ politikalarındaki eksiklikler öğretmenlerin yapay zekâ entegrasyonu sağlama konusunda düşük farkındalığa sahip olmasına yol açmakta ve bu durum yapay zekâyı eğitimde kullanmaları konusundaki endişelerini arttırmaktadır (Salla vd., 2024). Analize dahil edilen bir araştırmada, bu durum net bir şekilde ortaya koyularak, belirsiz politika ve müfredat yönergelerinin, öğretmenlerin yanlış veya eksik bir yapay zekâ anlayışına sahip olmalarına yol açtığı ve bunun öğretme-öğrenme süreçlerine olumsuz etkileri olduğu vurgulanmaktadır (Velandar vd. 2024). Bu tür göreceli durumları ortadan kaldırmak için ülkeler ve eğitim sistemleri çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Örneğin, “AI Literacy for Swedish Teacher Education - A Participatory Design Approach” projesiyle İsveç’te yaşayan hizmet içi öğretmenler için yapay zekâ okuryazarlığı programları tasarlanmaktadır (Sperling vd., 2023). Diğer taraftan Avrupa Komisyonu Avrupa Eğitim ve Kültür Yürütme Ajansı (2023) gibi uluslararası kuruluşların yanı sıra Çin (Huang, 2021) ve Hindistan (Sharma vd., 2024) gibi ülkeler de bu konuda somut politika ve müfredatlar geliştirerek planlamalarını netleştirmektedir.

İncelemelerden elde edilen üçüncü içgörü, ikilemler ve anlayış farklılıkları ile ilgilidir. Bulgular, analize dahil edilen çalışmaların bu konuda yapay zekâyı karşı olumlu tutum-düşük kullanım, öğretmenler ve öğrenciler arasındaki orantılı olmaya yapay zekâ etkileşimi, ChatGPT gibi üretken yapay zekâ kullanımı ve akademik dürüstlük, pedagojik anlayış farklılıkları ve dilsel çeşitliliğe yönelik kaygılar öne çıkmaktadır. Mevcut çalışmalar bu tür bulgularla önemli ölçüde tutarlı görünmektedir. Lübnan’da yapılan bir çalışmada, öğretmenlerin yapay zekâ hakkında sınırlı bilgiye sahip olmalarına rağmen, genellikle yapay zekânın öğretim süreçlerinde faydalı olacağına dair olumlu algılara sahip oldukları görülmüştür (Hammoud, 2025). Bu, öğretmenlerin yapay zekâ hakkında bilgi eksikliği olmasına rağmen, yine de bu teknolojinin eğitimde faydalı olabileceği yönünde olumlu düşünceler beslediklerini göstermektedir. Türkiye örneğinde yürütülen bir başka çalışmada ise öğretmenler, yapay zekâ araçlarının öğrenciler üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği konusunda endişe duyduklarını ifade etmelerine rağmen, bu araçların bilişsel ve sosyo-duygusal gelişime katkı sağladığını da kabul ettikleri ortaya çıkmıştır (Erol & Erol, 2024). Ayrıca, öğretmenler, yapay zekânın kullanımında teknik zorluklarla karşılaştıklarında, bu zorluklar yapay zekânın eğitimdeki faydalarını anlamlı şekilde azaltmakta ($\beta = -0.095$, $p < 0.05$) (Gârdan vd., 2025) ve bu durum, öğretmenlerin yapay zekâyı kullanmaya daha temkinli yaklaşmalarına yol açmaktadır. Bu bulgular öğretmenlerin karşılaştığı ikilemler ve karmaşıklıkların yapay zekânın potansiyel faydalarını gölgede bırakılmasına yol açtığını ve öğretmenlerin, bu zorluklarla başa çıkarken yapay zekânın eğitimdeki etkinliğini sorgulamadıklarını göstermektedir.

İncelemelerden elde edilen dördüncü içgörü, ikna edici pedagojik koşullar ile ilgilidir. Diğer üç örüntü kümesinde yer alan faktörler çeşitli yönleriyle bu konuyla bağlantılıdır. Bulgular, analize dahil edilen çalışmaların bu konuda, kişiselleştirilmiş ve yeni öğrenme fırsatları sunma, teknoloji ile bağlantı kurma ve motivasyonunu artırma, düşünme becerilerini destekleme ve diğer taraftan uyarlanabilir öğretim materyalleri geliştirme ve etkili geri bildirim sağlama gibi faktörleri ön plana çıkardığı görülmektedir. Bu çalışmada öğretmenlerin yapay zekânın öğretme ve öğrenme süreçlerindeki üstünlüğünü göz artı etmedikleri ve öğrenciler için yeni fikirler üretme (Han vd., 2024; Laak vd., 2024), entelektüel gelişimi sağlama (Yau vd., 2024), öz değerlendirme desteği, öğrenci değerlendirmesi, kariyer rehberliği (Seo vd., 2024) gibi pedagojik konularda son derece ikna edici ve yapay zekâ kabulünü destekleyici etkilere sahip olduğu bulunmuştur. Çin,

Hindistan ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir incelemede, yapay zekânın öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarına, öğrenme alışkanlıklarına ve öğrenme yeteneklerine özel çözümler sunmada başarılı olduğu, yapay zekânın eğitim içeriğini bireysel ihtiyaçlara göre özelleştirilmesini sağladığı ve öğrenme zorluklarını önceden tahmin edebildiği ortaya çıkmıştır (Bhutoria, 2022). Aynı hedeflerle gerçekleştirilen bir kapsam incelemesi ise, K-12 eğitimiyle ilgili inceledikleri tüm çalışmaların yapay zekâ tabanlı sistemlerin pedagojik artılarına vurgu yaparak, bu araçların öğrencilerin öğrenme sonuçları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu raporlamıştır (Pitrella vd., 2024). Bu bulgular, öğretmenlerin eğitimde yapay zekâ entegrasyonuna yönelik zengin zengin deneyimlerini ortaya koymakla birlikte, öğretmenlerin eğitimdeki rolünün yeniden şekillendirilmeye başladığını da göstermektedir.

Bu çalışma, kişisel, politika temelli, farklı anlayışlara dayalı ve pedagojik bağlamdaki faktörlerin birbirleriyle etkileşimini vurgulayarak, K-12 eğitiminde öğretmenlerin yapay zekâyı benimsenmesindeki karmaşık doğanın altını çizmektedir. Literatürden çıkarılan temel içgörülere dayanarak, araştırmacılar, politika yapıcılar ve eğitim paydaşları için çeşitli pratik çıkarımlar önerilmektedir.

Öğretmenlerin yapay zekâyı aşinalıkları ve algıladıkları faydalar, yapay zekâ entegrasyonunu önemli ölçüde etkilemektedir. Mesleki gelişim programları, öğretmenlerin yapay zekâyı anlamlı pedagojik yollarla kullanma konusundaki güvenlerini artırmak için yeniden tasarlanmalıdır. Yapay zekâ ile ilgili açık eğitim politikalarının ve yönergelerinin sınırlı olması, öğretmenler arasında belirsizlik ve muğlaklık yaratmaktadır. Küresel eğitim sistemleri, okullarda yapay zekâ entegrasyonu için net çerçevelerin ve uygulanabilir yol haritalarının geliştirilmesine öncelik vermelidir. Bunlar, gizlilik endişelerini, akademik bütünlüğü, erişilebilirliği ve yapay zekânın adil kullanımını da ele almalıdır. Öğretmenlerin deneyimleri, yapay zekâyı yönelik olumlu tutumlarla sınırlı düzeydeki kullanım arasında bir uyumsuzluk olduğunu göstermektedir ve bu durum genellikle yanlış algılar veya altyapı eksikliklerinden kaynaklanmaktadır. İşbirlikçi diyalog temelinde sorumlu ve yansıtıcı yapay zekâ kullanımını teşvik eden akran destek ağları aracılığıyla bu algı ve uygulama boşluklar azaltılmaya odaklanılmalıdır. Yapay zekâ, öğrenmeyi kişiselleştirmek ve farklı öğrenci ihtiyaçlarını desteklemek için fırsatlar sunmaktadır. Eğitim paydaşları, uyarlanabilir öğretimi, öğrenci değerlendirmesini ve geri bildirim mekanizmalarını geliştiren yapay zekâ sistemlerine yatırım yapmalıdır. Öğretmenler, bu araçları eleştirel ve yaratıcı bir şekilde kullanma konusunda yetkilendirilmeli ve bu konudaki uyumları periyodik olarak izlenmelidir. İsveç ve Çin gibi gelişmiş yapay zekâ okuryazarlığı girişimlerine sahip ülkeler, uygulama için değerli modeller sunma potansiyeli taşımaktadır. Uluslararası işbirliği ve araştırma ortaklıkları, özellikle yetersiz kaynaklara sahip bağlamlarda, eğitimde ölçeklenebilir yapay zekâ stratejilerini teşvik edebilir.

Gelecekteki çabalar, yapay zekânın küresel olarak K-12 eğitiminde dönüştürücü ve kapsayıcı bir güç olarak hizmet etmesini sağlamalı ve politika girişimleri, yukarıda ortaya koyulan zorlukları azaltmaya ve yapay zekânın eğitimde bütünleştirici bir güç olarak hizmet etmesini sağlamaya odaklanmalıdır.

Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir. Birinci yazar %80, ikinci yazar %20 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Al Darayseh, A. (2023). Acceptance of artificial intelligence in teaching science: Science teachers' perspective. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 4(100132), 100132. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100132>

- Al-Amri, N. A., & Al-Abdullatif, A. M. (2024). Drivers of chatbot adoption among K–12 teachers in Saudi Arabia. *Education Sciences*, 14(9), 1034. <https://doi.org/10.3390/educsci14091034>
- Alam, A. (2021). Should robots replace teachers? Mobilisation of AI and learning analytics in education. *2021 International Conference on Advances in Computing, Communication, and Control (ICAC3)*, 1-12. <https://doi.org/10.1109/ICAC353642.2021.9697300>
- Almaki, S. H., Mafarja, N., & Al Mansoori, H. M. S. (2025). Teacher well-being and use of artificial intelligence applications and tools: Moderation effects of leadership support in inclusive classroom. *STEM Education*, 5(1), 109–129. <https://doi.org/10.3934/steme.2025006>
- An, X., Chai, C. S., Li, Y., Zhou, Y., Shen, X., Zheng, C., & Chen, M. (2023). Modeling English teachers' behavioral intention to use artificial intelligence in middle schools. *Education and Information Technologies*, 28(5), 5187–5208. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11286-z>
- Antonenko, P., & Abramowitz, B. (2023). In-service teachers' (mis)conceptions of artificial intelligence in K-12 science education. *Journal of Research on Technology in Education*, 55(1), 64–78. <https://doi.org/10.1080/15391523.2022.2119450>
- Bakhadirov, M., Alasgarova, R., & Rzayev, J. (2024). Factors influencing teachers' use of artificial intelligence for instructional purposes. *IAFOR Journal of Education*, 12(2), <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1440077.pdf>
- Bal, R. & Gill, I. S. (2020). Policy approaches to artificial intelligence based technologies in China, European union and the United States. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3699640>
- Bateman, T. (2025). Teacher perspectives of ChatGPT as a pedagogical tool in the K-12 setting: a case study. *Quality Assurance in Education*, 33(2), 203–217. <https://doi.org/10.1108/qae-02-2024-0042>
- Bhutoria, A. (2022). Personalized education and Artificial Intelligence in the United States, China, and India: A systematic review using a Human-In-The-Loop model. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 3(100068), 100068. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100068>
- Celik, I., Dindar, M., Muukkonen, H., & Järvelä, S. (2022). The promises and challenges of artificial intelligence for teachers: A systematic review of research. *TechTrends: For Leaders in Education & Training*, 66(4), 616–630. <https://doi.org/10.1007/s11528-022-00715-y>
- Chassignol, M., Khoroshavin, A., Klimova, A., & Bilyatdinova, A. (2018). Artificial Intelligence trends in education: A narrative overview. *Procedia Computer Science*, 136, 16–24. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2018.08.233>
- Chavez, H., Chavez-Arias, B., Contreras-Rosas, S., Alvarez-Rodríguez, J. M., & Raymundo, C. (2023). Artificial neural network to predict student performance using nonpersonal information. *Frontiers in Education*, 8. <https://doi.org/10.3389/feduc.2023.1106679>
- Cheah, Y. H., Lu, J., & Kim, J. (2025). Integrating generative artificial intelligence in K-12 education: Examining teachers' preparedness, practices, and barriers. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 8(100363), 100363. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2025.100363>
- Chen, J. J & Lin, J. C. (2024). Artificial intelligence as a double-edged sword: Wielding the POWER principles to maximize its positive effects and minimize its negative effects. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 25(1): 146–153.

- Chen, R., Lee, V. R., & G Lee, M. (2025). A cross-sectional look at teacher reactions, worries, and professional development needs related to generative AI in an urban school district. *Education and Information Technologies*. <https://doi.org/10.1007/s10639-025-13350-w>
- Chen, X., Xie, H., Zou, D., & Hwang, G.-J. (2020). Application and theory gaps during the rise of Artificial Intelligence in Education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 1(100002), 100002. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2020.100002>
- Chocarro, R., Cortiñas, M., & Marcos-Matás, G. (2021). Teachers' attitudes towards chatbots in education: a technology acceptance model approach considering the effect of social language, bot proactiveness, and users' characteristics. *Educational Studies*, 1–19. <https://doi.org/10.1080/03055698.2020.1850426>
- Choi, S., Jang, Y., & Kim, H. (2023). Influence of pedagogical beliefs and perceived trust on teachers' acceptance of educational artificial intelligence tools. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 39(4), 910–922. <https://doi.org/10.1080/10447318.2022.2049145>
- Crompton, H., Jones, M. V., & Burke, D. (2024). Affordances and challenges of artificial intelligence in K-12 education: a systematic review. *Journal of Research on Technology in Education*, 56(3), 248–268. <https://doi.org/10.1080/15391523.2022.2121344>
- Cukurova, M., Miao, X., & Brooker, R. (2023). Adoption of artificial intelligence in schools: Unveiling factors influencing teachers' engagement. In *Lecture Notes in Computer Science* (pp. 151–163). Springer Nature Switzerland.
- Delello, J. A., Sung, W., Mokhtari, K., Hebert, J., Bronson, A., & De Giuseppe, T. (2025). AI in the classroom: Insights from educators on usage, challenges, and mental health. *Education Sciences*, 15(2), 113. <https://doi.org/10.3390/educsci15020113>
- Delello, J., Sung, W., Mokhtari, K., & De Giuseppe, T. (2024). Are K-16 educators prepared to address the educational and ethical ramifications of artificial intelligence software? In K. Arai (Ed.), *Advances in information and communication: FICC 2024* (pp. 406–432). Lecture Notes in Networks and Systems; Springer.
- Erol, M., & Erol, A. (2024). Use of artificial intelligence (AI) technologies in education according to primary school teachers: Opportunities and challenges. *Sakarya University Journal of Education*, 14(3), 426–446. <https://doi.org/10.19126/suje.1446227>
- Fahreni, R., Ali, H. S., & Daud, A. (2024). Teachers' perspective on the use of artificial intelligence in teaching and learning process: A systematic literature review. *SCOPE: Journal of English Language Teaching*, 9(1), 417–423.
- Farahani, M. S., & Ghasmi, G. (2024). Artificial Intelligence in education: A comprehensive study. *Forum for Education Studies*, 2(3), 1379. <https://doi.org/10.59400/fes.v2i3.1379>
- Fassbender, W. J. (2024). “I can almost recognize its voice”: AI and its impact on ethical teacher-centaur labor. *English Teaching Practice & Critique*, 23(1), 104–117. <https://doi.org/10.1108/etpc-08-2023-0101>
- Forero-Corba, W., & Negre Bennasar, F. (2023). Técnicas y aplicaciones del Machine Learning e Inteligencia Artificial en educación: una revisión sistemática. *RIED Revista Iberoamericana de Educación a Distancia*, 27(1), 209–253. <https://doi.org/10.5944/ried.27.1.37491>

- Fu, L. (2025). The role of STEM teachers' emotional intelligence and psychological well-being in predicting their artificial intelligence literacy. *Acta Psychologica*, 253(104708), 104708. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2025.104708>
- Funa, A. A., & Gabay, R. A. E. (2025). Policy guidelines and recommendations on AI use in teaching and learning: A meta-synthesis study. *Social Sciences & Humanities Open*, 11(101221), 101221. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2024.101221>
- Galindo-Domínguez, H., Delgado, N., Campo, L., & Losada, D. (2024b). Relationship between teachers' digital competence and attitudes towards artificial intelligence in education. *International Journal of Educational Research*, 126(102381), 102381. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2024.102381>
- Galindo-Domínguez, H., Delgado, N., Losada, D., & Etxabe, J.-M. (2024a). An analysis of the use of artificial intelligence in education in Spain: The in-service teacher's perspective. *Journal of Digital Learning in Teacher Education*, 40(1), 41–56. <https://doi.org/10.1080/21532974.2023.2284726>
- Gârdan, I. P., Manu, M. B., Gârdan, D. A., Negoită, L. D. L., Paștiu, C. A., Ghiță, E., & Zaharia, A. (2025). Adopting AI in education: optimizing human resource management considering teacher perceptions. *Frontiers in Education*, 10. <https://doi.org/10.3389/educ.2025.1488147>
- Gkintoni, E., Antonopoulou, H., Sortwell, A., & Halkiopoulos, C. (2025). Challenging cognitive load theory: the role of educational neuroscience and artificial intelligence in redefining learning efficacy. *Brain Sciences*, 15(2), 203. <https://doi.org/10.3390/brainsci15020203>
- Gursoy, F., & Kakadiaris, I. A. (2023). Artificial intelligence research strategy of the United States: critical assessment and policy recommendations. *Frontiers in Big Data*, 6, 1206139. <https://doi.org/10.3389/fdata.2023.1206139>
- Güngör, İ. C., Zayimoğlu Öztürk, F., & Can, İ. (2024). Sosyal bilgiler eğitiminde yapay zekâ. *Farklı bakış açılarıyla eğitimde yapay zekâ içinde* (ss. 115-137). Eğitim Yayınevi.
- Hajkowicz, S., Sanderson, C., Karimi, S., Bratanova, A., & Naughtin, C. (2023). Artificial intelligence adoption in the physical sciences, natural sciences, life sciences, social sciences and the arts and humanities: A bibliometric analysis of research publications from 1960-2021. *Technology in Society*, 74(102260), 102260. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2023.102260>
- Hammoud, R. (2025). Exploring chemistry teachers' knowledge and perceptions of AI: Opportunities and challenges. *International Journal of Research in Education and Science*, 11(1), 49–60. <https://doi.org/10.46328/ijres.3584>
- Han, A., Zhou, X., Cai, Z., Han, S., Ko, R., Corrigan, S., & Peppler, K. A. (2024). Teachers, parents, and students' perspectives on integrating generative AI into elementary literacy education. *Proceedings of the CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1–17.
- Hart, C. (2001). *Doing a literature search: A comprehensive guide for the social sciences*. SAGE.
- Hays, L., Jurkowski, O., & Sims, S. K. (2024). ChatGPT in K-12 education. *TechTrends : For Leaders in Education & Training*, 68(2), 281–294. <https://doi.org/10.1007/s11528-023-00924-z>
- Hu, Y., Xu, Y., & Wu, B. (2025). A dual-pathway model of teacher-AI collaboration based on the job demands-resources theory. *Education and Information Technologies*. <https://doi.org/10.1007/s10639-025-13421-y>

- Jang, Y., Choi, S., Jung, H., & Kim, H. (2022). Practical early prediction of students' performance using machine learning and eXplainable AI. *Education and Information Technologies*, 27(9), 12855–12889. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11120-6>
- Jatileni, C. N., Sanusi, I. T., Olaleye, S. A., Ayanwale, M. A., Agbo, F. J., & Oyelere, P. B. (2024). Artificial intelligence in compulsory level of education: perspectives from Namibian in-service teachers. *Education and Information Technologies*, 29(10), 12569–12596. <https://doi.org/10.1007/s10639-023-12341-z>
- Karan, B., & Angadi, G. R. (2023). Potential risks of artificial intelligence integration into school education: A systematic review. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 43(3–4), 67–85. <https://doi.org/10.1177/02704676231224705>
- Kasepalu, R., Prieto, L. P., Ley, T., & Chejara, P. (2022). Teacher artificial intelligence-supported pedagogical actions in collaborative learning coregulation: A Wizard-of-Oz study. *Frontiers in Education*, 7. <https://doi.org/10.3389/feduc.2022.736194>
- Kasinidou, M., Kleanthoys, S., & Otterbacher, J. (2025). Cypriot teachers' digital skills and attitudes towards AI. *Discover Education*, 4(1). <https://doi.org/10.1007/s44217-024-00390-6>
- Kim, J. (2024). Types of teacher-AI collaboration in K-12 classroom instruction: Chinese teachers' perspective. *Education and Information Technologies*. <https://doi.org/10.1007/s10639-024-12523-3>
- Kurata, L., Ayanwale, M. A., Molefi, R. R., & Sanni, T. (2025). Teaching religious studies with artificial intelligence: A qualitative analysis of Lesotho secondary schools teachers' perceptions. *International Journal of Educational Research Open*, 8(100417), 100417. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2024.100417>
- Laak, K.-J., & Aru, J. (2024). Generative AI in K-12: *Opportunities for learning and utility for teachers*. In *Artificial Intelligence in Education*. Posters and Late Breaking Results, Workshops and Tutorials, Industry and Innovation Tracks, Practitioners, Doctoral Consortium and Blue Sky (pp. 502–509). Springer Nature Switzerland.
- Lee, I., & Perret, B. (2022). *Preparing high school teachers to integrate AI methods into STEM classrooms*. Proceedings of the Thirty-Sixth AAAI Conference on Artificial Intelligence / Thirty-Fourth Conference on Innovative Applications of Artificial Intelligence / Twelfth Symposium on Educational Advances in Artificial Intelligence (pp. 12783-12791). Association for the Advancement of Artificial Intelligence.
- Lee, S. J., & Kwon, K. (2024). A systematic review of AI education in K-12 classrooms from 2018 to 2023: Topics, strategies, and learning outcomes. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 6(100211), 100211. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2024.100211>
- Li, M. (2024). Integrating Artificial Intelligence in primary mathematics education: Investigating internal and external influences on teacher adoption. *International Journal of Science and Mathematics Education*. <https://doi.org/10.1007/s10763-024-10515-w>
- Lim, W. M. (2024). What is qualitative research? An overview and guidelines. *Australasian Marketing Journal (AMJ)*. <https://doi.org/10.1177/14413582241264619>

- Lin, X.-F., Shen, W., Huang, S., Wang, Y., Zhou, W., Ling, X., & Li, W. (2025). Exploring Chinese teachers' concerns about teaching artificial intelligence: the role of knowledge and perceived social good. *Asia Pacific Education Review*. <https://doi.org/10.1007/s12564-024-10034-x>
- Mah, C., Walker, H., Phalen, L., Levine, S., Beck, S. W., & Pittman, J. (2024). Beyond CheatBots: Examining tensions in teachers' and students' perceptions of cheating and learning with ChatGPT. *Education Sciences*, 14(5), 500. <https://doi.org/10.3390/educsci14050500>
- Mansfield, K. L., Ghai, S., Hakman, T., Ballou, N., Vuorre, M., & Przybylski, A. K. (2025). From social media to artificial intelligence: improving research on digital harms in youth. *The Lancet. Child & Adolescent Health*, 9(3), 194–204. [https://doi.org/10.1016/s2352-4642\(24\)00332-8](https://doi.org/10.1016/s2352-4642(24)00332-8)
- Martin, F., Zhuang, M., & Schaefer, D. (2024). Systematic review of research on artificial intelligence in K-12 education (2017–2022). *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 6(100195), 100195. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100195>
- McGehee, N. (2024). Breaking barriers: A Meta-Analysis of educator acceptance of AI technology in education. *Michigan Virtual*. <https://michiganvirtual.org/research/publications/breaking-barriers-a-meta-analysis-of-educator-acceptance-of-ai-technology-in-education/>
- Meylani, R. (2024). Artificial Intelligence in the education of teachers: A qualitative synthesis of the cutting-edge research literature. *Journal of Computer and Education Research*, 12(24), 600–637. <https://doi.org/10.18009/jcer.1477709>
- Miao, F; Holmes, W. (2021). *Artificial intelligence and education. Guidance for policy-makers*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO): Paris, France.
- Mintz, J., Holmes, W., Liu, L., & Perez-Ortiz, M. (2023). Artificial intelligence and K-12 education: Possibilities, pedagogies and risks. *Computers in the Schools: Interdisciplinary Journal of Practice, Theory, and Applied Research*, 40(4), 325–333. <https://doi.org/10.1080/07380569.2023.2279870>
- Molefi, R. R., Ayanwale, M. A., Kurata, L., & Chere-Masopha, J. (2024). Do in-service teachers accept artificial intelligence-driven technology? The mediating role of school support and resources. *Computers and Education Open*, 6(100191), 100191. <https://doi.org/10.1016/j.caeo.2024.100191>
- Nabizadeh, A. H., Leal, J. P., Rafsanjani, H. N., & Shah, R. R. (2020). Learning path personalization and recommendation methods: A survey of the state-of-the-art. *Expert Systems with Applications*, 159(113596), 113596. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2020.113596>
- Nja, C. O., Idiege, K. J., Uwe, U. E., Meremikwu, A. N., Ekon, E. E., Erim, C. M., Ukah, J. U., Eyo, E. O., Anari, M. I., & Cornelius-Ukpepi, B. U. (2023). Adoption of artificial intelligence in science teaching: From the vantage point of the African science teachers. *Smart Learning Environments*, 10(1). <https://doi.org/10.1186/s40561-023-00261-x>
- Nur S. Z. & Melor M. Y. (2023). Teachers' perceptions and continuance usage intention of Artificial Intelligence technology in TESL. *International Journal of Multidisciplinary Research And Analysis*, 06(05). <https://doi.org/10.47191/ijmra/v6-i5-34>
- Oh, S.-Y., & Ahn, Y. (2024). Exploring teachers' perception of artificial intelligence: The Socio-emotional deficiency as opportunities and challenges in human-AI complementarity in K-12 education. In *Lecture Notes in Computer Science* (pp. 439–447). Springer Nature Switzerland.

- Örtengren, A., & Velandar, J. (2023). Artificial intelligence in Nordic K-12 education: implications of materials and resources for digital citizenship formation. *NERA Conference 2023*, Oslo, Norway, March 15-17, 2023. <https://umu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1745127&dswid=9115>
- Patac, L. P., & Patac, A. V., Jr. (2025). Using ChatGPT for academic support: Managing cognitive load and enhancing learning efficiency – A phenomenological approach. *Social Sciences & Humanities Open*, 11(101301), 101301. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2025.101301>
- Pedro, F., Subosa, M., Rivas, A. and Valverde, P. (2019). *Artificial intelligence in education: Challenges and opportunities for sustainable development*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000366994>
- Pham, S. T. H., & Sampson, P. M. (2022). The development of artificial intelligence in education: A review in context. *Journal of Computer Assisted Learning*, 38(5), 1408–1421. <https://doi.org/10.1111/jcal.12687>
- Pitrella, V. et al. (2024). Artificial intelligence for personalized learning in K-12 education. A scoping review. In: Casalino, G., et al. *Higher Education Learning Methodologies and Technologies Online*. HELMeTO 2023. Communications in Computer and Information Science, vol 2076. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-67351-1_25
- Rakap, S., & Balikci, S. (2024). Enhancing IEP goal development for preschoolers with autism: A preliminary study on ChatGPT integration. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. <https://doi.org/10.1007/s10803-024-06343-0>
- Ray Pörn, Mats Braskén, Mattias Wingren, & Sören Andersson. (2024). Attitudes towards and Expectations on the Role of Artificial Intelligence in the Classroom among Digitally Skilled Finnish K-12 Mathematics Teachers. *LUMAT: International Journal on Math, Science and Technology Education*, 12(3), 53–77. <https://doi.org/10.31129/LUMAT.12.3.2102>
- Republic of Turkey Ministry of National Education (2024). *Policy brief for artificial intelligence in education: Lessons from international forum of artificial intelligence in education*. Republic of Turkey Ministry of National Education Directorate General for Innovation and Educational Technologies. Ankara.
- Roll, I., & Wylie, R. (2016). Evolution and revolution in artificial intelligence in education. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 26(2), 582–599. <https://doi.org/10.1007/s40593-016-0110-3>
- Ruiz Viruel, S., Sánchez Rivas, E., & Ruiz Palmero, J. (2025). The role of artificial intelligence in project-based learning: Teacher perceptions and pedagogical implications. *Education Sciences*, 15(2), 150. <https://doi.org/10.3390/educsci15020150>
- Salha, S., Mousa, A., & Khayat, S. (2024). Artificial intelligence in education (AIED) policies in school context: A mixed approach research. *Leadership and Policy in Schools*, 1–19. <https://doi.org/10.1080/15700763.2024.2443675>
- Savolainen, R. (2016). Information seeking and searching strategies as plans and patterns of action: A conceptual analysis. *The Journal of Documentation*, 72(6), 1154–1180. <https://doi.org/10.1108/jd-03-2016-0033>

- Seo, K., Yoo, M., Dodson, S., & Jin, S.-H. (2024). Augmented teachers: K–12 teachers' needs for artificial intelligence's complementary role in personalized learning. *Journal of Research on Technology in Education*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/15391523.2024.2330525>
- Skolverket [the Swedish National Agency for Education] (2022). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet. [Curriculum for elementary school, preschool and out of school care]* <https://www.skolverket.se/undervisning/grundskolan/laroplan-och-kursplaner-for-grundskolan/laroplan-lgr22-for-grundskolan-samt-for-forskoleklassen-och-fritidshemmet>
- Small, G. W., Lee, J., Kaufman, A., Jalil, J., Siddarth, P., Gaddipati, H., Moody, T. D., & Bookheimer, S. Y. (2020). Brain health consequences of digital technology use. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 22(2), 179–187. <https://doi.org/10.31887/dcns.2020.22.2/gsmall>
- Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 104, 333–339. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039>
- Sperling, K., McGrath, C., Stenliden, L., Åkerfeldt, A., & Heintz, F. (2023). Mapping AI literacy in teacher education. *International Symposium on Digital Transformation*. <https://open.lnu.se/index.php/isdt/article/view/3744>
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Sage.
- Su, J., Zhong, Y., & Ng, D. T. K. (2022). A meta-review of literature on educational approaches for teaching AI at the K-12 levels in the Asia-Pacific region. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 3(100065), 100065. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100065>
- Taheri, A., RahimiZadeh, K., & Rao, R. V. (2021). An efficient balanced teaching-learning-based optimization algorithm with individual restarting strategy for solving global optimization problems. *Information Sciences*, 576, 68–104. <https://doi.org/10.1016/j.ins.2021.06.064>
- Tan, X., Cheng, G., & Ling, M. H. (2025). Artificial intelligence in teaching and teacher professional development: A systematic review. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 8(100355), 100355. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2024.100355>
- Tekin, Ö. G. (2024). Factors affecting teachers' acceptance of artificial intelligence technologies: Analyzing teacher perspectives with structural equation modeling. *Instructional Technology and Lifelong Learning*, 5(2), 399–420. <https://doi.org/10.52911/itall.1532218>
- Tlili, A., Saqer, K., Salha, S., & Huang, R. (2025). Investigating the effect of artificial intelligence in education (AIED) on learning achievement: A meta-analysis and research synthesis. *Information Development*. <https://doi.org/10.1177/02666669241304407>
- Tran, T. T. T. (2025). Enhancing EFL writing revision practices: The impact of AI- and teacher-generated feedback and their sequences. *Education Sciences*, 15(2), 232. <https://doi.org/10.3390/educsci15020232>
- Uygun, D. (2024). Teachers' perspectives on artificial intelligence in education. *Advances in Mobile Learning Educational Research*, 4(1), 931–939. <https://doi.org/10.25082/amler.2024.01.005>
- Van Roy, V., Rossetti, F., Perset, K. and Galindo-Romero, L., AI Watch (2021). *National strategies on Artificial Intelligence: A European perspective*. Publications Office of the European Union, <https://dx.doi.org/10.2760/069178>

- Velander, J., Taiye, M. A., Otero, N., & Milrad, M. (2024). Artificial Intelligence in K-12 Education: eliciting and reflecting on Swedish teachers' understanding of AI and its implications for teaching & learning. *Education and Information Technologies*, 29(4), 4085–4105. <https://doi.org/10.1007/s10639-023-11990-4>
- Viberg, O., Cukurova, M., Feldman-Maggior, Y., Alexandron, G., Shirai, S., Kanemune, S., Wasson, B., Tømte, C., Spikol, D., Milrad, M., Coelho, R., & Kizilcec, R. F. (2024). What explains teachers' trust in AI in education across six countries? *International Journal of Artificial Intelligence in Education*. <https://doi.org/10.1007/s40593-024-00433-x>
- Wang, K., Chai, C.-S., Liang, J.-C., & Sang, G. (2024). Exploring teachers' behavioural intentions to design artificial intelligence-assisted learning in Chinese K–12 education. *Technology Pedagogy and Education*, 33(5), 629–645. <https://doi.org/10.1080/1475939x.2024.2369241>
- Wang, S., Wang, F., Zhu, Z., Wang, J., Tran, T., & Du, Z. (2024). Artificial intelligence in education: A systematic literature review. *Expert Systems with Applications*, 252(124167), 124167. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2024.124167>
- Whalen, J., Grube, W., Xu, C., & Torrey Trust. (2025). K-12 educators' reactions and responses to ChatGPT and GenAI during the 2022–2023 school year. *TechTrends: For Leaders in Education & Training*, 69(1), 125–137. <https://doi.org/10.1007/s11528-024-01028-y>
- World Economic Forum. (2024). *Shaping the future of learning: The role of AI in education 4.0*. Available online: <https://www.weforum.org/publications/shaping-the-future-of-learning-the-role-of-ai-in-education-4-0/>
- Xie, B., Sarin, P., Wolf, J., Garcia, R. C. C., Delaney, V., Sieh, I., Fuloria, A., Dennison, D. V., Bywater, C., & Lee, V. R. (2024). Co-designing AI education curriculum with cross-disciplinary high school teachers. *Proceedings of the Thirty-Eighth AAAI Conference on Artificial Intelligence*, 38(21), 23146–23154.
- Yau, K. W., Chai, C. S., Chiu, T. K. F., Meng, H., King, I., & Yam, Y. (2023). A phenomenographic approach on teacher conceptions of teaching Artificial Intelligence (AI) in K-12 schools. *Education and Information Technologies*, 28(1), 1041–1064. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11161-x>
- Yim, I. H. Y., & Wegerif, R. (2024). Teachers' perceptions, attitudes, and acceptance of artificial intelligence (AI) educational learning tools: An exploratory study on AI literacy for young students. *Future in Educational Research*, 2(4), 318–345. <https://doi.org/10.1002/fer3.65>
- Yuan, S., He, T., Huang, H., Hou, R., & Wang, M. (2020). Automated Chinese essay scoring based on deep learning. *CMC-Computers Materials & Continua*, 65(1), 817–833.
- Yue, M., Jong, M. S.-Y., & Ng, D. T. K. (2024). Understanding K–12 teachers' technological pedagogical content knowledge readiness and attitudes toward artificial intelligence education. *Education and Information Technologies*, 29(15), 19505–19536. <https://doi.org/10.1007/s10639-024-12621-2>

EKLER**EK 1. Kişisel ve Davranışsal Faktörler**

Yazar/Yıl	Çalışmanın amacı	Metodoloji	Ana bulgular
Cheah ve diğerleri (2025)	K-12 öğretmenlerinin üretken yapay zekâ (GenAI) bilgileri ve becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmaların artmasına rağmen, GenAI'nin günlük öğretim uygulamalarına entegrasyonunun yetersiz şekilde incelendiğini ortaya koymak	Karma yöntem kullanılarak ABD'nin Idaho eyaletindeki 89 öğretmen incelenmiştir. Çoğunlukla kırsal okullarda çalışan, beyaz ırkından ve kadın öğretmenlerden oluşan katılımcılarla çalışılmıştır.	Öğretmenlerin GenAI'yi öğretim uygulamalarına entegre etme konusunda genellikle yetersiz oldukları ve bunun yerine GenAI'yi daha çok sınıf dışı görevlerde (ders hazırlığı, değerlendirme, idari işler) kullandıkları bulunmuştur.
Choi ve diğerleri (2023)	Öğretmenlerin eğitimde yapay zekâ araçlarını (EAIT) kabul etmelerini teşvik eden veya kısıtlayan insan faktörlerini belirlemek	Anket verileri toplanmış ve yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak analiz edilmiştir. Katılımcılar, Güney Kore'deki 215 öğretmenden oluşmaktadır.	Yapılandırmacı inançlara sahip öğretmenlerin, aktarmacı yönelimli öğretmenlere kıyasla EAIT'leri entegre etme olasılıklarının daha yüksek olduğu bulunmuştur.
An ve diğerleri (2023)	Ortaokullarda İngilizce öğretimi ve öğrenimini desteklemek için yapay zekâ kullanmaya yönelik İngilizceyi yabancı dil olarak (EFL) öğreten öğretmenlerin algılarını, bilgilerini ve davranışsal niyetlerini araştırmayı amaçlamak	Çin'de bir yapay zekâ eğitim gösterim bölgesinde yürütülmüş ve anket yöntemi kullanılmıştır. Toplamda 470 geçerli anket yanıtı toplanmış ve ölçeğin güvenilirlik ve geçerliliği sağlanmıştır. Birleşik Teknoloji Kabul ve Kullanım Teorisi (UTAUT) ile Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi (TPACK) modellerinin ilgili unsurlarını birleştiren sekiz boyutlu bir ölçek kullanılmıştır.	EFL öğretmenlerinin yapay zekâ kullanımına yönelik genel olarak olumlu tutumlara sahip olduğu bulunmuştur. Performans Beklentisi (PE), Sosyal Etki (SI), AI Dil Teknolojik Bilgisi (AIL-TK) ve AI Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi (AI-TPACK), yapay zekâ kullanım niyetini (BI) doğrudan ve anlamlı şekilde pozitif yönde etkilerken; Çaba Beklentisi (EE), Kolaylaştırıcı Koşullar (FC) ve AI Teknolojik Pedagojik Bilgisi (AI-TPK), BI üzerinde dolaylı etkilere sahiptir.
Chocarro ve diğerleri (2021)	Öğretmenlerin eğitimde kullanılan sohbet robotlarını kabulünü, Teknoloji Kabul Modeli (algılanan yararlılık ve algılanan kullanım kolaylığı), sohbet robotlarının konuşma tasarımı (sosyal dil kullanımı ve proaktiflik) ile öğretmenlerin yaşı ve dijital becerileri üzerinden incelemek	Çalışmaya İspanya'da ilkökul ve ortaokul öğretmenlerinden 225 kişi katılmıştır. Veri toplama süreci, bir ön test ve dört farklı türde sohbet robotuyla yapılan çevrimiçi bir anketi içermektedir.	Algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan yararlılık sohbet robotlarının kabul edilmesini olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca, sohbet robotlarının resmi dil kullanması, öğretmenlerin kullanım niyetini artırmaktadır.
Delello ve diğerleri (2025)	Eğitimcilerin yapay zekâ algılarını incelemek ve YZ araçlarının öğretim uygulamalarına entegrasyonu, mesleki gelişim ihtiyaçları, kurumsal politikaların etkisi ve zihinsel sağlık üzerindeki etkilerini değerlendirmek	Çeşitli seviyelerde ve ülkelerdeki 353 eğitimciden anket yoluyla veri toplanmıştır.	Katılımcıların %92'si yapay zekâyı aşına olup, öğretim verimliliğini artırmak ve idari görevleri kolaylaştırmak için YZ kullanmaktadır. Ayrıca, kurumsal yapay zekâ politikalarındaki eksiklikler vurgulanmış ve eğitimcilerin veri gizliliği ile intihal konularında kendi yönergelerini oluşturduğu belirlenmiştir.
Cukurova ve diğerleri (2023)	Öğretmenlerin yapay zekâ tabanlı uyarlanabilir öğrenme platformlarını benimsemesini etkileyen faktörleri belirlemek ve bu faktörlerin öğretmen	Güvenilir bir ölçüm aracı geliştirilmiş ve geniş bir ülke çapındaki 792 okul öğretmeninden veri toplanmıştır.	Öğretmenlerin bilgi düzeyi, güveni ve ürün kalitesi önemli faktörler olsa da, ek iş yükü oluşturmamak, öğretmen sahipliğini ve güvenini artırmak, destek mekanizmaları sağlamak ve etik sorunları en aza indirmek, yapay zekânın

Öğretmenler Yapay Zekâyı Benimsedi Mi? K-12 Eğitim Sistemlerinden Öğretmen Deneyimlerinin Bir Sentezi

	katılımını ne ölçüde tahmin edebileceğini incelemek		okullarda benimsenmesi için daha kritik unsurlar olarak bulunmuştur.
Nja ve diğerleri (2023)	Bilim öğretmenlerinin yapay zekâ kullanımını etkileyen faktörleri Teknoloji Kabul Modeli (TAM) çerçevesinde incelemek	Nijerya'nın Cross River Eyaleti, Calabar Eğitim Bölgesi'ndeki 79 bilim öğretmeninden anket verileri toplanmıştır.	Öğretmenlerin yapay zekâ kullanımına yönelik onayı yüksek bulunmuştur (ortalama: 3.00). Kullanım kolaylığı ($r = .789$), YZ kullanım niyetini en güçlü şekilde etkileyen faktör olarak belirlenmiştir. Cinsiyet, yaş ve yaşanan yerin YZ kullanım niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır ($p > .05$).
Li (2024)	İlkokul matematik eğitiminde YZ benimsenmesini ve kullanımını etkileyen faktörleri incelemek	Çin'de 498 öğretmenle Nicel araştırma deseni kullanılmış, TAM ve TPACK çerçevesinde PLS-SEM analizi uygulanmıştır.	Öğretmenlerin teknoloji ve öğretim bilgisi yüksek olsa bile, doğrudan yapay zekâ kullanımlarını artırmamaktadır. Okulun sunduğu imkânlar, öğretmen desteği ve eğitim politikaları yapay zekâ kullanımını ciddi şekilde etkilemektedir.
Bakhadirov ve diğerleri (2024)	Özel okul öğretmenleri arasında yapay zekâ benimsenmesini etkileyen bireysel, teknolojik ve kurumsal değişkenleri incelemek	Azerbaycan'daki yedi özel okuldan 306 öğretmenle yapılan nicel araştırma	Yapay zekânın algılanan faydası, öğretmenlerin yapay zekâ benimsenmesini artırırken, algılanan kullanım kolaylığının istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi yoktur. Kurumsal politika ve meslektaşların yapay zekâ kullanımı, benimsemeyi olumlu yönde etkilemektedir.
Wang ve diğerleri (2024)	Öğretmenlerin yapay zekâ destekli öğrenme tasarlama niyetlerini etkileyen faktörleri ve bu faktörler arasındaki yapısal ilişkileri incelemek	Çin'deki 312 K-12 öğretmeniyle yapılan nicel araştırma, yapısal modelleme	TPACK, okul desteği, öğretmen öz-yetkinliği ve öğretmen özerkliği, yapay zekâ destekli öğrenme tasarlama niyetlerini olumlu etkilerken, yapay zekâ okuryazarlığı ve tekno-stresin anlamlı bir etkisi bulunmamıştır.
Yang ve diğerleri (2025)	Öğretmenlerin üretken yapay zekâyı entegre etme istekliliğini (WIAI) etkileyen faktörleri incelemek	Çin'de 1348 öğretmenden çevrimiçi veri toplama, regresyon analizleri	TPACK, öğretmenlerin yapay zekâyı eğitime entegre etme istekliliğini olumlu etkilemektedir. Ancak, negatif duygular bu etkinin gücünü azaltmaktadır. Yetkinlik ve ilişkisellik ihtiyaçlarının doyumu, negatif etkileri özerklik ihtiyacına kıyasla daha iyi dengelemektedir.
Al-Amri (2024)	Öğretmenlerin eğitimde sohbet botlarını kullanmayı kabul etmelerini etkileyen faktörleri belirlemek	Suudi Arabistan'da 406 öğretmenle UTAUT2 çerçevesinde betimsel araştırma, SEM analizi	Öğretmenlerin, sohbet botlarının kabulünü en çok etkileyen faktörler: Yapay zekâ okuryazarlığı, hedonik motivasyon, sosyal etkidir. Performans beklentisi, çaba beklentisi ve kolaylaştırıcı koşulların anlamlı bir etkisi bulunmamıştır.
Galindo-Domínguez ve diğerleri (2024b)	Sınıfta yapay zekâ araçlarının kullanımını anlamak amacıyla öğretmenlerin bakış açılarını incelemek	Betimsel araştırma yöntemi kullanılmış, 445 öğretmene anket uygulanmıştır. Veriler analiz edilmiştir.	Öğretmenler genel olarak yapay zekâyı olumlu bakmakta ancak yalnızca %25'i aktif olarak kullanmaktadır. ChatGPT, DALL-E ve Midjourney en yaygın kullanılan araçlardır. İlkokul ve ortaokul öğretmenleri genellikle içerik oluşturma için kullanırken, yükseköğretim öğretmenleri akademik amaçlarla kullanmaktadır.
Kasinidou ve diğerleri (2025)	Kıbrıs'taki öğretmenler arasında dijital beceriler, yapay zekâyı yönelik tutumlar, yapay zekâ okuryazarlığı ve yapay zekâ kullanma niyetlerini araştırmak	GAAIS ve AILS ölçekleri kullanılarak, Kıbrıs'taki öğretmenlere anket uygulanmış, geçerlilik ve güvenilirlik doğrulanmıştır.	Dijital beceriler, yapay zekâ okuryazarlığı ve yapay zekâ öğretme niyetleri arasında pozitif korelasyonlar saptanmıştır.

Fassbender (2024)	Yapay zekâ kullanımıyla yaratılabilecek "teacher-centaur" kavramını ve iş bölümünü ampirik yöntemlerle incelemek	İki ortaokul İngilizce öğretmenleri üzerinde vaka çalışması yapılmış ve yarı yapılandırılmış görüşmelerle veri toplanmıştır.	Öğretmenler yapay zekâyı planlama, öğretim ve değerlendirme için kullanmış; yapay zekâ ile öğretim daha hızlı yapılmış, bu da iş-yaşam dengesini iyileştirmiştir.
Viberg ve diğerleri (2024)	Öğretmenlerin yapay zekâ eğitim teknolojilerine duyduğu güveni şekillendiren faktörleri, algılanan faydaları ve endişeleri incelemek	Altı kıtada 508 K-12 öğretmeni ile yapılan anket çalışması, çoklu regresyon analizi kullanılmıştır.	Öğretmenlerin yapay zekâ eğitim teknolojisi öz-yeterliliği ve yapay zekâ anlayışı yüksek olanların daha fazla fayda gördüklerini, daha az endişe duyduklarını ve yapay zekâ eğitim teknolojilerine daha fazla güven duyduklarını tespit edilmiştir. Ayrıca, coğrafi ve kültürel farklılıklar tespit edilmiştir.
Whalen ve diğerleri (2025)	K-12 öğretmenlerinin ChatGPT ve GenAI'ye yönelik 2022–2023 eğitim yılı boyunca gösterdikleri reaksiyonları ve yanıtları incelemek	Amerika Birleşik Devletleri'ndeki K-12 öğretmenlerine yönelik anket çalışması yapılmıştır.	Öğretmenlerin çoğu ChatGPT'yi kısmen anlamış, ancak nadiren kullanmıştır. yapay zekâ tespiti araçlarını kullanmamış ve öğrencilerin etik olmayan yapay zekâ kullanımına karşı farklı yanıtlar (tartışma, yeniden değerlendirme, revizyon, disiplin cezaları) vermiştir.
Jatileni ve diğerleri (2024)	Namibya'daki hizmet içi öğretmenlerin yapay zekâ öğretme konusundaki görüşlerini, yapay zekâyâ yönelik tutumlarını ve davranışsal niyetlerini incelemek	Namibya'daki 159 hizmet içi öğretmen ile anket yapılmış ve veriler SmartPLS ile Yapısal Eşitlik Modelleme (SEM) ve Gruplar Arası Analiz ile analiz edilmiştir.	Öğretmenlerin yapay zekâ öğretme niyetleri, yapay zekâyâ ilgisi, yapay zekâyı kullanma tutumu, yapay zekanın sosyal iyilik için kullanımı ve güven gibi faktörlere bağlıdır. Yapay zekâ Anksiyetesi ve hazırlığının yapay zekâ öğretme niyetiyle ilişkisi bulunmamıştır.
Laak ve diğerleri (2024)	Öğretmenlerin üretken yapay zekâ (GenAI) nedeniyle öğretim uygulamalarını nasıl değiştirdiğini, GenAI'yi nasıl kullandıklarını ve işlerini daha verimli hale getirmek için nasıl kullandıklarını anlamak	Estonya'daki tüm K-12 okullarında ulusal bir anket düzenlenmiş ve 908 öğretmen anketi tamamlamıştır. Bu anket, öğretmenlerin GenAI kullanımıyla ilgili çeşitli veriler toplamıştır.	Öğretmenlerin %49'u öğretim süreçlerini GenAI kullanarak değiştirmiş (örneğin, yazılı ödevleri kaldırmak ve yeni fikirler üretmek için kullanmak). %74'ü ise işlerini daha verimli hale getirmek için GenAI kullanmaktadır. Eğitimciler, GenAI'nin entegrasyonu için profesyonel gelişim arayışındadır.
Yau ve diğerleri (2024)	Ortaokullarda yapay zekâ (AI) öğretimi konusunda öğretmenlerin kavramsal anlayışlarını belirlemek	Fenomenolojik bir yaklaşımla, Hong Kong'dan 28 öğretmene yapay zekâ müfredatı uygulanmış ve görüşleri alınmıştır.	Öğretmenlerin yapay zekâ öğretimi hakkında altı farklı kavramsal anlayışı belirlenmiştir: (1) teknoloji köprüsü kurma, (2) bilgi aktarımı, (3) ilgi uyandırma, (4) etik oluşturma, (5) yetkinlik geliştirme, (6) entelektüel gelişim. Bu anlayışlar, yüzeysel ve derin anlayışlar arasındaki farkları ortaya koymuştur.
Seo ve diğerleri (2024)	K-12 öğretmenlerinin yapay zekâ kullanarak kişiselleştirilmiş öğretimin güçlendirilmesine yönelik ihtiyaçlarını araştırmak	Çalışma 1'de 15 öğretmenle odak grup görüşmesi yapılmıştır. Çalışma 2'de farklı okul kademelerinden 128 öğretmenin yapay zekâ kullanımına ilişkin tercihleri analiz edilmiştir.	Öğretmenlerin yapay zekâdan beklediği sekiz temel rol bulunmuştur. Bunlar kişiselleştirilmiş müfredat tasarımı, öğretim materyallerinin geliştirilmesi, temel öğrenme desteği, öz değerlendirme desteği, öğrenci değerlendirmesi, kariyer rehberliği, öğrenci yönetimi ve idari görev desteğidir.
Lin ve diğerleri (2024)	Çinli öğretmenlerin yapay zekâ öğretme konusundaki endişelerini araştırmak	Yapısal Denklem Modellemesi (SEM) kullanılarak 269 K-12 öğretmenin yanıtlarıyla test edilmiştir.	Öğretmenlerin yapay zekâ öğretme bilgisi ile yapay zekâ öğretme konusundaki endişeleri arasındaki ilişki, öğretmenlerin algıladıkları sosyal fayda tarafından aracılık edilmektedir. Pedagojik yapay zekâ bilgisi ve kavramsal yapay zekâ bilgisi, endişe düzeylerini etkileyen faktörlerdir.

Bateman (2025)	Öğretmenlerin ChatGPT'yi pedagojik bir araç olarak kullanma deneyimlerini ve bakış açılarını derinlemesine anlamak	Nitel keşifsel vaka çalışması olarak tasarlanmıştır. Yaklaşık 3.000 öğretmene anket ve odak grup daveti gönderilmiş, geçerli bir öğretmen sertifikasına sahip ve aktif olarak K-12 ortamında çalışan 225 öğretmen ankete katılmıştır.	ChatGPT'nin öğretmenlerin zaman tasarrufu yapmasına yardımcı olduğunu, kaynaklara hızlı erişim sağladığını ve ders içeriği oluşturma sürecini desteklediği bulunmuştur. Ancak, yapay zekâ ve akademik dürüstlük (kopya çekme) konusunda endişeler dile getirilmiştir. Öğretmenlerin ChatGPT'ye aşinalıkları arttıkça, onu pedagojik bir araç olarak daha faydalı gördükleri ve akademik bir engel olarak algılama seviyelerinin azaldığı belirlenmiştir.
-------------------	--	---	--

EK 2. Politikalar, Müfredatlar ve Belirsizlikler

Yazar/Yıl	Çalışmanın amacı	Metodoloji	Ana bulgular
Cheah ve diğerleri (2025)	K-12 öğretmenlerinin üretken yapay zekâ (GenAI) bilgileri ve becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmaların artmasına rağmen, GenAI'nın günlük öğretim uygulamalarına entegrasyonunun yetersiz şekilde incelendiğini ortaya koymak	Karma yöntem kullanılarak ABD'nin Idaho eyaletindeki 89 öğretmen incelenmiştir. Çoğunlukla kırsal okullarda çalışan, beyaz ırkından ve kadın öğretmenlerden oluşan katılımcılarla çalışılmıştır.	Öğretmenlerin GenAI'yi öğretim uygulamalarına entegre etme konusunda genellikle yetersiz oldukları ve bunun yerine GenAI'yi daha çok sınıf dışı görevlerde (ders hazırlığı, değerlendirme, idari işler) kullandıkları bulunmuştur.
Velandar ve diğerleri (2024)	İsveçli öğretmenlerin yapay zekâ hakkındaki anlayışlarını ve yapay zekânın öğretme ve öğrenme üzerindeki etkilerini incelemek	Anket ve odak grup görüşmeleri ile TPACK çerçevesine dayalı nitel içerik analizi yapılmıştır.	Öğretmenlerin yapay zekâ hakkında bilgi edinmelerinin genellikle tesadüfi öğrenme yoluyla gerçekleştiği, bu nedenle yanlış anlamaların oluştuğu bulunmuştur. Öğretmenler yapay zekâ öğretimine dair net yönergeler ve politikalara sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Bunun öğretimin etkinliğini olumsuz yönde etkilediği vurgulanmıştır.
Delello ve diğerleri (2025)	Eğitimcilerin yapay zekâ algılarını incelemek ve yapay zekâ araçlarının öğretim uygulamalarına entegrasyonu, mesleki gelişim ihtiyaçları, kurumsal politikaların etkisi ve zihinsel sağlık üzerindeki etkilerini değerlendirmek	Çeşitli seviyelerde ve ülkelerdeki 353 eğitimciden anket yoluyla veri toplanmıştır.	Katılımcıların %92'si yapay zekâyâ aşina olup, öğretim verimliliğini artırmak ve idari görevleri kolaylaştırmak için yapay zekâ kullanmaktadır. Ayrıca, kurumsal yapay zekâ politikalarındaki eksiklikler vurgulanmış ve eğitimcilerin veri gizliliği ile intihal konularında kendi yönergelerini oluşturduğu belirlenmiştir.
Kurata ve diğerleri (2025)	Lesotho'daki liselerdeki din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin yapay zekâyâ ilişkin görüşlerini incelemek	Nitel araştırma çerçevesinde, 20 öğretmenle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır.	Öğretmenler, yapay zekânın pedagojik etkilerini ve öğrencilerin öğrenme süreçlerine olan katkılarını dikkate alarak, bu alandaki gelişmelerin sınıf içindeki uygulamalara nasıl entegre edileceği konusunda soru işaretlerine sahiptir.
Molefi ve diğerleri (2024)	Lesotho'daki hizmet içi öğretmenlerin yapay zekâ kabulü ve kullanımını, okul desteği ve kaynaklarının aracılık rolünü incelemek	Çapraz kesitsel tasarım, Teknoloji Kabul ve Kullanımının Birleşik Teorisi (UTAUT) çerçevesinde, 315 hizmet içi öğretmenden çevrimiçi anketle veri toplama. Veriler maksimum olasılık tahmini kullanılarak analiz edilmiştir.	Algılanan fayda, algılanan kullanım kolaylığı ve yapay zekâ yakarşı olumlu tutum arasında güçlü bir pozitif ilişki bulunmuştur. Okul desteği ve kaynakları (SSR), öğretmenlerin yapay zekâ teknolojilerini benimseme ve kullanma sürecinde tamamlayıcı bir aracılık rolü oynamaktadır.
Cukurova ve diğerleri (2023)	Öğretmenlerin yapay zekâ tabanlı uyarlanabilir öğrenme platformlarını benimsemesini etkileyen faktörleri belirlemek ve bu faktörlerin öğretmen katılımını ne ölçüde tahmin edebileceğini incelemek	Güvenilir bir ölçüm aracı geliştirilmiş ve geniş bir ülke çapındaki 792 okul öğretmeninden veri toplanmıştır.	Öğretmenlerin bilgi düzeyi, güveni ve ürün kalitesi önemli faktörler olsa da, ek iş yükü oluşturmamak, öğretmen sahipliğini ve güvenini artırmak, destek mekanizmaları sağlamak ve etik sorunları en aza indirmek, yapay zekânın okullarda benimsenmesi için daha kritik unsurlar olarak bulunmuştur.
Li (2024)	İlkokul matematik eğitiminde yapay zekâ benimsenmesini ve kullanımını etkileyen faktörleri incelemek	Çin'de 498 öğretmenle Nicel araştırma deseni kullanılmış, TAM ve TPACK çerçevesinde PLS-SEM analizi uygulanmıştır.	Öğretmenlerin teknoloji ve öğretim bilgisi yüksek olsa bile, doğrudan yapay zekâ kullanımlarını artırmamaktadır. Okulun sunduğu imkânlar, öğretmen desteği ve eğitim politikaları yapay zekâ kullanımını ciddi şekilde etkilemektedir.

Öğretmenler Yapay Zekâyı Benimsedi Mi? K-12 Eğitim Sistemlerinden Öğretmen Deneyimlerinin Bir Sentezi

Bakhadirov ve diğerleri (2024)	Özel okul öğretmenleri arasında yapay zekâ benimsenmesini etkileyen bireysel, teknolojik ve kurumsal değişkenleri incelemek	Azerbaycan'daki yedi özel okuldan 306 öğretmenle nicel araştırma yürütülmüştür.	Yapay zekânın algılanan faydası, öğretmenlerin yapay zekâ benimsemesini artırırken, algılanan kullanım kolaylığının istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi yoktur. Kurumsal politika ve meslektaşların yapay zekâ kullanımı, benimsemeyi olumlu yönde etkilemektedir. Kişisel yenilikçilik ve yeni deneyimlere açıklık, öğretmenlerin yapay zekâ kullanımına doğrudan etki etmemektedir.
Kim (2024)	Öğretmen-Yapay zekâ (TAC) iş birliğinin türlerini ve TAC'nin potansiyel faydaları ile engellerini keşfetmek	30 Çinli öğretmen ile odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir.	Açık ve tutarlı bir müfredat rehberliğinin eksikliği, okullarda ticari yapay zekâ sistemlerinin baskın olması, etik kuralların olmaması ve öğretmenlerin yapay zekâyı yönelik olumsuz tutumları gibi engeller TAC'nin uygulanmasını zorlaştırmaktadır.
Hays ve diğerleri (2024)	ChatGPT'nin K-12 eğitimindeki etkisini öğretmenlerin bakış açısıyla incelemek ve öğretmenlerin bu yeni teknolojiye dair tutumlarını anlamak	Missouri'deki öğretmenlere yönelik bir anket gerçekleştirilmiştir.	Öğretmenler, ChatGPT'nin eğitimdeki potansiyel etkisi hakkında endişelidir. Birçok öğretmen, ChatGPT'yi derslerine etkin bir şekilde dahil etmenin yollarını aramaktadır. Eğitimciler, bu yeni teknolojik ortamda nasıl hareket edeceklerine dair daha fazla destek ve profesyonel planlamalar talep etmektedirler.
Xie ve diğerleri (2024)	Lise öğretmenlerinin yapay zekâ öğretimi için disiplinler arası müfredat geliştirme sürecini keşfetmek ve yapay zekâ araçlarını öğretimlerinde kullanma fırsatlarını anlamak	Kanada'da lise insani bilimler ve STEM dersleri veren sekiz öğretmenle beş işbirlikçi müfredat tasarımı oturumu gerçekleştirilmiştir.	Yapay zekânın eğitimde nasıl kullanılacağına dair disiplinler arası müfredat tasarımının önem taşıdığı ve öğretmenlerin bu müfredatı birlikte tasarlayarak en iyi şekilde uygulayabilecekleri belirtilmiştir.
Lee ve Perret (2022)	Lise öğretmenlerini, yapay zekâ yöntemlerini STEM sınıflarına entegre etmeye hazırlamak ve yapay zekâdaki önyargıların etik sorunlarını anlamalarını sağlamak	2021 yazında gerçekleştirilen iki bir haftalık profesyonel gelişim (PD) atölyesine katılan, Biyoloji, Kimya, Fizik, Mühendislik ve Matematik gibi STEM disiplinlerinden gelen öğretmenlere yönelik müfredat tasarımı ve uygulaması yapılmıştır.	Öğretmenlerin STEM derslerine yapay zekâyı entegre etme davranışları olumlu yönde gelişim göstermiştir.

EK 3. İkilemler ve Anlayış Farklılıkları

Yazar/Yıl	Çalışmanın amacı	Metodoloji	Ana bulgular
Kurata ve diğerleri (2025)	Lesotho'daki liselerdeki din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin yapay zekâya ilişkin görüşlerini incelemek	Nitel araştırma çerçevesinde, 20 öğretmenle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır.	Öğretmenler, yapay zekânın pedagojik etkilerini ve öğrencilerin öğrenme süreçlerine olan katkılarını dikkate alarak, bu alandaki gelişmelerin sınıf içindeki uygulamalara nasıl entegre edileceği konusunda soru işaretlerine sahiptir.
Galindo-Domínguez ve diğerleri (2024a)	Sınıfta yapay zekâ araçlarının kullanımını anlamak	Anket uygulaması, 445 öğretmenle yapılmıştır. İspanya'da ilkökul, ortaokul ve yükseköğretimde görev yapan öğretmenlerin görüşleri toplanmıştır.	Öğretmenler genellikle yapay zekâya olumlu bakmakta, ancak yalnızca %25'i derslerinde aktif olarak kullanmaktadır. En yaygın araçlar ChatGPT, DALL-E ve Midjourney'dir. İlkokul ve ortaokul öğretmenleri genellikle içerik oluşturma için kullanmaktadır.
Chounta ve diğerleri (2022)	Öğretmenlerin yapay zekâyı öğretimi destekleyen bir araç olarak algılayıp algılamalarını incelemek	Estonyalı 140 K-12 öğretmenine anket uygulanmıştır.	Öğretmenler, yapay zekâ konusunda sınırlı bilgiye sahip olmakla birlikte, yapay zekâyı eğitimde bir fırsat olarak görmekte ve işlerini daha verimli hale getirebilecek bir araç olarak değerlendirmektedirler.
Antonenko ve Abramowitz (2023)	Öğretmenlerin kasıtlı ve gayri resmî öğrenmeleri çerçevesinde yapay zekâya yönelik doğru ve yanlış algılarını incelemek	ABD'li 53 fen bilimleri öğretmene Yapay Zekâya Yönelik (Yanlış) Algılar Anketi'ni (MAIS) uygulanmıştır.	Öğretmenler, yapay zekânın yeni bir kavram olmadığını ve farklı doğruluk seviyelerine sahip algoritmalar kullanabildiğini doğru bilmektedir. Ancak, yapay zekânın tarafsız olduğu veya kendi kendine öğrenebildiği gibi bazı yanlış inanışlara sahiptirler. Yapay zekânın etik boyutları ve dijital eşitsizlik üzerindeki etkileri konusunda endişelidirler.
Bateman (2025)	Öğretmenlerin ChatGPT'yi pedagojik bir araç olarak kullanma deneyimlerini ve bakış açılarını derinlemesine anlamak	Nitel keşifsel vaka çalışması olarak tasarlanmıştır. Yaklaşık 3.000 öğretmene anket ve odak grup daveti gönderilmiş, geçerli bir öğretmen sertifikasına sahip ve aktif olarak K-12 ortamında çalışan 225 öğretmen ankete katılmıştır.	ChatGPT öğretmenlerin zaman tasarrufu yapmasına yardımcı olmaktadır, kaynaklara hızlı erişim sağlamalarını ve ders içeriği oluşturma süreçlerini desteklemektedir. Ancak, yapay zekâ ve akademik dürüstlük (kopya çekme) konusunda endişeler dile getirilmiştir.
Hu ve diğerleri (2025)	İnsan-makine iş birliği sürecinde öğretmenler ve yapay zekâ arasındaki etkileşim mekanizmasını keşfetmek ve iş talepleri-kaynakları (JD-R) modeli çerçevesinde çift yol modelini önermek	Çin'de gerçekleştirilen bu istatistiksel çalışmada, yapay zekânın öğretmen- yapay zekâ iş birliği (TAC) üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri araştırılmıştır.	Yapay zekânın öğretmen- yapay zekâ iş birliğine hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğu bulunmuştur. Algılanan risk ve yapay zekâ kaygısı, iş birliğini olumsuz etkilerken, teknoloji kabulü ve yapay zekâ -TPACK becerileri uyumluluğu artırarak olumlu katkı sağlamıştır. Teknoloji kabulü, öğretmenlerin kaygılarıyla başa çıkmalarına yardımcı olmuş ve bazen risklerin, uyumluluk ve adaptasyonu teşvik edici bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir.
Ray Pörn ve diğerleri (2024)	Dijital becerilere sahip K-12 matematik öğretmenlerinin yapay zekâya karşı tutumlarını ve sınıftaki rolü ile ilgili beklentilerini incelemek	İsveççe ve Fince konuşan 85 matematik öğretmeni ile web tabanlı bir anket yapıldı, karma yöntem stratejisi ve Will, Skill ve Tool çerçevesi kullanıldı. Anket, ChatGPT-3'ün tanıtılmasından önce uygulanmıştır.	Öğretmenlerin yapay zekâ araçlarına karşı ilgisi, açıklığı ve farkındalığı yüksektir. Yapay zekânın eğitimde fırsatlar sunduğu kadar riskler de taşıdığı düşünülmektedir. Yapay zekâ araçlarının temel matematik becerilerine odaklanmayı olumsuz etkileyebileceği konusunda kaygılar vardır.
Yue ve diğerleri (2024)	K-12 öğretmenlerinin yapay zekâ eğitimi için teknolojik pedagojik içerik bilgisi (TPACK) hazır	Hong Kong'da 1.664 K-12 öğretmeniyle anket yapılmış, demografik değişkenlerin	Öğretmenler pedagojik bilgi konusunda kendilerini yeterli görse de, yapay zekâya özgü içerik bilgisi (CK) ve teknolojik bilgi (TK) alanlarında daha düşük yeterlilik hissetmektedir. YZ öğretimine

Öğretmenler Yapay Zekâyı Benimsedi Mi? K-12 Eğitim Sistemlerinden Öğretmen Deneyimlerinin Bir Sentezi

	bulunuşluklarını ve YZ öğretimine yönelik tutumlarını incelemek	TPACK ve tutum üzerindeki etkileri incelenmiştir.	yönelik ilgi ve önem algıları yüksek olsa da, teknik bilgi eksikliği, yapay zekânın etkili öğretimi önünde büyük bir engel olarak ortaya çıkmaktadır.
Oh ve Ahn (2024)	Öğretmenlerin yapay zekânın eğitimdeki tamamlayıcı rolüne ilişkin algılarını ve beklentilerini incelemek	Kore’de 100 ilkokul öğretmeniyle anket ve 12 öğretmenle derinlemesine görüşme yapılmıştır.	Öğretmenler, yapay zekânın idari görevleri otomatikleştirme ve kişiselleştirilmiş öğrenmeyi artırma potansiyeline sahip olduğunu düşünüyor. Ancak, yapay zekânın sosyo-duygusal yetenek eksikliği hem bir zorluk hem de bir fırsat olarak görülmektedir. Öğretmenler, yapay zekânın bu eksikliğini, öğretmen- yapay zekâ iş birliğini nasıl şekillendireceği konusunda ikilem yaşamaktadır.
Mah ve diğerleri (2024)	Öğretmenler ve öğrenciler arasındaki yapay zekâ ile öğrenme ve hile yapma konusundaki gerilimleri incelemek	ABD’de 16 öğretmen ve 12 öğrenciyle ChatGPT kullanım senaryoları üzerinden nitel olarak gerçekleştirilmiştir.	ChatGPT yoluyla hile yapma konusunda farklı görüşler belirlenmiştir. Bulgular, sorumlu yapay zekâ kullanım normlarının inşasındaki ikilikleri vurgulamaktadır.
Chen ve diğerleri (2025)	ABD’de bir kentsel okul bölgesinde öğretmenlerin yapay zekâyâ ilişkin algılarını, endişelerini ve mesleki gelişim ihtiyaçlarını incelemek	Karma yöntem ile 1.454 öğretmenden anket verisi toplanmıştır.	Ortaokul öğretmenleri, ilkokul öğretmenlerine kıyasla yapay zekâ sohbet botlarının kullanımına daha az isteklidir. İlkokul ve ortaokul öğretmenleri, temel yapay zekâ okuryazarlığını öncelikli mesleki gelişim ihtiyacı olarak görürken, lise öğretmenleri yapay zekâ kullanımı konusunda öğrencilere rehberlik etme ve yapay zekâ tarafından üretilen işleri tespit etme stratejilerine vurgu yapmıştır.

EK 4. İkna Edici Pedagojik Koşullar

Yazar/Yıl	Çalışmanın amacı	Metodoloji	Ana bulgular
Laak ve diğerleri (2024)	Öğretmenlerin üretken yapay zekâ (GenAI) nedeniyle öğretim uygulamalarını nasıl değiştirdiğini, GenAI'yi nasıl kullandıklarını ve işlerini daha verimli hale getirmek için nasıl kullandıklarını anlamak	Estonya'daki tüm K-12 okullarında ulusal bir anket düzenlenmiş ve 908 öğretmen anketi tamamlamıştır. Bu anket, öğretmenlerin GenAI kullanımıyla ilgili çeşitli veriler toplamıştır.	Öğretmenlerin %49'u öğretim süreçlerini GenAI kullanarak değiştirmiştir (örneğin, yazılı ödevleri kaldırmak ve yeni fikirler üretmek için kullanmak gibi). %74'ü ise işlerini daha verimli hale getirmek için GenAI kullanmaktadır. Eğitimciler, GenAI'nin entegrasyonu için profesyonel gelişim arayışındadır.
Yau ve diğerleri (2024)	Ortaokullarda yapay zekâ öğretimi konusunda öğretmenlerin kavramsal anlayışlarını belirlemek	Fenomenolojik bir yaklaşımıyla, Hong Kong'dan 28 öğretmene yapay zekâ müfredatı uygulanmış ve görüşleri alınmıştır.	Öğretmenlerin yapay zekâ öğretimi hakkında altı farklı kavramsal anlayışı belirlenmiştir: (1) teknoloji köprüsü kurma, (2) bilgi aktarımı, (3) ilgi uyandırma, (4) etik oluşturma, (5) yetkinlik geliştirme, (6) entelektüel gelişim. Bu anlayışlar, yüzeysel ve derin anlayışlar arasındaki farkları ortaya koymuştur.
Seo ve diğerleri (2024)	K-12 öğretmenlerinin yapay zekâ kullanarak kişiselleştirilmiş öğretimin güçlendirilmesine yönelik ihtiyaçlarını araştırmak	Çalışma 1'de 15 öğretmenle odak grup görüşmesi yapılmıştır. Çalışma 2'de farklı okul kademelerinden 128 öğretmenin yapay zekâ kullanımına ilişkin tercihleri analiz edilmiştir.	Öğretmenlerin yapay zekâdan beklediği sekiz temel rol bulunmuştur. Bunlar kişiselleştirilmiş müfredat tasarımı, öğretim materyallerinin geliştirilmesi, temel öğrenme desteği, öz değerlendirme desteği, öğrenci değerlendirmesi, kariyer rehberliği, öğrenci yönetimi ve idari görev desteğidir.
Kim (2024)	Öğretmen-yapay zekâ (TAC) iş birliğinin türlerini ve TAC'nin potansiyel faydaları ile engellerini keşfetmek	Çinli 30 öğretmen ile odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir.	Açık ve tutarlı bir müfredat rehberliğinin eksikliği, okullarda ticari yapay zekâ sistemlerinin baskın olması, etik kuralların olmaması ve öğretmenlerin yapay zekâyâ yönelik olumsuz tutumları gibi engeller TAC'nin uygulanmasını zorlaştırmaktadır.
Han ve diğerleri (2024)	Öğretmenlerin, ebeveynlerin ve öğrencilerin üretken yapay zekâ (GAI) sistemlerini ilköğretim yazma eğitiminde nasıl algıladıklarını incelemek	12 ebeveyn-çocuk çifti ile atölye çalışması ve 16 öğretmenle görüşmeler yapılmıştır.	GAI sistemleri, öğretmenlere uyarlanabilir öğretim materyalleri sağlama, fikir üretimini artırma ve öğrencilere kişiselleştirilmiş geri bildirim sunma konusunda faydalı görülmektedir. Ancak yazarlık, öğrencilerin öğrenmedeki bağımsızlıkları ve önyargı/yanlış bilgi yayma riskleri konusunda endişeler bulunmaktadır.
Lee ve Perret (2022)	Lise öğretmenlerini, yapay zekâ yöntemlerini STEM sınıflarına entegre etmeye hazırlamak ve AI'deki önyargıların etik sorunlarını anlamalarını sağlamak	2021 yazında gerçekleştirilen iki bir haftalık profesyonel gelişim (PD) atölyesine katılan, Biyoloji, Kimya, Fizik, Mühendislik ve Matematik gibi STEM disiplinlerinden gelen öğretmenlere yönelik müfredat tasarımı ve uygulaması gerçekleştirilmiştir.	Öğretmenler, STEM derslerine yapay zekâyı entegre etme becerilerini kazanmıştır.
Rakap ve Balıkcı (2024)	ChatGPT'nin, otizmli anaokulu çocukları için bireyselleştirilmiş eğitim planı (IEP) hedeflerinin kalitesini artırmadaki etkisini araştırmak	Çalışma 30 özel eğitim öğretmeni ile deneysel tasarımda yürütülmüştür.	ChatGPT kullanan öğretmenlerin yazdığı IEP hedefleri daha yüksek kaliteye sahiptir. ChatGPT grubu, iletişim, sosyal beceriler, motor/duyu ve öz bakım becerilerine yönelik daha fazla hedef belirtmişlerdir.

Kasepalu ve diğerleri (2022)	Bir yapay zekâ asistanının öğretmenlerin iş birliğine dayalı öğrenme sınıfını düzenlemesine yardımcı olmasının anlaşılır olup olmadığını ve pedagojik eylemler, ortak düzenleme (coregulation) anlayışları ve stratejiler üzerindeki etkisini araştırmak	Vinyet tabanlı tasarım ve WoZ yöntemiyle yapay zekâ asistanı simülasyonu kullanılarak 20 öğretmenin tepkileri karma yöntem analiziyle incelenmiştir.	Öğretmenler yapay zekâ desteğini faydalı bulmuş ve önerilen pedagojik eylemleri uygulamaya başlamıştır. Yapay zekâ desteği, öğretmenlerin ortak düzenleme stratejilerini daha fazla kullanmalarını sağlamıştır.
------------------------------	--	--	---

Türk Dış Politikasının Esasları: Tarihsel Süreçte Konjonktürel Değişimler

Principles of Turkish Foreign Policy: Conjunctural Changes in the Historical Process

Muhammet YILDIZ*

Öz

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden günümüze kadar Türk dış politikasının süreklilik ve değişim ekseninde nasıl evrildiğini analiz etmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi doğrultusunda barışçıl ve dengeleyici bir dış politika benimsenmiştir. Ancak zamanla değişen bölgesel ve küresel koşullar, Türkiye'nin daha etkin ve çok boyutlu dış politika stratejileri geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Soğuk Savaş yıllarında güvenlik odaklı ve Batı eksenli bir politika izlenmiş, bu dönemin sona ermesiyle birlikte küreselleşme ve bölgesel krizlerin etkisiyle Türkiye daha proaktif diplomatik açılımlar icra etmiştir. NATO üyeliği, doğuya yönelik politikalar, yumuşak güç stratejileri ve Türk dünyasına yönelik girişimler bu dönüşümün başlıca unsurları arasında yer almıştır. Bu doğrultuda mevcut çalışma, Türk dış politikasının tarihsel, yapısal ve bölgesel faktörlerin etkileşimiyle nasıl şekillendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Nitel analiz yöntemi ve kaynak tarama metoduyla hazırlanan araştırmanın temel bulgusu, Türk dış politikasında ideolojiden çok pragmatizmin belirleyici olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Tarihsel Süreç, Konjonktürel Değişim.

Abstract

This study analyzes how Turkish foreign policy has evolved along the axis of continuity and change from the late Ottoman Empire to the present day. In the early years of the Republic, a peaceful and balancing foreign policy was adopted in line with Atatürk's principle of "peace at home, peace in the world". However, changing regional and global conditions paved the way for Turkey to develop more effective and multidimensional foreign policy strategies. During the Cold War years, a security-oriented and Western-oriented policy was pursued, and with the end of this period, Turkey has made more proactive diplomatic initiatives due to globalization and regional crises. NATO membership, east-oriented policies, soft power strategies and initiatives towards the Turkic world have been among the main elements of this transformation. Accordingly, the current study aims to reveal how Turkish foreign policy has been shaped by the interaction of historical, structural and regional factors. The main finding of the study, which is based on qualitative analysis and literature review methodology, is that pragmatism rather than ideology is the determinant of Turkish foreign policy.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Historical Process, Conjunctural Change.

* Dr. Öğr. Üyesi., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Tarih Bölümü, muhammet.yildiz@erdogan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1340-0818

Atıf/Citation: Yıldız, M. (2025). Türk Dış Politikasının Esasları: Tarihsel Süreçte Konjonktürel Değişimler. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 101-120.

Geliş Tarihi	22.04.2025
Kabul Tarihi	24.05.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	intihal.net
Etik Bildirim	lisansustu@erdogan.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

1. Giriş

Türk dış politikası, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda şekillenen bir anlayışın ürünü olmakla beraber, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılını kapsayan tarihsel sürecin de bir devamıdır. Ancak, cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte Türk dış politikası anlayışında önemli değişimler gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin çok kültürlü yapısının yerini ulus kimliğine dayalı bir devlet anlayışının alması, bu değişimi şekillendiren temel unsur olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi ve ısrarla dayatılan Sevr Antlaşması gibi uluslararası müzakereler akabinde Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanması, ifade dilen anlayışın oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası alanda barışçıl bir yaklaşım benimsemiş ve “yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesiyle barıştan yana bir yönelim geliştirmiştir. Bu politika, Osmanlı Devleti'nden devralınan çok taraflı diplomatik mirasın yeniden yorumlanması anlamına gelmiştir. (Duran, 2015, s. 35).

Türk dış politikası, yalnızca Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile cumhuriyetin ilk yılları arasında şekillenmiş bir alan değildir. Onun gelişimini anlamak için daha geniş bir tarihsel perspektif gereklidir. Bu yaklaşım, hem son dönemdeki dış politika pratiklerini hem de cumhuriyet döneminde ortaya konan yeni yönelimleri birlikte ele alarak Türk dış politikasının tarihsel süreklilik ve dönüşüm içindeki yapısını bütüncül bir şekilde kavramayı mümkün kılmaktadır (Sarıay, 200, s. 857-864).

Osmanlı Devleti, Batılı güçlerle kurduğu ittifaklar ve zaman zaman yaşadığı çatışmalarla dış politika tarihinde kalıcı izler bırakmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı, imparatorluğun çöküşünü hızlandıran ve çok uluslu yapının dağılmasına neden olan en kritik dönüm noktası olmuştur. Bu süreçte, yükselen milliyetçilik akımları karşısında devletin siyasi yapısı çözülmeye başlamış; Türk milleti, bağımsızlık ve egemenlik mücadelesi verirken dış politika, adeta hayatta kalma refleksiyle biçimlenmiştir. (Çelik, 2023, s. 117).

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ise Türkiye, köklü bir değişim sürecine girmiş; Atatürk'ün liderliğinde barışçıl, dengeli ve pragmatik bir dış politika anlayışı inşa edilmiştir. Bu anlayış ulusal egemenliğe dayalı yeni dış politika stratejisinin de omurgasını oluşturmuştur. 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması, Türkiye'nin yalnızca uluslararası alanda tanınmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Batı ile yaşanan uzun süreli gerilimleri sona erdirerek yeni bir diplomatik dönemi başlatmıştır. Bu dönemde Sovyetler Birliği dahil olmak üzere birçok ülkeyle ılımlı ilişkiler kurulmuş; Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkasya'da yeni stratejik açılımlar gerçekleştirilmiştir. Esasında Türkiye, 1918'de kaybettiği savaşı, askeri alanda kazandığı başarılarla 1923'te tersine çevirerek yeni bir döneme girmiştir (Hale, 2003, s. 50).

II. Dünya Savaşı yıllarında savaşın dışında yani gayr-ı muharip kalmaya özen gösteren ve denge siyasetiyle hareket eden Türk devleti, bu tutumu sayesinde savaş sonrası oluşan yeni düzende pozisyon alabilme esnekliğini korumuştur. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte, Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu tehdit algısı, Türkiye'yi Batı Bloğu ile yakın ilişkilere yöneltmiş; NATO'ya üyelik gibi adımlar, Türkiye'nin güvenlik eksenli yeni dış politika açılımlarını beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede stratejik ittifaklara girilmiş ve yeni politik inisiyatifler alınmıştır. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, özellikle Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlarla tarihsel ve kültürel bağlar yeniden tesis edilmeye başlanmış, bu süreçte “tarihi hafıza” dış politikanın yeni yönelimlerinde belirleyici olmuştur. Avrupa Birliği ile entegrasyon süreci de ivme kazanmış, dış politikada çok yönlülük ilkesi belirgin hale gelmiştir. Bu refleks de Türkiye'nin dış politikasında pragmatizmi kullanabilmesine imkân sunmuştur (Oran, 1996, s. 368-369).

Günümüzde ise Türk dış politikası, bölgesel güvenlikten enerji jeopolitiğine, insani yardımlardan kültürel diplomasiye kadar geniş bir yelpazede şekillenmekte; yalnızca devletler arası ilişkilerle sınırlı kalmayan, bölgesel dinamikler ve küresel aktörlerle etkileşim içerisinde çok boyutlu bir yapı arz etmektedir. Türkiye, özellikle Orta Doğu, Kafkasya, Balkanlar ve Afrika'da stratejik çıkarlarını önceleyen aktif bir diplomasi yürütmekte, küresel güç dengeleri içerisinde dengeleyici bir rol üstlenmeye çalışmaktadır. Sürecin ortaya çıkardığı tabloda, Türk dış politikasının tarihsel gelişimi egemenlik, güvenlik, çok taraflılık ve pragmatizm ilkeleri ekseninde gelişmiş; iç ve dış dinamiklerin kesişiminde şekillenen stratejik bir çizgiye oturmuştur. Bu bağlamda hazırlanan çalışmada, Türk dış politikasının Osmanlı Devleti'nin son döneminden günümüze kadar geçirdiği dönüşüm, süreklilik ve değişim ekseninde ele alınmakta; cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte benimsenen temel ilkelerden başlayarak, Soğuk Savaş, küreselleşme ve çok kutuplu sistem gibi farklı dönemlerde ortaya çıkan stratejik yönelimler analiz edilmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren tarihsel, ideolojik ve güvenlik temelli dinamikler ile bölgesel ve küresel ölçekli gelişmeler karşısındaki pozisyonu değerlendirilerek izlenen diplomatik, ekonomik ve kültürel stratejilerin genel çerçevesi ortaya konulmaktadır. Kaynak tarama metoduyla hazırlanan çalışmada araştırma-inceleme eserler yoğun olarak kullanılmış ve dış politika süreçleri, metin içinde faydalanan eserler üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Dönemsel olarak incelenen literatür, araştırma seyrinde kullanılan başlıklar üzerinden ele alınmış ve objektif bir analiz yapılmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca elde edilen verilerin ortaya çıkardığı tablo, ilgili yerlerde işlenmiştir. Bu bakımdan dış politika anlayışında gerekli olan bütüncül bakış açısı ve bu politikanın farklı alanlarla olan entegrasyonu, olabildiğince belirtilmeye çalışılmıştır.

2. Dış Politika Kavramının Tahlili

Dış politika, bir devletin ulusal çıkarlarını, güvenliğini, ekonomik hedeflerini ve küresel alandaki stratejik konumunu koruma, geliştirme ve yönlendirme amacıyla belirlediği eylemler bütünüdür. Bu bağlamda dış politika yalnızca bir diplomatik tercih değil, uluslararası sistemin işleyişine ilişkin kuramsal yaklaşımların şekillendirdiği çok boyutlu bir süreçtir. Devletin iç ve dış dinamiklerinin etkileşimine dayanan bu yapı hem bölgesel düzeydeki siyasi öncelikleri hem de küresel değişkenleri dikkate alan bir karar alma mekanizması olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır (Kürkçüoğlu, 1980, s. 311-312; Efegil, 2018, s. 22-26).

Bir devletin dış politikasında talep edilen, esasen devletin varlığını tehdit eden dış etkilere korunmasını, ekonomik kalkınmasının sürdürülmesini, kültürel ve ideolojik değerlerinin savunulmasını ve uluslararası sistemdeki stratejik hedeflere ulaşılmasını içermektedir. Ulusal çıkarlar, dış politikada ne tür stratejiler izleyeceğini belirleyen temel unsurlardan biridir. Bunlar, genellikle devletin güvenliğini sağlamak, ekonomik refahını artırmak ve uluslararası düzeydeki etkisini pekiştirmek gibi hedefler etrafında şekillenmektedir. Devlet, bu çıkarlar doğrultusunda, çeşitli dış politika araçlarını kullanarak belirlediği hedeflere ulaşmaya çalışır. Özellikle tarihsel süreçte farklı alanların da dış politikanın ilgilenmesi gereken konular arasında yer almasıyla yeni teoriler geliştirilmiştir. Bu doğrultuda diplomasi, askeri gücün kullanımı gibi faktörlerin yanında, ekonomi politikaları, kültürel etkileşimler, sosyal meseleler, insan hakları, enerji ve uluslararası iş birlikleri, bu araçların başlıcaları olarak görülebilir (Sönmezoğlu, 2000).

Uluslararası alanda ortaya çıkan güç farklılıkları ve stratejik fırsatlar, dış politika hedeflerini değiştirebilmektedir. Bu noktada *realizm* (gerçekçilik) teorisi devreye girmektedir. Realist kuram, dış politikanın temelini ulusal güvenlik, güç ve çıkar mücadelesi üzerine inşa eden bir anlayıştır. Devletin temel amacı varlığını sürdürmek, güvenliğini sağlamak ve çıkarlarını maksimize etmektir. Dolayısıyla realist yaklaşımda, uluslararası sistemin temel aktörü devlet olarak kabul edilir. Nitekim sistemin anarşik doğası

gereği, devletler kendi güvenliklerini kendileri sağlamak zorundadırlar. Bu çerçevede ittifaklar kurmak ya da diplomatik ilişkiler geliştirmek, yalnızca çıkar üstünlüğüne hizmet ettiği sürece anlam kazanır (Efegil, 2018, s. 55; Waltz, 1979; Morgenthau, 1970).

Türkiye'nin NATO üyeliği, Soğuk Savaş dönemindeki blok politikaları ve bölgesel güvenlik stratejileri, klasik realizm ve neorealizmin temel varsayımlarıyla uyumlu olarak şekillenmiştir. Güç dengesi arayışı, uluslararası kurumlara karşı ihtiyatlı yaklaşım ve ulusal çıkarın önceliği bu stratejilerin belirleyici unsurlarıdır. Liberal yaklaşım ise devletlerin yalnızca güvenlik ekseninde değil, aynı zamanda ekonomik karşılıklı bağımlılık, demokratik değerler ve uluslararası kurumlar aracılığıyla işbirliği geliştirebileceğini savunur. Liberalizme göre dış politika, askeri ve stratejik önceliklerle birlikte bireysel özgürlükler, insan hakları ve uluslararası hukuk çerçevesinde şekillenen durumdur (Baylis vd., 2020, s. 96-102). Bu bağlamda Türkiye'nin Avrupa Birliği ile yürüttüğü Gümrük Birliği, vize serbestisi müzakereleri ve göç anlaşmaları liberal yaklaşımla daha yakından ilişkilidir. Diğer bir yaklaşım ise Jeopolitik yaklaşımdır. Bu yaklaşım coğrafyanın dış politika üzerindeki belirleyici etkisini vurgulamaktadır. Türkiye'nin üç kıtanın kesişim noktasında yer alması, Karadeniz, Akdeniz ve Orta Doğu ile olan bağlantıları, dış politika tercihlerini yönlendiren stratejik faktörler olarak görülmektedir. Özellikle enerji güvenliği, göç yolları ve deniz ticareti gibi alanlarda Türkiye'nin konumu, dış politika yapımında jeopolitik hesaplamaların vazgeçilmezliğini göstermektedir (Baylis, vd., 2020, s. 122-135).

Güvenlik, dış politikanın en temel belirleyici faktörlerinden biridir. Realist yaklaşımda "yüksek politika" olarak tanımlanan güvenlik meseleleri, devletin hayati çıkarlarının korunması açısından önceliklidir. Özellikle Orta Doğu, Kafkasya ve Balkanlar gibi istikrarsız bölgelerdeki gelişmeler, Türkiye'nin güvenlik odaklı dış politika reflekslerini tetiklemektedir. Bu bölgelerdeki askeri müdahaleler, diplomatik girişimler ve enerji güvenliğine dayalı stratejiler ulusal güvenliğin dış politika yapımındaki belirleyici rolünü pekiştirmektedir (Oğuzlu, 2015, s. 223-250).

Devletler dış politika oluştururken yalnızca ulusal çıkarlarını gözetmekle kalmaz, aynı zamanda uluslararası sistemde karşılaştıkları fırsatlar ve tehditleri de dikkate alırlar. Bu çerçevede küresel ekonomik gelişmeler, teknolojik dönüşümler, askerî gücün yeniden yapılanması ve uluslararası hukukî düzenlemeler, dış politika yapım sürecinde belirleyici faktörler arasında yer alır. Uluslararası ilişkiler kuramlarının da vurguladığı gibi, dış politika yalnızca iç dinamiklerin değil, aynı zamanda sistem düzeyindeki gelişmelerin bir ürünüdür (Arı, 2018, s. 104-113; Baylis, vd., 2020, s. 122-135). Özellikle realizm kuramına göre, dış politikadaki temel refleks, güvenliği sağlama ve çıkarları maksimize etmektir. Bu doğrultuda uluslararası sistemin belirsizliği, devletleri kendi başlarının çaresine bakmak zorunda bırakır (Waltz, 1979). Ancak bu güvensiz ortamda, uluslararası sistemin sunduğu fırsatların değerlendirilmesi de rasyonel strateji geliştirme becerisine bağlıdır. Örneğin, Türkiye'nin uluslararası ticaret, enerji güvenliği ve dış yatırımlar alanında geliştirdiği planlamalar, bu bağlamda değerlendirilebilir.

Küreselleşmenin artan etkisiyle birlikte devletler arasında ekonomik işbirliklerinin yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Ticaret anlaşmaları, gümrük düzenlemeleri ve enerji ortaklıkları gibi alanlarda kurulan yapılar, sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi yakınlaşmaları da beraberinde getirmektedir. Bu durum liberal kuramın öne çıkardığı karşılıklı bağımlılık (interdependence) ve kurumsal iş birliği kavramlarıyla örtüşmektedir (Baylis vd., 2020, s. 122-135). Bu bağlamda Türk dış politikasında son dönemde ön plana çıkan ekonomi temelli açılım politikaları, yeni bir dış politika dinamiği olarak değerlendirilebilir. Ancak bu stratejik yönelimin sürdürülebilirliği; küresel dalgalanmalar, bölgesel istikrarsızlıklar ve yapısal ekonomik kırılganlıklar nedeniyle çeşitli riskler barındırmaktadır (Kutlay, 2012, s. 102-104).

Dış politika, devletlerin uluslararası alandaki prestij ve etki kapasitelerini belirleyen bir unsur olarak da değerlendirilmektedir. Güç kavramı, bu noktada askeri kapasitenin ötesine geçerek, ekonomik araçlar, diplomatik kabiliyet ve kültürel yumuşak güç unsurlarını da kapsamaktadır. Realist kuram bu gücü genellikle askerî kapasite üzerinden açıklasa da neorealist ve çağdaş kuramlar, gücün çok boyutlu doğasına işaret etmektedir (Arı, 2018, s. 104-113; Morgenthau, 1970, s. 130-194). Bu bağlamda, yumuşak güç (soft power) ve kültürel diplomasi, dış politikada giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Özellikle Joseph Nye'in ortaya koyduğu şekilde, yumuşak güç; bir devletin diğer aktörleri etkileme ve yönlendirme kapasitesini, cazibesi üzerinden kurabilme yeteneğidir. Türkiye'nin son yıllarda Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, (TİKA) Yunus Emre Enstitüsü ve TRT World gibi kurumlar aracılığıyla yürüttüğü kültürel ve kamusal diplomasi faaliyetleri, bu stratejik eğilimin açık bir göstergesidir (Purtaş, 2013, s. 1-14).)

Dış politika stratejileri ulusal güvenlik haricinde, devletin ideolojik yapısı ve kimliğiyle aynı doğrultuda ilerlediği de görülmektedir. Yapısal koşullar, ideolojik tercihler ve tarihsel deneyimler, dış politika kararlarını şekillendiren temel etkenlerdir. Türkiye örneğinde, cumhuriyetin ilk yıllarında benimsenen barışçıl dış politika, bu ideolojik yönelimin bir yansımasıdır. Türk dış politikasında farklı kimliklerin etkisi, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde artan teorik çeşitlilik ve kimlik temelli analizlerle daha görünür hale gelmiştir. Uluslararası ilişkilerin doğasının daha iyi anlaşılabilmesi için kültür, kimlik ve değerler gibi unsurlar öne çıkmaya başlamış; sosyal yapısalcılık ve eleştirel teori gibi yaklaşımlar bu zeminde gelişmiştir (Baylis vd., 2020) Bu teorik çerçeve, devletleri homojen yapılar olarak değil, toplumun iç dinamikleriyle şekillenen ve çeşitli kimlik temsilleriyle hareket eden aktörler olarak görmeyi mümkün kılmıştır. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, ulusal çıkarlar bir tarafa, yöneticilerin benimsedikleri dünya görüşleri ve kimlik tasavvurları da arz edilen durumda etkili olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede Atatürkçü, İslamcı, milliyetçi ve muhafazakâr kimlikler Türk dış politikası üzerinde çeşitli derecelerde etki yaratmıştır. Nitekim cumhuriyetin ilk döneminde, modernleşme ve Batılılaşma ekseninde şekillenen bir dış politika yaklaşımı izlenmiştir. Bu anlayış özellikle ordu ve dış politika elitleri tarafından da desteklenmiştir. Milliyetçi kimlik, daha çok Türk etnisitesi temelinde bir dış politika vizyonu çizerken, Pan-Türkizm gibi ideolojik yaklaşımlarla Avrasya coğrafyasına yönelik stratejisi kabul edilmiştir. İslamcı kimlik ise, Türkiye'nin İslam dünyasında liderlik rolü üstlenmesini savunmuş; bu bağlamda ümmet vurgusu ve İslam ülkeleriyle dayanışma talepleri ön plana çıkmıştır. Muhafazakâr kimlik ise diğerlerinden farklı olarak belirgin ve sistematik bir dış politika doktrini sunmaktan ziyade, geçmişin değerlerini pragmatik bir yaklaşımla taşıyan bir eğilim olarak dış politikada kendini göstermiştir. Esasında bu anlayışlar, Türk dış politikasında farklı yönelimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Aras, 2004; Kösebalaban, 2011; Kılınç, 2016, s. 67-88).

3. İki Savaş Arası Türk Dış Politikası

3.1. I. Dünya Savaşı Süreci ve Savunma Refleksi

I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti açısından yalnızca askeri bir mücadele değildir. İmparatorluğun çözülme sürecini hızlandıran tarihsel bir kırılma noktasıdır. Bu dönem, uzun süredir devam eden siyasi, askeri ve diplomatik kırılganlıklarının bir araya gelerek daha da derinleştiği bir süreci temsil etmektedir. Savaş sırasında yapılan stratejik tercihler, özellikle Güney Cephesi'ndeki başarısızlıklar ve Avrupa devletleriyle yürütülen belirsiz diplomasi, devletin sonunu hazırlayan temel unsurlar arasında yer almıştır. Bu bakımdan I. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalma niyetiyle başlayan süreç, Almanya dışındaki Avrupa devletlerinin Osmanlı yönetici elitini sistematik biçimde dışlamaları, idarecilerin kaderlerini Almanya ile ittifakta aramalarına neden olmuştur (Karpat, 2012, s. 101-103; Ahmad, 1984, s. 166). Böylece, Osmanlı Devleti'nin kendi jeopolitik yalnızlığını

aşma çabası bir çöküşe neden olmuş; savaşın sonunda ise yalnızca toprak değil, çok uluslu bir imparatorluk düzeni de dağılmıştır.

Savaşın ilk evresinde Osmanlı Devleti iç karışıklıklar, ekonomik sıkıntılar ve etnik isyanlarla mücadele ederken dış politikada büyük güçler arasında denge kurma çabası içinde olmuştur. Özellikle İngiltere ve Fransa ile ilişkiler, devletin savaşa girmemesi yönündeki pragmatik tercihini şekillendirmiştir. Bu tutum hem ekonomik ilişkilerin sürekliliğini sağlamak hem de askeri alanda dış müdahalelerden kaçınmak adına rasyonel bir yaklaşım olarak benimsenmiştir. Ancak ortaya konan denge siyaseti, savaşın ilerleyen aşamalarında geçerliliğini yitirmiş, 1914 sonlarına doğru Almanya'nın sahadaki üstünlüğünün belirginleşmesiyle, Osmanlı Devleti yeni bir pozisyon alma ihtiyacı hissetmiştir. Bu noktada, kaybedilen toprakları geri alma umudu ve Almanya'nın sunduğu askeri-ekonomik desteğin cazibesi, hükümeti İttifak Devletleri safına yöneltmiştir. Alman gemilerinin Türk filosuna katılması ve Karadeniz'de Rus limanlarının bombalanmasıyla başlayan süreç, jeopolitik bir manevra olarak değerlendirilmiştir. Kemal Karpat'a göre bu ittifak, Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerin dışlayıcı tutumuna karşı geliştirdiği savunma refleksi ve hayatta kalma stratejisidir (Karpat, 2012, s. 94-95). Ancak bu durum, Osmanlı dış politikasını büyük ölçüde Almanya'ya bağımlı kılmış ve Batılı müttefiklerle olan diplomatik bağların kopmasına neden olmuştur. Almanya'nın savaşın sonunda mağlup düşmesiyle birlikte Osmanlı Devleti uluslararası alanda yalnızlaşmış ve bu yalnızlık hem askeri hem de diplomatik açıdan derin bir kırılmaya yol açmıştır (Armaoğlu, 2004, s. 58-79).

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin egemenliğini büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Mütarekenin 7. ve 24. maddeleri, İtilaf Devletlerine Osmanlı topraklarında müdahale yetkisi tanıyarak hükümeti işlevsiz hale getirmiştir (Yıldız, 2023, s. 15-23). Ardından, İstanbul ve Anadolu'da kurulan kontrol subaylıkları ve yüksek komiserlikler aracılığıyla Osmanlı yönetimi doğrudan denetim altına alınmıştır. Bu mekanizma, İtilaf Devletlerinin Osmanlı iç siyasetinde belirleyici hale gelmesine neden olmuş ve imparatorluğun sonunu getiren süreci başlatmıştır (Bolat, 2014, s. 25-26). Böylece Almanya ile yapılan ittifak, başlangıçta bir çıkış yolu olarak görülse de savaş sonunda Osmanlı Devleti'ni yalnızlığa ve dağılmaya sürükleyen bir sürece dönüşmüştür.

I Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkım, İmparatorluğun sonunu getirirken, yeni bir siyasi yapılanmanın da önünü açmıştır. 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmi işgali, Osmanlı merkezi otoritesinin fiilen sona erdiğini simgelerken, buna karşılık Anadolu'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi, (TBMM) bağımsızlık ve egemenlik anlayışlı yeni bir devletin siyasi temellerini atmıştır. Yeni kurulan devletin kadroları, savaş döneminde yapılan diplomatik ve askeri hatalardan önemli dersler çıkarmış; bu doğrultuda daha gerçekçi, dengeli ve ulusal çıkarları önceleyen bir dış politika anlayışı geliştirmiştir. Karpat'a göre bu dönem, Türk dış politikasında ideolojik yönelimlerden çok milli egemenlik ve jeopolitik gerçekliklerin belirleyici olduğu, yapısal bir dönüşüm evresini ifade etmektedir (Karpat, 2012, s. 109-111). TBMM'nin benimsediği bu akılcı yaklaşım, hem dış müdahalelere karşı direnç oluşturmuş hem de uluslararası meşruiyetin kazanılmasında önemli rol oynamıştır.

3.2. Millî Mücadele Dönemi: Kriz Yönetimi ve Bağımsızlık

1919-1923 yılları arasında Türk dış politikasının şekillenmesinde, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Ankara Hükümeti'nin yürüttüğü diplomasi, bağımsızlık mücadelesinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. TBMM hem iç direnişi örgütlemiş hem de uluslararası kamuoyuna Türk milletinin bağımsızlık iradesini etkili bir biçimde duyurmuştur. Karpat'ın da belirttiği gibi, bu süreçte Ankara'nın benimsediği dış politika çizgisi, idealist söylemlerden çok reel ihtiyaçlara ve ulusal çıkarların korunmasına dayanan pragmatik bir yaklaşıma

dayanmıştır (Karpat, 2012, s. 113-114). Özellikle egemenliğin ve toprak bütünlüğünün sağlanması hedefiyle sürdürülen bu çok yönlü diplomasi, savaş meydanlarında kazanılan zaferlerin siyasi karşılığını elde etme amacını taşımış; Lozan'a giden yolda meşruiyet ve tanınma mücadelesinin temelini oluşturmuştur (Yıldız, 2024, s. 207-222).

Millî Mücadele'nin başlangıcında Osmanlı Devleti'nin fiilen çökmüş olması ve Anadolu'nun büyük ölçüde işgal altına girmesi, dış politikada radikal bir dönüşümü zorunlu kılmıştır. İstanbul Hükümeti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak teslimiyetçi bir tutum benimsemesi, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını, bağımsızlık mücadelesini yalnızca askerî değil, aynı zamanda diplomatik bir süreç olarak değerlendirmeye yöneltmiştir. Bu doğrultuda yürütülen dış politika anlayışı, ulusal bağımsızlık ilkesini esas alırken, uluslararası dengeleri gözeten reel ve pragmatik temellere dayandırılmıştır (Yetim, 2011, s. 71-96). Dış politikada yön tayin eden temel belgelerden biri, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen ve 17 Şubat 1920'de kamuoyuna açıklanan Misak-ı Milli olmuştur. Altı maddeden oluşan bu metin, ulusal sınırlar ve egemenlik haklarına dayalı bir bağımsızlık vizyonunu ortaya koymuş, Ankara'da kurulan TBMM tarafından da bir tür siyasal manifestoya dönüştürülmüştür. Misak-ı Milli, sadece Yunan işgaline karşı direnişi değil, aynı zamanda Batılı devletlerle yürütülen diplomatik mücadeleyi de yönlendiren temel çerçeve olarak işlev görmüştür (Yurtsever, 2022, s. 215-236; Turan, 2011, s. 71-73).

Millî Mücadele'nin en önemli diplomatik başarılarından biri, Sovyet Rusya ile kurulan yakın ilişkidir. 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması, Türkiye'nin doğu sınırlarını güvence altına alırken, Sovyet desteğini diplomatik düzeye taşımıştır. Bu iş birliği, ideolojik değil, karşılıklı çıkar temelinde kurulmuştur. Bu yaklaşım, Ankara'nın dış politikada gerçekçilik ve ulusal çıkarları önceliklendirme anlayışının bir sonucudur (Karpat, 2012, s. 113-114). Sovyet desteği, Türkiye'nin Batı karşısındaki müzakerelerinde elini güçlendirmiş, Lozan'a uzanan süreçte önemli bir diplomatik manevra alanı yaratmıştır (Yıldız, 2023, s. 377-378). Ancak Türk dış politikasının asıl sınavı Batılı devletlerle olan ilişkilerde verilmiştir. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Yunanistan'a verdikleri destek, Anadolu topraklarında işgalci bir siyaset izlemeleriyle somutlaşmış; bu durum, Ankara'nın diplomatik reflekslerini ve denge kurma becerisini sürekli olarak sınamıştır. Yunan işgaline karşı yürütülen mücadele yalnızca sahada değil, diplomasi masasında da sürdürülmüş; İnönü ve Sakarya zaferleri, askerî alanla birlikte uluslararası meşruiyeti güçlendiren kritik başarılar olmuştur. Bu zaferler, Batılı devletlerin Türkiye'nin egemenlik talebini daha ciddiyetle ele almalarını sağlamış ve nihayetinde Lozan'a giden yolu açmıştır. Lozan Antlaşması, 24 Temmuz 1923'te imzalanarak, Millî Mücadele'nin yalnızca askerî değil, diplomatik olarak da zafere ulaştığını göstermiştir. Ankara Hükümeti, bu süreçte kararlı, dikkatli ve zamanlamaya duyarlı bir diplomasi izlemiş; Türk delegasyonu, müzakerelerde ulusal çıkarları tavizsiz şekilde savunmuştur (Yıldız, 2024, s. 215-217; Çelik, 2023, s. 116-132). Bu başarı, bir taraftan bağımsızlığın uluslararası düzeyde tescili diğer taraftan Türk dış politikasının realist ve rasyonel karakterinin kurumsallaşması anlamına da gelmiştir.

3.3. Cumhuriyetin İlk Döneminde Uygulanan Politik Hamleler

29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı, yalnızca iç reformlarla sınırlı kalmayıp dış politikada da yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Bu süreçte Türk dış politikası, ulusal egemenlik ve bağımsızlık temelinde yeniden şekillenmiş, Lozan Antlaşması'nın sağladığı uluslararası tanınırlık, yeni Cumhuriyetin dış politika ilkeleri için sağlam bir zemin oluşturmuştur. Benimsenen bu siyaset anlayışı; barışçıl, çok yönlü ve egemenlik odaklı bir yaklaşım üzerine inşa edilmiştir. Türkiye, bu dönemde hem Batı ile ilişkilerini normalleştirme hem de Sovyetler Birliği ile yapıcı diyalog kurma hedefini benimsemiştir. Aynı zamanda

komşu ülkelerle ilişkilerde dikkatli, dengeli ve müdahalecilikten uzak bir politika yürütülmüştür (Sarınay, 2000, s. 859).

Atatürk'ün liderliğinde yürütülen dış politika stratejisinin temel amacı, Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü güvence altına alacak çok taraflı ilişkiler geliştirmek olmuştur. Lozan'ın ardından uluslararası meşruiyet kazanımı, bu yaklaşımın ilk büyük başarısıdır. Bu bağlamda 1925 yılında Sovyetler Birliği ile imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, karşılıklı toprak bütünlüğüne saygı ve iç işlerine karışmama ilkelerini benimseyerek, doğu sınırlarının güvence altına alınmasını sağlamıştır (Benhür, 2004, s. 327). Aynı zamanda bu ilişki, Türkiye'nin Batılı devletlerle kurduğu siyasi anlayışta bir denge unsuru görevi üstlenmiştir. Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde atılan önemli adımlardan biri de 1926 yılında Fransa ile imzalanan Fransa-Türkiye Dostluk Antlaşması olmuştur. Bu antlaşma, iki ülke arasındaki siyasi ilişkileri normalleştirirken ekonomik ve askeri iş birliğine zemin hazırlamış, Türkiye'nin Batı dünyasındaki yerini güçlendirmiştir. Bu süreci izleyen 1928 tarihli Briand-Kellogg Paketi'ne Türkiye'nin katılımı, uluslararası alanda barışçıl bir dış politika izlediğini ilan eden sembolik bir adım niteliği taşımıştır (Bulut, 2018, s. 541). Türkiye'nin 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üyeliği ise bu barışçıl yönelimin kurumsallaşmasına katkı sağlamış ve Türkiye'yi küresel sistemin bir parçası haline getirmiştir (Ulus, 2008, s. 237-258).

Bu dönemde Türk dış politikasının bir diğer boyutu, Balkanlar'daki güvenlik dinamiklerine yönelik diplomatik adımlardır. 9 Şubat 1934'te imzalanan Balkan Antantı, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında saldırmazlık ve iş birliğini esas alan bir güvenlik mekanizması kurmuş, Türkiye'nin bölgesel rolünü pekiştirmiştir (İnan, 1968, s. 285-292; Kelkitli, 2017, s. 437-438). Aynı şekilde, 8 Temmuz 1937 tarihli Sadabat Paketi, Türkiye'nin Orta Doğu'daki jeopolitik çıkarlarını korumaya yönelik stratejik bir adım olarak değerlendirilmektedir. Türkiye, İran, Irak ve Afganistan ile birlikte bu pakt aracılığıyla bölgesel güvenliği artırmayı, sınır ötesi tehditleri dengelemeyi ve özellikle Sovyetlerin güney sınırlarındaki baskısını sınırlamayı hedeflemiştir (Gülbüz, 2023, s. 330-349). Bu dönemde yürütülen dış politika, müdahalecilikten uzak, dengeli ve ulusal çıkarları önceleyen bir anlayışla icra edilmiş, Türkiye'nin genç Cumhuriyet kimliğiyle uyumlu bir dış politik vizyon geliştirmesi sağlanmıştır.

4. II. Dünya Savaşı ve Denge Politikası

II. Dünya Savaşı, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir kırılma noktası olmuştur. Türkiye bu süreçte, savaşa doğrudan katılmaksızın ulusal güvenliğini sağlama hedefiyle tarafsızlık esasına dayalı bir denge politikası yürütmüştür. Selim Deringil'e göre, Türkiye'nin savaşta izlediği dış politika bir "tarafsızlık" değil, devletin hayatta kalma refleksine dayanan rasyonel bir tercihtir (Deringil, 2014, s. 1). Savaşın ilk yıllarında Türkiye'nin temel dış politika hedefi, herhangi bir büyük çatışmaya dahil olmadan hem Mihver hem de Müttefik devletlerle diplomatik ilişkileri sürdürmektir. Bu çaba, yalnızca siyasi değil, ekonomik ve askeri boyutları da kapsayan çok katmanlı bir stratejiydi. Dolayısıyla Türkiye'nin coğrafi konumunun hem avantaj hem de tehdit oluşturduğu bilinciyle hareket edilmiştir (Deringil, 2014, s. 2). 1941'de Almanya ile imzalanan Saldırmazlık Paketi, Türkiye'nin Mihver devletleriyle ilişkilerini geçici olarak normalleştirmesini sağlamış, aynı zamanda savaşa doğrudan dahil olmadan tarafsızlığını korumasına olanak tanımıştır. Hitler'in, "Türkiye'nin Rus düşmanlığından" dolayı Mihver'e düşman olmayacağına dair inancı bu anlaşmayı mümkün kılmıştır (Deringil, 2014, s. 145). Ancak bu pakt, Türkiye'nin Batılı müttefiklerle olan ilişkilerini kesintiye uğratmamış, aksine, her iki blokla da temas hâlinde kalınarak tarafsızlık politikasının esnekliği sürdürülmüştür.

Türkiye'nin savaş boyunca dikkatle dengelediği bir başka ilişki, Sovyetler Birliği ile yaşananlar olmuştur. Türkiye'nin 1925'te Sovyetler Birliği ile imzaladığı Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması bu dönemde yeniden

önem kazanmış, savaş ilerledikçe Sovyetlerin Ankara üzerindeki baskıları artmış ve Türkiye'nin dış politikada sürdürdüğü denge giderek zorlaşmıştır. 1945 mart ve haziran aylarında toprak ve üs talepleri içeren resmi notalar verilmiştir. Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve doğu sınırları üzerindeki bu talepleri, Ankara'nın Batı'yla daha yakın ilişkiler kurmasına zemin hazırlamıştır. Siyasi baskıların arttığı bu süreçte Türkiye, Müttefikler ile ilişkilerini güçlendirerek gelecekteki Soğuk Savaş koşullarına hazırlık yapmış, Batı ittifak sistemine entegre olmanın altyapısını oluşturmuştur. Deringil'e göre bu dönem, Türkiye'nin "bağımsız hareket etme kapasitesini" koruma çabasının devamı niteliğinde biçimlenmiştir (Deringil, 2014, s. 271). Bu denge stratejisi yalnızca diplomatik ve askerî düzeyde değil, ekonomik alanda da dikkatle yürütülmüştür. Türkiye, savaş boyunca birçok ülkeyle ticari ilişkilerini sürdürerek savaşın ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini sınırlandırmaya çalışmıştır. Özellikle krom ihracatı üzerinden Almanya ile ekonomik temasların koruması bu doğrultuda gerçekleşmiştir (Deringil, 2014, s. 161). Nitekim titizlikle sürdürülen esnek ekonomi politikası, Türkiye'nin tarafsız konumunu korurken ekonomik istikrarını ayakta tutma çabasının bir parçası olmuştur (Sarıçoban, 2020, s. 1755–1777; Özçelik, 2010, s. 253–269).

Savaşın sonlarına gelindiğinde ise Türkiye'nin dış politikasındaki denge arayışı, Sovyetler Birliği'yle yaşanması muhtemel gerilimleri bertaraf etme stratejisine dönüşmüştür. Sovyet taleplerinin sertleşmesi, Türkiye'yi Batı'ya daha fazla yaklaştırmaya itmiş ve bu durum, Soğuk Savaş dönemindeki dış politika yöneliminin temellerini atmıştır. Türkiye, savaş sonrası dönemde Müttefiklerle olan bağlarını güçlendirerek, Sovyet baskılarına karşı bir güvenlik hattı oluşturmaya çalışmış, böylece çok yönlü ve temkinli dış politika yaklaşımını yeni bir stratejik boyuta taşımıştır.

5. Soğuk Savaş Döneminin Etkileri

1947-1991 yılları arasında süren Soğuk Savaş dönemi, dünya siyasetinde ideolojik ve jeopolitik kutuplaşmanın yoğunlaştığı bir süreç olmuştur. ABD öncülüğündeki Batı Bloğu ile Sovyetler Birliği liderliğindeki Doğu Bloğu arasında yaşanan bu küresel rekabet, yalnızca askerî değil, ekonomik ve kültürel düzlemde de etkili olmuştur. Bu dönemde doğrudan askeri çatışmalardan büyük ölçüde kaçınılmış olsa da dünya genelinde bölgesel gerilimler, ekonomik rekabet ve ideolojik ayrışmalar yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Dünya genelinde birçok bölgesel çatışmanın fitili ateşlenmiş, pek çok ülke iki blok arasında taraf belirleyerek ulusal çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Türkiye ise, Sovyetler Birliği'nin güney sınırında yer alması ve Orta Doğu'ya olan coğrafi yakınlığı nedeniyle Batı Bloğu açısından stratejik bir konuma sahip olmuş, askerî ve diplomatik ilişkilerin yanı sıra bölgesel güvenlik politikalarında da kilit bir rol üstlenmiştir (Bağcı & Şahin, 2009, s. 187-202). Aynı zamanda coğrafi konumu itibarıyla artan kutuplaşmanın merkezinde yer almış ve stratejik öneminin artmasıyla dış politikasında yeni yönelimlere girmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın zayıflaması ve Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarının doğrudan tehdide dönüşmesi, Türkiye'yi Batı ile daha yakın ilişkiler kurmaya sevk etmiştir. Bu bağlamda NATO üyeliği Türkiye'nin denge politikası ve savunma refleksiyle gerçekleşmiştir (Armaoğlu, 2022, s. 153; Özer, 2023, s. 155).

Sovyetler Birliği'nin 1945 itibarıyla Kars ve Ardahan üzerindeki toprak talepleri ve Boğazlar üzerinde özel statü istekleri, Türkiye'nin güvenlik önceliklerini doğrudan etkileyen bir tehdit haline gelmiştir. Bu tehdit karşısında 1947 yılında ABD tarafından ilan edilen Truman Doktrini kapsamında askeri ve ekonomik destek alınarak Batı Bloğu'nda saf tutulmuştur. Bu doktrin, Sovyet yayılmacılığına karşı çevreleme stratejisinin bir parçası olarak Türkiye'yi de içine alan bir savunma hattı kurma amacını taşımıştır. ABD ile kurulan bu iş birliği, yalnızca güvenlik alanıyla sınırlı kalmamıştır. Nitekim Marshall Planı çerçevesinde yapılan ekonomik yardımlardan edinilen fayda, Türkiye'nin kalkınma sürecine katkı sağlamıştır. Ancak bu ekonomik girdi,

sadece iktisadi bir iyileşme ile sınırlı kalmamış, ABD'nin Türkiye üzerindeki nüfuzunu arttırmasına da neden olmuştur (Göktepe & Seydi, 2015, s. 198-206).

Türkiye'nin Batı ile bütünleşme süreci, 1950'lerde Kore Savaşı'na asker göndermesiyle ivme kazanmış ve 1952'de NATO üyeliği ile kurumsallaşmıştır. Bu üyelik, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulan savunma sisteminin bir parçası haline getirirken, Batı'daki konumunu da pekiştirmiştir. Ancak bu süreç, zaman zaman Washington ile yaşanan krizleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle 1964 yılında, Kıbrıs bunalımı sırasında ABD Başkanı Johnson'un Türkiye'ye gönderdiği mektup, ittifak ilişkileri içinde güvenlik garantilerine dair tartışmalara yol açmış, iki ülke arasında güven bunalımına neden olmuştur. Nitekim 1950-1960 yılları arasında TBMM'de sık tartışılan konular arasında olan Kıbrıs meselesi, mecliste gündem olmuş ve verilen soru önergeleriyle hükümetin Türk dış politikası hakkındaki düşünceleri tartışılmıştır. Her ne kadar verilen bu soru önergelerine karşı genel olarak hükümet üyeleri doyurucu cevap vermekten imtina etmiş olsa da konunun uluslararası boyut kazanmasıyla, icra edilen politikalar ortaya çıkmıştır (Özdağ, 2025, s. 925-945). Bunun dışında, 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik gerçekleştirdiği Barış Harekâtı ise ABD ile ilişkileri daha da gererek ambargo sürecini başlatmıştır. Buna rağmen Türkiye, ABD ile ilişkilerini koparmadan sürdürmeyi başarmış ve çok yönlü bir diplomasi yürütmüştür. Ancak yapılan ambargolar nedeniyle ciddi zararlar gören Türkiye, dışa bağımlılık konusunda yeni bir açılım yapma gereksinimini de hissetmeye başlamıştır.

Soğuk Savaş boyunca Türkiye'nin dış politika yaklaşımı, ideolojik bağlılık kadar reel güvenlik hesaplarına ve bölgesel denge arayışına dayanmıştır. Türkiye, Batı ittifakının içinde yer alırken, aynı zamanda bölgesel istikrarı sağlama, komşularla ilişkileri kontrollü biçimde yürütme ve iç güvenliği dış tehditlere karşı tahkim etme hedefini gütmüştür (Bağcı & Şahin, 2009, s. 187–202). Dönemin uluslararası ortamı, Türkiye'nin dış politikada hem büyük güçler arası denge kurmasına hem de kendi ulusal çıkarlarını koruyan esnek bir pozisyon geliştirmesine imkân tanımıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Türkiye'nin dış politikası yeni tehdit ve fırsatlara yönelmiş olsa da bu dönemde geliştirilen ittifaklar, stratejik ortaklıklar ve güvenlik temelli refleksler, sonraki yıllarda da belirleyici olmaya devam etmiştir. Günümüzde Türk-Amerikan ilişkileri, Orta Doğu'daki krizler, terörle mücadele ve İsrail politikaları gibi konular etrafında şekillendiği gibi zaman zaman gerilimler yaşansa da tarihsel derinliği ve stratejik bağlamı nedeniyle dengeli bir şekilde ilerlemeye devam etmektedir.

6. Sovyetler Birliği'nin Dağılması Sonrası Yeni Dış Politika Açılımı

6.1. Kafkasya

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması, Kafkasya bölgesinde köklü dönüşümlere yol açmış, bu durum Türkiye'nin dış politikasını da doğrudan etkilemiştir. Sovyet sonrası dönemde ortaya çıkan yeni bağımsız devletlerle ilişkiler, Türkiye açısından tarihsel bağların yeniden canlandırılması ve bölgesel güvenlik ile enerji stratejilerinin yeniden yapılandırılması açısından önemli fırsatlar sunmuştur (Fidan, 2010; Çaman & Akyurt, 2011).

Bu bağlamda, Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile ilişkileri, her biriyle farklı dinamikler çerçevesinde gelişmiş ve çeşitli stratejik hedefler doğrultusunda şekillenmiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsız olan Azerbaycan'ı tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur. Bu bağlamda iki ülke arasında dil, din ve kültürel yakınlığa dayalı güçlü bir ilişki gelişmiştir. Ancak bu ilişki, yalnızca etnik ve kültürel yakınlıkla sınırlı kalmamış, enerji güvenliği ve bölgesel istikrar gibi stratejik önceliklerle de

pekiştirilmiştir (Bozkuş, 2022, s. 127-154). Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarının Batı'ya ulaştırılmasında kritik rol oynayan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı gibi projeler, Türkiye'yi enerji koridoru haline getirmiştir. Bu çerçevede Türkiye, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ meselesinde Ermenistan'a karşı verdiği mücadelede açık destek sunmuş, 2020 Karabağ Savaşı sırasında ise askeri ve diplomatik yardımlarıyla bu desteği somutlaştırmıştır (Karpas, 2012, s. 11-13; Çaman & Akyurt, 2011, s. 47).

Gürcistan da Türkiye'nin Kafkasya'daki önemli stratejik ortaklarından biri olmuştur. Batı ile bütünleşme sürecinde güçlü destek alan Gürcistan, özellikle NATO üyeliği hedefi doğrultusunda Türkiye ile yakın ilişkiler kurmuştur. Enerji transit ülkesi olması ve Karadeniz'e kıyısı bulunması, Gürcistan'ı Türkiye açısından hem enerji güvenliği hem de deniz ulaşımı açısından kritik bir konuma taşımıştır. Ayrıca Gürcistan'ın Rusya ile sınırdaş olması, Türkiye'nin bu ülkeyi, doğu sınırında bir tampon bölge konumunda olarak görmesini beraberinde getirmiştir (Taşkın, 2006, s. 66-72; Fidan, 2010).

Türkiye'nin Kafkasya'daki en problemli ikili ilişkisi, tarihsel, siyasal ve jeopolitik nedenlerle Ermenistan ile olmuştur. Bu gerilimin temelinde, 1915 Tehcir sürecine ilişkin iddialar ile Dağlık Karabağ'da Azerbaycan topraklarının işgali yatmaktadır. Bu bağlamda, 1992 yılında meydana gelen Hocalı Katliamı ve Ermenistan'ın genişlemeci dış politika anlayışı, Türkiye'nin bölgesel siyasette Azerbaycan lehine net bir tutum almasına neden olmuştur. Türkiye, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü açık bir biçimde desteklemiş, gerektiğinde doğrudan müdahalelerden de kaçınmamıştır. Nitekim, 1993 yılında Ermenistan ile kara sınırını kapatarak diplomatik ilişkileri askıya almıştır (Aslanlı, 2012, s. 179–184). Her ne kadar 2009 yılında İsviçre Protokolleri aracılığıyla Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi yönünde bir girişimde bulunulmuşsa da bu süreç, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerde geçici bir gerginliğe yol açmıştır. Ancak, 2020 Karabağ Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmeler, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini yeniden pekiştirirken, Ermenistan'ın Rusya'nın bölgeden kademeli olarak çekilmesiyle birlikte yeni stratejik yönelimler arayışına girdiği gözlemlenmektedir. Buna rağmen, Ermenistan'ın hâlen Azerbaycan'ın egemenliğini tanıma konusunda direnç gösterdiği görülmektedir (Memmedov & Hasanoğlu, 2023, s. 340). Bu çerçevede, Türkiye'nin Zengezur Koridoru gibi projeler üzerinden diplomatik baskı araçlarını artırdığı dikkat çekmektedir. Ayrıca, Hazar Denizi'nden çıkarılan petrol ve doğal gazın ihracatı konusunda çevresel kaygılar ile coğrafi kısıtlar, Türkiye'nin bölgedeki enerji politikalarını şekillendiren önemli etmenler arasında yer almaktadır. Özellikle İstanbul Boğazı ve Karadeniz üzerinden gerçekleştirilen enerji taşımacılığına dair çevresel hassasiyetler, alternatif güzergâh arayışlarını gündeme getirmiştir (Aydın, 2003, s. 12).

Türkiye, Kafkasya politikasında hem sert hem de yumuşak güç unsurlarını eş zamanlı olarak kullanmakta, ekonomik iş birlikleri, kültürel diplomasi ve güvenlik odaklı girişimlerle etkinliğini artırmaktadır. Bu süreçte, Rusya'nın Orta Doğu ve Ukrayna'da yaşadığı stratejik zorluklar, ABD-Çin rekabeti ve Avrupa'daki belirsizlikler de Türkiye'nin Kafkasya'daki rolünü yeniden tanımlamasına zemin hazırlamaktadır (Fidan, 2010; Karpas, 2012, s. 10-12). Özellikle AK Parti döneminde geliştirilen “komşularla sıfır sorun” ve çok boyutlu dış politika ilkeleri çerçevesinde, Türkiye'nin Kafkasya'ya yönelik yaklaşımı daha kurumsal, ekonomik ve diplomatik boyutlar kazanmıştır. Ancak bu politik hamleler, bölgesel gelişmeler ve konjonktürel süreçler doğrultusunda her zaman fayda sağlamadığı gibi ihtiyatlı bir diplomasi yürütülmediğinde zararlara da yol açmıştır. Özellikle Batılı devletlerin Kafkasya'da Ermenistan üzerinde geliştirdiği politikalarla Orta Doğu'da yaşanan küresel boyutlu enerji krizleri, bunun en önemli göstergeleri olarak bilinmektedir. Ancak bütün bu gelişmelere rağmen Türkiye, Kafkasya'da uyguladığı farklı enstrümanları kullanarak, yeni hamlelerde bulunmuştur. Bu çerçevede TİKA ve Türk Konseyi gibi yapılarla ortaya konan stratejiler, Türk diplomasinin ve bölgesel etkileşimin artmasına katkı sağlamıştır (Çaman & Akyurt, 2011, s. 48-49).

6.2. Orta Doğu

Sovyetler Birliği'nin 1991'de çöküşü, küresel güç dengelerinde köklü bir değişime yol açarken, Orta Doğu'nun jeopolitik yapısını da derinden etkilemiştir. Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Orta Doğu politikası, Batı ile uyumlu bir strateji temelinde Sovyet etkisine karşı dengeleyici bir rol oynamıştır (Karpat, 2012, s. 193). Ancak Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte, Türkiye, Orta Doğu'daki stratejik hedeflerini yeniden gözden geçirme ihtiyacı duymuş ve bölgedeki güvenlik ve ekonomik çıkarlarını yeniden tanımlamıştır. Bu yeni dönemde Orta Doğu, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve Körfez Savaşı ile belirginleşen güvenlik tehditleriyle yüz yüze kalmış, Türkiye ise bu gelişmeleri ulusal güvenliği açısından doğrudan bir tehdit olarak algılamaya başlamıştır. Özellikle PKK'nın Kuzey Irak'taki faaliyetleri ve Suriye sınırındaki istikrarsızlık, Türkiye'nin güvenlik stratejilerini çok katmanlı bir hale getirmiş, sınır ötesi askerî harekâtlar ve sınır ötesi istihbarat işbirliği gibi adımları meşrulaştırmıştır (Sinkaya, 2011, s. 89-91).

2000'li yıllarda, AK Parti iktidarı ile birlikte Türkiye'nin Orta Doğu politikasında dikkate değer bir dönüşüm yaşanmış, "sıfır sorun" politikaları çerçevesinde komşu ülkelerle ilişkiler her boyutuyla geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu yeni diplomatik açılımlar, sadece siyasi değil, ekonomik işbirliği antlaşmalarıyla da desteklenmiş ve Türkiye'nin bölgedeki etkisi pekişmiştir (Altunışık & Martin, 2011, s. 570). Ancak 2011 Arap Baharı, bu istikrarlı görünümü sarsmış, Suriye iç savaşı ve Mısır'daki iktidar değişiklikleri gibi olaylar, Türkiye'yi bölgesel stratejilerinde yeniden pozisyon almaya zorlamıştır (Aras & Polat, 2007, s. 477). Suriye örneği, bu sürecin en çarpıcı başlıklarındandır. PYD/YPG gibi unsurların Suriye'nin kuzeyinde etkinlik kazanması, Türkiye'nin sınır ötesi güvenliğini doğrudan tehdit eden bir durum olarak değerlendirilmiş ve bu süreç Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı gibi askeri operasyonlarla yanıt bulmuştur. Türkiye, bu operasyonlar aracılığıyla hem sahada güvenliğini tesis etmeye çalışmış hem de diplomatik alanda bölgesel aktör olarak etkinliğini güçlendirmiştir (Altunışık & Martin, 2011, s. 575). Diğer yandan, Arap Baharı sonrası Mısır, Tunus ve Libya gibi ülkelerde yaşanan rejim değişiklikleri, Türkiye'nin "model ülke" olarak sunulmasını sağlamış, ancak bu algı kalıcı olamamıştır. Türkiye'nin Mısır İhvan yönetimiyle olan yakınlığı, General Sisi'nin darbeyle yönetimi devralmasıyla sıkıntıya girmiş, bu durum Türkiye açısından bölgedeki dengeleri gözeterek daha esnek bir diplomatik hat izleme ihtiyacını doğurmuştur (Aras & Polat, 2007, s. 483; Saylık, 2022, s. 80-104).

En nihayetinde, Soğuk Savaş sonrasında Arap Baharı'na uzanan süreçte Türkiye, Orta Doğu politikasını güvenlik, ekonomik çıkarlar ve ideolojik yaklaşımlarla şekillendirmiş, ancak her defasında bölgesel krizlerin şartlarına adapte olmak zorunda kalmıştır. Bu dönüşümün merkezinde ise, Türkiye'nin hem sert güç unsurlarını sahada kullanması hem de yumuşak güç unsurlarıyla diplomatik meşruiyet arayışı dikkat çekmiştir.

6.3. Balkanlar

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılması ve Yugoslavya'daki iç savaş süreci, Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik dış politikasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Yugoslavya'nın çözülmesiyle patlak veren etnik çatışmalar ve özellikle Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Kosova'daki savaşlar, bölgenin istikrarını sarsmış, Türkiye'yi daha aktif bir dış politika izlemeye sevk etmiştir. Bu süreçte, Türkiye Bosna-Hersek'teki etnik temizlik ve soykırıma karşı net bir tavır aldığı gibi Bosnalı Müslümanlara yönelik insani yardım ve diplomatik destek sağlamıştır (Oran, 1995, s. 271-274). Bu destek, yalnızca insani değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel bağlara dayalı bir dış politika refleksi olarak ortaya çıkmıştır.

1995 Dayton Anlaşması ile barışa yönelik uluslararası çabalar hız kazanırken, Türkiye de NATO çerçevesinde barış gücü misyonlarına katılarak güvenlik mimarisine katkı sunmuştur (Kodal, 2011, s. 411-44). 1999 Kosova

Krizi sırasında ise Türkiye, NATO müdahalesini desteklemiş ve sonrasında bölgeye asker göndererek hem askeri hem de siyasi varlığını pekiştirmiştir (Demirtaş, 2010, s. 65-68). Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Balkanlara yönelik ilgisi, yalnızca güvenlik boyutuyla sınırlı kalmamış; ekonomik, toplumsal ve kültürel etkileşimler yoluyla çok boyutlu bir politikaya evrilmiştir. Bu süreçte Avrupa Birliği ile uyum süreci de Türkiye'nin Balkan yaklaşımını etkilemiş, Avrupa Birliği'nin genişleme politikası, bölgeyle olan ekonomik ilişkilerini güçlendirmiştir. Türkiye, 1996 yılında Gümrük Birliği'ne katılmasının ardından, Balkan ülkeleriyle Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) imzalamış; böylelikle ihracat ve ithalat hacmi istikrarlı bir biçimde artmıştır (Bechev, 2012, s. 133). Ayrıca 2000'li yıllarda Arnavutluk, Kosova, Karadağ ve Kuzey Makedonya gibi ülkelerle ilişkilerde yaşanan gelişmeler de Balkanlardaki etkinliğin arttığını gözler önüne sermiştir. Bu ülkelerdeki Türk ve Müslüman topluluklarla tarihsel bağların güçlendirilmesi, AK Parti hükümetlerinin kültürel yakınlık ve kamu diplomasisi araçlarını yoğun şekilde kullanmasıyla paralel ilerlemiştir (Bechev, 2012). Nitekim Ahmet Davutoğlu'nun 2009'da Dışişleri Bakanı olarak göreve gelmesiyle birlikte, Türkiye'nin Balkanlar politikasında "stratejik derinlik" yaklaşımı öne çıkmış, bölgeye yönelik kültürel yakınlık ve ortak tarih vurgusu daha sık dile getirilmiştir. Davutoğlu'nun Saraybosna'da yaptığı konuşma ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Türkiye'de yaşanan seçim başarılarında "Saraybosna da kazandı" söylemi gibi açıklamalar, Türkiye'nin Balkan Müslüman toplumlarıyla kurduğu sembolik bağları güçlendirmiştir (Bechev, 2012).

Bu dönemde artan yatırım ilişkileri, Türk dizi ve kültürel ürünlerinin bölgede yaygınlaşması da Türkiye'nin yumuşak gücünü pekiştiren unsurlar arasında yer almıştır. Bu bağlamda bazı çevrelerde "neo-Osmanlıcılık" eleştirileri gündeme gelse de mevcut politika daha çok bölgesel bütünleşme ve ekonomik iş birliği odaklı bir çerçevede şekillenmiştir. Ekonomik ilişkilerin güçlenmesiyle birlikte Türkiye, bölgedeki önemli bir ticaret ve yatırım aktörü haline gelmiştir. Özellikle Karadağ ve Kosova ile yapılan ticaret anlaşmaları ve altyapı yatırımları bu ekonomik derinleşmenin göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca ihracat ve ithalat oranları üzerindeki denklem ve ekonomik göstergelerdeki artış Türkiye'nin hissedilir derece bir politika geliştirdiğini göstermekte ve bu durum bölge üzerindeki Türkiye'nin güçlü bir aktör oluşunu perçinlemektedir (Eren & Yantur, 2022, s. 453-462).

7. Dış Politikada Yeni Arayışlar

7.1. Kültürel Politika

Türk dış politikasında kültürel unsurlar, tarihsel bağlar ve toplumsal değerler, coğrafi konumla iç içe geçmiş stratejik bir boyut olarak öne çıkmaktadır. Kültür, sadece bir yumuşak güç unsuru değil, Türkiye'nin bölgesel ve küresel ölçekteki hedeflerini destekleyen tamamlayıcı bir araç olarak değerlendirilmiştir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren özellikle eğitim, sanat ve dil politikaları yoluyla şekillenen kültürel diplomasi anlayışı, Soğuk Savaş döneminde Batı ile kurulan ilişkiler bağlamında daha belirgin bir hâl almıştır. NATO'ya üyelik ve Batı ittifak sistemine dâhil olma süreci, kültürel entegrasyonun da bir parçası olarak görülmüştür. Bu dönemde medya, eğitim ve kültürel değişim programları yoluyla Türkiye, Batı dünyasıyla uyumlu bir profil geliştirmeye çalışmıştır. 1990'lı yılların ortalarından itibaren ise Türkiye'nin kültürel dış politikası, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni jeopolitik ortamda, özellikle Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk kökenli halklarla ilişkileri güçlendirme doğrultusunda şekillenmiştir. Ortak tarih, dil ve kültürel miras çerçevesinde kurulan bu ilişkiler, Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu yumuşak güç yoluyla artırmasını sağlamıştır. Bu dönemde yürütülen politikalar, tarihsel kimliğin dış politika söylemine entegre edilmesi açısından da önem taşımaktadır. 2000'li yıllarla birlikte yaşanan gelişmeler, dış politikanın kurumsallaşmış

bir bileşeni hâline gelmiş, Türkiye bu dönemde hem Batı ile ilişkilerini sürdürmüş hem de Orta Doğu, Balkanlar ve Afrika başta olmak üzere pek çok bölgeyle kültürel etkileşimi artıracak girişimlerde bulunmuştur. Özellikle Türk Devletleri Teşkilatı gibi yapılar aracılığıyla Türkçe konuşan ülkelerle ortak projeler hayata geçirilmiş, dil, tarih ve kültür ekseninde iş birliği mekanizmaları oluşturulmuştur. Bu kapsamda Türkçe öğretimi, kültürel festivaller, öğrenci değişim programları ve medya faaliyetleri, kültürel diplomasi'nin temel araçları hâline gelmiştir. Bu doğrultuda Türkiye, Orta Doğu, Balkanlar ve Afrika gibi bölgelerde etnik ve dini yakınlık temelinde yürütülen ilişkiler kurmuştu. Müslüman toplumlarla geliştirilen bu bağlar, sadece kültürel dayanışma değil, aynı zamanda Türkiye'nin bölgesel liderlik iddiasını da destekleyen bir dış politika aracına dönüşmüştür. Özellikle Arap dünyasıyla yürütülen politikalar, İslami kültürel ortaklık vurgusuyla şekillenmiş ve bu sayede Türkiye'nin etkisi ilerletilmeye çalışılmıştır. Kültürel diplomasi aynı zamanda Türkiye'nin küresel imajını güçlendirmeye yönelik bir araç olarak da kullanılmıştır. Türk sineması, edebiyatı, mutfak ve geleneksel sanatlar, yurtdışında Türkiye algısının olumlu yönde şekillenmesinde rol oynarken, UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan kültürel varlıklar da bu çabanın görünürlüğünü artıran unsurlar arasında yer almıştır. Bu strateji çerçevesinde Türkiye, tarihsel ve kültürel bağlarını kullanarak hem yumuşak gücünü pekiştirmeyi hem de uluslararası alanda etkinliğini artırmayı hedeflemiştir (Çavuş, 2012, s. 28-32; Erdağ, 2013, s. 51-76).

7.2. Enerji İş birliği

Enerji, ekonomik kalkınmanın yanında ulusal güvenlik, dış politika ve jeopolitik stratejiler bakımından da kritik bir öneme sahiptir. Türkiye için enerji kaynakları ve enerji iş birlikleri, 1990'lı yıllardan itibaren dış politika'nın merkezî unsurlarından biri hâline gelmiştir. Bu dönemde enerji politikası, ekonomik çıkarların ötesinde bölgesel güvenlik kaygıları, uluslararası ortaklıklar ve transit ülke konumunun güçlendirilmesi gibi çok boyutlu stratejik hedeflerle şekillenmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Hazar Denizi çevresindeki enerji kaynakları, Türkiye için önemli fırsatlar yaratmıştır. Özellikle Azerbaycan ile geliştirilen enerji iş birlikleri, Türkiye'yi Avrupa'ya enerji taşıyan stratejik bir koridor hâline getirmiştir. Bu bağlamda (BTC) gibi petrol hatları, Türkiye'nin enerji dış politikasında dönüm noktası niteliğini taşımıştır. Söz konusu hat, Türkiye'nin yalnızca bir geçiş güzergâhı değil enerji güvenliğinde belirleyici bir aktör olarak konumlanmasını sağlamıştır (Akpınar, 2005, s. 244). Bu tür projeler, Türkiye'nin hem bölgesel üretici ülkelerle olan diplomatik bağlarını kuvvetlendirmiş hem de enerji güvenliğini çok aktörlü iş birlikleri üzerinden inşa etmesine olanak tanımıştır. Türkiye, bu süreçte enerji arz güvenliği açısından Rusya ile geliştirdiği iş birliklerine önem vermekle birlikte, bu ülkeye olan doğalgaz bağımlılığını azaltma hedefi doğrultusunda alternatif kaynaklara yönelmiştir. Bu çerçevede, Türk Akımı projesi hem Türkiye'nin Rusya ile enerji ilişkilerini kurumsallaştırmış hem de ülkeyi Avrupa için bir enerji geçiş merkezi hâline getirmiştir. Aynı zamanda İran gibi Orta Doğu ülkeleriyle yapılan enerji anlaşmaları da Türkiye'nin enerji çeşitlendirme politikalarının önemli bir parçası olmuştur. Bu anlaşmalar, yalnızca enerji tedarikini güvence altına almakla kalmamış, Türkiye'nin bu ülkelerle diplomatik ilişkilerini de güçlendirmiştir. Avrupa Birliği, enerji güvenliği bağlamında Türkiye'yi stratejik bir transit ülke olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede geliştirilen Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) projeleri, Türkiye'nin Avrupa'ya doğalgaz taşıyan önemli bir enerji köprüsü rolünü üstlenmesini sağlamıştır. Azerbaycan doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasını hedefleyen bu projeler, Türkiye'nin enerji jeopolitiğinde daha etkili bir konuma ulaşmasını beraberinde getirdiği gibi Türkiye-AB ilişkilerinde enerji boyutunu da geliştirmiştir. Türkiye'nin enerji dış politikası hem ekonomik sürdürülebilirlik hem de jeopolitik etkinlik açısından çok yönlü bir araç olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanında Enerji koridorlarının çeşitlendirilmesi, diplomatik ortaklıkların geliştirilmesi ve enerji güvenliğinin sağlanması doğrultusunda

izlenen stratejiler, bölgesel bir enerji merkezi olma hedefini güçlendirmiştir. Enerji, bu bağlamda Türkiye'nin dış politika enstrümanları arasında yalnızca bir ekonomik kaynak değil, aynı zamanda uluslararası sistemdeki konumunu tahkim eden bir güç unsuru hâline gelmiştir (Tüfekçi, 2012, s. 185-258; Kakışım, 2020, s. 255-280).

7.3. Kalkınma Yolu Projesi

Stratejik yatırımlar, devletlerin yalnızca ekonomik kalkınma hedeflerini değil, aynı zamanda dış politika, güvenlik ve bölgesel istikrar önceliklerini de içeren çok boyutlu hedeflerini gerçekleştirmede önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu tür yatırımlar, iktisadi anlayış temelli dış politikanın ekonomik araçlar yoluyla yönlendirilmesi stratejisi olarak ele alınmaktadır. Türkiye'nin son yıllarda benimsediği dış politika yaklaşımı da ekonomik araçların jeopolitik hedeflerle bütünleştirilmesine dayalı bir stratejik yönelimi yansıtmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye-Irak Kalkınma Yolu Projesi hem ekonomik entegrasyonun hem de bölgesel güvenlik mimarisinin yeniden inşasının bir parçası olarak öne çıkmaktadır. Bu stratejik yatırım sayesinde Türkiye, dış politikasında ekonomik kalkınma hedefleri ile güvenlik kaygılarını entegre eden kapsayıcı bir yaklaşım geliştirme imkânı bulmuştur. Bu proje, Irak'ın ekonomik yapılanmasını desteklemesinin yanında Türkiye'nin bölgesel etkisini pekiştirmeyi ve Orta Doğu ile Avrupa arasında yeni bir ulaşım ve enerji koridoru oluşturmayı amaçlamaktadır. Kalkınma Yolu, Çin'in Kuşak-Yol Girişimi ile de örtüşen biçimde, Türkiye'yi küresel ticaret yollarında merkezi bir aktör hâline getirme potansiyeline sahiptir. 1990'lı yılların sonlarına doğru Irak'ın savaş sonrası yeniden inşa ihtiyacının artması, Türkiye için önemli yatırım fırsatları doğurmuştur. Ancak 2003 Irak işgali sonrası yaşanan istikrarsızlık, bu sürecin ertelenmesine neden olmuştur. ABD'nin çekilmesinden sonra İran'ın bölgede artan etkisi de Türkiye'nin öngördüğü yatırım projelerini zorlaştırmıştır. Bu zorluklara rağmen ortaya konan Kalkınma Yolu Projesi, Türkiye'nin Irak ile yeniden stratejik iş birliği kurma girişimlerinin bir yansıması olarak tekrar gündeme gelmiştir. Öyle ki bu projenin yalnızca iktisadi değil, jeopolitik ve güvenlik temelli bir girişim olduğu öne çıkmaktadır. Türkiye, bu hat üzerinden Irak'ın zengin enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmayı ve aynı zamanda bölgedeki güvenlik risklerini azaltmayı hedeflemektedir. Terörizmin önlenmesi, sınır güvenliğinin güçlendirilmesi ve bölgesel entegrasyonun sağlanması gibi amaçlar, projenin diplomatik boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Kalkınma Yolu Projesi, Türkiye'nin Orta Doğu'daki istikrarsızlığa karşı geliştirdiği yapıcı ve entegre dış politika araçlarının bir örneğidir. Bu girişim sayesinde, sadece Irak ile değil, aynı zamanda Avrupa ve Asya arasındaki ticaret ve enerji güvenliği rotalarında da etkili bir gelişme olacağı görülmektedir. Hem bölgesel kalkınma vizyonunu destekleyen hem de küresel enerji ve lojistik aktörlüğünü güçlendiren bir süreç olan bu durumun, Türkiye dış politikasında önemli bir enstrüman olacağı anlaşılmaktadır. (Yıldız, 2024, s. 63–73).

8. Savunma Sanayi ve Güvenlik Anlayışı

Savunma sanayi yatırımları, dış politika üretiminde askerî kapasiteyi artırma hedefiyle sınırlı kalmamakta, Türkiye'nin bölgesel ve küresel stratejik pozisyonunu pekiştiren son derece kıymetli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu alana yapılan yatırımlar, Türkiye'nin dışa bağımlılığını azaltarak, güvenlik politikalarını daha bağımsız ve etkin bir şekilde yönlendirmesine imkân tanımış, diplomatik manevra alanını da genişletmiştir. Yerli üretim kapasitesinin artması, hem Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonunu sağlamış hem de dış politikada Türkiye'nin caydırıcılığını artıran bir faktör hâline gelmiştir. 1990'lı yılların sonlarından itibaren hız kazanan savunma sanayi atılımları, Türkiye'nin güvenlik altyapısını önemli ölçüde dönüştürmüştür. Altay ana muharebe tankı, Hürkuş eğitim uçağı, Anka, Bayraktar insansız hava araçları, Bayraktar Kızıl Elma ve Kaan beşinci nesil savaş uçağı gibi projeler, sadece teknolojik ilerlemenin göstergeleri

değil aynı zamanda Türkiye'nin stratejik bağımsızlık arayışının somut yansımalarıdır. Bu sistemler, Türkiye'nin kendi savunma ihtiyaçlarını karşılamasının ötesinde, askerî ihracat ve bölgesel güç projeksiyonu açısından da yeni imkânlar yaratmıştır. Yerli ve milli savunma teknolojilerinin gelişmesi, Türkiye'yi güvenliğini sağlayan bir ülke olmanın haricinde, savunma sanayi ihracatçısı konumuna taşımıştır. Özellikle Orta Doğu, Afrika ve Asya gibi bölgelerde, Türk savunma sanayi ürünleri; diplomatik ilişkileri derinleştirme, stratejik ortaklıklar kurma ve güvenlik temelli iş birliklerini artırma açısından önemli bir dış politika aracı olarak kullanılmaktadır. Bu ihracat faaliyetleri, Türkiye'nin uluslararası sistemde daha bağımsız ve etkili bir aktör olarak hareket etmesine zemin hazırlamaktadır. Savunma sanayi politikaları, Türkiye'nin enerji güvenliği stratejileriyle de doğrudan bağlantılıdır. Orta Doğu ve Kafkasya gibi enerji açısından kritik bölgelerde yaşanan güvenlik sorunları, Türkiye'nin enerji koridorları üzerindeki istikrar arayışını derinleştirmiştir. Yerli üretim savunma sistemleri, bu bölgelerdeki güvenlik risklerini bertaraf etme ve enerji akışının kesintisiz sürdürülebilirliğini sağlama açısından stratejik önem taşımaktadır. Özellikle Suriye iç savaşı, sınır güvenliği ve terörle mücadele gibi alanlarda yerli savunma sistemlerinin aktif biçimde kullanılması, Türkiye'nin dışa bağımlılığını azaltmış ve operasyonel etkinliğini artırmıştır. Bu doğrultuda yapılan atılımlar, Türkiye'nin dış politikadaki etki alanını, bölgesel caydırıcılığını ve küresel rekabetteki konumunu güçlendirmiştir. Geliştirilen yerli sistemler hem iç güvenliğin sağlanmasında hem de dış ilişkilerin yeniden tanımlanmasında önemli bir rol üstlenmiş, Türkiye'nin sert güce dayalı dış politika kapasitesini belirleyici ölçüde artırarak bölgesinde güçlü bir aktör olmasını imkân tanımıştır (Pınar, 2018, s. 2344–2357; Öncel, 2023).

9. Sonuç

Bu çalışma, Türk dış politikasının Osmanlı Devleti'nin son döneminden günümüze süreklilik ve değişim ekseninde nasıl evrildiği, bu dönüşümün tarihsel, jeopolitik ve teorik dinamikler bağlamında nasıl anlamlandırılabilirliği temel araştırma hedefiyle hazırlanmıştır. Çalışmada ulaşılan temel bulgu, Türk dış politikasının ideolojik sabitelerden ziyade, pragmatik ve çok boyutlu stratejik yaklaşımlar üzerinden şekillendiğidir. Bu yaklaşım hem tarihsel koşulların hem de uluslararası sistemdeki dönüşümlerin etkisiyle zaman içerisinde yeniden biçimlenmiştir. Elde edilen bulgular, dış politikanın yalnızca güvenlik merkezli olmadığını, aynı zamanda ekonomik iş birliği, kültürel diplomasi, enerji stratejileri ve yumuşak güç araçlarıyla da beslendiğini ortaya koymuştur. Bu durum, çalışmanın merkezine yerleştirilen realizm, liberalizm ve jeopolitik teorileri ile doğrudan ilişkilidir. Realist teorinin öngördüğü gibi, ulusal güvenlik ve çıkar maksimizasyonu Türkiye'nin NATO üyeliği, Soğuk Savaş stratejileri ve bölgesel müdahalelerinde belirleyici olmuştur. Öte yandan liberal kuramın vurguladığı ekonomik karşılıklı bağımlılık ve kurumsal iş birliği, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde ve bölgesel kalkınma projelerinde kendini göstermiştir. Jeopolitik perspektif ise Türkiye'nin coğrafi konumunu dış politikada bir avantaj olarak nasıl kullandığını analiz etmede önemli bir açıklayıcı araç sunmuştur.

Araştırmanın bu teorik çerçeve ile uyumu, kuramların kavramsal araçlarının Türkiye'nin dış politika pratiklerini anlamada işlevsel olduğunu göstermiştir. Örneğin “güvenlik kompleksi”, “bölgesel güç”, “yumuşak güç”, “karşılıklı bağımlılık” gibi kavramlar, hem Türkiye'nin dış politikadaki hamlelerini açıklamakta hem de mevcut teorilere Türkiye örneği üzerinden yeni yorumlar geliştirilmesine katkı sunmaktadır. Böylece teorik çerçeve hem doğrulanmakta hem de yeni boyutlar kazanarak genişlemektedir.

Mevcut çalışma, tarihsel ve teorik açıdan kapsamlı bir analiz sunmakla birlikte, gelecekteki araştırmalar açısından çeşitli alanlarda derinleştirme yapılmasına imkân tanımaktadır. Öncelikle, dış politikanın karar alma

mekanizmaları üzerinde liderlerin etkisi daha ayrıntılı biçimde ele alınabilir. Özellikle Recep Tayyip Erdoğan dönemi ve Ahmet Davutoğlu'nun "stratejik derinlik" paradigması çerçevesinde, dış politika karar süreçlerinin ideolojik yapı ile nasıl iç içe geçtiğini ortaya koyan mikro düzeyli çalışmalar, literatüre önemli katkılar sağlayabilir. Ayrıca, yumuşak güç ve kamu diplomasisi araçlarının etkinliği konusu ki bu anlamda TİKA, Yunus Emre Enstitüsü ve TRT World gibi kurumlar üzerinden sahada yürütülen faaliyetlerin ampirik verilerle desteklenerek değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu kurumların farklı bölgelerdeki etki düzeylerinin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi, dış politikanın kültürel ve toplumsal yönlerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Enerji diplomasisi ile dış politika-ekonomi ilişkisi arasında kurulan bağ da önemli bir araştırma alanıdır. TANAP, BTC ve Türk Akım gibi büyük enerji projeleri üzerinden Türkiye'nin dış politika kararlarının ekonomik stratejilerle nasıl örtüştüğü incelenebilir. Bu tür projeler bağlamında enerji güvenliği, uluslararası iş birlikleri ve jeopolitik dengeler arasındaki ilişki, daha derinlemesine analiz edilmelidir. Bunların yanı sıra, kimlik kuramlarıyla dış politika analizi de genişletilmesi gereken bir alandır. Sosyal yapısalcı ve eleştirel teorilerin sunduğu kimlik temelli analiz çerçevesi, Türkiye'nin farklı dönemlerde benimsediği dış politika söylemlerinin, söylem analizi yöntemiyle incelenmesine olanak sunmaktadır. Bu analizler, dış politikanın yalnızca çıkarlar üzerinden değil, aynı zamanda kimlik ve değerler üzerinden de nasıl şekillendiğini ortaya koyabilir.

Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmişlerdir. Katkı oranı dağılımı şu şekildedir: Birinci yazar, %100 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1984). *İttihat ve Terakki, 1908–1914* (N. Yavuz, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akpınar, E. (2005). Bakü Tiflis Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattı ve Türkiye jeopolitiğine etkileri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 229-248.
- Altunışık, M. B., & Martin, L. G. (2011). Making sense of Turkish foreign policy in the Middle East under AKP. *Turkish Studies*, 12(4), 569-587.
- Aras, B., & Karakaya Polat, R. (2007). Turkey and the Middle East: frontiers of the new geographic imagination. *Australian Journal of International Affairs*, 61(4), 471-488.
- Aras, B. (2004). *Küresel Dönüşüm, Radikal Yaklaşımlar*. İstanbul, Q-Matris.
- Arı, T. (2018). *Uluslararası ilişkiler kuramları 1*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2022). *Türk dış politikası tarihi*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2004). *20.yüzyıl siyasi tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Aslanlı, A. (2012). Karabağ sorunu ve Azerbaycan–Türkiye–Ermenistan ilişkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 1(1), 175-196.
- Aydın, M. (2019). Between Euphoria and Realpolitik: Turkish Policy toward Central Asia and the Caucasus 1. In *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century* (pp. 139-160). Routledge.

- Bağcı, H., & Şahin, M. (2009). Doğu-Batı arasında Demokrat Parti dış politikası. *Demokrasi Platformu*, 5(17), 187-202.
- Baylis, J. Smith, S., & Owens, P. (Eds.). (2020). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (8th ed.). Oxford University Press.
- Bechev, D. (2012). Turkey in the Balkans: Taking a broader view. *Insight Turkey*, 14(1), 131-146.
- Benhür, Ç. (2004). Stalin dönemi Türk-Sovyet ilişkileri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 325-337.
- Bolat, M. (2014). I. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti dış politikasının genel bir değerlendirmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 16-28.
- Bozkuş, Y. D. (2022). Karabağ Savaşı sonrası Türkiye–Azerbaycan–Ermenistan ilişkileri. *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, (8), 127-154.
- Bulut, H. (2018). Atatürk devri Türk-Fransız ilişkileri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (62), 539-548.
- Çaman, M. E. & Akyurt, M. A. (2011). Caucasus and Central Asia in Turkish Foreign policy: The time has come for a new regional policy. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 10(2&3), 45-64.
- Çavuş, T. (2012). Dış politikada yumuşak güç kavramı ve Türkiye'nin yumuşak güç kullanımı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 23-37.
- Çelik, H. İ. (2023). Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele dönemindeki dış politikasının millî bağımsızlık ilkesi çerçevesinde analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (50), 116-132.
- Demirtaş-Coşkun, B. (2010). Kosova'nın bağımsızlığı ve Türk dış politikası (1990-2008). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(27), 51-86.
- Deringil, S. (2014). *Denge oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin dış politikası* (5. basım). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Duran, H. (2015). Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dış politika anlayışı ve ilkeleri. M. Bıyıklı (Ed.), *Türk dış politikası Cumhuriyet Dönemi I* (ss. 35-51). İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Eren, E., & Yantur, P. (2022). Karşılıklı bağımlılık teorisi perspektifinde Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle dış ticaret ilişkilerinin ekonomi politik analizi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 443-466.
- Erdağ, R. (2013). Türkiye'nin stratejik kültürü ve dış politikada yansıması. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 51-76.
- Efegil, E. (2018). *Dış politika analizi (Ders notları)*. İstanbul: Gündogan Yayınları.
- Fidan, H. (2010). Turkish Foreign Policy Towards Central Asia, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12(1), 109-121. <https://doi.org/10.1080/19448950903507560>
- Göktepe, C., & Seydi, S. (2015). Soğuk savaş başlangıcında Türk dış politikası. *Bilig*, (72), 197-222.
- Gürbüz, K. (2023). Atatürk döneminde Sadabat Paketi çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 330-349.

- Hale, W. H. (2003). *Türk dış politikası* (P. Demir, Çev.). İstanbul: Mozaik Yayınları.
- İnan, A. (1968). Balkan Antantı (1934). *Belleten*, 32(126), 285-292.
- Karpat, K. H. (2012). *Kısa Türkiye tarihi: 1800–2012*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2012). *Türk dış politikası tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kakışım, C. (2020). Türkiye'nin bölgesel doğal gaz merkezine dönüşebilme potansiyeli. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(24), 255-280.
- Kelkitli, F. A. (2017). İki savaş arası dönemde İtalya'ya karşı Balkanlar'da bir dengeleme politikası denemesi: Balkan Antantı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(2), 423-443.
- Kılınç, R. (2016). İdeoloji ve dış politika: Türkiye'de Kemalist (1930-1939) ve İslamcı (2011-2015) dış politikaların karşılaştırmalı bir analizi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 13(52), 67-88.
- Kodal, T. (2018). Bosna-Hersek'in bağımsızlığını kazanması ve Türkiye (1990-1992). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34(98), 411-444.
- Kösebalaban, H. (2011). *Turkish foreign policy: Islam, nationalism, and globalization*. Springer.
- Kutlay, M. (2012). "Yeni Türk Dış Politikası'nın Ekonomi Politigi: Eleştirel Bir Yaklaşım. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(35), 101-127.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1980). "Dış politika" nedir? Türkiye'deki dünü ve bugünü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(01). 309-335.
- Memmedov, A., & Hasanoğlu, M. (2023). Hazar Denizi'nden Akdeniz'e Zengezur Koridoru. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(2), 334-344.
- Morgenthau, Hans J. (1970). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Knopf.
- Oğuzlu, T. (2015). Güvenlik kültürü ve Türk dış politikası. *Bilgi*, (72), 223-250.
- Oran, B. (1996). Türk dış politikası: Temel ilkeleri ve soğuk savaş ertesindeki durumu üzerine notlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(01). 353-370.
- Oran, B. (1995). Türkiye'nin Balkan ve Kafkas politikası. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50(01), 271-278.
- Öncel, R. (2023) Türk dış politikası ve savunma sanayii. *Kriter*, (79), <https://kriterdergi.com/dis-politika/turk-dis-politikasi-ve-savunma-sanayii>
- Özçelik, M. (2010). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(29), 253-269.
- Özdağ, S. (2025). Türk dış politikasının milli davası Kıbrıs meselesi'nin TBMM'ye yansımaları (1950-1960), *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 925-945.
- Özer, Ç. (2023). Soğuk Savaş sonrası rekabet ve iş birliği çerçevesinde Türkiye–Rusya siyasi ilişkileri. *Akademik Hassasiyetler*, 10(Cumhuriyet Özel Sayısı), 152-171.
- Pınar, L. (2018). Türkiye'nin savunma sanayi alanındaki gelişiminin Türk dış politikasına olan etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2344-2357.

- Purtaş, F. (2013). Türk dış politikasının yükselen değeri: Kültürel diplomasi. *Gazi Akademik Bakış*, (13), 1-14.
- Sarınay, Y. (2000). Atatürk'ten günümüze Türk dış politikası hakkında genel bir değerlendirme. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), 857-886.
- Sarıçoban, G. (2020). İkinci Dünya Savaşı döneminde (1939-1945) Türk dış politikası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(4), 1755-1777.
- Saylık, M. İ. (2022). Arap Baharı sonrası Türkiye'nin Ortadoğu politikası. *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 80-104.
- Sinkaya, B. (2011). Geçmişten günümüze Türkiye'nin Ortadoğu politikası ve Batı etkisi. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 79-100.
- Sönmezoglu, F. (2000). *Uluslararası politika ve dış politika analizi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Taşkın, M. (2006). *Bağımsızlığından sonra Gürcistan-Türkiye ilişkileri* (Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye).
- Turan, M. (2011). *Siyasi ve hukuki açıdan Millî Mücadele*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Tüfekçi, S. (2012). *Avrasya bölgesinde sürdürülen enerji odaklı güç mücadelesinin ekonomi politiği: Türkiye'nin yeri ve önemi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiye.
- Uluslan, Ş. (2008). Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) girişi-öncesi ve sonrası. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 237-258.
- Waltz, Kenneth N. (1979). *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Yetim, F. (2011). Millî Mücadele dönemi Türk dış politikasında ilkesel yaklaşımlar ve uygulama örnekleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(79), 71-96.
- Yıldız, M. (2024). Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele stratejisi üzerine genel bir değerlendirme. *Turan Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 16(64), 207-222.
- Yıldız, M. (2023). Sakarya Savaşı'nın Türk dış politikasına yansımaları ve diplomatik gelişmeler. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 370-385.
- Yıldız, M. (2023). *Mondros (Anadolu'nun işgal planı)*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Yıldız, M. (2024). Turkey's strategic "Development Road" project: Geopolitical impacts and regional opportunities. *Anasay*, (29), 63-73.
- Yurtsever, S. (2022). Misâk-ı Millî çerçevesinde Atatürk dönemi Türk dış politikası. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 215-236.

Romanov Hanedanı'nın 300. Yıldönümü Törenleri: Kafkasya'da Meşruiyet, Propaganda ve Kimlik Politikaları

The 300th Anniversary of the Romanov Dynasty: Legitimacy, Propaganda, and Identity Politics in the Caucasus

Resul TURAN*

Öz

Rus İmparatorluğu'nu yöneten Romanov Hanedanı'nın 300. yıldönümü, 1913 yılında görkemli törenlerle kutlanmıştır. İmparator II. Nikolay ve ailesi, düzenledikleri bir dizi geziyle yurt genelinde halkla bir araya gelmiştir. Başkent caddelerinde askerî geçitler, temsiller ve konserler gibi etkinlikler gerçekleştirilmiş, katedrallerde ise şükran ayinleri düzenlenmiştir. Bu törenlere Rusya'nın farklı bölgelerinden din adamları, kabile reisleri, hanlar, beyler, emirler, prensler gibi önemli isimler katılmıştır. Kafkasya, İmparatorluk geneline yayılan kutlamaların önemli bir merkezi olmuştur. Kafkasya'daki kutlamalar çok kültürlü yerel yapının bir yansıması olarak öne çıkarılmıştır. Tiflis ve Erivan gibi şehirlerde idarenin direktifiyle Ermeni ve Gürcü kiliselerinde, camilerde ve diğer ibadethanelerde dualar okunmuştur. Şehir meydanları, hanedan portreleri ve "Tanrı Çar'ı Korusun" yazılı ışıklandırmalarla donatılarak monarşinin gücü vurgulanmıştır. Tüm bu çabalara rağmen Müslüman halkın kutlamalara ilgisi sınırlı kalmıştır. Bu çalışma, Romanov Hanedanı'nın 300. yıl kutlamalarını, imparatorluk propagandasının incelikli bir aracı ve siyasi konsolidasyon mekanizması olarak kullanılmasını incelemektedir. Özellikle Kafkasya bölgesindeki törenleri mercek altına alarak, bu pratiklerin iki temel işlevini analiz etmiştir. Bir yandan imparatorluk otoritesinin görkemli bir temsili olarak hanedan bağlılığını pekiştirmek, diğer yandan yerel halkların Rus İmparatorluğu'na sadakatini ölçen bir tür siyasi denetim mekanizması oluşturmaktır. Araştırma, Rus idaresinin Batum, Acara ve Artvin gibi yeni ilhak edilen bölgeler de dahil olmak üzere geleneksel soyluluk unvanlarını (ağa, bey vb.) stratejik biçimde canlandırarak yerel elitleri kazanma politikasını da ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Romanov Hanedanı, Kafkasya, II. Nikolay, Batum, Acara, Artvin, Tören

Abstract

This study examines the 300th anniversary celebrations of the Romanov Dynasty in 1913 as a sophisticated instrument of imperial propaganda and political consolidation. The empire-wide festivities, marked by grand processions, religious services, and cultural performances, served as both a spectacular display of imperial power and a mechanism for assessing political loyalties across Russia's diverse territories. Focusing particularly on the Caucasus region - a crucial center of these celebrations - the analysis reveals how the tsarist administration strategically employed these events to reinforce dynastic authority while testing regional allegiances. The research highlights the multi-ethnic character of the Caucasus celebrations, where coordinated religious ceremonies in Armenian and Georgian churches, mosques, and other places of worship were orchestrated under imperial direction. Despite these efforts to project unity, the limited participation of Muslim populations revealed the challenges of imperial integration. Furthermore, the study investigates the regime's calculated revival of traditional noble titles (agha, bey) in newly incorporated territories like Batum, Adjara, and Artvin as part of a broader strategy to co-opt local elites and strengthen imperial governance through collaborative arrangements with regional power structures. These commemorative practices offer valuable insights into the complex interplay between symbolic displays of authority and practical mechanisms of control in maintaining Russia's multi-ethnic empire during its final years. The findings contribute to our understanding of how imperial regimes used ceremonial politics to negotiate the tensions between centralizing authority and accommodating regional particularities.

Keywords: Romanov Dynasty, The Caucasus, Nicholas II, Batumi, Adjara, Artvin, Ceremony

* Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Tarih Bölümü, resul.turan@erdogan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7832-0552

Atrf/Citation: Turan, R. (2025). Romanov Hanedanı'nın 300. Yıldönümü Törenleri: Kafkasya'da Meşruiyet, Propaganda ve Kimlik Politikaları. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 121-132.

Geliş Tarihi	26.05.2025
Kabul Tarihi	20.06.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	intihal.net
Etik Bildirim	lisansustu@erdogan.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

1. Giriş

İktidarlar meşruiyetlerini güçlendirmek, ulusal birlik düşüncesini etkin kılmak ve güç ilişkilerini yeniden inşa etmek amacıyla tören ve merasimleri kullanırlar. Benzer şekilde imparatorluklarda da anma günleri, geçit törenleri, tahta çıkış merasimleri gibi ritüel haline gelen etkinlikler iktidarın halk nezdinde imajını tazelemesini ve ideolojik mesajlarını halka ulaştırmasını sağlar. Bu tür törenler Antonio Gramsci'nin "hegemonya" kavramı üzerinden incelendiğinde iktidarın sadece bir baskı unsuru değil, aynı zamanda rıza üreten gücünün bir parçasıdır. Diğer bir ifadeyle iktidar, bu semboller üzerinden tahakküm kurmanın yanında sevilmeyi de hedefler (Gramsci, 2014, s. 77). Bu bağlamda ortak bir tarihsel bellek ve kolektif kimlik oluşturmak amacıyla Avrupa tarihinde 1813 Alman Seferi'nin 100. yılında, Kaiser II. Wilhelm'in tahta çıkışının 25. yılında söz konusu tören ve kutlamalara sık sık başvurulmuştur (Otte, 2018, s. 1). Rus İmparatorluğu da söz konusu törenleri iktidarını yeniden inşa etme amacıyla kullanmıştır. Özellikle Rusya'da 20. yüzyılın başındaki ilk ihtilal olan 1905 İhtilali, İmparator II. Nikolay'ın iktidarını büyük oranda zedelemiş, halk ile olan bağının büyük yara almasına neden olmuştur. Bu nedenle II. Nikolay ve mensup olduğu Romanov Hanedanı'nın imajını yeniden güç kazanması amacıyla 1913 yılında hanedanın Rusya'da iktidara gelişinin 300. yıldönümünün törenlerle kutlanması kararlaştırılmıştır.

Rusya, knezlikten imparatorluğa kadar olan süreçte önce Rurik (862-1598), ardından Romanov (1613-1917) hanedanları tarafından yönetilmiştir. Hâkim tarih yazımına göre Romanovların iktidara gelişi, 21 Şubat 1613'te Kızıl Meydan'da toplanan halkın tahta çıkmasını istedikleri kişi olarak "Mihail Fyodoroviç Romanov!" adını haykırmalarıyla başlamıştır (Manko, 2005, s. 37). Romanov Hanedanı'nın 1713'teki 100. yıldönümü, Çar I. Petro döneminde süren Türk-Rus Savaşı ve köklü reform faaliyetleri nedeniyle kutlanmamıştır. Hanedanın 1813'teki 200. yıldönümü ise Fransa ile henüz sonlanan savaşın etkileri nedeniyle kutlanmamıştır (Vyaçeslavovna & Aleksandrovna, 2013, s. 21). Romanovların 300. yıldönümü ise Balkan Savaşları dönemine denk gelmesine rağmen büyük çaplı bir imaj çalışmasına dönüşmüştür. Osmanlı tarihinde padişahların tahta çıkış yıldönümü kutlamaları var olsa da (Deringil, 2014, s. 43) doğrudan hanedanın iktidardaki yıldönümü kutlamalarına pek rastlanılmamıştır. Bu bakımdan çalışma, Kafkasya özelinde tören ve kutlamaların meşruiyet sağlamadaki rolünü ve bu kapsamdaki faaliyetleri incelemeyi amaçlamıştır.

Romanov Hanedanı'nın 300. yıldönümü kutlamalarının hazırlıkları 1912 yılında başlamış, çalışmaların yürütülmesi amacıyla bir hazırlık komitesi kurulmuş ve başına İçişleri bakanı olarak da görev yapmış olan Aleksandr Grigoryeviç Bulıgin getirilmiştir. Bulıgin, komitenin planlanan faaliyetlerine dair önerilerini Bakanlar Kurulu'na sunmuştur. Bu öneriler, İmparatorluk sınırlarında çocuklara ve yetimlere yardım, borçların ödenmesi, suçluların cezalarının hafifletilmesi gibi sosyal iyileştirmeleri içermiştir. Ayrıca çeşitli ödüllerin verilmesi, devlette hizmet süresinin kısaltılması gibi teklifleri kapsamıştır. Bu öneriler, yetkililer tarafından incelenerek nihai onay için hazırlanmıştır (RGİA, f. 1276, op. 19, d. 776, l. 1-2).

Yıldönümü kutlamalarının başlangıç tarihi, İmparatorun emriyle *Rurik ve Aziz Vladimir'in nesli tükenmiş kraliyet soyuna kan bakımından en yakın olan* Boyar Mihail Feyodoroviç Romanov'un Büyük Zemskiy Sobor tarafından oybirliğiyle tahta seçildiği tarih olan 21 Şubat 1613'e denk gelecek şekilde düzenlenmiştir. Böylelikle Mihail Fyodoroviç Romanov'un tahta çıkışının 300. yıldönümü kapsamında, 21 Şubat 1913'te devletin ileri gelenleri Moskova'da bir araya gelmiştir. Kutlamalar Rusya'nın birçok şehrinde de yapılmış; özellikle Baltık ve Polonya'dan prensler, Kafkasya'dan Ermeni ve Gürcü din adamları, Hive Hanı ve Buhara Emiri de dâhil olmak üzere Orta Asya'dan mollalar ve yerel liderler ile imparatorluğun ileri gelenleri başkent St. Petersburg'ta toplanmıştır. Eyaletlerden gelen halk ve işçilerden büyük bir ziyaretçi kitlesi, Kışlık Saray

çevresinde toplanmış, Nevskiy Bulvarı tarihin en büyük izdihamını yaşamıştır. Sokaklar imparatorluk renkleriyle süslenmiş, banka ve mağazaların cephelerine çar portreleri asılmış, tramvay hatlarına *Tanrı Çarı Korusun* ve *1613-1913* yazılı ışıklar yerleştirilmiştir. Öyle ki kutlamalar taşradan gelen halkın yeniliklerle de ilk karşılaşması olmuş, çoğu ziyaretçi ilk kez elektrik ışığını görmüştür (“Uçreditelnaya Gramota 1613”, 1913, ss. 2-3). St. Petersburg’daki törenler Kazan Katedrali’nde başlamış, sabahın erken saatlerinden itibaren ikonalar, haçlar ve pankartlar taşıyan büyük bir kalabalık toplanmıştır. Katedralde büyük dükler, prensler, Duma üyeleri, generaller ve yerel yöneticiler gibi ileri gelen devlet erkânı yer almıştır. Bizzat İmparator II. Nikolay’ın davetiyle Yunanistan’dan gelen Arap kökenli Antakya Patriği IV. Gregory, üç Rus metropoliti ve elli rahiple birlikte töreni yönetmiştir. Patrik IV. Gregory’nin ziyaretine dair ayrıntılı bilgi için bk. (Petrutina, 2021, ss. 88-103). Kutlamaların dini yönü, Rusya’nın Güney siyaseti kapsamında Slav ve Ortodoks dünyası üzerindeki hâkimiyeti iddiasının da güçlü bir yansıması olmuştur.

İmparator ve ailesi, St. Petersburg merkezli kutlamalar ve Kışlık Saray’daki bir haftalık resepsiyonun ardından, 1613 yılında Çar seçilen I. Mihail Romanov’un yaptığı gibi, Mayıs ayında Romanov hanedanıyla ilişkilendirilen Moskova Knezliği’nin merkezlerine bir tür hac yolculuğuna çıkmış ve iktidarlarını halk desteği ve dini motiflerle güçlendirmeyi amaçlamıştır. St. Petersburg, Tsarskoye Selo, Moskova, Kostroma, Nijniy Novgorod, Yaroslavl, Rostov, Vladimir, Kırım ve ardından Sırbistan’ı ziyaret etmişlerdir. Kutlamalar kapsamında halkın hanedanla ilişkilerini iyileştirmek için çeşitli hayır etkinlikleri düzenlenmiştir. Düşük gelirli vatandaşlara yardımlar sağlanmış, bazı hükümlü kategorileri affedilmiş, köylülerin ve küçük girişimcilerin borçları silinmiştir. Rusya’daki yerleşik bir gelenek olarak yıldönümü yeni kiliselerin ve anıt şapellerin inşasıyla kutlanmıştır. Birçok evin cephesi Rus İmparatorluğu’nun bayrakları ve hanedanın ilk çarı Mihail Fyodoroviç Romanov ile dönemin imparatoru II. Nikolay’ın portreleriyle süslenmiştir. Ayrıca yıldönümünün anısına madeni paralar, madalyalar, jetonlar, kartpostallar, Fabergé yumurtaları, pullar vb. piyasaya sürülmüştür (Vyaçeslavovna & Aleksandrovna, 2013, ss. 21-30).

II. Nikolay ve eşi Aleksandra kutlamalar kapsamında Rusya’nın dört bir yanını ziyaret etmişlerdir. Bu süreçte özellikle Aleksandra halkın hanedana olan sadakatine bizzat şahit olması üzerine II. Nikolay’ın bakanlar tarafından devrim tehdidi ile yersiz bir şekilde endişelendirildiğini iddia etmiştir (İşçi & Önel, 2019, s. 236). Ne var ki II. Nikolay’ın Kostroma anma ziyareti, siyasi elit içindeki gerilimleri açığa çıkarmıştır. Nikolay’ın, bakanları küçümseyici tavrı, seyahat masraflarını dahi kendi ceplerinden ödemek zorunda kalan bakanları derinden sarsmıştır. Çarın kibirli tutumu, onun yürütme yetkisini sınırlamaya ve kontrol altına almaya çalışan bakanlar ve üst düzey bürokratların çabalarıyla tam bir tezat oluşturtur (Otte, 2018, ss. 1-35). Bu kutlamaların diğer bir önemli yanı Nikolay’ın 1905 İhtilali’nden sonra ilk defa bu denli geniş bir organizasyonla halkın içine çıkması olmuştur.

2. Kafkasya’daki 300. Yıldönümü Törenleri

Rusya genelindeki kutlamalara özellikle Rus kökenli olmayan halkların katılımı önemsenmiş, zira Rusya’nın “halkların kurtarıcısı” olma iddiası çerçevesinde onların siyasi varlıklarını ve kültürel kimliklerini yeniden kazanmalarını sağladığı iddia edilmiştir (Manko, 2005, s. 2). Bu çerçevede Kafkas Naibi İllarion İvanoviç Vorontsov-Daşkov tarafından 1 Şubat 1913 tarihinde tüm yerel yöneticilere kutlamaların nasıl yapılacağına dair ayrıntılı bir genelge gönderilmiştir. Buna göre kutlamalar kapsamında kiliselerde şükran ayinleri düzenlenecek, Ortodoks haç yürüyüşleri yapılacak ve tüm dinî grupların bu etkinliklere katılımı sağlanacaktı. Devlet daireleri ile eğitim kurumları tatil edilecek, ticari işletmeler kapatılacak, ayrıca askeri geçit törenleri, öğrenci gösterileri ve sokak eğlenceleri organize edilecekti. Halkın evlerini bayraklarla süslemesi ve

ışıklandırma yapması teşvik edilecek, tüm bu faaliyetler valiler ve yerel yöneticilerin sorumluluğunda gerçekleştirilecekti ("Çast Ofitsialnaya", 9 Fevralya 1913).

Kafkasya'da kutlamaların en önemli merkezi olan Tiflis'te 300. yıldönümü nedeniyle hanedanın tarihine ve Kafkasya'daki faaliyetlerine dair birçok broşür ve kitap basılmıştır. Bunlardan bazıları doğrudan belirli halklar için hazırlanmıştır. Örneğin Gürcü halkı için *Letopis Gruzii, Yubileyiny Sbornik k 300-letiyu Tsarstvovaniya Doma Romanovih- Derjavnih Pokroviteley Gruzinskago Narod* (Gürcistan Tarihi, Romanov Hanedanı'nın 300. Yıldönümüne Armağan - Gürcü Halkının Yüce Koruyucuları) adlı eser basılmıştır (RGİA, f. 1320, op. 1, d. 242, l. 1); (RGİA, f. 1320, op. 1, d. 31, l. 1). Daha genel kapsamlı olarak ise *Şto Sdelala Dlya Kavkaza Rossiya Pod Skipetrom Doma Romanovih: K 300-letnemu Yubileyu Doma Romanovih* (Romanovlar Hanedanı'nın Sancağı Altında Kafkasya için Rusya Ne Yaptı: Romanovlar Hanedanı'nın 300. Yıldönümüne) adıyla hazırlanmış ve dağıtılmıştır. Bu propaganda çalışmasında kutlamaların temel nedeni *Kafkasyalılar* imzasıyla şöyle ifade edilmiştir (Kavkazets, 1913, s. 2).

"Üç yüz yıl boyunca Romanov Hanedanı, vatanımızın düzeni için çalıştı, halkımızın refahını artırmaya gayret etti, Rusya'yı ihtişam ve kudret yolunda ilerletti. Üç yüz yıl az bir süre değildir. İşte bu yüzden, vatanımızın sadık evlatları –hangi dine, millete ya da sosyal konuma mensup olurlarsa olsunlar– bu olayı büyük bir coşkuyla kutlamadan geçemezler."

Kutlamalara dair hazırlanan resmi metinlerin satır araları irdelendiğinde, temel beklentinin Kafkas halklarının Rusya'ya sadık ve Romanov Hanedanı hükümdarlarına minnettar bireyler olarak hissetmeleri arzusu olduğu görülmektedir. Bu *minnettarlık* tarihsel arka planda Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya ilerleyişi karşında Gürcülerin Rusya'dan yardım istemesine ve Osmanlı idaresinden Gürcülerin kurtulmasına dayandırılmıştır. Mesele sadece Osmanlı ile de sınırlı kalmayıp Rusya üzerinde 250 yıl süren Moğol-Tatar baskısının ardından Rurik Hanedanı'ndan Rus Çarı IV. İvan'ın Kafkasya'ya yardımı, Kabardeyleri himayesi, Rus Kazaklarını Kırım hanlarının saldırılarından koruması, Terek Nehri'nin ağzında, Dağıstan ve Hazar kıyılarında hâkimiyet kuran Safevîlere karşı bir savunma noktası olarak Terek Kalesi inşası gibi faaliyetler ön planda tutulmuştur. Öyle ki bu yakın ilişkilerin akrabalık bağlarıyla daha güçlendirildiği, 17. yüzyılın başlarında, Rus Çarı Boris Godunov'un kızı Yelena'nın, Kartli Kralı X. Giorgi'nin oğlu ile nişanlanması ön plana çıkarılmıştır. Buna karşın bu dönemde Safevîlerin Kaheti'yi istilaları başlamış, Kaheti Kraliçesi Ketevan esir düşmüş ve Ortodoksluktan vazgeçmeyi reddettiği için işkencelere maruz kalmıştır. Ne var ki bu denli direnişe rağmen Rus idaresine göre Gürcü hükümdarlarının İslam'a geçmesiyle, yani Osmanlı idaresini kabulüyle Gürcistan özgürlüğünü kaybetmiştir. Gürcüler, Osmanlı ve İran karşısında Rus çarının sarayına defalarca bizzat giderek koruma ve yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu süreç, 18. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. Rus Çarı I. Petro, Gürcü kralı ile bir ittifak anlaşması imzalamıştır. I. Petro, Gürcü Kralı Vahtang ile İran'a karşı sefere çıkıp 1723'te Derbent, Bakü ve Mazenderan'ı Rusya'ya katmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısında Kartli ve Kaheti, II. İrakli'nin yönetiminde birleşerek askerî gücünü artırmıştır. İmereti Kralı Solomon, Osmanlı ve Lezgileri durdurmaya çalışsa da başkenti Kutaisi işgal altında kalmıştır. İmparatoriçe II. Yekaterina'dan yardım talep etmiş ve Osmanlı'ya karşı ittifak kurulmuştur. II. İrakli, Rusya'dan koruma talep etmiş ve Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanmasını teklif etmiştir. Bu süreç, Rusya'nın Kafkasya'daki hâkimiyetini pekiştiren önemli adımlardan biri olmuştur. 1784'te yürürlüğe giren Georgiyevsk Antlaşması Müslüman devletlerde hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Kaçarlar, Gürcistan'ı Rusya'dan uzaklaştırmaya çalışmış, başarısız olunca yeni bir işgal hazırlığına başlamıştır. Ruslar, Tiflis'i tahrip eden İran kuvvetlerine karşı harekete geçmiş ve toprakları geri almışlardır. Öte yandan aynı kaynakta Rusların Şeyh Şamil ile olan mücadelesine ve Anadolu'ya kadar Rus ordusunun ilerleyişine bir kurtarıcı rolü atfedilmiş ve bölge halkına yapılmış bir iyilik olarak tasvir edilmiştir (Kavkazets, 1913, ss. 3-7). Tüm kutlamalar boyunca 1613'te Moskova'da Mihail

Fyodoroviç Romanov'un halk tarafından tahta seçildiği ifadesi ön plana çıkarılmış, kutlamaların halk kutlaması olduğu edilmiştir (H.K., 1913, s. 2). Bu anlatılar, tarihsel arka planda Rus idaresinin kendini meşrulaştırma çabaları olarak yazılı propaganda metinleri arasında yer almıştır.

Tiflis'te 20 Şubat'ta başlayan kutlamalar kapsamında, Gürcistan, Erivan ve Gori'nin dini liderleri geçmişteki Çar ve Çariçeler anısına Aleksandro-Nevskiy Askerî Katedrali'nde Doğu Ortodoks geleneğine ait *panikhida* adlı bir anma töreni düzenlemişlerdir. Halkın katılımıyla farklı kiliselerden hareketle sokaklarda dini yürüyüşler yapılmış, tüm ticaret ve zanaat atölyeleri tatil edilmiş ve çalışanların günlük ücreti de ödenmiştir (RGİA, f. 1320, op. 1, d. 242, l. 1-6). Düzenlenen törenlerde farklı temsiller yer almıştır. Gürcistan'ın Rusya'ya ilhak edilmesine dair temsilde, Gürcü Kralı II. İrakli ile bir Rus general birlikte yürümüşür. 1812 yılındaki Vatanseverlik Savaşı'nı betimleyen temsilde, Napolyon Bonaparte'ın liderliğinde Fransız askerlerinin, General M. İ. Kutuzov liderliğinde ise Rus askerlerinin yürüyüşü gerçekleştirilmiştir. Son temsilde ise bir at arabasında gelin ve damat 18. yüzyıl kıyafetleriyle yer almıştır. Müzik eşliğinde yapılan törenlerin sonunda ise Şeyh Şamil, M. T. Loris-Melikov, A. V. Suvorov ve Gürcü prensleri gibi tarihi kişilikleri tasvir eden kostümlü kişiler Kafkasya Naibi İ. İ. Vorontsov-Daşkov'un sarayına doğru yürümüşür (RGİA, f. 1320, op. 1, d. 242, l. 5). Aynı zamanda Hanedanı'nın 300. yılı vesilesiyle Rus yapımı *Kafkasya'nın Fethi* adlı bir Gürcü sinema filmi gösterilmiştir. Filmin senaristi ve eş yönetmeni Kafkasya tarihi uzmanı Gürcü Simon Esadze'dir. Filmin çekimi için Esadze'ye Kafkasya Askerî Bölgesi Komutanlığı tarafından özel yetkiler verilmiştir. Bu film nedeniyle Esadze ilk Gürcü senarist kabul edilmektedir (Mikheil Bakhtadze, 2014: 17-21). Tüm bu etkinlikler değerlendirildiğinde Tiflis, Kafkasya'daki kutlamaların en önemli merkezi olarak ön plana çıkmıştır. Kafkasya Naibi himayesinde yürütülen kutlamalar Romanov Hanedanı'nın Kafkas halklarına yönelik bir kamu diplomasisi çalışması işlevi görmüştür.

Erivan'daki kutlamalar ise Erivan Valisi Vladimir Fyodoroviç Tizenhauzen'in 21 Ağustos 1913 tarihli raporuna göre 20 Şubat'ta başlamış, halk arasında büyük bir heyecanla kutlanmış, tüm kilise ve camilerde hükümet yetkilileri, yerel garnizonlar ve öğrencilerin katılımıyla çarlar ve çariçeler için dua törenleri düzenlenmiştir (RGİA, f. 1320, op. 1, d. 1, l. 233). Erivan genelindeki kutlamalar kapsamında tüm ortaokullarda öğretmenler tarafından Romanov Hanedanı'nın tarihine dair makaleler okunmuştur. İdare tarafından hanedanının tarihi ve faaliyetlerine dair 3120 adet broşür yerel dillerde de basılarak halka ücretsiz dağıtılmıştır. Ayrıca tüm ilkokullarda, yerel halkın katılımıyla Rusça, Ermenice ve Tatarca [Türkçe] dillerinde edebi etkinlikler düzenlenmiş, bir okulun adı "Romanov" olarak değiştirilmiş, yardım faaliyetleri kapsamında bazı okullarda öğrenciler için burs fonları oluşturulmuştur (RGİA, f. 1320, op. 1, d. 258, l. 1-3); (RGİA, f. 1276, op. 19, d. 776, l. 199). Dikkat çekici bir nokta olarak Rusça gazetelerde Ruslar devletin temeli olarak gösterilirken, Türkçe, Ermenice gibi Rus olmayan halkların dillerinde yayımlanan gazetelerde ise Romanov ailesinin tüm halkları, özellikle de Ermeniler ve diğer Asya halklarını özgürleştirme rolü vurgulanmıştır.

Batum'daki kutlamalara dair Batum Belediye Başkanı'nın 7 Haziran 1913 tarihli raporuna göre Belediye Meclisi tarafından önce şehirdeki öğrencilerin katılımıyla Aziziye Meydanı'nda halka açık bir ayin düzenlemesi kararlaştırılmış ancak tören yeri daha sonra Askerî Katedral olarak değiştirilmiştir. Bu değişikliğin sebebi belirtilmemekle birlikte, Müslüman halk için Aziziye Meydanı ve aynı meydandaki Aziziye Camii'nin Osmanlı'dan gelen bir öneme sahip olması nedeniyle burada bir ayin yapılmasının tepki çekebileceği düşünülmüş olabilir. Şehirdeki öğrencilere Romanov Hanedanı'nın saltanatına dair çeşitli kitap, broşür ve ödülleri dağıtılmış; 21 Şubat, 14 Mart ve 11 Temmuz tarihlerinde bayram ilan edilmiş; Katedral Meydanı ve Kız Lisesi'nin adlarının *Romanovskaya* olarak değiştirilmesi önerilmiş; yoksul halkın hastaneye olan 10.000 ruble tutarındaki tedavi borcu silinmiştir (RGİA, f. 1320, op. 1, d. 154, l. 2-3). Batum'un tek Rus gazetesi olan *Batumskiye Vesti*'de hanedana dair özel bir sayı çıkarılmıştır (*Batumskiye Vesti*, 21 Marta

Fevralya 1913). Batum Polis Şefi'nin Batum Oblastı Askeri Valisine gönderdiği raporuna göre Şehir bulvarında, Belediye Özerk Yönetimi tarafından halka açık bir eğlence düzenlenmiş, üç gün boyunca şehir gündüz bayraklarla, gece ise ışıklandırmalarla donatılmıştır. Resmî kurumlara özel olarak hazırlanmış pankartlar asılmıştır. Tüm kilise ve gayrimüslimlerin ibadethanelerinde ayinler yapılmış; din adamları tarafından hanedanın 300. yılına dair konuşmalar yapılmıştır. Yerel garnizonun erlerine indirimli, yoksullara ise ücretsiz olmak üzere, kentteki iki sinemada *Romanov Hanedanı'nın 300. Yılı* adlı bir belgesel film gösterilmiştir (RGİA, f. 1320, op. 1, d. 154, l. 3).

Batum Okrug idarecisinin Batum Oblastı Askerî Valisi Boris Stepanoviç Romanovski'ye 28 Mart 1914 tarihli raporuna göre Yukarı Acara bölgesinde kutlamaların oldukça sönük geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen bunun bir yansıması olarak Batum Müslümanları için yalnızca bir burs tahsis edilmiştir. Batum Erkek Lisesi'nde Müslüman öğrencilere mahsus bu burs için toplam 1.707 ruble 60 kopek ayrılmıştır. Ayrıca Gönnye'ye bağlı Kızıl-Toprak köyünün adı, Veliaht Çareviç onuruna *Alekseyevo* olarak değiştirilmiştir. 21 Şubat 1913 tarihinde düzenlenen kutlamalarda kilise ve camilerde ayinler yapılmış ve dualar edilmiş, bu sırada Çar'ın Manifestosu okunmuştur. Resmî kurumlar, okullar ve özel konutlar; bayraklar, yeşillikler ve renkli fenerlerle süslenmiştir. Ekselanslarının tahsis ettiği ödenek sayesinde, bölgelerde hazırlanan havai fişek gösterileri köylüler üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Halk arasında zurna eşliğinde çeşitli oyunlar düzenlenmiştir. Bu rapor diğer bölgelere nazaran daha geç bir tarihte gönderilmiştir. Bu durumun temel nedeni Yukarı Acara'daki kutlamalara ilişkin bilgilerin alınamamasından kaynaklanmıştır (RGİA, f. 1320, op. 1, d. 154, l. 5-6). Bu durum Yukarı Acara'nın Rus idaresinde geçen yıllara rağmen hala kendi içinde bağımsızlığını sürdürdüğünü göstermiştir.

Resmî belgelerdeki görece olumlu havanın aksine Hatuna Dumbadze'ye göre Batum'daki siyasi gruplar, Romanov Hanedanı'nın 300. yılı kutlamalarına açıkça karşı çıkmış, bu etkinliklerin düzenlenmesi durumunda halkı da anayasal haklarını kullanarak sokaklarda protestoya çağırmışlardır. Bu durum yönetimin üst kademelerine ulaşması üzerine halkın direnişini önlemek için sıkı önlemler alınarak 21 Şubat'taki kutlamalar nedeniyle fabrikalar ve dükkânlar kapatılmış; gösteri girişimleri ise hızla bastırılmıştır. Muhalif yazıların yayımlandığı gazete ve dergiler baskıyla susturulmaya çalışılmış, birçok editör tutuklanmış veya bölgeden uzaklaştırılmıştır (Dumbadze, 2022, ss. 76-77). İdareye yakın gazetelerde ise durum çok farklı yansıtılmıştır. Batum'un yerel gazetesi *Batum. Oblastnıya Vedomosti*'ye göre Batum Oblastı Askerî Valisi Kafkasya'daki İmparatorluk Naibi'ne gönderdiği 22 Şubat tarihli telgrafla Romanov Hanedanı'nın 300. yıl kutlamaları vesilesiyle bölge halkının Ekselanslarına sevgi ve bağlılık duygularını iletmiştir. İmparatorluk Naibi ise cevaben “*Bölge halkına, nazik telgrafları için içten teşekkürlerimi iletin*” telgrafını göndermiştir. Batum Oblastı Askerî Valisi, Kafkasya'daki İmparatorluk Majesteleri Naibi Vorontsov-Daşkov'dan polis memurlarına, genel jandarmaya ve özel birimlere şu talimatı iletme emri almıştır (*Batum. Oblastnıya Vedomosti*, 27 Fevralya 1913):

“Ekselansları, şu anda kutlanmakta olan Romanov Hanedanı'nın 300. yıl saltanatı gibi Tüm Rusya'nın bu büyük bayramı sırasında, görevinizin bilinciyle her yerde düzeni ve sükûneti sağlayacağınıza güvenmektedir. Bu kutsal Rus günlerinde de hizmetinizi gururla yerine getirin, unutmayın ki sizin hizmetiniz Çar'ın hizmetidir, yeminle kutsanmıştır ve Rus İmparatorluğu'nun tüm sakinleri için gereklidir.”

Artvin Okrug İdarecisinin Batum Oblastı Askeri Valisine raporu ise bölgenin Rus idaresindeki durumunu özetler vaziyettedir. Rapora göre Hanedan'ın 300. yıldönümüne dair yerel yayın yapılmamış, herhangi bir makale veya not yayınlanmamıştır. Halka açık konferans, toplantı gibi bir etkinlik düzenlenmemiştir. Sadece 21 Şubat 1913 tarihinin anısına, Artvin Belediye İşleri Meclisi tarafından belediye bütçesinden bin rublenin Devlet Bankası Batum Şubesi'ne yatırılmasına karar verilmiştir. Bu paranın faiz gelirleriyle her yıl Artvin

Kent Okulu'nda iki Artvinli öğrencinin öğrenim ücretinin karşılanması kararlaştırılmıştır (RGİA, f. 1320, op. 1, d. 154, l. 4). Müslüman ahalinin kutlamalara katılımına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Sadece gazetelere yansıyan haberlere göre kutlamalar kapsamında Artvin'deki Ermeni-Gregoryen Okulu'nun yeni binasının içi halılar ve bayraklarla süslenmiş, kasabanın okullarının öğretmenler kurulu tarafından edebi-müzikli bir öğrenci temsili düzenlenmiştir. Çocuklar tarafından *Jizn za Tsar* (Çar Uğruna Hayat) adlı oyun sahnelenmiştir. Gösterinin başında bir okul bandosu tarafından milli marş çalınmış ve hanedanın kısa tarihi Rusça ve Ermenice olarak anlatılmıştır. Piyeste bazı çocukların rollerini içten duygularla oynamaları, izleyiciler arasında büyük hayranlık uyandırmıştır. Bay Vasilyev adlı öğretmen tarafından çok kısa bir süre önce kurulan öğrenci orkestrası ve korusu oldukça başarılı bir performans sergilemiştir ("Po Oblasti", 9 Marta 1913). Bu dönemde Artvin'de önemli bir Katolik Ermeni nüfus olmasına rağmen kutlamalara katılımlarına veya herhangi bir tören yaptıklarına dair bilgi mevcut değildir.

Rusya ve Kafkasya genelindeki kutlamalarda A. Bogovit "Kafkasya 300. Yıldönümünü Nasıl Kutladı" adlı makalesinin başında, kutlamanın devletin tüm halkları için bir sadakat sınavı olduğunu belirterek Kafkasya'nın bu sınavı başarıyla geçtiğini vurgular. Kutlamalarda özellikle yıllarca Rusya'ya direnmiş Kuzey Kafkasya halklarının, Şeyh Şamil'in memleketi Dağıstan ve Çeçenistan halkının tavrı merak edilmiştir. Yerel düzeydeki kutlamalarda dini törenler, yürüyüşler, güreş, at yarışı ve Çeçen gençlerin cirit gösterileri yapılmıştır. Bazı mahkûmlara af çıkarılmış, bazı sürgündekilerin cezaları kısaltılmıştır. Rusya'daki tüm halkların, özgünlükleri ve inançları ne olursa olsun, Rusya'ya sadık evlatlar olarak kalacakları ve Rusya'da evlatlar arasında üvey evlatlar olamayacağı iddia edilmiştir (Bogovitin, 1913, ss. 9-13). Bu af kapsamında Mehmet Emin Resulzade Bakü'ye dönebilmiş; 1912 yılında tutuklanarak ölümle yargılanan o dönemki adıyla Yusif Visaryonoviç Cuğaşvili [Josef Stalin] ise af kapsamında 20 yıl süreli ağır iş cezasına mahkûm edilmiş ve 1917 Şubat Devrimi'nden sonra affedilmiştir (Bakhtadze, 2014, ss. 395-396); (Yagublu, 2015, s. 49).

Dikkat çekici bir nokta, Müslüman nüfusun yoğun olduğu yerlerdeki kutlamaların sadece camilerde dua edilmesi ve yemek dağıtılması gibi daha sakin veya sönük bir şekilde gerçekleşmiş olmasıdır (RGİA, f. 1320, op. 1, d. 168, l. 12). Buna rağmen Kafkasya Naibi Vorontsov-Daşkov, 27 Şubat 1913 tarihli bildirisinde kutlamaların Kafkasya'daki tüm şehir ve köylerde büyük bir coşku, vatanseverlik ve düzen içinde gerçekleştiğini vurgulamıştır. Kutlamalara katılan halkın gösterdiği saygı, disiplin ve özveriye överken; asayişin sağlanmasında polis, jandarma ve diğer kolluk kuvvetlerinin sergilediği kararlılık ve görev bilinci özellikle takdir etmiştir. Ayrıca, bu düzenin sağlanmasına katkı sunan tüm yetkililere ve güvenlik birimlerine teşekkür etmiştir ("Po Oblasti", 16 Marta 1913).

3. Kafkasya'da İktidarı Sağlamlaştırmak: Yerel Güç Sahiplerinin Tanınması

Kafkas Naibi Vorontsov-Daşkov tarafından Romanov Hanedanı'nın 300. yıldönümü kapsamında Kafkas halklarına yönelik bazı düzenlemelerin, özellikle geçmişten gelen sosyal statü belirten unvanların tanınması için adım atılması teklif edilmiştir. Bu kapsamda Kafkasya halkları için eğitim, vergi gibi özel ayrıcalıkları tanımak, Hazırlık Komitesi Başkanı Aleksandr Grigoryeviç Buligin tarafından verilen emirler doğrultusunda Kafkasya'daki şu bölgelerdeki halkların haklarının verilmesi teklif edilmiştir:

- 1) Terek Oblastı'ndaki Kabardey, Oset, Kumuk, Çeçen ve diğer bazı halklardan olmak üzere toplam 557 aile.
- 2) Kuban Oblastı'nda Kabardin halkı ve diğer Adige kabilelerinden: Pşı [prens] ve onun temsilcileri Tuma [Kabardey ailesi], Tlokotleş [Tlokotl, soylu olmayan halk] ve hatta Nagotanka; Nogay topluluğunda Sultan ve

Mirzalar; Karaçay topluluğunda: Biy ve onun temsilcisi Çanka¹; Abaza topluluğunda: Aha, Tlokotleş, Marjani [Margani] ve Agmista olmak üzere toplam 300 aile.

- 3) Bakü, Yelizavetpol, Tiflis ve Erivan guberniyalarındaki Hanlar, soylu beyler, köy sahipleri olan Bekler ve Ağalar olmak üzere toplam 984 soy.
- 4) Dağıstan Oblastı'ndaki Hanlar, Şamhallar, Maysumlar, Kadılar ve Utsmiler Bekler (eski hükümlerinin - hanların, Şamhalların ve diğerlerinin soyundan gelenler ve Karaçi-Bekler - ilk ve ikinci temsilcileri olan Çanka ile birlikte toplam 350 aile.
- 5) Batum ve Kars Oblastlarındaki Bekler ve Ağalar olmak üzere toplam 100 aile.
- 6) Sohum Okrugundaki Tavadlar ile Tshoşkva/Atsnojka'dan olan yaklaşık 60 soy.
- 7) Zakatala Okrugundaki Bekler ile aralarında Ilısu Sultanlarının torunları da dâhil olmak üzere toplam 16 soy.

Yukarıdaki gruplara ait unvan ve statülerin verilmesinin yasal bir süreçle yürütülmesi planlanmış ancak konunun siyasi ehemmiyeti göz önünde bulundurularak, söz konusu hakların Romanov Hanedanı'nın 300. yıldönümüne ithafen monarşik bir lütuf olarak verilmesi özellikle arzu edilmiştir (RGİA, f. 1276, op. 19, d. 776, l. 3-6). Bu amaçla Vorontsov-Daşkov'un emriyle bu grupların kalıtsal soyluluk statüsüne dair delillerin incelenmesi işlemlerinin Stavropol, Tiflis ve Kutais soylular meclislerine devredilmesi kararlaştırılmıştır. Stavropol soylular meclisi Terek ve Kuban bölgelerindeki nüfusla ilgili, Tiflis soylular meclisi, Kars bölgesi ve Zakatala çevresi ile ilgili, Kutais soylular meclisi Batum bölgesi ve Sohum çevresiyle ilgili olarak, her biri genel esaslara dayanarak nihai onay için Devlet Senatosu'nun Heraldik [Arma] Departmanına gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu süreçte valinin Adalet Bakanı ile anlaşarak yerleşik soyluluk kurumlarının oluşturulması ve yukarıda belirtilen ayrıcalıklı sınıfların kalıtsal soyluluk tanıma prosedürlerini belirleyen bir öneri hazırlayıp idarenin dikkatine sunulması kararlaştırılmıştır. Kafkasya bölgesindeki kalıtsal soylulara, yaşam koşulları nedeniyle köylü nüfusuna yakın olanlara, köylülerle aynı şartlarla toprak edinme hakkı verilmesi önerilmiştir (RGİA, f. 1276, op. 19, d. 776, l. 6-13). Bu hakların ne ölçüde verilip verilmediğine dair bu çalışma kapsamında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4. Batum ve Çevresinden Tiflis'e Davet Edilen Temsilciler

300. yıldönümü kapsamında Rus İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinden temsilciler başkent ve diğer önemli merkezlere gelerek sadakatlerini veya taleplerini dile getirdikleri anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Kafkas şehirlerinin temsilcilerinden oluşan bir heyetin de İmparatora hürmetlerini sunmak üzere gönderilmesi uygun görülmüş, Batum Belediye Başkanı Prens L. Z. Andronikov şehri temsilen görevlendirilmiştir ancak bu ziyaretin hangi şehre, doğrudan Petersburg'a mı yoksa Tiflis'e mi yapıldığı belirtilmemiştir (RGİA, f. 1320, op. 1, d. 154, l. 2-3). Tiflis'teki törenlere 1878 yılında Rusya'ya ilhak edilen Elviye-i Selâse'den gelen ağa, bey gibi yerel temsilciler de davet edilmiştir. Batum, Acara ve Artvin'i temsil amacıyla 30 kişilik bir grup Tiflis'e gelmiştir. Davetliler Tiflis'te Vorontsov Daşkov tarafından kabul edilmiştir. Görüşmelerde dikkat çekici bir nokta olarak Daşkov, Çar II. Nikolay'ın Batum halkından memnun olduğunu, halkın da Rusya'ya karşı itimat beslemesine yönelik beklentinin halka duyurulması belirtilmiştir. Bu görüşmelerde Rusça eğitim görmüş olan Ardanuçlu Tefvîk (Atman) Efendi heyet içinde yer alarak tercümanlık yapmıştır. Tefvîk (Atman) Efendi'ye göre görüşmeler esnasında Ardanuçlu Aziz Ağa Daşkov'a *“Siz eğer, dinimize, dilimize, adetlerimize dokunmazsanız bizden bir zarar görmezsiniz. Yok eğer bunların aksini yaparsanız, işte o zaman iş değişir. Ayaklanırsınız.”* şeklinde sözler sarf etmiştir. Tercüman Tefvîk Efendi, doğrudan bu sözleri tercüme etmekten çekinerek daha yumuşak bir şekilde dile getirmiştir. Daşkov ise bu teklifleri takdirle karşıladığını

¹ Çanka, Kuzey Kafkasya halklarının (özellikle Abazalar ve kısmen Çerkesler) geleneksel toplumsal yapısında yer alan bir sosyal sınıf veya statüdür. Soylu sınıfın hizmetinde bulunan, özgür ama alt statüdeki bireylerdir.

belirtmiştir (Özdemir, 2002, ss. 214-215). Özdemir'e göre temsil heyeti 30 kişiden oluşmuştur ancak aşağıda (Fotoğraf-1) 18 kişi görünmektedir.

Rus kaynaklarında aga, bey gibi sınıflara dair oldukça suçlayıcı ifadeler mevcut olmakla birlikte bu grupların tanınması Rus idaresinin bölgede otorite kurmadaki eksikliğinin de bir göstergesidir. Rus kaynaklarına göre, Osmanlı egemenliğindeki Acara bölgesinde klasik feodal yapı hâkimdir ve toprakların sahibi olan beyler, Osmanlı sultanından tımar veya ömür boyu mülk edinmiş kişilerdir. Bu beylerin emrinde vasallar, ağalara bağlı köylüler bulunmaktadır. Beyler hem vergi toplamakla hem de gerektiğinde orduya asker sağlamakla yükümlüdür. Beyler ve ağalar, kendi mutlak otoritelerini kurmuş ve köylülerden evlenmek, ev inşa etmek gibi günlük işlemler için bile çeşitli ödemeler talep etmişlerdir. Keyfi vergilendirme ve memur zorbalığı ciddi toplumsal adaletsizlikler yaratmıştı. Halk, ağır vergiler ve kötüye kullanılan kamu gelirleri nedeniyle büyük bir yoksulluk içindeydi. Ağalar ve beyler, Osmanlı yönetiminin Acaralıları İslamlaştırma ve Türkleştirme politikalarında; Türkçe isimler, dil ve kültür politikalarında bu sürecin uygulayıcıları hâline gelmiştir. Bu politikalar, Gürcü feodallerin bir kısmının din değiştirerek Osmanlı sistemine entegre olmalarına, diğerlerinin ise göç etmelerine neden olmuştur. Müslüman olan beyler, topraklarını korumuş ve ayrıcalık kazanmıştır. Türkleştirme politikaları halk arasında büyük tepki uyandırmış; bu baskılara direnen Hristiyan köylüler inançlarını gizleyerek yaşamış, birçok kez isyan etmişlerdir. Özellikle Selim Himşiaşvili gibi yerel liderler Osmanlı egemenliğine karşı direnişin ve Gürcü kimliğinin simgeleri haline getirilmiştir. (Badjelidze, 1973, ss. 10-40). Sonuç olarak, Ruslar bu durumu Acara halkının Osmanlı feodalizmi altında ezildiği, dinî ve kültürel baskılarla karşı karşıya kaldığı, ağaların ve beylerin ise Osmanlı'nın zorlayıcı politikalarının yerel uygulayıcıları hâline geldiği bir tablo olarak yorumlamışlardır.

Tablo 1. Batum, Acara ve Artvin'den Tiflis'e Davet Edilenlerin Listesi

Sıra	Bölge / Yer	İsim	Açıklama / Ünvan
1	Acara	Adul/Abdul? Ağa	-
2	Acara	Cafer Mikaledze Ağa	Hamşizâde Temür Bey'in dayısı
3	Acara	Kadı Nuri Efendi Beridze	-
4	Acara-Meris	Şükrü Turmanidze Bey	-
5	Ardanuç	Tevfik Efendi (Atman)	Rus memurlarından
6	Ardanuç-Samusgar (Aşağırmaklar)	Aziz Ağa	-
7	Batum	Mehmed Saraçoğlu Nakaşidze Efendi	Batum Müftüsü
8	Batum	Bibinoğlu (Bibineişvili) Haydar Bey	Rus subayı olarak
9	Batum	Recep Şaşıkaşvili	-
10	Batum	Tufan Bey Şervaşidze	-
11	Kobuleti	Kamber Ağa Harazi	-
12	Maradit	Halvaşi İshak Efendi	-
13	Şavşat-Aşağı Süles (Koyunlu)	Azmi Efendi Kumadze	-
14	Şavşat	Aslan Ağa Jijaradze	-
15	Şavşat	Recep Beg Nijaradze	-
16	Şavşat-Garkılop (Çoraklı)	Hacı Şakir Efendi	Çıldır Müftüsü
17	Şavşat-İmerhev (Meydancık)	Kürdigidze Osman Efendi	İmerhev İstarşinası [Starşina]
18	Şavşat-İmerhev (Meydancık)	Torun Efendi Pançidze	-
19	Şavşat-Morğel (Kurudere)	Göğör oğlu (Gogoradze) Şevket Bey	Mirye İstarşinası
20	Şavşat-Verhunal (Karaağaç)	Kerim Oğlu Arslan Ağa (Subaşı)	Merkez İstarşinası
21	Yukan Acara	Hamşizâde Temür Bey	-

Kaynak: Bu tablo Halit Özdemir, *Artvin Tarihi* adlı çalışması ve Dr. Ali Yılmaz'ın verdiği bilgiler çerçevesinde derlenmiştir.

Fotoğraf 1. Batum, Acara ve Artvin'den Gelen Heyet (Yıl 1913)

Ön sıra sol baştan oturanlar: Osman Kurdikidze (İmerhev), Cafer Mikeladze (Acara), Temur Beg Himşiaşvili (Acara), Adul, Abdul? Ağa (Acara), Şevket Gogoradze (Şavşat). Orta sıra sol baştan: Topan (Tufan?) Beg Şervaşidze (Acara), Recep Şaşıkaşvili (Batum), Kadı Nuri Efendi Beridze (Acara), Mehmed Saraçoğlu Nakaşidze (Batum müftüsü), İshak Halvaşi (Maradit), Recep Beg Nijaradze (Şavşat), Kamber Ağa Xarazi (Kobuleti) Ayaktakiler sol baştan: Aslan Ağa Jijaradze (Şavşat), Kerimoğlu (Şavşat), Şükrü Turmanidze (Acara), Azmi Efendi Kumadze (Şavşat), Torun Pañcidze (İmerhev), Haydar Beg Bibineişvili (Batum).

5. Sonuç

Romanov Hanedanı açısından 1905 İhtilali ciddi bir kriz döneminin kapısını aralamış, Rusya genelinde iktidara karşı oluşan büyük bir muhalefetin somut göstergesi olmuş, 1917 Rus İhtilaline giden süreci ve hanedanın ortadan kaldırılışını başlatmıştır. 1905 döneminde yaşanan olaylar II. Nikolay'ın karizmatik otoritesine büyük darbe vurmuş ve uzun yıllar iktidarın halkla mesafeli-temkinli ilişkiler yürütmesine neden olmuştur. Bu anlamda hanedanın 300. yıldönümü kutlamaları iktidar-halk ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi ve kamuoyunun nabzının ölçülmesi yani sadakatinin anlaşılması açısından kullanılmıştır. Özellikle Balkan Savaşlarındaki Rusya'nın rolüne Müslüman nüfusun gösterdiği tepkiyi hafifletmek amacıyla üst gruplara bu tür imtiyazlar verilmek suretiyle destekleri sağlanmaya çalışılmıştır. Ne var ki kaynaklardaki "halkın coşkusu, heyecanı" gibi ifadelerle rağmen kutlamaların toplum nezdindeki karşılığı henüz net ortaya koyulamamıştır. Bu kutlamalar 1918 yılında katledilecek olan hanedanın üyelerinin dini motiflerin ön planda olduğu yeniden bir meşruiyet ve iktidar kazanma çalışması olmuştur. Buna rağmen sıradan bir Hristiyan veya Müslüman vatandaşın gözünden henüz kutlamalar anlatılmamıştır. Özellikle Müslüman halkın kutlamalara katılımının sınırlı olmuş, hatta Batum gibi bölgelerde kutlamalar işçi grupları tarafından protesto edilmiştir.

Diğer bir ifadeyle kutlamalar, sadece imparatorluğun büyüklüğünü göstermek ve iktidarın sürekliliğini pekiştirmek değil, aynı zamanda yönetim altındaki bölgelerdeki halkın ruh halini anlamaya yönelik bir araç olarak da kullanılmıştır. Bu amaçla imparatorluk genelinde halkın da katılımını sağlamak yönünde kutlamalar, törenler yapılmış, bir kurtarıcı olarak gösterilen hanedanın tarihini anlatan kitap ve broşürler basılmıştır. Bu açıdan kutlamalar, zengin etnik yapıya sahip bir imparatorlukta meşruiyet inşa etme çabasının bir örneğidir. Kafkasya'daki uygulamalar, merkezi ideolojinin yerelleştirilmesi, yerel elitlerin idareye entegrasyonu ve

halkın kontrol altında tutulmasını amaçlamıştır. Bu doğrultuda yerel güç sahiplerinin geçmişten gelen unvanlarının tanınması yoluyla merkezi otoritenin güçlendirilmesi hedeflenmiş, Kafkasya'nın birçok köşesinden bu gruplar Tiflis'e davet edilmişlerdir ancak hangi motivasyonla geldikleri henüz soru işaretidir. Öte yandan bu kutlamaların halk tabanındaki karşılığın sınırlı olduğu, ilerleyen yıllarda yaşanacak sarsıntılarda ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan Romanov ve Osmanoğlu hanedanlarının kriz yönetimi ile Cihan Harbi'ne giden süreçte kamu diplomasisi yönünde attığı adımlar Türkiye ve Rusya arşivlerine dayalı daha ayrıntılı bir çalışmanın konusu olmayı beklemektedir.

Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmişlerdir. Katkı oranı dağılımı şu şekildedir: Birinci yazar, %100 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Badjelidze. A.K. (1973). *Osnovnie Voprosi Ekonomiki Adjari (1878-1921)*. Sabçota Acara.
- Bakhtadze. M. (2014). General Ilia Makarashvili da sakhlebi Peru da Frantshiashi. *Istoriani*, 3, 17-21.
- Bogovitin. A. (1913). Kak Prazdnoval Kavkaz 300-letie. *Kavkazskie Kurortı*, 5, 9-13.
- Çast Ofitsialnaya. (1913a, Fevralya). *Batum. Oblastniya Vedomosti*, 1.
- Çast Ofitsialnaya. (1913b, Fevralya). *Batum. Oblastniya Vedomosti*, 1.
- Deringil, S. (2014). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*. Doğan Kitap.
- Dumbadze. H. (2022). *Batumis sakalako tvitmmartveloba 1888–1914 ts'lebshi* [Samagistro tezi]. Batumis Shota Rustavelis Sakhelmtsipo Universiteti.
- Gramsci, A. (2014). *Antonio Gramsci: Hapishane Defterleri*, (J. A. Buttigieg, Ed.; B. Baysal, Çev.; C. 4). İletişim Yayınları.
- H.K. (1913). Yubileyny Prazdnik Rossii. *S.-Peterburgskie Vedomosti*, 2.
- İşçi, O., & Önel, O. (2019). *Rusya İmparatorluğu'nun Çöküşü 1881—1917 Harp Yahut İhtilal* (2. baskı). Kronik.
- Kavkazets. (1913). *Şto Sdelala Dlya Kavkaza Rossiya Pod Skipetrom Doma Romanovih: K 300-letnemu Yubileyu Doma Romanovih*. İzdanie Kantselyariya Namestnika Yego İmperatorskago Veliçestva na Kavkaze.
- Manko. A.V. (2005). *Rossiyskaya Monarhiya: Simbolika i Atributi*. Veçe.
- Otte, T. G. (2018). Centenaries, self-historicization and the mobilization of the masses. In T. G. Otte (Ed.), *The age of anniversaries: The cult of commemoration, 1895–1925* (ss. 1–35). Routledge.
- Özdemir. H. (2002). *Artvin Tarihi* (II. Baskı). İkbâl Matbaası.
- Po Oblasti. (1913, Mart 9). *Batum. Oblastniya Vedomosti*, 5.
- RGIA, f. 1276, op. 19, d. 776, l. (t.y.)*.
- RGIA, f. 1320, op. 1, d. 168, l. (t.y.)*.
- RGIA, f. 1320, op. 1, d. 258, l. (t.y.)*.

Uçreditelnaya Gramota 1613. (1913, Mart 9). *Batum. Oblastniya Vedomosti*, 2-3.

Vyaçeslavovna Y.V. & Aleksandrovna. Y.J. (2013). Traditsii Prazdnovaniya Yubileev Doma Romanovih v Rossii (1613-2013). *Malodejny Nauçny Forum: Obşestvennie i Ekonomiçeskie Nauki*, 4(4), 45-52.

Yagublu. N. (2015). *Entsiklopediya Muhammeda Emina Rasulzade*.

Investigating the Impact of Green Advertisements on Consumers' Sustainable Consumption Behaviors in Turkey*

Türkiye'de Yeşil Reklamların Tüketicilerin Sürdürülebilir Tüketim Davranışları Üzerindeki Etkisinin Araştırılması

Abdülkadir ÖZTÜRK**

Mustafa Said AKIN***

Nachiketas NANDAKUMAR****

Abstract

This study explores the influence of green advertisements on consumers' tendencies towards sustainable consumption in Turkey. The Attention-Interest-Desire-Action (AIDA) model serves as the theoretical framework, guiding the investigation of how green advertisements capture consumer attention, cultivate interest, and ultimately lead to action in the form of sustainable consumption practices. An online questionnaire was distributed to a sample of 291 participants, and the data was analyzed using Structural Equation Modeling (SEM) with AMOS. The findings reveal that attention to green advertisements significantly affects interest in them. Furthermore, interest in green advertisements is positively associated with a desire for sustainable consumption. Finally, the desire to engage in sustainable consumption practices is a significant predictor of consumers' actions towards such practices. These findings highlight the potential of green advertisements to promote sustainable consumption among Turkish consumers.

Keywords: Sustainable Consumption, Green Advertisements, Emerging Markets, AIDA Model, Structural Equation Modelling

Öz

Bu çalışma, yeşil reklamların Türkiye'deki tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışları üzerindeki etkisini incelemektedir. Teorik çerçeve olarak Dikkat-İlgi-Arzu-Eylem (AIDA) modeli benimsenmiş olup, yeşil reklamların tüketicilerin dikkatini nasıl çektiği, ilgilerini nasıl artırdığı ve nihayetinde sürdürülebilir tüketim uygulamaları şeklinde eyleme nasıl dönüştüğü araştırılmaktadır. Çevrimiçi bir anket, 291 katılımcıdan oluşan bir örneklem üzerinde uygulanmış ve veriler AMOS kullanılarak Yapısal Eşitlik Modelleme (SEM) yöntemiyle analiz edilmiştir. Bulgular, yeşil reklamlara gösterilen dikkatin bu reklamlara yönelik ilgiyi anlamlı şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, yeşil reklamlara duyulan ilginin sürdürülebilir tüketim uygulamalarına katılma arzusu, tüketicilerin bu yöndeki davranışlarının önemli bir belirleyicisidir. Bu bulgular, yeşil reklamların Türk tüketicileri arasında sürdürülebilir tüketimi teşvik etme potansiyeline sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Tüketim, Yeşil Reklamlar, Gelişmekte Olan Pazarlar, AIDA Modeli, Yapısal Eşitlik Modellemesi

* Ethical approval for this study was obtained from the Ethics Committee of Social and Human Sciences at Recep Tayyip Erdogan University with the decision number 2023/057 on 15.02.2023. This study complies with research and publication ethics.

** Assoc. Prof., Recep Tayyip Erdogan University, Business Administration, abdulcadir.ozturk@erdogan.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1855-8892

*** Correspond Author. PhD., m.said.akin@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-3207-5555

**** Asst. Prof., Chinmaya Vishwavidyapeeth Deemed to be University, nachiketas.n@cvv.ac.in

ORCID: 0000-0001-9426-7424

Atıf/Citation: Öztürk, A., Akın, M.S., Nandakumar, N. (2025). Investigating the Impact of Green Advertisements on Consumers' Sustainable Consumption Behaviors in Turkey. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 133-151.

Geliş Tarihi 27.04.2025

Kabul Tarihi 27.05.2025

Yayın Tarihi 30.06.2025

Değerlendirme İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlük

Etik Beyan Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Taraması *intihal.net*

Etik Bildirim lisansustu@erdogan.edu.tr

Çıkar Çatışması Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif & Lisans Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

1. Introduction

Sustainable consumption involves the use of goods produced through ecologically conscious manufacturing practices, meeting consumer needs while prioritizing environmental protection (Fuchs & Lorek, 2004, p. 3-4). European countries lead in sustainable consumption efforts (Wang et al., 2019, p. 741). For instance, British Airways' "Green Policy" reflects a commitment to conscious consumers aware of carbon emissions impact. The company contributes per capita to a fund researching carbon emission reduction for travelers who must fly (Boztepe, 2012, p. 8). Such initiatives aim to alleviate consumption-related issues and guide environmentally conscious consumers. Yet, it is acknowledged that environmentally sensitive attitudes do not always translate into corresponding behaviors (Kwan & Hung, 2023, p. 1).

Over time, the objectives of marketing have evolved significantly. While marketing initially aimed solely at generating profits for companies, its contemporary role extends far beyond financial gains. Today, marketing is not only a management process for achieving the bottom line (profitability) but also places a crucial emphasis on social responsibility (people) and environmental awareness (planet), especially considering the environmentally conscious modern-day consumer (Erbaşlar, 2012, p. 95). Consequently, businesses now incorporate concepts like green advertisements and sustainable consumption, not only for competitive advantage but also to influence consumer behavior. The dual goal is to enhance corporate prestige and increase profitability by publicly proclaiming a commitment to responsible operations (Han et al., 2020, p. 383).

The stimulus for businesses to engage in sustainability and green marketing can be traced back to the Industrial Revolution. The strides made in growth and development, coupled with a surge in population, prompted a rapid utilization of global resources. Recognizing the urgent need to address resource depletion, the United Nations initiated programs and established commissions, such as the Environment and Development Program (UNDEP) and the World Commission on Environment and Development (WCED). Key milestones include the 1992 Rio Summit and the 2002 Johannesburg Summit, pivotal events that underscored global commitment to sustainable development. In the seminal 1987 Brundtland Report, sustainability was formally defined as "development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their needs." The Rio Summit established a set of principles for environmentally friendly country management, urging nations to adhere to these principles. The 2002 summit culminated in the adoption of a final document titled "The Future We Want," which emphasized the imperative of sustainability (Karalar & Kiraci, 2015, p. 63-64; Dışişleri Bakanlığı, 2023).

There is law number 2872 regarding the environment in Turkey. Article 1 of the Environmental Law defines the main objective of the legislation as protecting the environment, regarded as the common domain of all living organisms, in accordance with the principles of sustainability and sustainable development. Businesses that do not comply with the rules determined within the framework of this law may be fined, their licenses may be suspended, or their activities may be stopped, depending on the crimes they commit (Çevre Kanunu, 1983).

The swift rise in the global population poses a significant challenge to achieving a sustainable life within existing consumption patterns. The accelerated consumption of natural resources and prevailing practices have precipitated environmental degradation, climate change, and global warming. Consequently, the delicate ecological balance is disrupted, endangering the well-being of future generations. Moreover, the implications of unsustainable practices extend to economic realms, giving rise to issues of inequality (Princen et al., 2001, p. 1-3).

The recognition of ecological and green production labels by consumers appears to be limited, as indicated by a study on green marketing, revealing that only 10% of consumers acknowledge these labels on product packaging (Boztepe, 2012, p. 8). However, a study on the impact of friendly packaging found that this rate increased to 70% (Herbes et al., 2020, p. 265). Highlighting concerns about sustainable practices, a report from the European Environment Agency on February 23, 2023, underscores that consumption patterns within the European Union currently deviate from a sustainable trajectory. The extraction and processing of resources to meet consumption needs have resulted in significant pollution. Moreover, there has been a lack of progress or improvement in understanding sustainable living over the past decade (European Environment Agency, 2023).

In this context, studies conducted across various periods consistently indicate that the understanding of sustainable living, particularly in the realm of consumption, falls below desired levels. Achieving sustainability requires concerted efforts from governments, businesses, and consumers alike. Governments play a role in fostering societal understanding of sustainability through enacted laws, while consumers are pivotal in demanding sustainable products and steering businesses toward environmentally responsible practices (Sustainable Consumption Roundtable, 2006, p. 7; Chen et al., 2021, p. 1). Besides, projects like the "Water of Tomorrow" initiative by a dishwashing detergent brand focus on raising awareness about water consumption and environmental responsibility (www.yarininsuyu.com, D.A.: 19.06.2023).

The table below presents a summary of previous research on green advertising and sustainable consumption, along with the findings of these studies.

Table 1. Previous researches

Research Name	Year	Authors	Sample Size	Findings
Environmental Claims and Advertisement Effectiveness: An Experimental Study on Print Advertisements	2010	Ümit ALNIAÇIK Cengiz YILMAZ Esra ALNIAÇIK	510	The results indicated that including environmental claims in the advertisement did not have a positive effect on the effectiveness of the washing machine advertisement in the expected direction. However, it did have a positive effect on the advertisements of wristwatches and DVD players. Furthermore, including an environmentally friendly claim in the washing machine advertisement did not create a significant difference on the attitude towards the advertisement, the attitude towards the brand, and the purchase intention.
Green Marketing and Its Impact on Consumer Buying Behavior	2012	Aysel BOZTEPE	540	The analysis reveals that factors such as environmental awareness, attributes of green products, eco-friendly promotional strategies, and sustainable pricing positively influence consumers' green purchasing behaviors. Additionally, demographic characteristics exhibit a moderate impact on the proposed model.
Is Sustainable Consumption Possible in Poland? An Examination of Consumers' Attitudes Toward Deconsumption Practices	2015	Aleksandra BURGIEL Jolanta ZRAŁEK	400	The findings suggest that collaborative consumption could significantly contribute to the transformation of Polish consumer behavior. While for some individuals it may constitute the sole acceptable form of deconsumption, for others it might serve as an initial move toward the wider embrace of

				deconsumption practices and a shift toward more sustainable consumption patterns.
Green Marketing Orientation: Achieving Sustainable Development in Green Hotel Management	2020	Kuo Cheng CHUNG	836	The study demonstrated that stakeholders and hotels implementing corporate social responsibility initiatives can indirectly strengthen consumer loyalty to the hotel's brand image by leveraging green marketing strategies.
"Green Marketing": An Analysis of Definitions, Strategy Steps, and Tools Through a Systematic Review of The Literature	2017	Rosa Maria DANGELICO Daniele VOCALELLI	-	The development of the green marketing concept has been shaped by the increasing emphasis on environmental sustainability. In the context of green marketing strategies, various methods of consumer segmentation have been proposed. A common theme among these studies is the emphasis on the superiority of green brand positioning compared to green product positioning, often highlighting it as a strategic opportunity for market differentiation.
Green Marketing and Consumer Tendency of Eco-Friendly Products	2013	M. Nazif DURU Esra ŞUA	370	A correlation was observed between "Environmentally Friendly Product Awareness" and several demographic variables, including class level, family occupation type, mother and father's education level, and family income level. Additionally, the relationship between "Environmental Awareness" and gender was identified.
The Effect of Green Products and Green Promotion on Customers' Loyalty to the Brand of Naghshe Jahan Sugar Company	2013	Somayyeh HOSSEINZADEH Mansour AZIZPOUR	235	The results indicate that green products and green promotions have an impact on customer loyalty. However, the findings demonstrate that green products and green promotions only explain 16% of customer loyalty.
Perceived Greenwashing: The Effects of Green Marketing on Environmental and Product Perceptions	2020	Szerena SZABO Jane WEBSTER	166	The findings of the study indicate that perceived greenwashing is influenced not only by consumers' environmental and product-related perceptions but also by their emotional experience during interactions with the website. Additionally, the results show that website interactivity is linked to perceived greenwashing, environmental and product perceptions, as well as the extent of consumer engagement with the website.
Green Innovation, Managerial Concern and Firm Performance: An Empirical Study	2018	Minfeng TANG Grace WALSH Daniel LERNER Markus A. FITZA Qiaohua LI	374	The findings suggest that, in the absence of managerial concern for environmental issues, both green process innovation and green product innovation significantly and positively predict firm performance. However, when managerial concern is accounted for, it is found to amplify the positive impact of green process innovation on firm performance. In contrast, managerial concern does not enhance the positive relationship between green product innovation and firm performance. Moreover, with the inclusion of managerial concern, neither managerial concern nor green product innovation continues to account for a significant unique variance in firm performance.

This study endeavors to examine the impact of green advertisements and sustainable consumption concepts on consumers, utilizing the Attention-Interest-Desire-Action (AIDA) model as a framework to explore the complexities of consumer decision-making in the context of environmental awareness and responsible consumption.

While several previous studies (as presented in Table 1) have investigated various aspects of green marketing and sustainable consumer behavior, many have not directly focused on the specific influence of green advertisements within the Turkish context, nor have they examined this influence through the lens of the AIDA model.

This study aims to address this gap by exploring how Turkish consumers perceive and respond to green advertisements, and how these responses influence their purchasing decisions. By grounding the research in prior studies and extending them with a focused theoretical framework, this research seeks to contribute to the existing literature by offering both contextual and conceptual enrichment.

Accordingly, the research questions of this study are as follows:

Are green advertisements taken into consideration by consumers living in Turkey?

How do green advertisements affect the purchasing processes of consumers living in Turkey?

2. Conceptual Framework and Hypotheses

Business social responsibility encompasses the strategic management of businesses concerning both macro and microenvironmental factors, market dynamics, legal frameworks, the natural environment, and ethical values (Altunışık et al., 2020, p. 69; Demir & Songür, 1999, p. 151; Yıldırım & Mert, 2020). Green marketing, within the context of social responsibility, involves all marketing activities aimed at providing solutions to environmental issues and safeguarding the environment and ecological balance (Altunışık et al., 2020, p. 559; Dangelico & Vocalelli, 2017, p. 1264). In recent times, businesses have increasingly sought to address environmental problems, promote sustainability, combat climate change, and mitigate pollution through the adoption of green advertising practices (Alniaçık et al., 2010, p. 88; Kärnä et al., 2001, p. 60; Özkaya, 2010, p. 255; Simão & Lisboa, 2017, p. 186). Green advertisements from supportive enterprises often highlight the absence of harmful chemicals in their products, eco-friendly formulas, and the use of materials that do not harm the environment, as evidenced by examples such as various laundry detergent brands (www.hurriyet.com.tr, D.A: 19.06.2023) and beverage or liquid detergent companies (www.youtube.com, D.A.: 19.06.2023).

In Turkey, not only businesses but also the government creates environmentally friendly advertisements and public service spots, providing information about people's adoption of an environmentalist approach. Republic of Turkey Ministry of Environment, Urbanisation and Climate Change is trying to draw people's attention to the environmentalist approach with its "My Environment Commercial Film (Çevre Benim Reklam Filmi)" (Republic of Turkey Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change, 2021).

Additionally, businesses utilize nature-themed works and green color schemes in advertising materials to underscore their commitment to environmental stewardship. To encourage sustainable consumption, many businesses opt for green-themed product designs, as illustrated by Coca Cola's red box, Apple's MacBook promotional screens, and Coca Cola's billboards displayed in green (www.kentstratejileri.com, D.A: 12.06.2023). The widespread use of green advertisements has spurred various studies on consumer responses to such initiatives (Polonsky, 1994; Kärnä et al., 2001; Spangenberg & Lorek, 2002; Grant, 2008; Yücel &

Ekmekçiler, 2008; Alınacı et al., 2010; Papadopoulos et al., 2010; Özkaya, 2010; Boztepe, 2012; Erbaşlar, 2012; Ku et al., 2012; Ulusu & Köksal, 2012; Duru & Şua, 2013; Hosseinzadeh & Azizpour, 2013; Kuşat, 2013; Burgiel & Zralek, 2015; Dangelico & Vocalelli, 2017; Simão & Lisboa, 2017; Tang et al., 2018; Kristiana, 2018; Chung, 2020; Szabo & Webster, 2020).

A study on attitudes toward green advertisements revealed gender disparities, with women exhibiting a higher average positive attitude than men (Ulusu & Köksal, 2012, p. 4666). However, conflicting findings exist, as another study suggested that women are less sensitive than men to green marketing initiatives (Duru & Şua, 2013, p. 135). These varying outcomes align with earlier research indicating that men prioritize green products, while women focus more on product promotions (Boztepe, 2012: 15).

Moreover, research investigating the impact of green products and promotions on consumer loyalty concludes that companies' eco-friendly initiatives significantly influence customer loyalty (Hosseinzadeh & Azizpour, 2013, p. 117).

2.1. Sustainable Consumption

In today's globalized world, issues such as environmental pollution, sustainability, climate change, global warming, and nature degradation are crucial concerns for humanity and focal points for businesses (Alınacı et al., 2010, p. 86; Boztepe, 2012, p. 7; Burgiel & Zralek, 2015, p. 15-16; Dangelico & Vocalelli, 2017, p. 1264; Fuchs & Lorek, 2004, p. 3-5; Princen, 2003, p. 33-34; Sheth et al., 2011, p. 21-22). Sustainability entails the efficient use of resources and the implementation of plans for the continuity of processes (Reyhan, 2014, p. 334-335; Simão & Lisboa, 2017, p. 185; Yavuz, 2010, p. 64-65). It permeates every aspect, from production to consumption, agriculture to industry, and growth to the economy. Sustainability calls for a balanced approach in which materials used in processes are never depleted, forming the crux of the matter (Fuchs & Lorek, 2004, p. 17; Yavuz, 2010, p. 65). Governments globally are collaborating on various initiatives to address issues like global warming and reduce environmental pollution. For example, the G20 summit in Rome in October 2021 discussed potential measures, including the possibility of phasing out emission vehicles (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59109852> Accessed on 23.11.2021). Businesses, in turn, must eliminate marketing myopia, adapting to changing economic conditions and sustainability measures. Marketing myopia, characterized by a lack of awareness of a product's meaning to consumers, can be a hindrance to adapting to changing market dynamics (Altunışık et al., 2020, p. 33).

2.2. AIDA Model

The AIDA model, developed by E. St. Elmo Lewis, outlines the consumer buying process through four stages: Attention, Interest, Desire, and Action (Ghirvu, 2013, p. 91-94; Hassan et al., 2015, p. 263). The AIDA model posits that consumers first become aware of a product, followed by developing an interest, desire, and finally, acting by making a purchase.

2.2.1. Attention

Attention, the first stage in the AIDA model, involves capturing consumer attention (Manafe & Pramita, 2022: 493). Studies from various sectors such as tourism and food delivery services have demonstrated that attention significantly influences interest (Wei et al., 2022, p. 268; Kang, 2022, p. 821; Song et al., 2021, p. 6). While these studies do not directly address green advertising, they highlight a consistent pattern within the AIDA model, namely that attention is a critical driver of consumer interest.

Based on this theoretical foundation, the current study extends this relationship into the context of green advertisements. Accordingly, it is hypothesized that the attention captured by green ads significantly affects the level of interest they generate.

H₁: The attention captured by green ads has a significant impact on the interest they generate.

2.2.2. Interest

Interest is defined as the consumer's eagerness to delve into product details once they are aware of its existence (Song et al., 2021, p. 2). Moreover, it signifies that marketing messages effectively capture the attention of consumers (Manafe & Pramita, 2022, p. 493). The AIDA model, which outlines the stages of consumer engagement, has been applied in the context of green marketing to understand consumer behavior towards eco-friendly products (Mustikaningrum, 2017, p. 69). Although the interest–desire link has not been extensively tested in every green advertising context, the model itself provides a versatile theoretical structure that can be adapted to various marketing domains, including sustainability-focused campaigns. Studies indicate that green advertising can stimulate consumer interest, leading to increased desire and purchase intentions for green products (Obaid & Rashid, 2022, p. 13). Hence, we posit:

H₂: The interest generated by green ads has a significant impact on the desire of these ads.

2.2.3. Desire

Desire is expressed as the passion felt for the brand or product, together with the additional information that consumers receive about the product after they become aware of the brand and product (Wijaya, 2012, p. 84). A study investigating the pro-environmental behavior of traveling people concluded that desire has an impact on action (Kang, 2022, p. 821). Supporting this, previous research also confirms that desire can have a statistically significant effect on action (Lee et al., 2018, p. 696). In the context of green marketing, desire plays a pivotal role in transforming consumer awareness and interest into action. Li (2025) found that green advertising significantly influences consumers' desire, which in turn affects their behavioral intentions. Similarly, Fabian (2023) demonstrated that a strong desire for eco-friendly products leads to increased consumer action in purchasing such products. These findings highlight the mediating role of desire between emotional involvement and environmentally responsible behavior. Hence, we posit:

H₃: The desire for green ads has an impact on the actionability of green ads.

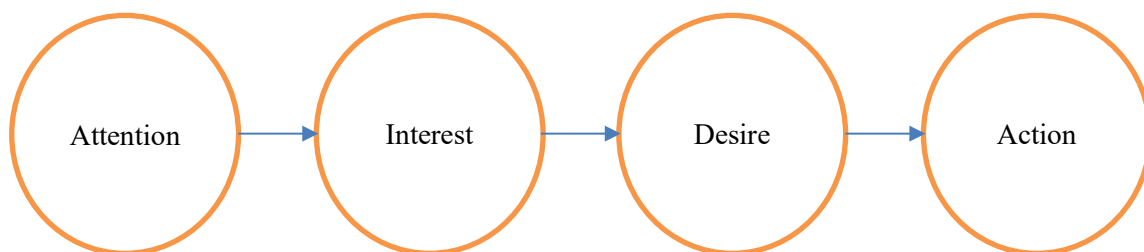

Figure 1. Research model

3. Methodology

3.1. Sample

To gather the necessary data for testing the research hypotheses and examining the relationships between variables, an online questionnaire was utilized. The first section of the questionnaire contained statements designed to measure the study variables, while the second section collected demographic information about

the participants. The survey was created using Google Forms to assess respondents' level of participation. Participants were briefed on the definition of green advertisements and were asked whether they had previously encountered such advertisements. Additionally, they were questioned about their recognition of green businesses and their history of purchasing green products. Respondents indicated their agreement with the survey items on a 1-5 scale (1: I strongly disagree, 5: I totally agree), based on their experiences with green purchasing. As a result, individuals who had not seen green advertisements prior to the survey were excluded from the sample.

Table 2 shows that, when the demographic data of the survey participants were examined, there were 291 survey participants.

Table 2. Demographic characteristics

		f	%
Gender	Male	185	63,6
	Female	106	36,4
Marital	Single	135	46,4
	Married	156	53,6
Age	18-25	94	32,3
	26-33	48	16,5
	34-41	64	22,0
	42-49	36	12,4
	50 and above	49	16,8
Education	High school and below	82	28,2
	Associate degree	31	10,7
	Bachelor's degree	106	36,4
	Graduate	72	24,7
Profession	Laborer	17	5,8
	Public Employees	107	36,8
	Student	90	30,9
	Private sector	62	21,3
	Self-Employed/Tradesman	15	5,2
Income	0-8.000 in Turkish Lira	61	21,0
	8.001-16.000 in Turkish Lira	67	23,0
	16.001-24.000 in Turkish Lira	70	24,1
	24.001-32.000 in Turkish Lira	48	16,5
	32.001 in Turkish Lira and above	45	15,5
Total		291	100,0

It is understood that 185 participants were male, 106 participants were female, 135 participants were single, and 156 participants were married. In terms of age, 32.3% of the participants were aged 18-25 years. In terms of the educational status of the participants, 106 participants had a bachelor's degree. It is possible that public employees are predominant in occupational groups. A balanced distribution was observed for the income status of the participants.

3.2. Measures

The questions regarding the variables used in the online questionnaire were adapted from various studies. Sharifi et al. (2019) and Weng et al. (2021) used the variables attention (4 items), interest (4 items), desire (4 items), and action (4 items). The variables were assessed using a 5-point Likert scale (1 = Strongly Disagree, 5 = Strongly Agree). Table 3 presents the average participation, factor loadings, Cronbach's alpha, and variance explained based on participants' responses, thereby confirming the internal consistency of the data.

Table 3. Scale summary

	Average Participation	Factor Load	Cronbach Alpha	Explained Variance
Attention			,832	10,822
When I see a green advertisement, I pay attention to it.	3,70	,707		
The green advertisements are understandable.	3,56	,708		
The content of the green advertisements would stay in my mind.	3,67	,850		
Green advertisements of businesses make me aware of how to consume sustainably.	3,60	,601		
Interest			,887	8,681
Visual components of the green advertisements are acceptable	3,64	,709		
Green advertisements of businesses make me sensitive about sustainable consumption.	3,85	,554		
The green advertisements have created a positive feeling about the benefits of sustainable consumption for my family and my country	3,93	,568		
The green advertisements have made me sensitive to the benefits of sustainable consumption in society.	3,84	,547		
Desire			,906	12,992
The green advertisements have persuaded me to consider sustainable consumption.	3,96	,701		
The green advertisements have made positive feelings about the future of society.	4,02	,740		
The green advertisements have to lead to positive feelings about the prevalence of sustainable consumption in the future.	4,16	,744		
The green advertisements have made me want to participate in sustainable consumption.	3,90	,660		
Action			,915	15,540
The green advertisements have encouraged me to recommend my friends to buy products from businesses that make these efforts because of their contribution to sustainable consumption.	3,67	,716		

The green advertisements have made me use the products of these businesses because of their contribution to sustainable consumption.	3,73	,802
The green advertisements have made me seek information to purchase the products of this business due to its contribution to sustainable consumption.	3,52	,763
The green advertisements have directed me to purchase the products of this business due to its contribution to sustainable consumption.	3,68	,766

KMO: ,953 Total Variance Explained: %76,608

When the table above is examined, the Cronbach's Alpha values, which are the values for the reliability of the variables, are as follows: $\alpha=0.832$ for attention, $\alpha=0.887$ for interest, $\alpha=0.922$, for desire, and $\alpha=0.915$ for action. The Cronbach's values are higher than the acceptable value of 0.70. The KMO value is 0.953. These values show that the obtained data are suitable for analysis (Altunışık et al., 2020, p. 184; Coşkun et al., 2015, p. 268).

When the Skewness and Kurtosis values of the variables are analyzed, it is understood that the highest skewness value is -.319, the lowest skewness value is -1.031, the highest kurtosis value is .514, and the lowest kurtosis value is -.426. Since these obtained values are within the ± 1.5 range, it can be accepted that the data follow a normal distribution (Tabachnick et al., 2013 as cited in Erbay & Beydoğan, 2017, p. 250).

3.3. Procedure

The literature used while designing the survey form was adapted to the study form and translated into Turkish. In this process, 4 different academicians were consulted about the clarity of the translation of the questions. A pilot test was subsequently conducted with 50 university student participants to ascertain the intelligibility of the questions. The links to the online survey forms created using the Google Form were disseminated to the sample, which was determined using the convenience sampling method. In the online questionnaire, explanations were provided to help the participants perceive the concepts in the statements. In addition, it is stated how many sections the survey consists of, for what purpose the study was conducted, and that the findings will be used only for academic study. Finally, the participants were thanked.

4. Data Analyses and Results

Structural Equation Modeling (SEM) was employed using IBM AMOS 22.0 due to the model's inclusion of multi-item measures, multiple constructs, and their interrelationships. Initially, the measurement model was evaluated prior to the testing of the structural model (Anderson & Gerbing, 1988).

4.1. Measurement Model

The measurement model demonstrated a good fit ($\chi^2 = 145.380$, $df = 68$; CFI = .975; TLI = .976; IFI = .975; GFI = .933; AGFI = .897; SRMR = .036; RMSEA = .063). The reliability of the measures used in the analysis was confirmed, with construct reliability (CR) estimates ranging from 0.857 to 0.916. Although the Chi-square value (145.380) is statistically significant, it is important to note that the Chi-square statistic is sensitive to sample size and tends to be significant in SEM analyses (Doll et al., 1994, p. 456; Mishra & Datta, 2011, p. 40). Here, other fit indices provide a more reliable picture of model adequacy.

4.2. Construct Reliability

The Construct Reliability (CR) values for all constructs, including the desire for sustainable products, attention to green advertisements, interest in sustainability, and actions toward sustainable consumption, all exceeded the recommended threshold of 0.70 (Hair et al., 2017). Desire = 0.906, Attention = 0.857, Interest = 0.896 and Action = 0.916. These high CR values indicate strong internal consistency, meaning the questions within each construct effectively measure the same underlying concept.

4.3. Discriminant Validity

Discriminant validity was established by ensuring that the constructs are distinct from one another. This was verified by comparing the Average Variance Extracted (AVE) of each construct with the squared correlations between the constructs, represented by the MaxR(H) values. In all instances, the AVE for each construct was found to be greater than the squared correlations between the constructs. For example, the AVE for desire (0.708) was higher than the squared correlation between desire and attention (0.842)². This pattern held true for all constructs, indicating good discriminant validity.

4.4. Summary

The measurement model results demonstrate an acceptable model fit, strong construct reliability, and good discriminant validity. These findings provide confidence in the measurement model, suggesting that the constructs are measured reliably and validly, and they are distinct from each other. This paves the way for the next stage of structural equation modeling (SEM) analysis, which involves path analysis to test the hypothesized relationships between the constructs in the model regarding green advertising and sustainable consumption. Table 4 below shows related statistics.

Table 4. Related statistics

	CR	AVE	MSV	MaxR(H)	Desire	Attention	Interest	Action
Desire	0.906	0.708	0.740	0.914	0.842			
Attention	0.857	0.668	0.537	0.881	0.611	0.818		
Interest	0.896	0.742	0.740	0.897	0.860	0.733	0.861	
Action	0.916	0.731	0.596	0.919	0.769	0.569	0.772	0.855

4.5. Structural Model

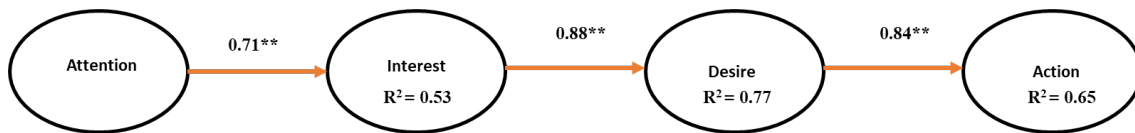
The results demonstrated a good fit for the structural model ($\chi^2 = 137.649$, $df = 61$; CFI = .974; TLI = .974; IFI = .974; GFI = .935; AGFI = .902; SRMR = .045; RMSEA = .066), with all indices surpassing the recommended threshold values (Hu & Bentler, 1999). The analysis provided support for hypotheses H1 through H3.

The analysis revealed significant relationships between the AIDA constructs in the green advertising model. Attention to green advertising exerted a positive and statistically significant influence on interest in sustainability ($\beta = .710$, $p < .001$), supporting H1. Interest in sustainability, in turn, had a strong and statistically significant positive effect on desire for sustainable products ($\beta = .880$, $p < .001$), supporting H2. Finally, the desire for sustainable products positively influenced acting towards sustainable consumption ($\beta = .843$, $p < .001$), supporting H3. These findings suggest that green advertising campaigns that capture consumer attention can indirectly promote sustainable consumption behavior by fostering interest in sustainability and a desire for sustainable products. A summary of the findings is provided in Table 5 below.

Table 5. Hypotheses results

Hypotheses	Estimate (β)	C.R.	p-value	Result
H1: Attention $\rightarrow$ Interest	0.71	9.803	<.001***	Supported
H2: Interest $\rightarrow$ Desire	0.88	15.97	<.001***	Supported
H3: Desire $\rightarrow$ Action	0.843	14.08	<.001***	Supported

Figure 2 illustrates the final structural model, including the path coefficients.

Figure 2. Structural model

5. Discussion and Implications

This study examined the influence of green advertising on sustainable consumption behavior within the framework of the AIDA model (Attention, Interest, Desire, Action). The findings provide strong support for the overall applicability of the AIDA model in this context. Consumers exposed to green advertising are more likely to progress through the stages of the model, demonstrating increased attention, interest, and desire for sustainable products, ultimately leading to a higher likelihood of acting towards sustainable consumption. These results align with the growing trend of consumer environmental consciousness and businesses' increasing focus on sustainability.

The findings of this study are consistent with the broader literature supporting the applicability of the AIDA model in consumer behavior, particularly within green marketing contexts. Attention, identified as the initial step in the AIDA process, has been widely recognized as a critical precursor to interest (Manafe & Pramita, 2022; Wei et al., 2022; Kang, 2022; Song et al., 2021). While most prior research has examined attention in diverse sectors such as tourism and food delivery, the extension of these findings to green advertising provides important evidence for the model's versatility (Mustikaningrum, 2017). Similarly, the generation of interest in green ads aligns with studies emphasizing the importance of educational and engaging content to deepen consumer engagement with sustainability issues (Obaid & Rashid, 2022).

The pivotal role of desire as a mediator between interest and action is well-supported, not only by traditional consumer behavior theories (Wijaya, 2012) but also through empirical studies focused on pro-environmental behavior (Kang, 2022; Lee et al., 2018). Recent research underscores that desire, when effectively stimulated by green advertising, significantly influences consumers' intentions to act in environmentally responsible ways (Li, 2025; Fabian, 2023). This underscores the transformative potential of green ads to convert passive awareness into active behavior change.

However, some nuances in the literature suggest that contextual factors, such as cultural differences and advertising media, may moderate the strength of these AIDA relationships (Lee et al., 2018; Fabian, 2023). This highlights the need for further research to explore these moderators and to test the AIDA model's effectiveness across various green advertising formats, such as social media or virtual reality.

The AIDA model has long served as a framework for understanding the stages involved in the consumer decision-making process. This study's findings suggest that green advertising can be particularly effective in influencing each stage of the AIDA model.

- **Attention:** Green advertisements that utilize engaging visuals, highlight environmental issues, or present innovative sustainable solutions are more likely to capture consumer attention compared to traditional advertisements.
- **Interest:** By providing educational content that goes beyond simply raising awareness, green advertising can foster deeper consumer interest in the environmental benefits and practical advantages of sustainable products.
- **Desire:** Effectively communicating the positive impact of sustainable consumption choices on the environment and individuals can contribute to a stronger desire for these products.
- **Action:** Green advertising that resonates with consumers' environmental concerns can ultimately motivate them to act, such as purchasing sustainable products or advocating for environmentally friendly practices.

It is thought that it may be useful to make efforts to ensure that consumers notice the products with ecological labels in stores. In addition, the benefits of green products can be emphasized in green advertisements to direct consumers to purchase green products.

Businesses can encourage green consumption by developing effective green advertising strategies and finding a place in this market. In this way, they can gain an advantage in the competition to be noticed by consumers who care about environmental benefits.

As a result, businesses are recommended to make use of advertisements that can stimulate consumers' attention, interest and desire for green products in order to encourage green consumption, improve their environmental reputation and increase their financial performance.

5.1. Real-World Examples

Several real-world examples highlight the effectiveness of green advertising in shaping consumer behavior, as illustrated by the AIDA model. Companies like Patagonia, renowned for their commitment to environmental activism, utilize marketing campaigns that capture attention through powerful visuals and messaging about environmental issues. This fosters interest in their sustainable products and ultimately drives purchase decisions. Similarly, Tesla's focus on electric vehicles addresses concerns about climate change and resource depletion, attracting attention, generating interest, and ultimately influencing consumers who prioritize environmental sustainability.

5.2. Limitations and Future Research Directions

While the study provides strong support for the AIDA model's applicability in the context of green advertising, there are limitations to consider for future research. This study focused on confirming the overall effectiveness of the AIDA model with green advertising, rather than delving into the specifics of the hypothesized relationships within the model.

Future research could explore these relationships in more detail, investigating the relative strength of the influence of attention on interest, interest on desire, and desire on action. Additionally, future studies could examine the effectiveness of the AIDA model with different advertising formats beyond traditional print or

television ads. Investigating how the AIDA model functions with social media advertising, video ads, or virtual reality experiences could provide valuable insights for businesses crafting green advertising campaigns. Finally, exploring the applicability of the AIDA model with non-green advertising can broaden our understanding of consumer behavior across different product categories.

In conclusion, this study demonstrates the AIDA model's effectiveness as a framework for understanding how green advertising influences consumer behavior towards sustainable consumption. Further research can delve deeper into the specific relationships within the AIDA model and explore its applicability to different advertising formats and product categories. By understanding these dynamics, businesses can create more targeted and effective green advertising campaigns that promote both environmental well-being and business success.

The Stimulus-Organism-Response (SOR) model can be used to investigate the effect of green advertisements on the consumer green purchasing process.

Declaration of Researcher's Conflict of Interest: There are no potential conflicts of interest in this study. The contribution distribution is as follows: The first author contributed 33%, the second author 34%, and the third author 33%.

References

- Anastasiou, D., Louri, H. & Tsionas, M. (2016). Determinants of non-performing loans: Evidence from Euro-area countries. *Finance Research Letters*, 18, 116-119.
- Almıaçık, Ü., Yılmaz, C., & Almıaçık, E. (2010). Reklamlarda çevreci iddialar ve reklam etkililiği: basılı reklamlar üzerinde deneysel bir araştırma. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 10(1), 85-106.
- Altunışık, R., Özdemir, Ş., & Torlak, Ö. (2020). *Pazarlama İlkeleri ve Yönetimi* (4.). Beta, İstanbul.
- Boztepe, A. (2012). Green marketing and its impact on consumer buying behavior. *European Journal of Economic and Political Studies*, 5(1), 5-21.
- Burgiel, A., & Zralek, J. (2015). Is sustainable consumption possible in Poland? An examination of consumers' attitudes toward deconsumption practices. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*, 14(2), 15-25.
- Chen, L., Zheng, H. & Shah, V. (2021). Consuming to Conserve: A Multilevel Investigation of Sustainable Consumption. *Sustainability*, 14(1), 1-19. <https://doi.org/10.3390/su14010223>.
- Chung, K. C. (2020). Green marketing orientation: Achieving sustainable development in Green Hotel Management. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 29(6), 722-738. <https://doi.org/10.1080/19368623.2020.1693471>.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı* (8.). Sakarya Yayıncılık. Sakarya.
- Çevre Kanunu (1983). Mevzuat (Sayı: 2872), Değişik: 26/4/2006. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=1&MevzuatNo=2872&MevzuatTertip=5>. Accessed on 12.05.2024.

- Dangelico, R. M., & Vocalelli, D. (2017). "Green Marketing": An analysis of definitions, strategy steps, and tools through a systematic review of the literature. *Journal of Cleaner Production*, 165, 1263-1279. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.07.184>.
- Demir, H. and Songür, N. (1999). Sosyal sorumluluk ve iş ahlakı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 150-168.
- Dışişleri Bakanlığı. (2023). Çevre, iklim değişikliği ve suya dair sürdürülebilir kalkınma hedefleri. available at: <https://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa> Accessed 17.09.2023.
- Doll, W. J., Xia, W. and Torkzadeh, G. (1994). A confirmatory factor analysis of the end-user computing satisfaction instrument. *MIS Quarterly*, 453-461.
- Duru, M. N. and Şua, E. (2013). Yeşil pazarlama ve tüketicilerin çevre dostu ürünleri kullanma eğilimleri. *Ormancilık Dergisi*, 9(5), 126-132.
- Erbaşlar, G. (2012), Yeşil pazarlama. *Mesleki Bilimler Dergisi*, 1(2), 94-101.
- Erbay, S., & Beydoğan, H. O. (2017). Eğitimcilerin eğitim araştırmalarına yönelik tutumları. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 246-260. <https://doi.org/10.29299/kefad.2017.18.3.014>.
- Ergin, T. Ç., Sert, N. Y. and Salmanova, L. (2018). Reklamlarda cinsel çekicilik kullanımının tüketiciler üzerindeki etkisi: biscoleta reklamlarının youtube kanalı üzerinden netnografik bir incelemesi. *International Journal of Social Science*, 1(2), 212-222.
- European Environment Agency. (2023) Consumption. available at: <https://www.eea.europa.eu/publications/zero-pollution/production-consumption/consumption> Accessed 17.09.2023.
- Fabian, S. R. B. (2023). Green marketing on consumers' environmental attitude, purchase intention, and action. *International Journal of Research in Education Humanities and Commerce*, 04(04), 23-33.
- Fuchs, D. and Lorek, S. (2004). Sustainable consumption: political debate and actual impact. *Sustainable Europe Research Institute (SERI) Background*, 4(3), 1-28.
- Ghirvu, A. I. (2013). The aida model for advergaming. *The USV Annals of Economics and Public Administration*, 13(1)(17), 90-98.
- Grant, J. (2008). Green marketing. *Strategic Direction*, 24(6), 25-27. <https://doi.org/10.1108/02580540810868041>.
- Hair J. F., Hult, G. T. M., C. Ringle & M. Sarstedt, (2017). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (Pls-Sem)*. Los Angeles: Sage Publications, Incorporated.
- Han, J. H., Davies, G., & Grimes, A. (2020). Recency effects in the buffering of negative news by corporate social responsibility advertising. *Corporate Communications: An International Journal*, 26(2), 382-402. <https://doi.org/10.1108/CCIJ-03-2020-0053>.
- Hassan, S., Nadzim, S. Z. A. and Shiratuddin, N. (2015). Strategic use of social media for small business based on the aida model. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 172, 262-269.
- Herbes C, Beuthner C, Ramme I. (2020). How green is your packaging - A comparative international study of cues consumers use to recognize environmentally friendly packaging. *Int J Consum Stud.*, 44, 258-271. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12560>.

- Hosseinzadeh, S. and Azizpour, M. (2013). The effect of green products and green promotion on customers loyalty to the brand of naghsh e jahan sugar company. *International Journal of Management and Social Sciences Research*, 2(6), 114-118.
- Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1998). Fit indices in covariance structure modeling: sensitivity to underparameterized model misspecification. *Psychological Methods*, 3(4), 424-453.
- Hürriyet. (2020). Dikkat! Belki de her gün kullanıyorsunuz ama satın almadan önce.... available at: www.hurriyet.com.tr/lezizz/galeri-dikkat-belki-de-her-gun-kullanyorsunuz-ama-satin-almadan-once-41506002/8. Accessed 19.06.2023.
- Jackson, T. (2006). *Readings in sustainable consumption. The Earthscan Reader in Sustainable Consumption*. Earthscan, Michigan.
- Jordansmietana. (2023). Save your money. Save our environment. available at: www.jordansmietana.weebly.com/starbucks-project.html. Accessed 11.06.2023.
- Kang, S. E. (2022). Travelers' pro-environmental behaviors in the Hyperloop context: Integrating norm activation and AIDA models. *International Journal of Tourism Research*, 24(6), 813-826.
- Karalar, R. and Kiraci, H. (2015). Çevresel sorunlara karşı bir çözüm önerisi olarak sürdürülebilir tüketim düşüncesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 63-76.
- Kärnä, J., Juslin, H., Ahonen, V. and Hansen, E. (2001). Green advertising: greenwash or a true reflection of marketing strategies? *Greener Management International*, 33, 59-70.
- Kentstrategileri. (2023). Environment friendly examples. available at: www.kentstrategileri.com/tag/yesil-reklam/. Accessed 12.06.2023.
- Koranteng, F. N., Ham, J., Wiafe, I., & Matzat, U. (2022). The role of usability, aesthetics, usefulness and primary task support in predicting the perceived credibility of academic social networking sites. *Behaviour & Information Technology*, 41(16), 3617-3632. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2021.2009570>.
- Kristiana, I. G. A. A. D. (2018). Pengaruh green product, green price, green place, dan green promotion terhadap perilaku pascapembelian konsumen air minum dalam kemasan di kabupaten bandung. *Jurnal Indonesia Membangun*, 17(2), 1-13.
- Ku, H. H., Kuo, C. C., Wu, C. L., & Wu, C. Y. (2012). Communicating green marketing appeals effectively: the role of consumers' motivational orientation to promotion versus prevention. *Journal of Advertising*, 41(4), 41-50. <https://doi.org/10.1080/00913367.2012.10672456>.
- Kuşat, N. (2013). Yeşil sürdürülebilirlik için yeşil ekonomi: avantaj ve dezavantajları-Türkiye incelemesi. *Journal of Yaşar University*, 29(8), 4896-4916.
- Kwan, L. Y., & Hung, Y. S. (2023). Why self-proclaimed environmentalists commit non sustainable behaviors? Using normative motivation to understand personal attitudes and choices. *Current Psychology*, 1-14.

- Lavidge, R. J., & Steiner, G. A. (1961). A model for predictive measurements of advertising effectiveness. *Journal of Marketing*, 25(6), 59-62. <https://doi.org/10.1177/002224296102500611>.
- Lee, S., Song, H., Lee, C. K., & Petrick, J. F. (2018). An integrated model of pop culture fans' travel decision-making processes. *Journal of Travel Research*, 57(5), 687-701. <https://doi.org/10.1177/0047287517708619>.
- Li, D. Impact of green advertisement and environmental knowledge on intention of consumers to buy green products. *BMC Psychol*, 13, 220 (2025). <https://doi.org/10.1186/s40359-025-02538-x>
- Lu, Y., Zhou, T. and Wang, B. (2009). Exploring Chinese users' acceptance of instant messaging using the theory of planned behavior, the technology acceptance model, and the flow theory. *Computers in Human Behavior*, 25(1), 29-39.
- Manafe, L. A., & Pramita, K. (2022). Personal selling implementation and AIDA model; attention, interest, desire, action. *IJEED (International Journal of Entrepreneurship and Business Development)*, 5(3), 487-494.
- Mishra, P. and Datta, B. (2011). Perpetual asset management of customer-based brand equity-the pam evaluator. *Current Research Journal of Social Sciences*, 3(1), 34-43.
- Moussa, S. and Touzani, M. (2008). The perceived credibility of quality labels: A scale validation with refinement. *International Journal of Consumer Studies*, 32(5), 526-533.
- Mustikaningrum, D. (2017). The application of AIDA model (Attention, Interest, Desire, Action) on consumption behavior of eco-friendly product in Demak and Ungaran of Central Java. [Conference paper]. ResearchGate. <https://www.researchgate.net/publication/321502783>
- Nasution, A. W., & Seri, E. (2020). Pengaruh perceived usefulness, perceived ease of use dan perceived credibility terhadap keputusan menggunakan m-banking dimasa covid-19. *Jurnal Budgeting*, 1(2), 53-62.
- Obaid, M., & Rashid, S. (2022). *The impact of green advertising on consumer purchasing behavior. Electronic Green Journal*, 1(50). <https://escholarship.org/uc/item/70k529rn>
- Özkaya, B. (2010). İşletmelerin sosyal sorumluluk anlayışının uzantısı olarak yeşil pazarlama bağlamında yeşil reklamlar. *Öneri Dergisi*, 9(34), 247-258.
- Palda, K. S. (1965), The measurement of cumulative advertising effects. *The Journal of Business*, 38(2), 162-179.
- Papadopoulos, I., Karagouni, G., Trigkas, M., & Platogianni, E. (2010). Green marketing: The case of Greece in certified and sustainably managed timber products. *EuroMed Journal of Business*, 5(2), 166-190. <https://doi.org/10.1108/14502191011065491>.
- Pashootanizadeh, M., & Khalilian, S. (2018). Application of the AIDA model: Measuring the effectiveness of television programs in encouraging teenagers to use public libraries. *Information and Learning Science*, 119(11), 635-651. <https://doi.org/10.1108/ILS-04-2018-0028>.
- Patagonia. (2023), For the planet. available at: www.patagonia.com. Accessed 11.06.2023.
- Polonsky, M. J. (1994). An introduction to green marketing. *Electronic Green Journal*, 1(2), <https://doi.org/10.5070/G31210177>.

- Poyraz, E. and Çetintürk, N. (2017). Defining search engine advertising metrics according to aida advertising model. *The First International Conference on New Trends in Communication*, 219-229.
- Princen, T. (2003). Principles for sustainability: from cooperation and efficiency to sufficiency. *Global Environmental Politics*, 3(1), 33-50. <https://doi.org/10.1162/152638003763336374>.
- Princen, T., Maniates, M. and Conca, K. (2001). Confronting consumption. *Global environmental politics* (C. 1, 1-10). MIT Press.
- Republic of Turkey Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change (2021). Çevre Benim Reklam Filmi. <https://www.csb.gov.tr/cevre-benim-reklam-filmi-video-galeri>, Accessed on 12.05.2024.
- Reyhan, A. S. (2014), Sürdürülebilir üretim-tüketim politikaları çerçevesinde “yeşil ekonomi” üzerine bir değerlendirme. *Memleket Siyaset Yönetim (MSY)*, 9(22), 327-347.
- Seyfang, G. (2009), The new economics of sustainable consumption. *Minería Transnacional, Narrativas del Desarrollo Y Resistencias Sociales*. Biblos, Buenos Aires.
- Sharifi, M., Pool, J. K., Jalilvand, M. R., Tabaeian, R. A. and Jooybari, M. G. (2019). Forecasting of advertising effectiveness for renewable energy technologies: A neural network analysis. *Technological Forecasting and Social Change*, 143, 154-161.
- Sheth, J. N., Sethia, N. K. and Srinivas, S. (2011). Mindful consumption: a customer-centric approach to sustainability. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 39(1), 21-39.
- Simão, L., & Lisboa, A. (2017). Green marketing and green brand – the toyota case | elsevier enhanced reader. *Procedia Manufacturing*, 12, 183-194. <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2017.08.023>.
- Song, H., Ruan, W. J., & Jeon, Y. J. J. (2021). An integrated approach to the purchase decision making process of food-delivery apps: Focusing on the TAM and AIDA models. *International Journal of Hospitality Management*, 95, 1-8.
- Spangenberg, J. H., & Lorek, S. (2002). Environmentally sustainable household consumption: from aggregate environmental pressures to priority fields of action. *Ecological Economics*, 43(2-3), 127-140. [https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(02\)00212-4](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(02)00212-4)
- Sustainable Consumption Roundtable. (2006), I will if you will: Towards sustainable consumption (1-74). SDC Reports & Papers.
- Szabo, S., & Webster, J. (2020). Perceived greenwashing: the effects of green marketing on environmental and product perceptions. *Journal of Business Ethics*. 171, 719-739. <https://doi.org/10.1007/s10551-020-04461-0>.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. and Ullman, J. B. (2013). *Using multivariate statistics* (C. 6). Pearson Boston, Boston.
- Tang, M., Walsh, G., Lerner, D., Fitza, M. A., & Li, Q. (2018). Green innovation, managerial concern and firm performance: an empirical study. *Business Strategy and the Environment*, 27(1), 39-51. <https://doi.org/10.1002/bse.1981>.
- Ulus, Y. and Köksal, D. (2012). Yeşil reklama yönelik tutum: üniversite öğrencileri üzerine bir uygulama., *Journal of Yaşar University*, 27(7), 4642-4669.

- Wang, C., Ghadimi, P., Lim, M. K., & Tseng, M.L. (2019). A literature review of sustainable consumption and production: A comparative analysis in developed and developing economies. *Journal of Cleaner Production*, 206, 741-754. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.09.172>.
- Wei, M., Liu, M., Xu, J., Li, S., & Cao, J. (2022). Understanding the influence of sensory advertising of tourism destinations on visit intention with a modified AIDA model. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 27(3), 259-273. <https://doi.org/10.1080/10941665.2022.2061367>.
- Weng, L., Huang, Z., & Bao, J. (2021). A model of tourism advertising effects. *Tourism Management*, 85, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104278>.
- Wijaya, B. S. (2012). The development of hierarchy of effects model in advertising. *International Research Journal of Business Studies*, 5(1), 73-85.
- Yarının Suyu. (2023). available at: www.yarininsuyu.com Accessed 19.06.2023.
- Yavuz, V. A. (2010). Sürdürülebilirlik kavramı ve işletmeler açısından sürdürülebilirlik üretim stratejileri., *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 63-86.
- Yıldırım, E., & Mert, K. (2020). Etik pazarlama yolunda neyi, nasıl yapma(ma)lı. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Youtube. (2021). Doğallıkla Tanışma Sırası Şimdi Çamaşırlarınızda!, available at: www.youtube.com/watch?v=govGD7L4w3E&ab_channel=Bingo Accessed 19.06.2023.
- Youtube. (2022). %100 Cif Gücü %100 Geri Dönüştürülebilir Şişede!., available at: www.youtube.com/watch?v=P28hs6a8Oro&ab_channel=CifT%C3%BCrkiye Accessed 19.06.2023.
- Yücel, M. and Ekmekçiler, Ü. S. (2008). Çevre dostu ürün kavramına bütünsel yaklaşım; temiz üretim sistemi, eko-etiket, yeşil pazarlama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26), 320-333.

Sustainable Development Goals and Türkiye in the Centennial of the Republic

Cumhuriyetin 100. Yılında Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve Türkiye

Ali Fuat YILMAZ*
Billur ENGİN BALIN**
Özcan GARAN***

Abstract

The concept of sustainable development was first defined in 1987 by the World Commission on Environment and Development, a sub-organization of the United Nations, in the report entitled Our Common Future, also known as the Brundtland Report. Accordingly, sustainable development is the development that will be realized without compromising the ability of future generations to meet their own needs and expectations. In the 100th anniversary of the Turkish Economic Congress, there is no better tool than the United Nations Sustainable Development Goals to measure the economic performance of our country on the road to contemporary civilization. In this study, on the one hand, the economic picture of the country is taken by comparing the position of the Turkish economy after a century with other states. On the other hand, a road map is presented on which topics progress can be made by making suggestions to policymakers as the Republic passes into its second century.

Keywords: Sustainable Development, Turkish Economy, Sustainable Development Goals

Öz

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez 1987 yılında Birleşmiş Milletler'in bir alt kuruluşu olan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından Brundtland Raporu olarak da bilinen Ortak Geleceğimiz başlıklı raporda tanımlanmıştır. Buna göre sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaç ve beklentilerini karşılayabilme yeteneğinden ödün vermeden gerçekleştirilecek kalkınmadır. Türkiye İktisat Kongresi'nin 100. yılında ülkemizin çağdaş uygarlık yolundaki ekonomik performansını ölçmek için Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarından daha iyi bir araç olamaz. Bu çalışmada bir yandan Türkiye ekonomisinin bir asır sonra geldiği konum diğer devletlerle karşılaştırılarak ülkenin ekonomik fotoğrafı çekilmekte, diğer yandan Cumhuriyet ikinci yüzyılına geçerken politika yapıcılara önerilerde bulunularak hangi konularda ilerleme kaydedilebileceği konusunda bir yol haritası sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Türkiye Ekonomisi, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

* Research Assistant, PhD. Candidate, Istanbul University, Faculty of Economics, Department of Economics, ali.yilmaz@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7731-9958

** Associate Prof. Dr., Istanbul University, Faculty of Economics, Department of Economics, b.engin@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7850-9075

*** Asistant Prof. Dr. Istanbul University, Faculty of Economics, Department of Economics, ozcan.garan@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8126-6473

Atıf/Citation: Yılmaz, A.F., Engin Balın, B. & Garan, Ö. (2025). Sustainable Development Goals and Türkiye in the Centennial of the Republic. *Recep Tayyip Erdoğan University Journal of Social Sciences*, 12(1), 152-176.

Geliş Tarihi	30.01.2025
Kabul Tarihi	06.02.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	intihal.net
Etik Bildirim	lisansustu@erdogan.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

1. Introduction

The concept of sustainability is not as new as one might think. As early as the ancient Egyptian, Mesopotamian, Greek, and Roman civilizations were aware of environmental problems such as deforestation, salinization, and loss of soil fertility, which today are referred to as sustainability problems. In the 5th century BC, Plato, followed by Strabo and Columella in the 1st century BC, and later by Pliny the Elder in the 1st century AD, engaged in discussions regarding various forms of environmental deterioration caused by human actions like agriculture, deforestation, and mining. The term 'sustainability' might not have been explicitly employed, but they recognized the concept of environmental degradation and advocated for preserving the Earth's everlasting youth (Dhanani, 2022).

During the 18th century, as the Industrial Revolution dramatically reshaped global societies, humanity's forward march became intertwined with economic expansion and material progress. However, this progress brought along the unequal distribution of wealth, exploitation of raw materials on a global scale, and drastically increasing greenhouse gas emissions. Until the mid-20th century, the problem of climate change was a topic of interest to meteorologists and was discussed in this context in the international arena, but neither its existence nor its consequences were fully agreed upon. Nevertheless, the studies carried out in this period are important in that they were pioneering and, despite their primitive measurement techniques, they reached results quite close to those of today.¹ In 1952, in the great smog of London, it is estimated that more than 4000 people died immediately, and a further 8000 died over the following year, mainly caused by respiratory tract infections (Dhanani, 2022). Concern over this tragedy led to the passing of the Clean Air Act of 1956.

The concept of sustainability as we use it today became part of the global agenda for the first time at the United Nations Environment Conference held in Stockholm on 5-16 June 1972 ("Stockholm 1972", 2023). With the UN Environment Programme established in the same year, a consensus was reached to ensure that member states follow the developments on the subject and follow up the decisions taken at the conference ("Stockholm 1972", 2023). It will take another 15 years for the concept to gain an economic dimension and be discussed in the context of sustainable development. The Brundtland Report, which set out with the motto *Our Common Future*, opened the concept of sustainable development to the discussion under the roof of the United Nations in 1987 and enabled it to be defined and entered the literature ("Brundtland Report", 2023). By 1992, the UN Conference on Environment and Development organized in Rio de Janeiro would lead to significant progress on many issues ("Rio 1992", 2023). Apart from the adoption of Agenda 21, firsts such as the UN Framework Convention on Climate Change and the opening of the UN Convention on Biological Diversity for signature make the conference an important milestone in world history. Five years later, in 1997, with the Third Conference of the Parties, the United Nations Framework Convention on Climate Change was adopted; another equally important development was the preparation of the Kyoto Protocol ("NY 1997", 2023). The Kyoto Protocol is the first international protocol with binding provisions on climate change.²

¹ For a brief historical background of the climate change problem, please see Engin (2010).

² This section is summarised in Figure 1.

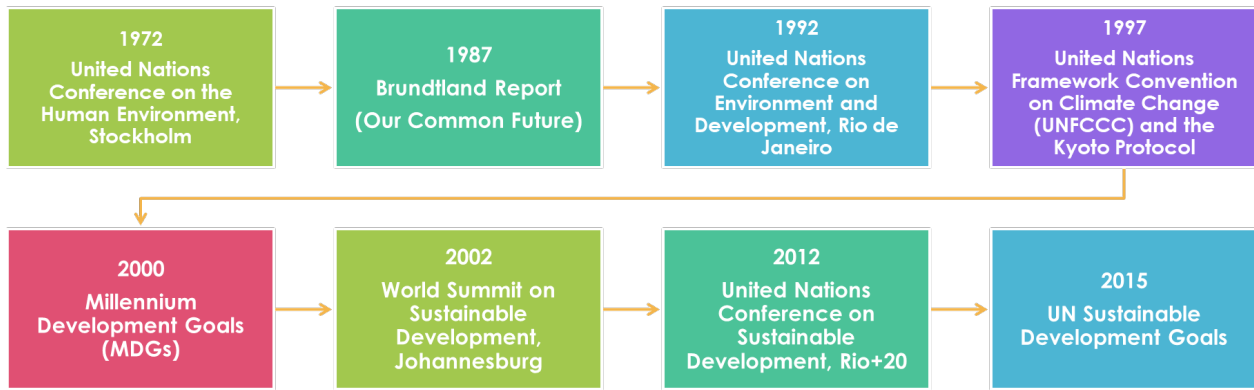
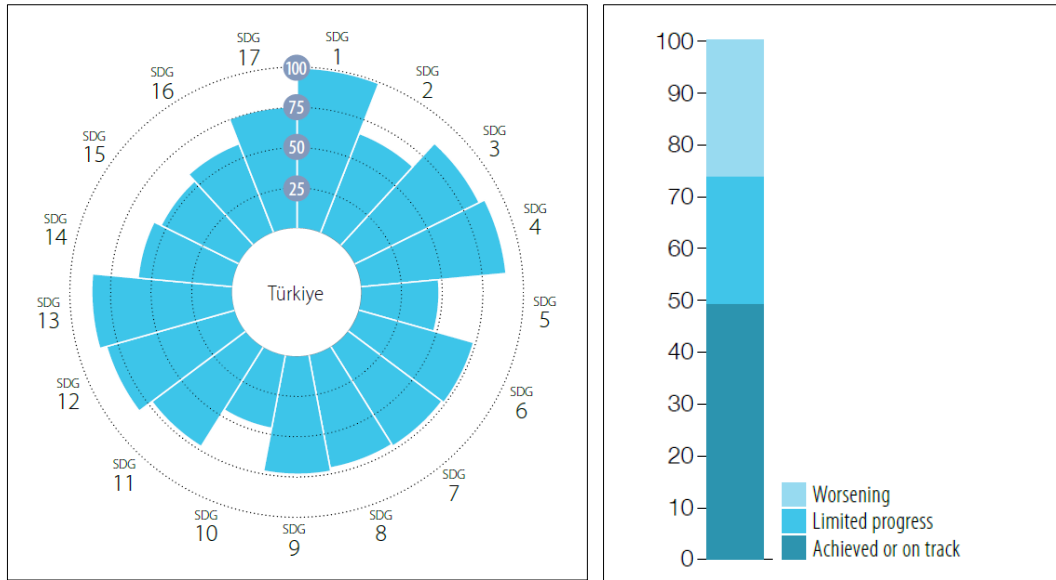

Figure 1. Milestones of Sustainable Development

Source: Compiled during the research process.

Developments related to sustainability continued in the first year of the 21st century, and the Millennium Development Goals (MDGs), consisting of 8 articles, were adopted at the Millennium Summit held in New York in 2000 ("NY 2000", 2023)³. Two years later, at the World Summit on Sustainable Development held in Johannesburg in 2002, negotiations on sustainable development goals continued among the participating countries ("Johannesburg 2002", 2023). After three consecutive summits in New York in 2005, 2008, and 2020, a 10-year framework plan was adopted by the participating countries at the summit in Rio in 2012 ("Rio 2012", 2023). After the summit held in New York one year later, 17 sustainable development goals were unanimously adopted by the member states at the final summit held in 2015 ("NY 2015", 2023). In this context, 2030 was declared as the deadline for achieving all goals. This agreement is an urgent call for action to bring developed and developing countries together for a global partnership and is based on the balanced integration of economic, social, and environmental dimensions of sustainable development. In this context, 169 targets and 232 individual indicators have been defined under 17 sustainable development goals, and the performance of countries is regularly monitored.

³ Millennium Development Goals (MDGs): (1) Eradicate extreme poverty and hunger; (2) Achieve universal primary education; (3) Promote gender equality and empower women; (4) Reduce child mortality; (5) Improve maternal health; (6) Combat HIV/AIDS, malaria and other diseases; (7) Ensure environmental sustainability; and (8) Develop a global partnership for development ("NY 2000", 2023).

Türkiye first introduced the concept of sustainable development in the 6th Development Plan in 1990, when socioeconomic policies with environmental policies were accepted as the fundamental principle (Özekan, 2020). Following the 1992 Rio Conference and during the past quarter century, Türkiye consistently emphasized its commitment to work for a sustainable world. According to the 2023 Sustainable Development Report, Türkiye ranks 72nd among 166 countries, with an index score of 70.8. Overall, Türkiye's highest achievement was in SDG 1, while the lowest score was recorded in SDG 10 (Sachs et al., 2023). (See Figure 2 above).

2. Research Method

The research question of this study is, “By which indicators can Türkiye's performance in achieving the sustainable development goals in its 100th year be evaluated, and which policy recommendations should be developed?” This study takes a descriptive perspective and analyzes Türkiye's process of achieving sustainable development goals in light of various indicators. Descriptive analysis is a research method that aims to reveal the current situation regarding the research topic in detail. This method covers the process of systematic examination, classification, and interpretation of data (Babbie, 2020). The main purpose of descriptive analysis is to describe events or phenomena as they are without establishing any causal relationship and to interpret them in the relevant context (Yin, 2018).

This method has a wide range of applications in social sciences and is widely used in areas such as comparative studies, policy analysis, research evaluating social trends, and observational data analysis (Creswell, 2014). In disciplines such as economics, political science, sociology, and development studies, it allows economic and social structures to be analyzed within the framework of certain indicators.

Descriptive analysis generally adopts an approach where quantitative and qualitative data sets can be used together. For example, research such as analyzing a country's economic growth trends, assessing progress towards sustainable development goals, or examining the change in social inequalities over time can be considered within the scope of descriptive analysis (Bryman, 2015). In this method, statistical indicators,

tables, graphs, and thematic analyses are used to present the general situation of phenomena, while causal hypotheses are avoided (Neuman, 2019).

However, descriptive analysis should not be confused with analytical methods for determining causal relationships. This is because this approach does not seek to test cause-and-effect relationships between variables or verify hypotheses; it only aims to make sense of observed data by presenting them in a systematic framework (Gerring, 2017). Therefore, inferences can be made that can guide policymaking processes, but these inferences should not be interpreted as direct causal conclusions.

As a result, descriptive analysis makes significant contributions to academic knowledge production by organizing, comparing, and interpreting data. Analyzing Türkiye's economic and social performance within the framework of sustainable development indicators is one of the areas where this method can be applied. In this context, descriptive analysis is an important tool that can guide policymakers by evaluating the effectiveness of existing policies.

The study evaluates Türkiye's economic and social development performance on the basis of international comparisons and develops recommendations for policymakers. The study presents a data-based analysis by focusing on identifying the current situation; however, it does not adopt a research design to establish any causal relationship or statistically test the links between variables. In this context, the findings of the study are evaluated in the light of the relevant literature and recent data sets, and Türkiye's position in the context of sustainable development is presented in comparison with international examples.

This study will analyze Türkiye's performance in achieving the Sustainable Development Goals based on the 2023 Sustainable Development Report data. In each sub-section, the relevant Sustainable Development Goal is first introduced, followed by an analysis of global performance and Türkiye's performance in this goal.

3. Türkiye's Performance in Reaching Sustainable Development Goals

3.1. SDG 1: No poverty

The goal of "Ending Poverty," established to eliminate all forms of poverty everywhere, was ranked first because it is the most important among the seventeen topics. The United Nations, which calls for combating extreme poverty, defined as living on less than \$2.15 a day in all parts of the world, has announced 2030 as the deadline for all SDGs. In particular, developing countries, as well as the least developed countries, have been scrutinized in this context, and it has been agreed that all people, men, women, and children, should be freed from the grip of poverty. In this context, Africa, Southwest Asia, and the West Coast of North America are the places in the world that should pay the most attention to the fight against poverty (Figure 3).

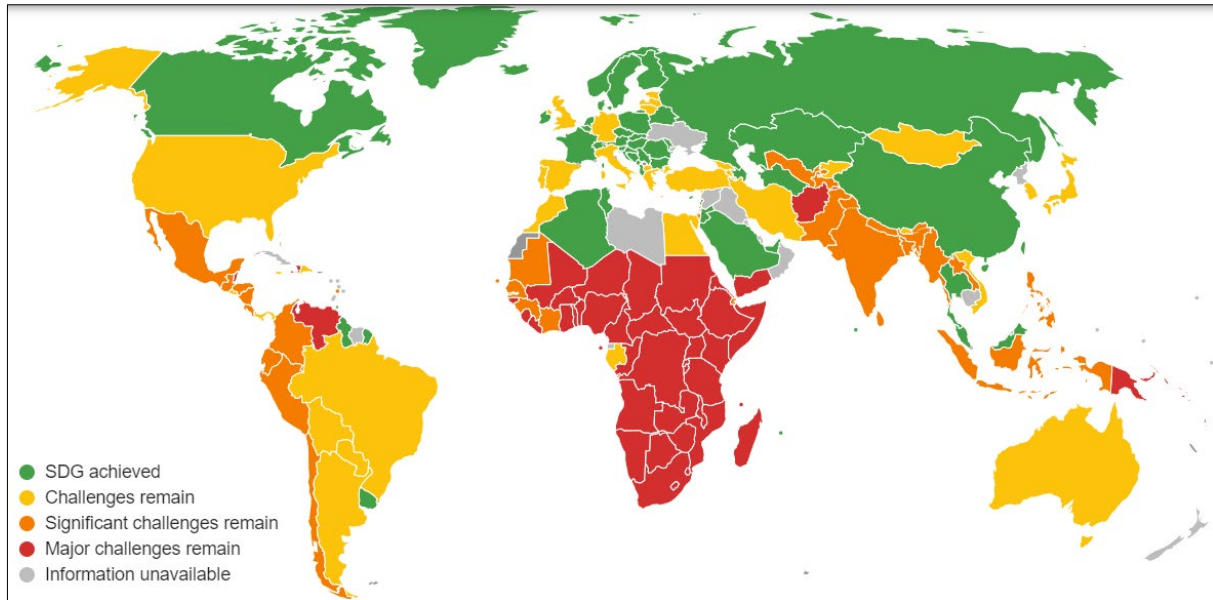

Figure 3. Global Performance in SDG1

Source: Sachs et al. 2023

Türkiye's performance in the fight against poverty shows a tendency to struggle with difficulties (Table 1). The proportion of the population living on less than \$2.15 per day is below 1 percent, and the ratio living on less than \$3.65 per day is below 4 percent. Although the 2023 data suggest that the trend is in a positive direction, it should be emphasized that more measures must be taken soon.

Table 1. Türkiye's Performance in SDG1 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

INDICATOR	VALUE	YEAR	DEGREE	TREND
Poverty headcount ratio at \$2.15/day (%)	0,76	2023	●	↑
Poverty headcount ratio at \$3.65/day (%)	1,39	2023	●	↑
Poverty rate after taxes and transfers (%)	15	2019	●	↑

● SDG achievement	● Challenges remain	● Significant challenges remain	● Major challenges remain
↑ On track	↗ Moderately Increasing	→ Stagnating	↓ Decreasing
			● Data not available

Source: Sachs et al. 2023

3.2. SDG2: Zero Hunger

The Zero Hunger development goal, designed to end world hunger, enable food security and good nutrition, and promote sustainable agriculture, has eight sub-goals. Focusing mainly on the hunger problems of vulnerable groups, such as poor infants, this goal advocates that all forms of malnutrition should be tackled by 2030. Adolescent girls, pregnant and lactating women, and the elderly are important components of the target group. The world is not performing favorably on the issue (Figure 4). Many regions, particularly Africa, Southwest Asia, North America, and Australia, struggle with hunger.

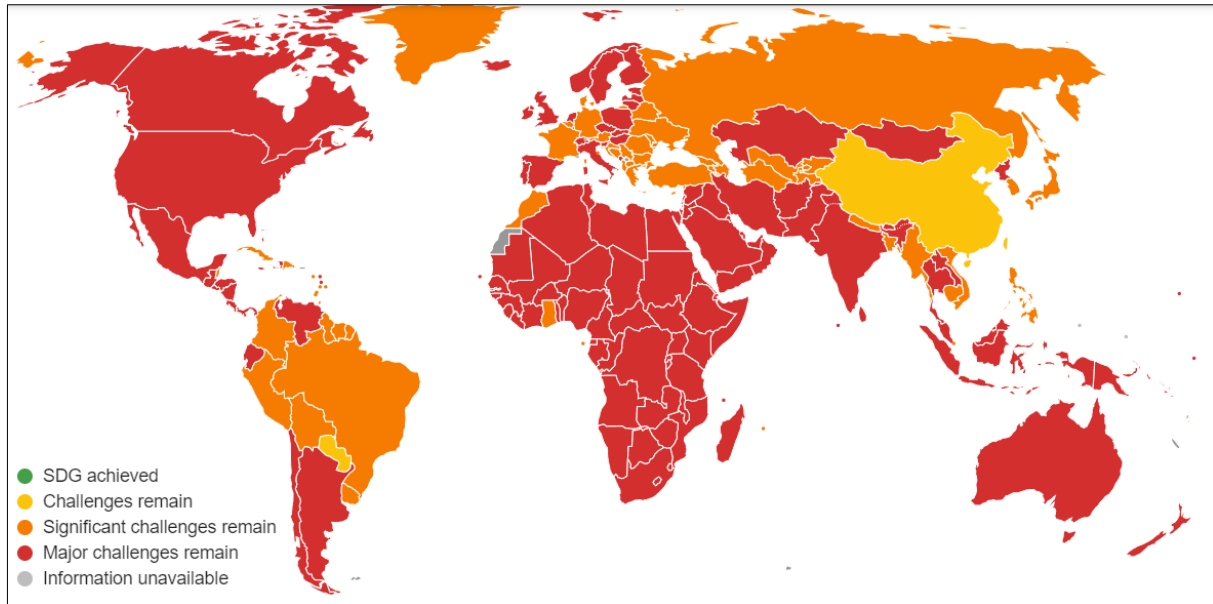

Figure 4. Global Performance in SDG2

Source: Sachs et al. 2023

Türkiye's trend is above the general average (Table 2). The data on the prevalence of malnutrition are up-to-date and promising. Nevertheless, the obesity rates in the adult population over 30 are considerably below the average, and precautions must be taken.

Table 2. Türkiye's Performance in SDG2 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

INDICATOR	VALUE	YEAR	DEGREE	TREND
Prevalence of undernourishment (%)	2,5	2020	●	↑
Prevalence of stunting in children under 5 years of age(%)	5,5	2022	●	↑
Prevalence of wasting in children under 5 years of age (%)	1,7	2018	●	↑
Prevalence of obesity (BMI ≥ 30) (% of adult population)	32,1	2016	●	↓
Cereal yield (tonnes per hectare of harvested land)	2,92	2021	●	→

● SDG achievement	● Challenges remain	● Significant challenges remain	● Major challenges remain
↑ On track	↗ Moderately Increasing	→ Stagnating	↓ Decreasing
			● Data not available

Source: Sachs et al. 2023

3.3. SDG3: Good Health and Well-being

This development goal has 13 sub-goals and aims to ensure a healthy and quality life for all ages. It emphasizes that countries should try to minimize global maternal and neonatal mortality rates. The sub-targets cover many topics, such as epidemics, traffic accidents, drug use, and financial risks. Much progress is needed in Africa, Southwest Asia, and the northern regions of North America (Figure 5).

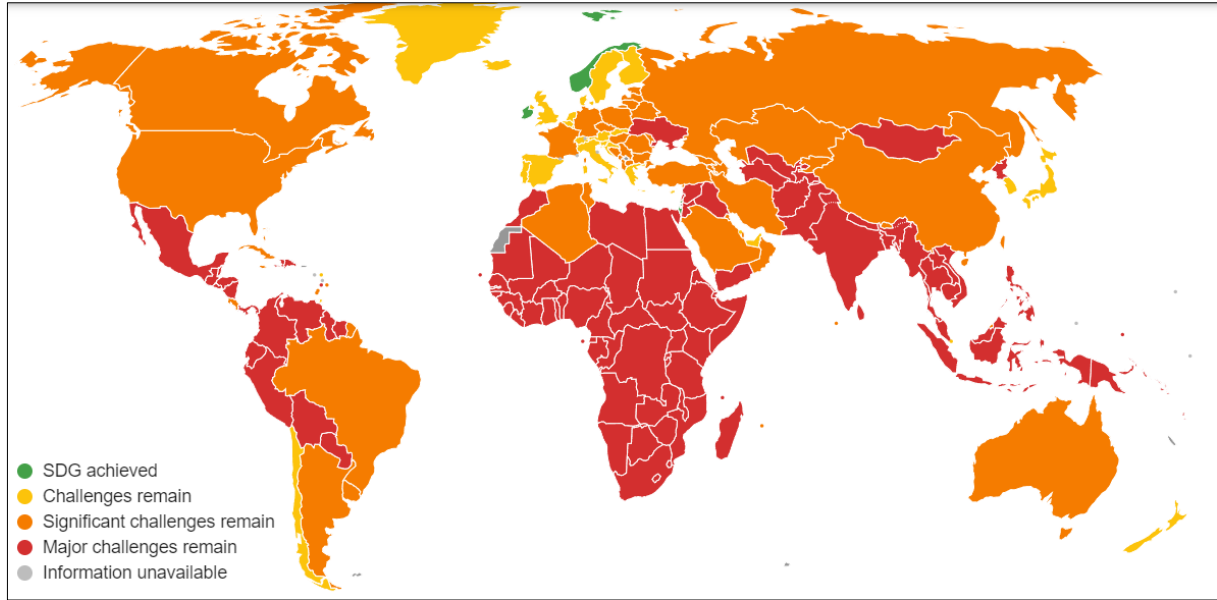

Figure 5. Global Performance in SDG3

Source: Sachs et al. 2023

Türkiye has a positive trend in maternal and neonatal mortality rates, infant mortality rates under five years of age, and mortality rates due to traffic accidents (Table 3). Türkiye has a long way to go regarding subjective well-being data, which are the most recent figures. Similarly, the fight against smoking above the age of 15 needs to continue.

Table 3. Türkiye's Performance in SDG3 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

INDICATOR	VALUE	YEAR	DEGREE	TREND
Maternal mortality rate (per 100,000 live births)	17,33	2020	●	↑
Neonatal mortality rate (per 1,000 live births)	4,72	2021	●	↑
Mortality rate (under-5) (per 1,000 live births)	8,98	2021	●	↑
Traffic deaths (per 100,000 population)	6,68	2019	●	↑
Life expectancy at birth (years)	78,6	2019	●	↑
Gap in life expectancy at birth among regions (years)	4,5	2019	●	↑
Adolescent fertility rate births (per 1,000 females aged 15 to 19)	14,7	2020	●	↑
Subjective well-being (average ladder score, worst 0-10 best)	5,1	2022	●	↓
Daily smokers (% of population aged 15 and over)	28,0	2019	●	↓

● SDG achievement

● Challenges remain

● Significant challenges remain

● Major challenges remain

↑ On track

↗ Moderately Increasing

→ Stagnating

↓ Decreasing

● Data not available

Source: Sachs et al. 2023

3.4. SDG4: Quality Education

The quality education chapter, prepared to ensure inclusive and equitable quality education and create lifelong learning opportunities for all layers of society, has ten sub-headings. By 2030, it aims to pave the way for all girls and boys to benefit from quality and equal access to all levels of education, from preschool to primary education and from secondary to university education. Positive discrimination practices are proposed for

disadvantaged groups such as persons with disabilities, indigenous peoples, and vulnerable children. While there are major problems in Africa, Southwest Asia, and South America, it should be emphasized that there are also problems in Europe, Australia, and North America (Figure 6).

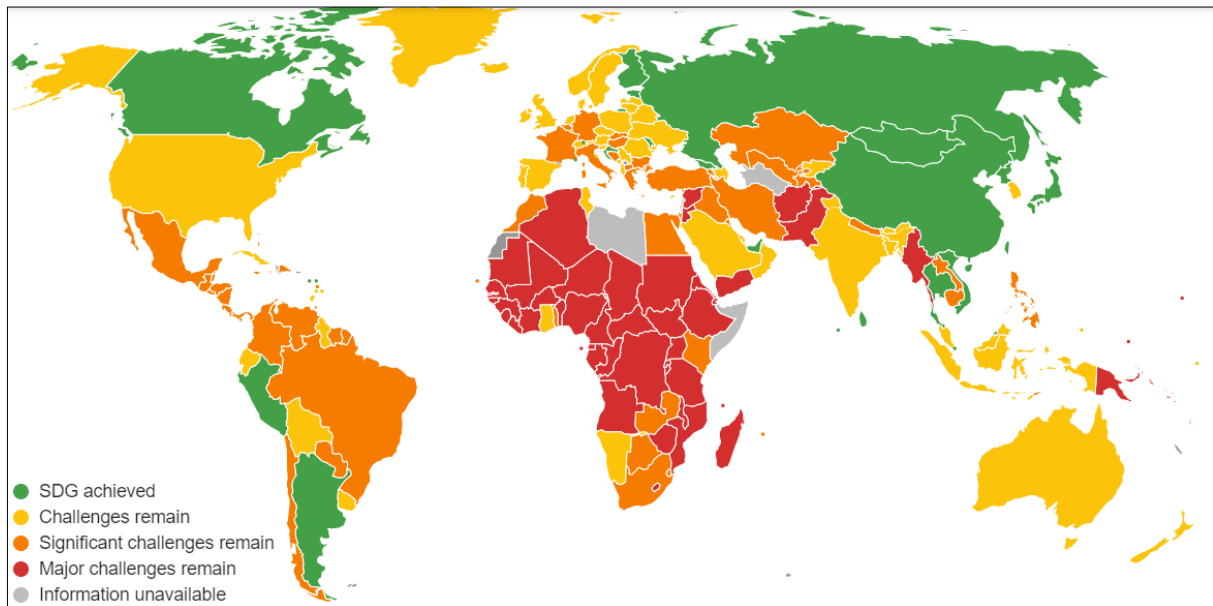

Figure 6. Türkiye's Performance in SDG4 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

Source: Sachs et al. 2023

Although Türkiye is in a position to make progress in preschool education, it is in a much better position in primary and secondary education (Table 4). Efforts should be made to ensure that the positive trend in literacy rates is reflected in PISA scores. In addition, more steps need to be taken regarding lifelong learning.

Table 4. Quality Education (SDG Dashboard and Trends)

INDICATOR	VALUE	YEAR	DEGREE	TREND
Participation rate in pre-primary organized learning (% of children aged 4 to 6)	79,5	2020	●	↑
Net primary enrollment rate (%)	95,1	2020	●	↗
Lower secondary completion rate (%)	122,5	2020	●	↑
Literacy rate (% of population aged 15 to 24)	99,9	2019	●	↑
Tertiary educational attainment (% of population aged 25 to 34)	39,8	2020	●	↑
PISA score (worst 0-600 best)	462,7	2018	●	↑

● SDG achievement	● Challenges remain	● Significant challenges remain	● Major challenges remain
↑ On track	↗ Moderately Increasing	→ Stagnating	↓ Decreasing
			● Data not available

Source: Sachs et al. 2023

3.5. SDG 5: Gender Equality

There are eight sub-targets under this heading to ensure gender equality and empower all women and girls. All forms of discrimination against women should be eliminated, and practices such as child marriage, early marriage, forced marriage, and female genital mutilation should be abandoned as soon as possible. The picture

is unfavorable in many parts of the world (Figure 7). Progress is needed in many parts of the world, particularly in Africa, Southwest Asia, and the Middle East.

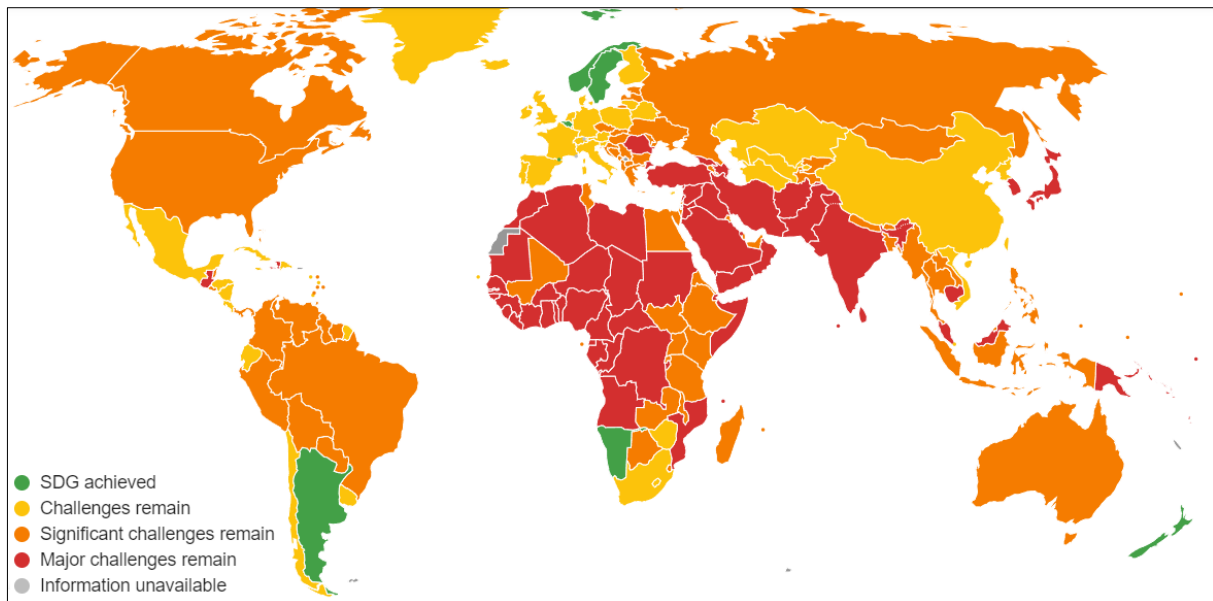

Figure 7: Global Performance in SDG5

Source: Sachs et al. 2023

Data from Türkiye show that the country lags behind the rest of the world regarding gender equality (Table 5). There is a large gap between women and men in terms of education and labor force participation. Similar indicators are evident in political representation, with a deficient representation of women in parliament. Türkiye's performance in applying modern methods in family planning is also far behind.

Table 5. Türkiye's Performance in SDG5 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

INDICATOR	VALUE	YEAR	DEGREE	TREND
Demand for family planning satisfied by modern methods (% of females aged 15 to 49)	60,2	2018	●	●
Ratio of female-to-male mean years of education received (%)	83,6	2021	●	➡
Ratio of female-to-male labor force participation rate (%)	48,0	2022	●	➡
Seats held by women in national parliament (%)	17,3	2021	●	➡
Gender wage gap (% of male median wage)	10,0	2018	●	●

● SDG achievement	● Challenges remain	● Significant challenges remain	● Major challenges remain
↑ On track	↗ Moderately Increasing	➡ Stagnating	↓ Decreasing
			● Data not available

Source: Sachs et al. 2023

3.6. SDG6: Clean Water and Sanitation

There are eight sub-targets under this objective, which aims to ensure sustainable water management through accessible water and wastewater services for all. In a period when global climate change has a negative impact on the whole world, it is one of the most important environmental topics. By 2030, it is emphasized to pave the way for global and regional cooperation to ensure equitable access to drinking water worldwide. It is

underlined that all governments have significant duties to protect the entire ecosystem, such as mountains, forests, wetlands, and rivers. Except for North America and Central Europe, which are in a relatively better position, the world as a whole does not perform well concerning this objective (Figure 8).

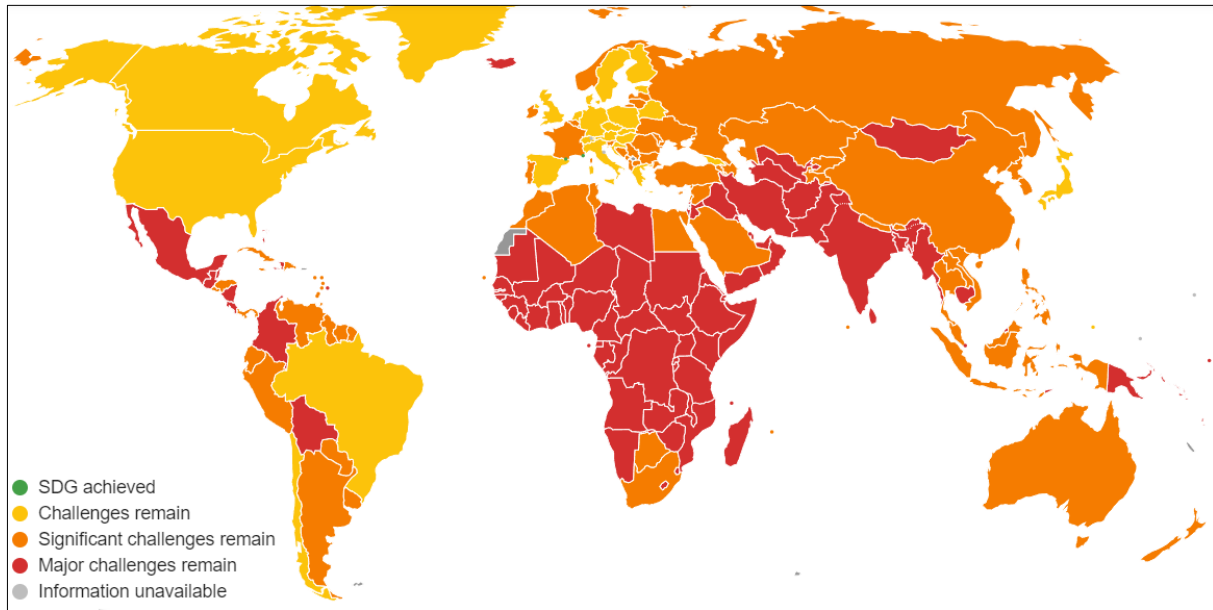

Figure 8. Global Performance in SDG6

Source: Sachs et al. 2023

While Türkiye is on a positive trend regarding the population using basic sanitation services, it must continue to strive to provide basic drinking water services (Table 6). In the long term, efforts are being made, but more needs to be done to reach the targets by 2030. Alarmed by freshwater withdrawals, Türkiye needs to take steps to treat anthropogenic wastewater as soon as possible.

Table 6. Türkiye's Performance in SDG6 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

INDICATOR	VALUE	YEAR	DEGREE	TREND
Population using at least basic drinking water services (%)	97,0	2020	●	↑
Population using at least basic sanitation services (%)	99,2	2020	●	↑
Freshwater withdrawal (% of available freshwater resources)	45,7	2019	●	●
Anthropogenic wastewater that receives treatment (%)	30,5	2020	●	●

● SDG achievement	● Challenges remain	● Significant challenges remain	● Major challenges remain
↑ On track	↗ Moderately Increasing	→ Stagnating	↓ Decreasing
			● Data not available

Source: Sachs et al. 2023

3.7. SDG7: Affordable and Clean Energy

Among the sustainable development goals, the issue of accessible and clean energy under the environmental heading includes five sub-goals. It is set out to ensure access to affordable, reliable, sustainable, and modern energy for all. In order to spread renewable energy all over the world, strong cooperation is required. In this context, it is a necessity for developed and developing countries to cooperate. It has been underlined that, on

the one hand, infrastructure work should be carried out; on the other hand, efforts should be made to develop the existing technology. North and South America and Europe are well ahead of the rest of the world in this respect (Figure 9).

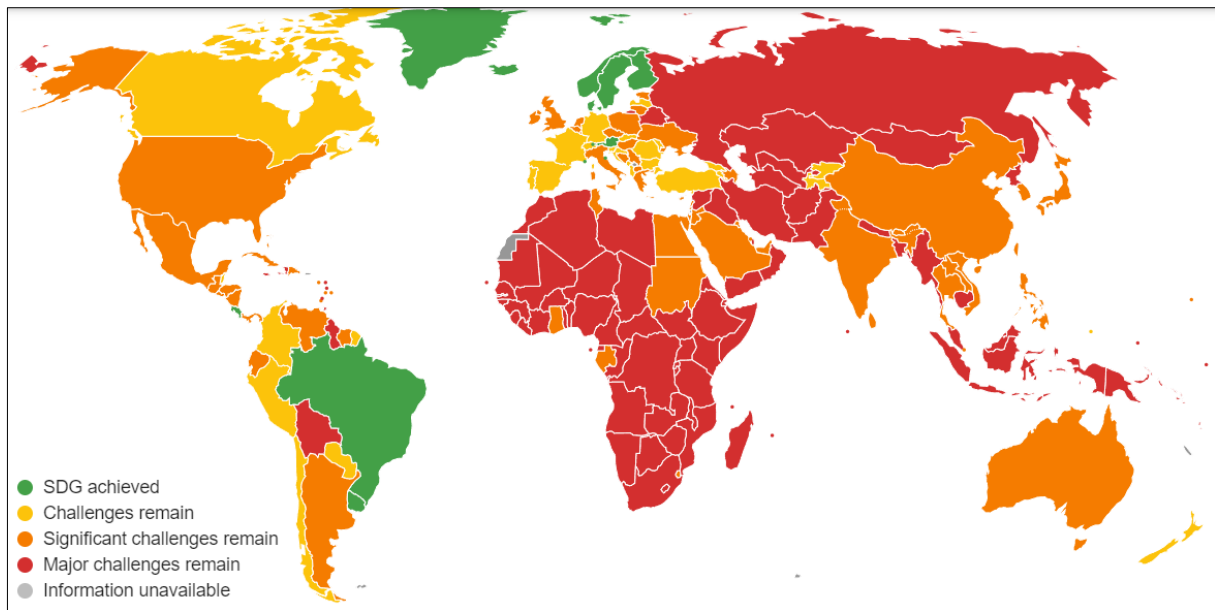

Figure 9. Global Performance in SDG7
Source: Sachs et al. 2023

Türkiye is on a successful trend as a country that has opened electricity access to its entire population (Table 7). Nevertheless, it constitutes a negative example in terms of the share of fossil fuels in total energy consumption. At the same time, updating some data that have not been published for a long time will enable more reliable comparisons.

Table 7. Türkiye's Performance in SDG7 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

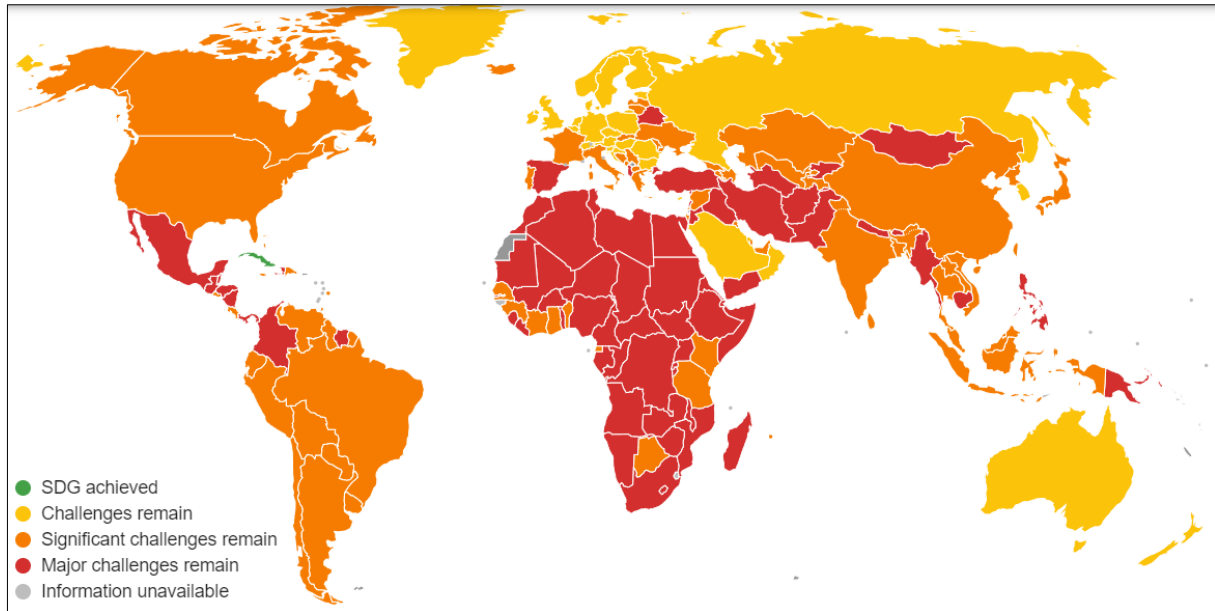
INDICATOR	VALUE	YEAR	DEGREE	TREND
Population with access to electricity (%)	100	2020	●	↑
Population with access to clean fuels and technology for cooking (%)	95,2	2020	●	↑
CO ₂ emissions from fuel combustion per total electricity output (MtCO ₂ /TWh)	1,3	2019	●	●
Renewable energy share in total final energy consumption (%)	14,1	2019	●	→

● SDG achievement	● Challenges remain	● Significant challenges remain	● Major challenges remain
↑ On track	↗ Moderately Increasing	→ Stagnating	↓ Decreasing
			● Data not available

Source: Sachs et al. 2023

3.8. SDG8: Decent Work and Economic Growth

It includes 12 sub-targets to promote stable, inclusive, and sustainable economic growth, full and productive employment, and decent work for all. As such, it imposes an extensive and comprehensive workload on states. Africa and Southwest Asia need a comprehensive roadmap (Figure 10).

Figure 10. Global Performance in SDG8

Source: Sachs et al. 2023

When we look at Türkiye's data, it is seen that Türkiye needs to improve in all indicators except fatal work accidents in imports. Employment figures stand out as the most concrete elements that need to be corrected. The most urgent problem among these figures is youth unemployment. However, as in all other headings, it is also vital to ensure medium and long-term healthy data input for this heading.

Table 8. Türkiye's Performance in SDG8 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

INDICATOR	VALUE	YEAR	DEGREE	TREND
Adjusted GDP growth (%)	-0,6	2021	●	●
Victims of modern slavery (per 1,000 population)	6,5	2018	●	●
Adults with an account at a bank or other financial institution or with a mobile-money-service provider (% of population aged 15 or over)	74,1	2021	●	↑
Fundamental labor rights are effectively guaranteed (worst 0–1 best)	0,4	2021	●	↓
Fatal work-related accidents embodied in imports (per 100,000 population)	0,05	2018	●	↑
Employment-to-population ratio (%)	50,3	2021	●	→
Youth not in employment, education or training (NEET) (% of population aged 15 to 29)	28,7	2021	●	→

● SDG achievement	● Challenges remain	● Significant challenges remain	● Major challenges remain
↑ On track	↗ Moderately Increasing	→ Stagnating	↓ Decreasing
			● Data not available

Source: Sachs et al. 2023

3.9. SDG9: Industry, Innovation and Infrastructure

This heading, characterized as building resilient infrastructures, supporting inclusive and sustainable industrialization, and strengthening innovation, includes eight sub-targets. Global cooperation is another

important objective. While North and South America and Australia perform relatively well, this is not the case for Central Africa and Southwest Asia (Figure 11).

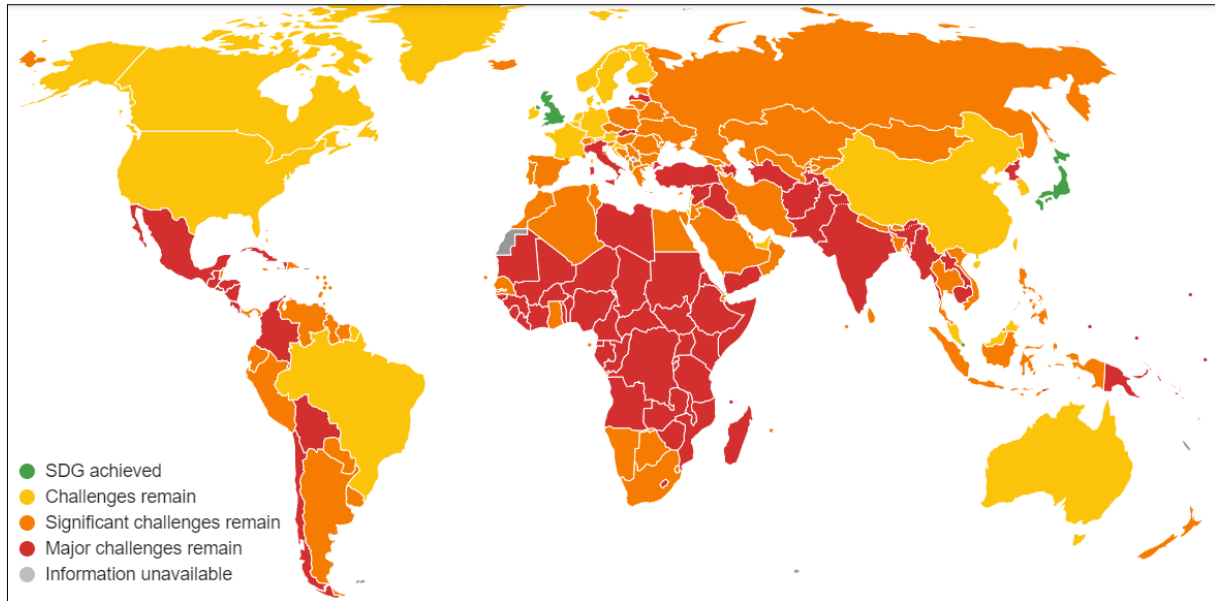

Figure 11. Global Performance in SDG9

Source: Sachs et al. 2023

This is one of the topics in which Türkiye has performed well (Table 9). Data ranging from the population using the Internet to mobile broadband subscriptions show a positive trend. Nevertheless, there is a need to increase research and development expenditures. In fact, the number of researchers, which has been rising for a long time, needs to continue its upward trend.

Table 9. Türkiye's Performance in SDG9 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

INDICATOR	VALUE	YEAR	DEGREE	TREND
Population using the internet (%)	81,4	2021	●	↑
Mobile broadband subscriptions (per 100 population)	82,6	2021	●	↑
Logistics Performance Index: Quality of trade and transport-related infrastructure (worst 1-5 best)	3,2	2018	●	↑
The Times Higher Education Universities Ranking: Average score of top 3 universities (worst 0-100 best)	40,5	2022	●	●
Articles published in academic journals (per 1,000 population)	0,7	2021	●	↑
Expenditure on research and development (% of GDP)	1,1	2021	●	↑
Researchers (per 1,000 employed population)	5,7	2020	●	↑
Triadic patent families filed (per million population)	0,8	2020	●	→
Female share of graduates from STEM fields at the tertiary level (%)	34,7	2014	●	●

● SDG achievement	● Challenges remain	● Significant challenges remain	● Major challenges remain
↑ On track	↗ Moderately Increasing	→ Stagnating	↓ Decreasing
			● Data not available

Source: Sachs et al. 2023

3.10. SDG10: Reduced Inequalities

This heading, established to reduce inequalities within and between countries, consists of 10 sub-targets. Numerical targets have also been set. In this context, it is underlined that the income of the bottom 40 percent of the countries should be higher than the national average. In particular, social, economic, and political empowerment of all, regardless of age, gender, disability, race, ethnic origin, religion, economic or other status, is emphasized. Europe and Canada performed relatively favorably in this chapter, while North and South America and North Africa experienced problems (Figure 12).

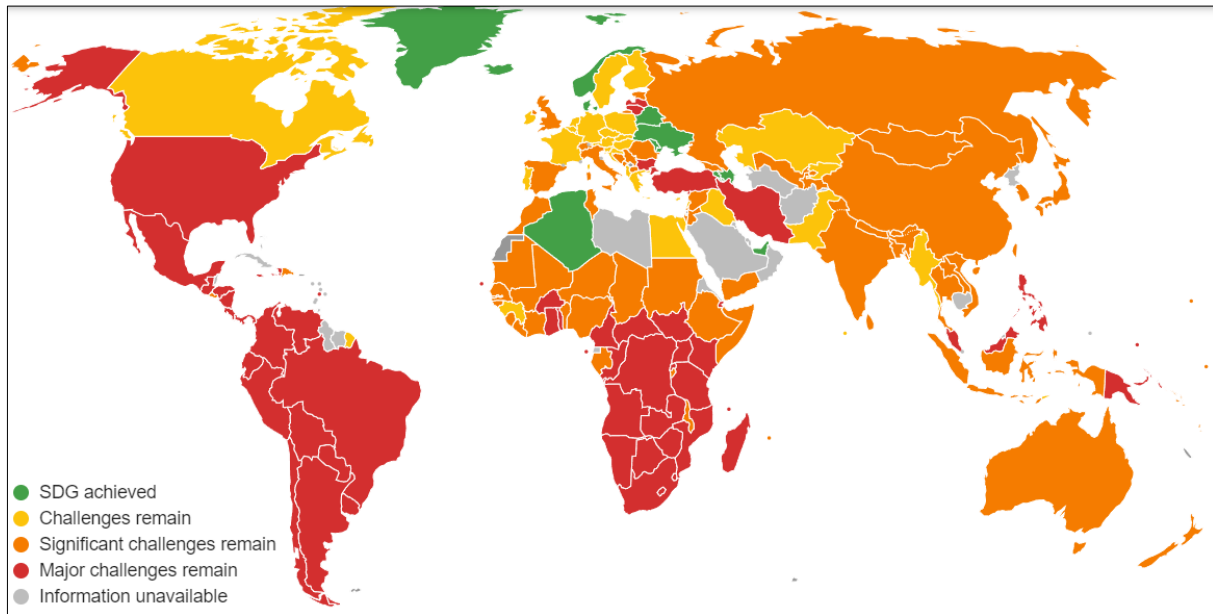

Figure 12. Global Performance in SDG10

Source: Sachs et al. 2023

Türkiye presents a negative picture under the heading of reducing inequalities (Table 10). In particular, the Gini coefficient, calculated to reveal income inequality statistically, is extremely low. The Palma ratio is also low, once again showing that Türkiye needs to make progress on inequalities. Nevertheless, it is observed that the elderly poverty rate is relatively favorable, and the trend is also in a positive direction.

Table 10. Türkiye's Performance in SDG10 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

INDICATOR	VALUE	YEAR	DEGREE	TREND
Gini coefficient	41,9	2019	●	→
Palma ratio	1,8	2018	●	↓
Elderly poverty rate (% of population aged 66 or over)	13,7	2019	●	↑

● SDG achievement	● Challenges remain	● Significant challenges remain	● Major challenges remain
↑ On track	↗ Moderately Increasing	→ Stagnating	↓ Decreasing
			● Data not available

Source: Sachs et al. 2023

3.11. SDG11: Sustainable Cities and Communities

This heading includes ten sub-targets designed to make cities and human settlements inclusive, safe, resilient, and sustainable. Inclusive and sustainable urbanization requires the improvement of slum areas. In doing so, the vulnerable population should be protected, and cities should be improved with comprehensive infrastructure activities. It can be said that the world has performed relatively favorably. Nevertheless, as in many other chapters, Africa and Southwest Asia must make efforts (Figure 13).

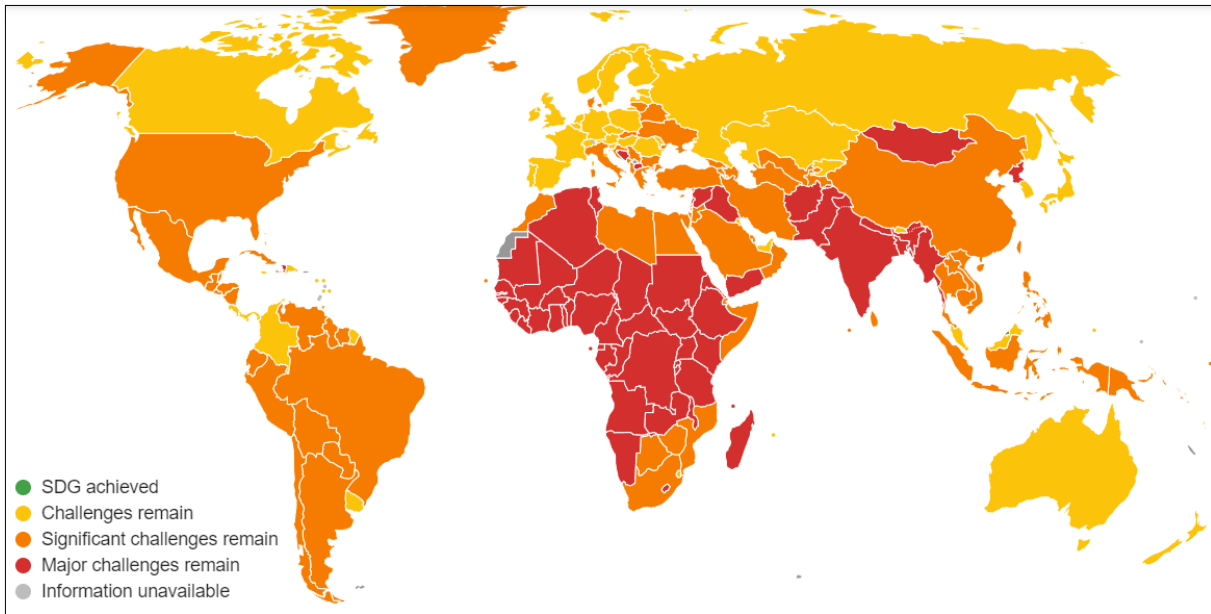

Figure 13. Global Performance in SDG11

Source: Sachs et al. 2023

Although Türkiye exhibits a positive performance and trend regarding access to improved water resources, it continues to suffer from the negative burden of squatting, a negative reflection of rapid and unplanned urbanization (Table 11). Another consequence of rapid urbanization is the low public satisfaction with public transport, which reveals that local governments need to make more effort. In addition, providing the same dissatisfied population with healthy and fast access to urban destinations will contribute to their well-being.

Table 11. Türkiye's Performance in SDG11 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

INDICATOR	VALUE	YEAR	DEGREE	TREND
Proportion of urban population living in slums (%)	14,1	2018	●	●
Annual mean concentration of particulate matter of less than 2.5 microns in diameter (PM2.5)	45,2	2019	●	➡
Access to improved water source, piped (% of urban population)	98,3	2020	●	⬆
Satisfaction with public transport	53,0	2022	●	⬇
Population with rent overburden	-	-	●	●

● SDG achievement	● Challenges remain	● Significant challenges remain	● Major challenges remain
⬆ On track	➡ Moderately Increasing	➡ Stagnating	⬇ Decreasing
			● Data not available

Source: Sachs et al. 2023

3.12. SDG12: Responsible Consumption and Production

This objective, designed to ensure sustainable production and consumption patterns, includes 11 sub-objectives. It is an extremely detailed and multi-faceted topic. Considering the data quantified in terms of material footprint per capita, it is seen that the non-industrialized regions of the world are more advantageous (Figure 14). In this sense, Africa and India are ahead of other regions in this heading. It is understood that the industrializing regions, especially Europe and North America, which are known as the industrialized regions, have a negative performance in this regard.

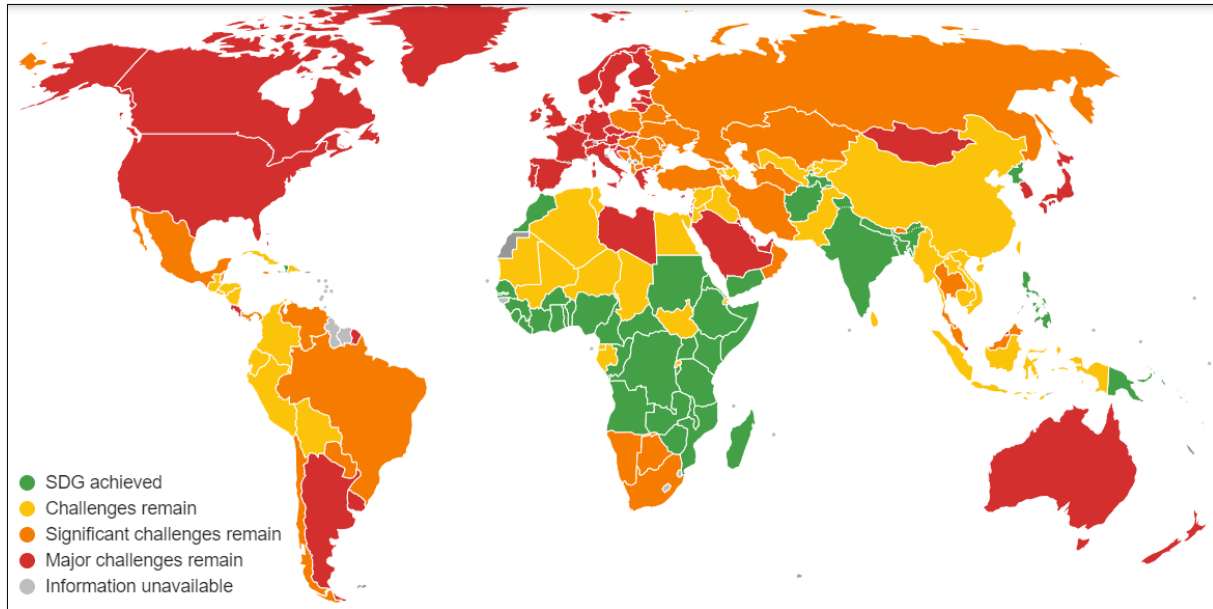

Figure 14. Türkiye's Performance in SDG12 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

Source: Sachs et al. 2023

Türkiye is among the countries that need to make efforts in this area. Türkiye has a negative performance in electronic waste. Local administrations and the central government have a great responsibility because there are also measures to be taken regarding non-recyclable municipal waste. In addition, care should be taken to present medium and long-term data in a healthy manner.

Table 12. Türkiye's Performance in SDG12 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

INDICATOR	VALUE	YEAR	DEGREE	TREND
Electronic waste (kg/capita)	10,2	2019	●	●
Production-based SO ₂ emissions (kg/capita)	15,1	2018	●	●
SO ₂ emissions embodied in imports (kg/capita)	1,7	2018	●	●
Production-based nitrogen emissions (kg/capita)	33,7	2018	●	➡
Nitrogen emissions embodied in imports (kg/capita)	7,0	2018	●	⬆
Exports of plastic waste (kg/capita)	0,2	2021	●	⬆
Non-recycled municipal solid waste (kg/capita/day)	1,0	2020	●	⬆

● SDG achievement	● Challenges remain	● Significant challenges remain	● Major challenges remain
⬆ On track	➡ Moderately Increasing	➡ Stagnating	⬇ Decreasing
			● Data not available

Source: Sachs et al. 2023

3.13. SDG13: Climate Action

This heading, created to take urgent action to combat climate change and its impacts, consists of 5 sub-targets. What needs to be done on a global and national scale is summarized in a short but precise manner. International cooperation is most required under this heading. Relatively non-industrialized regions such as Africa and Southwest Asia are in a more advantageous position (Figure 15). Nevertheless, Europe, North America, North Asia, and Australia are the parts of the world where urgent action is needed.

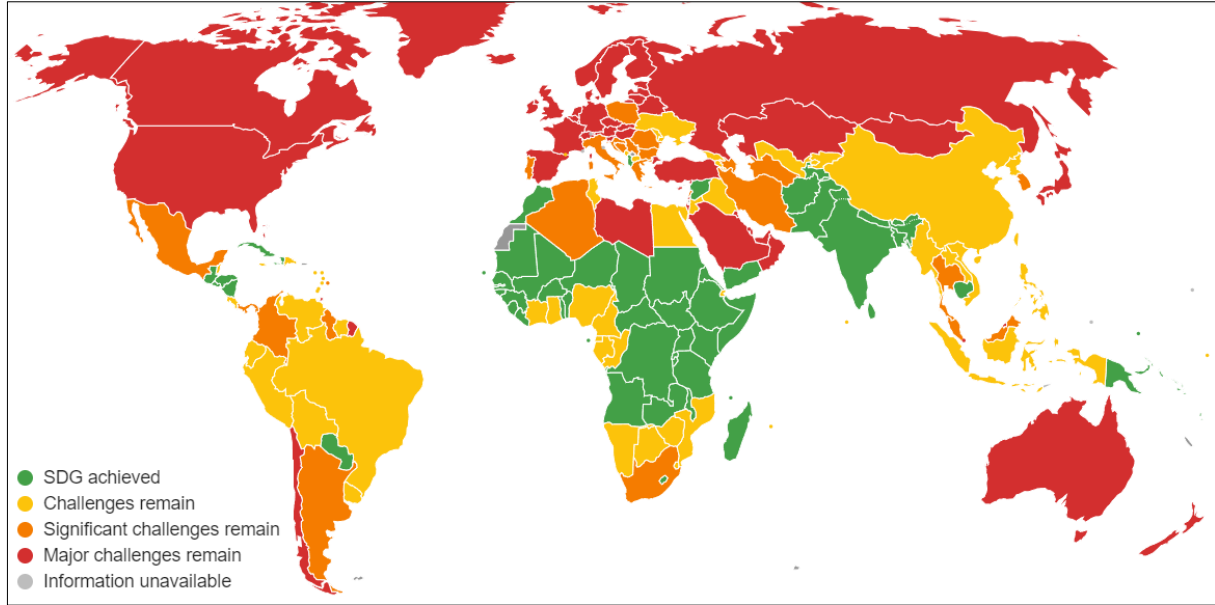

Figure 15. Global Performance in SDG13

Source: Sachs et al. 2023

Türkiye has a highly unfavorable performance due to carbon dioxide emissions from fossil fuels and cement production (Table 1). Unfortunately, the medium and long-term trend is also negative. Nevertheless, both fossil fuel consumption and imports are on a positive trend, and carbon emissions from fossil fuel exports are at an acceptable level. However, it would be beneficial for the government to take steps on carbon pricing. In addition, medium- and long-term healthy data input is crucial for this topic.

Table 13: Türkiye's Performance in SDG13 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

INDICATOR	VALUE	YEAR	DEGREE	TREND
CO ₂ emissions from fossil fuel combustion and cement production (tCO ₂ /capita)	5,3	2021	●	↓
CO ₂ emissions embodied in imports (tCO ₂ /capita)	0,6	2018	●	↑
CO ₂ emissions embodied in fossil fuel exports (kg/capita)	1,3	2021	●	●
Carbon Pricing Score at EUR60/tCO ₂ (%; worst 0-100 best)	23,6	2018	●	→

● SDG achievement	● Challenges remain	● Significant challenges remain	● Major challenges remain
↑ On track	↗ Moderately Increasing	→ Stagnating	↓ Decreasing
			● Data not available

Source: Sachs et al. 2023

3.14. SDG14: Life Below Water

This title, established to protect and sustainably use oceans, seas, and marine resources for sustainable development, consists of 10 sub-headings. Considering that two-thirds of the world is covered by water, the importance of this topic can be understood a little better. The world is not performing favorably in this regard (Figure 16). North America and the north and south of Asia have a long way to go in this chapter. Global cooperation is also needed for this topic, which is more relevant for countries bordering the ocean or any body of water.

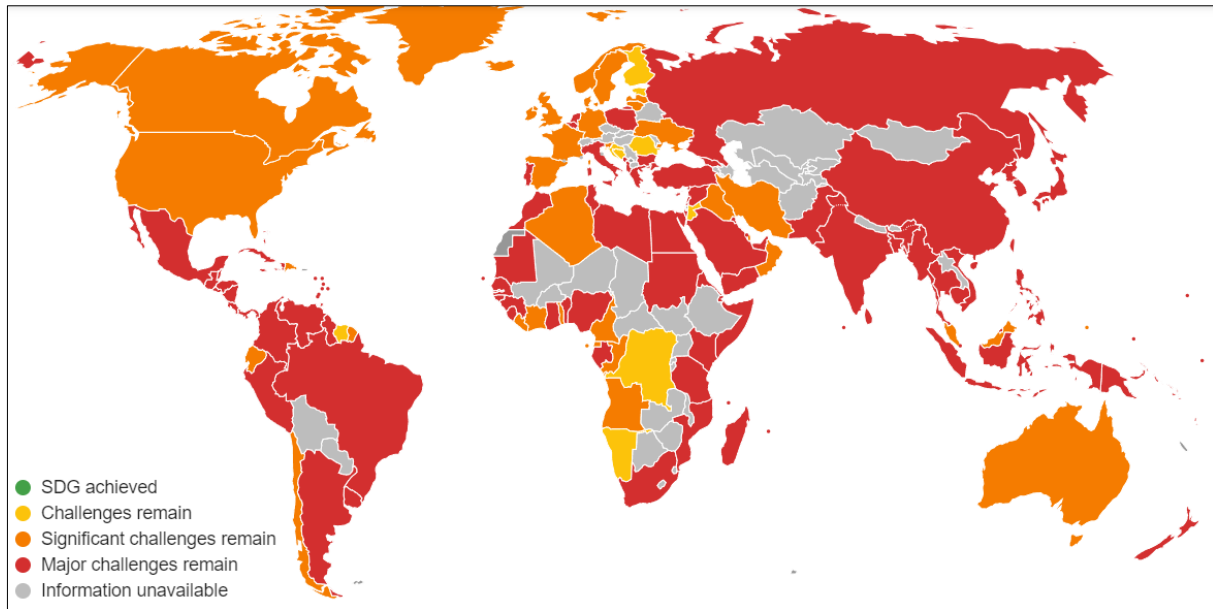

Figure 16: Global Performance in SDG14

Source: Sachs et al. 2023

As a country surrounded by seas on three sides, Türkiye is in a negative trend like many other countries worldwide. Unable to protect marine areas that are important for biodiversity, Türkiye has been experiencing this challenge for a long time. Although the clean water score is negative, it is in a positive trend in the long term. Nevertheless, the country's waters, which are in an extremely bad situation regarding fishing grounds, are dying due to practices such as trawling.

Table 14. Türkiye's Performance in SDG14 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

INDICATOR	VALUE	YEAR	DEGREE	TREND
Mean area that is protected in marine sites important to biodiversity (%)	3,9	2021	●	➡
Ocean Health Index: Clean Waters score (worst 0-100 best)	70,7	2022	●	⬆
Fish caught from overexploited or collapsed stocks (% of total catch)	57,5	2018	●	➡
Fish caught by trawling or dredging (%)	19,0	2019	●	⬆

● SDG achievement	● Challenges remain	● Significant challenges remain	● Major challenges remain	● Data not available
⬆ On track	➡ Moderately Increasing	➡ Stagnating	⬇ Decreasing	

Source: Sachs et al. 2023

3.15. SDG15: Life on Land

There are 12 sub-targets under this heading designed to protect, improve and promote sustainable use of terrestrial ecosystems; ensure sustainable forest management; combat desertification; halt and reverse land degradation; and prevent biodiversity loss. Protecting biodiversity and ecosystems is the most critical part of this chapter. The negative effects of global climate change also make this topic vital. The world's record on this objective is very poor (Figure 17). Only a few countries in Northern Europe have taken significant steps.

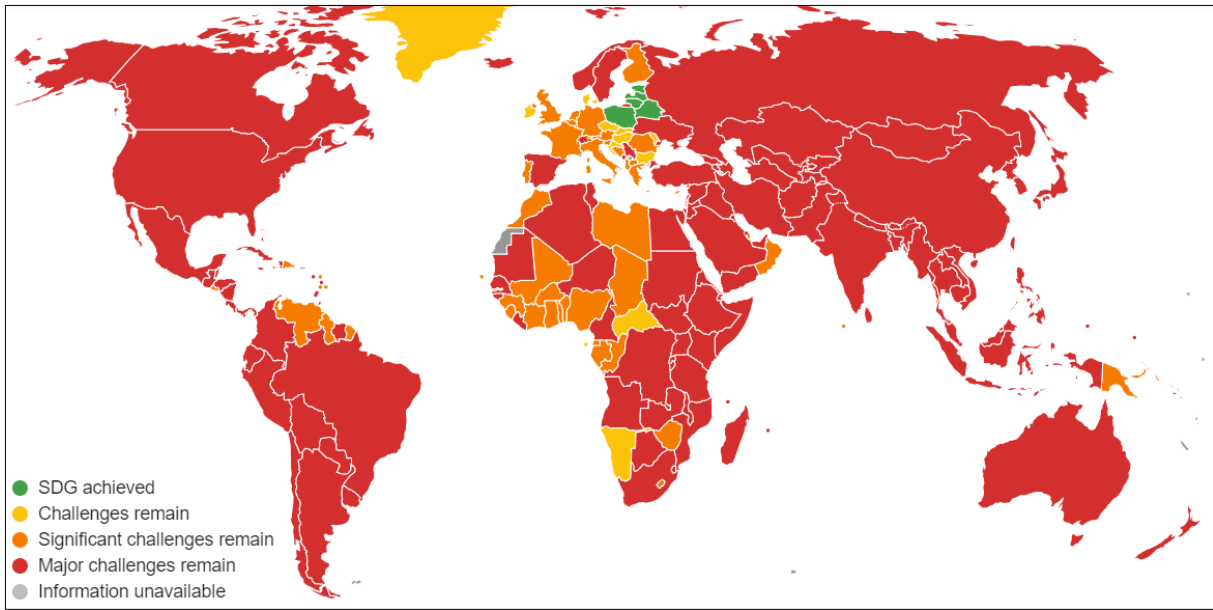

Figure 17. Global Performance in SDG15

Source: Sachs et al. 2023

Türkiye shows a positive trend in the conservation of biodiversity-important terrestrial areas and terrestrial freshwater areas (Table 15). On the red list of species survival, it is stagnant. Finally, although it has positive current data on permanent deforestation, the trend needs to be extended to the long term.

Table 15. Türkiye's Performance in SDG15 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

INDICATOR	VALUE	YEAR	DEGREE	TREND
Mean area that is protected in terrestrial sites important to biodiversity (%)	2,3	2022	●	➡
Mean area that is protected in freshwater sites important to biodiversity (%)	4,2	2022	●	➡
Red List Index of species survival (worst 0-1 best)	0,9	2023	●	➡
Permanent deforestation (% of forest area, 3-year average)	0,0	2021	●	➡

● SDG achievement	● Challenges remain	● Significant challenges remain	● Major challenges remain
➡ On track	➡ Moderately Increasing	➡ Stagnating	➡ Decreasing
			● Data not available

Source: Sachs et al. 2023

3.16. SDG16: Peace, Justice and Strong Institutions

Designed to build peaceful and inclusive societies for sustainable development, ensure access to justice for all, and build effective, accountable, and inclusive institutions at all levels, this pillar comprises 12 sub-targets. National and global cooperation is needed to achieve sub-targets such as significantly reducing all forms of violence and violence-related mortality everywhere, ensuring the protection of vulnerable groups such as children, and transparent, accountable institutions. While there is relative positive momentum in Europe, Australia, and Canada, the picture in the rest of the world is bleak (Figure 18).

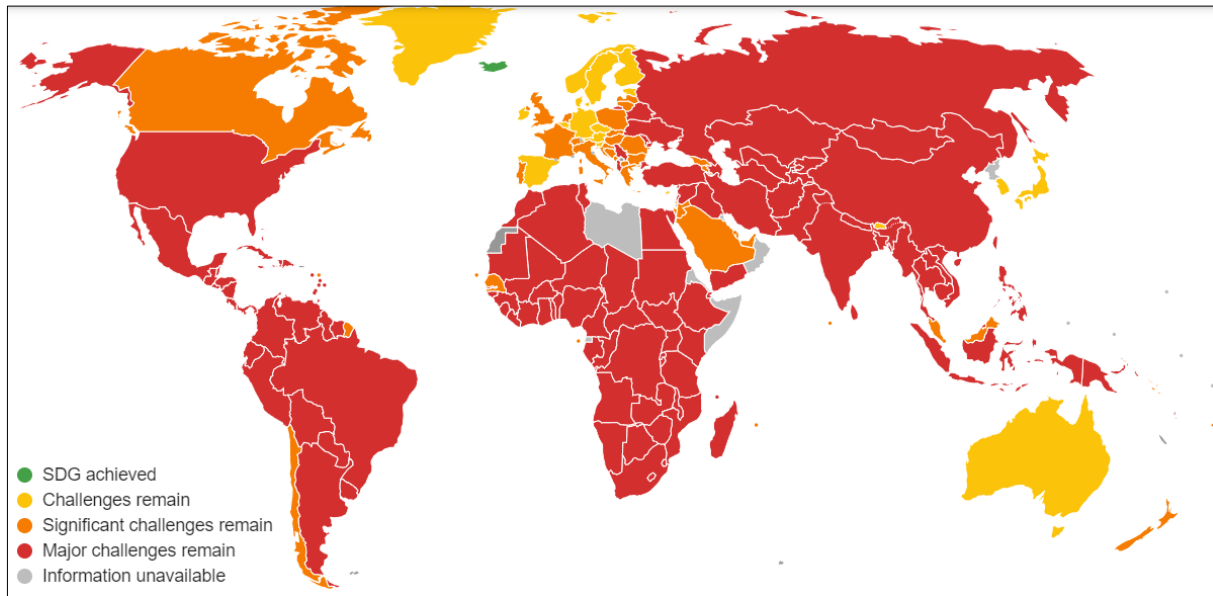

Figure 18. Global Performance in SDG16

Source: Sachs et al. 2023

Türkiye shows a negative performance in homicide rates, albeit with a downward trend (Table 16). Although the available data on the number of unconvicted prisoners appear favorable, the medium-term record is poor. The picture is also unfavorable in terms of corruption, freedom of the press, access to justice, and the number of people held in prison.

Table 16. Türkiye's Performance in SDG16 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

INDICATOR	VALUE	YEAR	DEGREE	TREND
Homicides (per 100,000 population)	2,5	2021	●	↗
Unsentenced detainees (% of prison population)	15,8	2020	●	→
Population who feel safe walking alone at night in the city or area where they live (%)	-	-	●	↓
Corruption Perceptions Index (worst 0-100 best)	36	2022	●	↓
Press Freedom Index (worst 0-100 best)	34,0	2023	●	↓
Access to and affordability of justice (worst 0–1 best)	0,6	2021	●	↑
Persons held in prison (per 100,000 population)	317,6	2020	●	↓

● SDG achievement	● Challenges remain	● Significant challenges remain	● Major challenges remain
↑ On track	↗ Moderately Increasing	→ Stagnating	↓ Decreasing
			● Data not available

Source: Sachs et al. 2023

3.17. SDG17: Partnerships for the Goals

The last heading, designed to strengthen the means of implementation and revitalize the global partnership for sustainable development, reminds us that cooperation is needed to achieve sustainable development goals at home and abroad. With 19 sub-targets, the performance of the countries under this heading shows that the desired goal has not been reached (Figure 19).

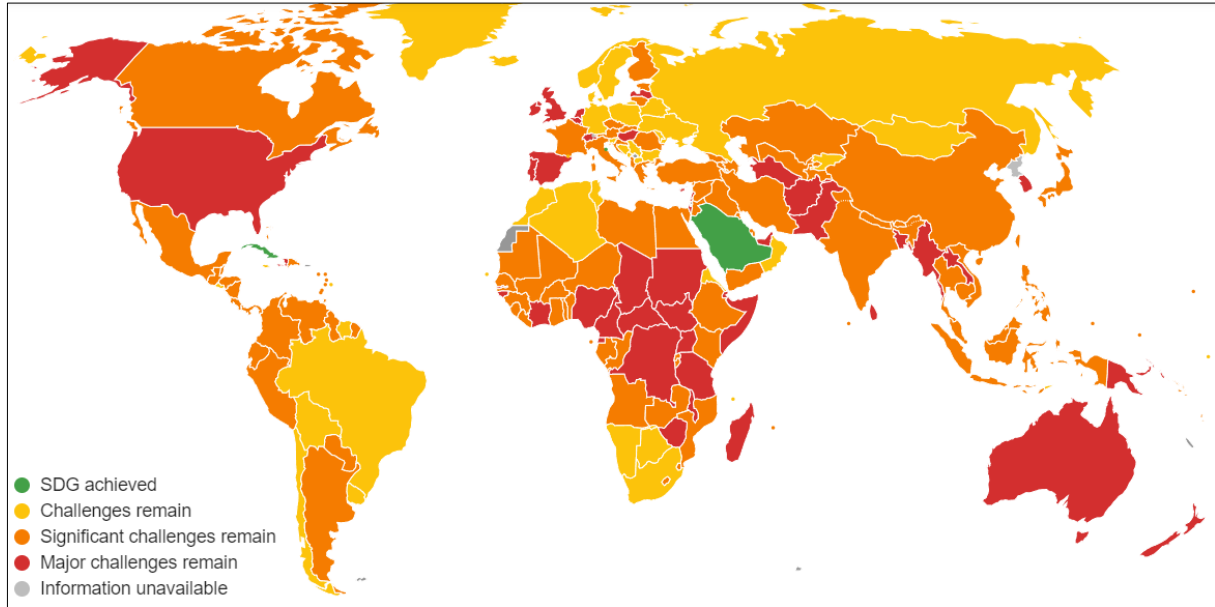

Figure 19. Global Performance in SDG17

Source: Sachs et al. 2023

Türkiye has recently declined public spending on health and education (Table 17). The financial secrecy score also shows a negative trend. Nevertheless, the dividends of multinational companies continue to increase, and the statistical performance index has been on a slight upward trend for a long time.

Table 17. Türkiye's Performance in SDG17 for Selected Criteria (SDG Dashboard and Trends)

INDICATOR	VALUE	YEAR	DEGREE	TREND
Government spending on health and education (% of GDP)	7,0	2020	●	↓
Other countries: Government revenue excluding grants (% of GDP)	30,4	2020	●	→
Financial Secrecy Score (best 0-100 worst)	61,1	2022	●	↗
Shifted profits of multinationals (US\$ billion)	5,7	2019	●	↑
Statistical Performance Index (worst 0-100 best)	87,7	2022	●	↑

● SDG achievement	● Challenges remain	● Significant challenges remain	● Major challenges remain
↑ On track	↗ Moderately Increasing	→ Stagnating	↓ Decreasing
			● Data not available

Source: Sachs et al. 2023

4. Conclusion and Recommendations

Türkiye, as it celebrated the centennial of its Republic, faces a critical moment in its pursuit of sustainable development. The Sustainable Development Goals (SDGs) provide a comprehensive roadmap for assessing and improving the country's economic, social, and environmental performance. This study, based on the 2023 Sustainable Development Report, evaluates Türkiye's progress across all 17 SDGs, highlighting both achievements and areas requiring urgent attention. While notable improvements have been observed in certain areas, such as Industry, Innovation, and Infrastructure (SDG 9) and Life Below Water (SDG 14), significant challenges persist in others, particularly Gender Equality (SDG 5), Decent Work and Economic Growth (SDG 8), Reduced Inequalities (SDG 10), Climate Action (SDG 13), Life on Land (SDG 15), and Peace, Justice, and Strong Institutions (SDG 16). These ongoing challenges indicate that existing policies need to be revised, strengthened, and better aligned with long-term sustainability objectives.

Among the most pressing concerns, gender inequality remains a significant barrier to achieving inclusive development, with disparities in education, employment, and political representation requiring urgent policy interventions. Similarly, economic challenges, including high youth unemployment and persistent income inequality, necessitate targeted strategies to create sustainable and inclusive job opportunities. Climate change represents another critical area where Türkiye must take decisive action, particularly by reducing its dependence on fossil fuels, increasing renewable energy investments, and implementing stricter carbon regulations. Environmental sustainability remains a major concern, with continued deforestation, biodiversity loss, and inadequate conservation efforts threatening the country's natural ecosystems.

Despite these challenges, Türkiye has made significant progress in several key areas. The country has been successful in reducing extreme poverty, with less than 1% of the population living on less than \$2.15 per day. Access to electricity is nearly universal, and advancements in digital connectivity indicate positive trends in technological development. Urban infrastructure and public transportation systems have also improved, although further efforts are needed to address housing challenges and ensure more sustainable urban planning. In the field of industrial innovation, increasing investments in research and development have contributed to technological progress, yet there remains a need to enhance further Türkiye's capacity for innovation and knowledge-based economic growth.

To accelerate progress toward the SDGs, several strategic measures should be prioritized. Environmental policies must be redefined to include stronger commitments to climate action, conservation, and sustainable resource management. Increasing the share of renewable energy in the national energy mix will not only support environmental sustainability but also provide long-term economic benefits. Economic and social inclusion should be promoted through gender-sensitive labor policies, equal pay legislation, and support for entrepreneurship. In the education sector, investments in lifelong learning, vocational training, and digital skills development will help equip the workforce with the necessary competencies to thrive in a rapidly evolving global economy.

Türkiye's ability to meet the 2030 targets will depend on the proactive implementation of these policies, alongside strong collaboration between the government, private sector, civil society, and academia. Ensuring accurate and comprehensive data collection will also be crucial for tracking progress and making informed policy decisions. As Türkiye enters its second century, integrating sustainability into its national development strategies will be key to fostering long-term economic resilience, social well-being, and environmental protection. By embracing a forward-looking approach and committing to sustainable growth, Türkiye has the

potential to emerge as a regional leader in sustainable development and contribute meaningfully to global sustainability efforts.

Declaration of Conflict of Interest and Contribution: The authors declare no conflict of interest. The contribution rate distribution is as follows: 40% for the first author, 30% for the second author, and 30% for the third author.

References

- “Johannesburg 2002, 2023: ‘United Nations’ Conferences, Environment and Sustainable Development. (2023, September 23). Retrieved from <https://www.un.org/en/conferences/environment/johannesburg2002>.
- “NY 1997”, 2023: ‘United Nations’ Conferences, Environment and Sustainable Development. (2023, September 23). Retrieved from <https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork1997>.
- “NY 2000”, 2023: ‘United Nations’ Conferences, Environment and Sustainable Development. (2023, September 23). Retrieved from <https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2000>.
- “NY 2015, 2023: ‘United Nations’ Conferences, Environment and Sustainable Development. (2023, September 23). Retrieved from <https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2015>.
- “Rio 1992”, 2023: ‘United Nations’ Conferences, Environment and Sustainable Development. (2023, September 23). Retrieved from <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>.
- “Rio 2012, 2023: ‘United Nations’ Conferences, Environment and Sustainable Development. (2023, September 23). Retrieved from <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio2012>.
- Babbie, E. (2020). *The Practice of Social Research*. Cengage Learning. Brundtland Report: ‘Britanica’ publication by World Commission on Environment and Development. (2023, September 23). Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/Brundtland-Report>.
- Bryman, A. (2015). *Social Research Methods*. Oxford University Press.
- Creswell, J. W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. SAGE Publications.
- Dhanani, R. (2022, December 20). The Sustainable Agency: A Brief History of Sustainability. Retrieved from <https://thesustainableagency.com/blog/the-history-of-sustainability/>.
- Engin, B. (2010). İklim Değişikliği ile Mücadelede Uluslararası İşbirliğinin Önemi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 71-82.
- Gerring, J. (2017). *Case Study Research: Principles and Practices*. Cambridge University Press.
- Neuman, W. L. (2019). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. Pearson.
- Özekan, D. (2020). Closing the Loops: Business Model Approaches for Circular Economy. In *Turkey’s Economy form Different Perspectives after 1980* (Edited by Ebru Gul Yılmaz and Neyir Tekeli), Peter Lang.
- Robson-Mainwaring, L. (2022, July 19). The National Archives: The Great Smog of 1952. Retrived from <https://blog.nationalarchives.gov.uk/the-great-smog-of-1952/>.

- Sachs, J.D., Lafortune, G., Fuller, G., Drumm, E. (2023). Implementing the SDG Stimulus. Sustainable Development Report 2023. Paris: SDSN, Dublin: Dublin University Press, 2023. 10.25546/102924.
- Stockholm 1972: ‘United Nations’ Conferences, Environment and Sustainable Development. (2023, September 23). Retrieved from <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>.
- Yin, R. K. (2018). *Case Study Research and Applications: Design and Methods*. SAGE Publications.

Öğretmenlere Yönelik Mesleki Gelişim Faaliyetleri: Bir Derleme Çalışması

Professional Development Activities for Teachers: A Review Study

Emre ARSLAN*

Öz

Bu çalışmanın amacı, öğretmenlerin mesleki gelişimi ile ilgili olarak ulusal ve uluslararası literatürde yer alan çeşitli mesleki gelişim faaliyetlerini incelemektir. Bu faaliyetlerin özellikleri ve faydalarına ilişkin bilgilerin, Türkiye'deki öğretmenlerin mesleki gelişimlerinin etkili bir şekilde gerçekleşmesi bakımından sentezlenmesi hedeflenmiştir. Çalışmada, geleneksel derleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında konuyla ilgili bilimsel makale ve metinlerin yanı sıra ülkelerin eğitim bakanlıklarının resmi siteleri, sendikalar, OECD ve Avrupa Komisyonu'nun raporları, mesleğe ilişkin düzenlenmiş kanun, yönetmelikler vb. dokümanlar incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre ülkemizde uygulanmakta olan mesleki gelişim faaliyetlerinden hizmet içi eğitim ve zümre iş birliği ve araştırma takımları faaliyetlerinin verimliliğinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de lisansüstü eğitim mezunu oranı Avrupa ülkelerine göre oldukça düşük olup öğretmenlik kariyer basamakları sisteminde öğretmenlerin lisansüstü eğitimini teşvik edecek herhangi bir düzenleme bulunmadığı saptanmıştır. Türkiye'de öğretmenler, özellikle Uzak Doğu ülkelerinde uygulanan öğretmen transferi uygulamasına olumsuz yaklaşmaktadır. Birçok ülkenin aksine Türkiye'de görev yapan uzman veya başöğretmen unvanına sahip öğretmenlere yeni bir görev ve sorumluluk verilmediği saptanmıştır. Ayrıca öğretmenlerin ders araştırması faaliyetlerine yönelik önyargıya sahip olduğu belirlenmiştir. Öğretmenler, mesleki gelişimlerine yönelik mentörlük faaliyetlerini verimli bulurken son yıllarda çevrimiçi öğrenme, okul temelli mesleki gelişim, internet ve sosyal medya faaliyetlerinin hız ve önem kazandığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda ülkemizdeki öğretmenlerin mesleki gelişimleri konusunda çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen, mesleki gelişim, mesleki gelişim faaliyetleri, öğretmen yetiştirme, derleme

Abstract

The purpose of this study is to examine various professional development activities in national and international literature regarding the professional development of teachers. It is aimed to synthesize the information on the characteristics and benefits of these activities in terms of effective professional development of teachers in Turkey. Traditional review method was used in the study. In addition to scientific articles and texts on the subject, official websites of the ministries of education of the countries, trade unions, OECD and European Commission reports, laws, regulations, etc. related to the profession were examined. According to the results of the study, it was determined that the efficiency of in-service training, departmental cooperation and research teams, which are among the professional development activities implemented in our country, is low. The rate of postgraduate education graduates in Turkey is quite low compared to European countries and there is no regulation in the teaching career ladder system to encourage postgraduate education of teachers. Teachers in Turkey have a negative attitude towards the practice of teacher transfer, especially in Far Eastern countries. Unlike many other countries, teachers with the title of specialist or head teacher in Turkey are not given any new duties and responsibilities. It was also found that teachers have prejudices against lesson research activities. While teachers found mentoring activities for their professional development productive, it was concluded that online learning, school-based professional development, internet and social media activities have gained speed and importance in recent years. In line with the information obtained, various suggestions were presented for the professional development of teachers in our country.

Keywords: Teacher, professional development, professional development activities, teacher training, review

* Doktora Öğrencisi, Trabzon Üniversitesi, Sınıf Öğretmenliği Eğitimi, emre_arslan23@trabzon.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2291-946X

Atıf/Citation: Arslan, E. (2025). Öğretmenlere Yönelik Mesleki Gelişim Faaliyetleri: Bir Derleme Çalışması. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 177-196.

Geliş Tarihi	24.05.2025
Kabul Tarihi	26.06.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	intihal.net
Etik Bildirim	lisansustu@erdogan.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

1. Giriş

Öğretmenler, eğitim sisteminin en kritik unsurlarından biri olarak (Çelikten vd., 2005, s. 208) entelektüel ve teknik becerilerin bir nesilden diğerine aktarımı konusunda köprü görevi görmektedir (Dar & Peerzada, 2020). Ülkelerin eğitim sisteminin iyileştirilmesine etki eden önemli faktörlerin başında ise öğretmen kalitesi gelmektedir (Atasoy & Cemaloğlu, 2018, s. 1514). Kaliteli bir öğretmen; her öğrencisiyle iletişimi yüksek tutma, öğrencisine yapılandırılmış öğrenme ortamı sunma, farklı zekâ alanlarına dayalı değerlendirmede bulunma, sınıf yönetimi, öğrencilerini motive etme, farklı öğretim teknik ve yöntemleri kullanabilme ve bunları öğrenci seviyesine göre ayarlayabilme becerilerine sahiptir (Stoll, 1992). Ayrıca, değişen çağa ayak uydurabilme (Titrek vd., 2021, s. 589), kendi meslektaşları ile bir ekip oluşturarak yeni bir ürün ortaya çıkartabilme gibi özelliklere sahip olması beklenir (Uçman, 2019, s. 34).

Bu özelliklere sahip olma adına geleceğin her açıdan nitelikli öğrencilerini yetiştiren öğretmenlerin, hayatın çeşitli alanlarında meydana gelen gelişmelere paralel olarak değişebilen rol, görev ve sorumluluklarını tamamlamak için hizmet öncesi aldıkları eğitim yeterli olmamakta, öğretmenlerin kendini sürekli yenilemesi ve geliştirmesi gerekmektedir (Gültekin & Çubukçu, 2008, s. 186). Bir başka deyişle öğretmenler, öğrencilerinin rekabetçi, yetkin ve sosyal olarak bütünleşmiş yetişkinler olmalarına destek olmak için becerilerini sürekli olarak güncellemeli (OECD, 2005, s. 122), mesleğe atandıktan sonraki süreçte de mesleki gelişimlerine devam etmelidir (Duranay, 2005, s. 15).

Mesleki gelişim, öğretmenin öğretim becerisini daha verimli hale getirmek, öğrenme çıktılarını artırmak ve öğretim sürecini iyileştirmesi amacıyla yapmış olduğu deneme, öğrenme, ilerleme ve gelişme faaliyetlerini içeren oldukça geniş bir kavramdır (İlğan, 2021, s. 258). Hizmet öncesi dönemden başlayarak öğretmenin mesleğe girişinde ve sonraki hizmet yıllarında sürekliliği olan bir süreci kapsamaktadır (Odabaşı & Kabakçı, 2007, s. 40). Mesleki gelişim, okul geliştirme stratejisi olarak (Blandford, 2004; Adey, 2004) öğretmenlerin yeni bilgi ve donanımlar kazanmaları gerektiği düşüncesine dayanmaktadır (Spillane vd., 2009, s. 407). Öte yandan öğretmenlerin mesleki gelişimi çeşitli ülkelerde, okul etkililiğini iyileştirmek amacıyla kullanılan bir araç haline gelmiştir (Özgenel, 2019, s. 129). Örneğin; Avustralya, Kanada ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde okul müdürleri ve öğretmenlerin performansının değerlendirilmesinde yaygın şekilde kullanılan ölçütlerden biri olarak kullanılmaktadır (Wallin 2003, s. 64). Öğretmenlerin mesleki gelişim çabası; bireysel olarak performanslarını artırma, uygulamaların verimini iyileştirme ve değişimi kolaylaştırma gibi önemli etkilere de sahiptir (Blandford, 2000). Bu çaba okulda öğrenme kültürünün oluşumunu, tüm öğretmenlerin ve öğrencilerin öğrenimine odaklanmasını teşvik etmektedir (Mizell, 2010, s. 1). Mesleki gelişim; öğretmenler arasında tükenmişliği önleme (Kyriacou, 2001, s. 30), yeni bilgi ve bakış açıları edinme (Kilag vd., 2023, s. 12), öğrenci başarısını artırma (Yoon vd., 2007, s. 1) ve öğrenciler arasındaki başarı farkını azaltma (Meissel vd., 2016, s. 163) gibi konularda da olumlu katkılar sunmaktadır.

Öğretmenler, gelişen toplum içinde en önemli değişim ajanı olarak görülmektedir (Dilci & Yıldız, 2012, s. 245). Bu nedenle etkili bir mesleki gelişim; mevcut bulunan öğretmen ve okul ihtiyaçlarını karşılamalı, öğretmenleri yapılacak planlamaya dâhil etmeli, aktif katılım imkânı sağlamalı, uzun süreçli katılımı desteklemeli ve içerisinde yüksek niteliklere sahip eğitimcileri barındırmalıdır (Bayar, 2014, s. 323). Bu çalışmada ise öğretmenlere yönelik yurt içinde ve yurt dışında yürütülen çeşitli mesleki gelişim faaliyetlerinin özellikleri açıklanmış ve bu faaliyetler, öğretmenlerin mesleki gelişimi bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışma, öğretmenlerin mesleki gelişimi konusunda bütüncül ve karşılaştırmalı bir analiz sunması, yeni nesil mesleki gelişim faaliyetlerine vurgu yapması ve uygulama-politika bağlantısı kurması ile özgün bir yere

sahiptir. Ayrıca çalışmada sadece durum tespitiyle kalmayıp konuya ilişkin somut çözüm önerileri de sunulmuştur. Böylelikle çalışmanın, ülkemizde görev yapan öğretmenlerin mesleki gelişimlerinin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi için uygulayıcılara ve uygulanacak politikalara yol göstermesi bakımından önemli olacağı ve mevcut literatüre değerli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma geleneksel derleme türünde olup bu çalışmalar, belirli bir konu ile ilişkili olarak çeşitli çalışmaların incelenip bulgularının, sonuçlarının ve değerlendirmelerinin bir araya getirilerek (Karaçam, 2013, s. 26) düz bir yazı şeklinde sunulduğu araştırmalardır (Ata & Urman, 2008, s. 234). Bu tür çalışmalar, araştırılan konu ile ilişkili olarak literatürde bulunan bilgilerin yansıtılarak bütüncül bir bakış açısıyla sunulmasına imkân sağlamaktadır. (Yılmaz, 2021, s. 1460). Genellikle o alan ile ilgili uzmanların belirli herhangi bir yöntem takip etmeden, çeşitli kaynak ve yollarla ulaşılan bilgilerin derlendiği çalışmalardır (Burns & Grove, 2009; Gerrish & Lacey, 2010, s. 289). Öte yandan geleneksel derlemenin sübjektif olma ve literatür seçimi kriterlerinin net olarak ortaya koyulmaması gibi birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır (Hemingway, 2009, s. 2).

2.2. Veri Toplama Aracı

Bu derleme çalışmasında veri toplama aracı olarak öğretmenlerin mesleki gelişim faaliyetleri ile ilişkili konuları içeren bilimsel makale ve metinlerin yanı sıra ülkelerin eğitim bakanlıklarının resmi siteleri, sendikalar, OECD ve Avrupa Komisyonu'nun düzenlediği raporlar, mesleğe ilişkin düzenlenmiş kanun, yönetmelikler vb. dökümanlar incelenmiştir. Kaynaklar araştırmaya dahil edilirken Türkçe veya İngilizce dillerinde yayımlanmış olması, elektronik ortamda erişilebilir ve güvenilirliği sağlanmış yayınlar olması gözönünde bulundurulmuştur. Ayrıca konuya ilişkin rapor, kanun ve yönetmeliklerin son 10–15 yıl içerisinde yayımlanmış, güncelliğini koruyan çalışmalar olması dikkate alınmıştır. Elektronik tarama ile elde edilen bilgiler araştırmacı tarafından gözden geçirilmiş olup sözü edilen kriterleri karşılamayan kaynaklar değerlendirme kapsamına alınmamıştır. Çalışmada, öğretmenlerin mesleki gelişim ile ilgili olarak ulusal ve uluslararası literatürde yer alan faaliyetler incelenerek çeşitli mesleki gelişim faaliyetlerinin özellikleri ve bu faaliyetlerin faydaları konusundaki bilgiler öğretmenlerin mesleki gelişiminin etkili bir şekilde gerçekleşmesi bakımından sentezlenmiştir. Daha sonra elde edilen bu bilgiler ülkemizdeki öğretmenlerin mesleki gelişimi bağlamında değerlendirilerek çeşitli öneriler sunulmuştur.

3. Bulgular

Literatür taraması sonucunda öğretmenlere yönelik mesleki gelişim faaliyetleri içerisinde sıkça vurgulanan faaliyetler Tablo 1’de gösterilmiş olup çalışmamızda bu faaliyetler detaylı olarak ele alınacaktır.

Tablo 1. Öğretmenlerin mesleki gelişim faaliyetleri

Faaliyetin Adı	Faaliyetin Adı
Mentörlük	Uzman Öğretmenlik (Master Teacher)
Hizmet İçi Eğitim	Ders Araştırması (Lesson Study)
Lisansüstü Eğitim	İnternet ve Sosyal Medya
Öğretmen Transferi (Teacher Transfer)	Çevrimiçi Öğrenme
Zümre İşbirliği ve Araştırma Takımı	Okul Temelli Mesleki Gelişim (OTMG)

Tablo 1’de, ulusal ve uluslararası literatürde öğretmenlerin mesleki gelişimine yönelik olarak sıkça vurgulanan ve uygulama alanı bulan çeşitli mesleki gelişim faaliyetleri yer almaktadır. Tabloya dahil edilen faaliyetler; ilgili alan yazın, uluslararası kuruluş raporları, eğitim politikası belgeleri ve resmi düzenlemeler temel alınarak derlenmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümünde bu faaliyetler hem kuramsal yönleri hem de uygulamadaki yansımaları açısından ele alınarak detaylı biçimde analiz edilmiştir. Bu bağlamda, tablo çalışmanın genel çerçevesini belirlemek ve okuyucuya sunulan analizlerin yapısal temelini oluşturmak amacıyla hazırlanmıştır.

3.1. Mentörlük

Mentörlük; mentörün danışmanlık yapma, öğretme, model olma ve teşvik etme aracılığıyla mentinin kişisel ve mesleki gelişimini sağladığı destekleyici ve yetiştirici bir süreçtir (Anderson & Shannon, 1988; aktaran Koç, 2011, s. 194). Bu metotta mesleğe yeni başlayan öğretmenin mentör sayesinde görevini yaparken karşılaşacağı zorluklarla başa çıkması kolaylaşmakta, karşılaşılabilecek problemleri tahmin edip yorumlayabilmekte, bu sayede mesleğe uyum sağlama ve bağlanma aşamaları hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir (Uğurlu vd., 2018, s. 1533). Mentörlük rolünü üstlenmeye hazır, uygun niteliklere sahip tecrübeli öğretmenlerin seçilmesi, mentorluk uygulamasının verimli bir şekilde sürdürülebilmesi açısından önemli bir kriterdir (Balkar & Şahin, 2014, s. 95).

Şangay’da öğretmenler göreve başladıktan sonra 120 saat süren eğitimin ardından 3 yıl devam eden bir mentörlük hizmetinden yararlanmaktadır. Bu süre zarfında öğretmenlere dersi gözlemlene ve inceleme, ders materyalleri, öğretim yöntemleri, notlandırma ve test araçları geliştirme noktasında mentörlük yapılmaktadır. Öğretmenler, haftada bir kez toplantı yaparak süreci değerlendirmekte, toplantıda mentör öğretmen tavsiyelerini paylaşmakta ve beraber bir sonraki hafta için gerekli olan ders planlarını hazırlamaktadır. Zaman zaman iyi etkinlikleri paylaşmak ve geri dönüşte bulunmak için dersler verebilmektedirler (NCEE, 2018a). Sınıflarda doğrudan gözlemler yaparak geri bildirimde bulunma Şangay’da o kadar yaygındır ki öğretmenlerin yalnızca %4’ünün geri bildirim temelli sınıf gözlemi deneyimi sürecini tecrübe etmediği tespit edilmiştir (OECD, 2014, s. 1).

Singapur’da da mentörlük faaliyeti oldukça sık kullanılan bir metot olup öğretmenler, aday öğretmenlik sürecinin başlangıcından itibaren zamanının önemli bir kısmını mentörlük faaliyetlerine ve mentörlerinin çalışmalarına ayırmaktadır (Uğurlu vd., 2018, s. 1533). Mentörler, yeni öğretmenlere kaynak paylaşımından duygusal desteğe kadar geniş bir yelpazede mentörlük yapmaktadırlar. Ayrıca mesleğe yeni başlayan öğretmenlere yönelik mesleğe giriş faaliyetinin yanı sıra okul temelli mentörlük sistemi de mevcuttur. Bu sistemin amacı; mentörlük faaliyetlerinin kalitesini yükseltmek ve aday öğretmenlerin daha tecrübeli meslektaşlarından bilgi edinmelerine imkân tanımaktır (Goodwin vd., 2016). Japonya’ya göz attığımızda ise mesleğe yeni başlayan öğretmenler, göreve başlamasıyla birlikte bir yıl sürecek olan hazırlık dönemi geçirirler. Bu süre zarfında aday öğretmenlere mentör olarak hizmet veren deneyimli öğretmenler yardımcı olur. Mesleğe yeni başlayan ve mentör öğretmenin beraber verimli bir şekilde çalışabilmesi amacıyla mentör öğretmenin öğretim faaliyetlerine ilişkin sorumlulukları azaltılmıştır. Mentörlük faaliyeti; konu rehberliği, öğretimi planlama ve analiz etme, sınıf yönetimi gibi konu başlıklarında yapılmaktadır. Mentörler esas itibarıyla valilikler tarafından belirlenmekle birlikte okullar da kişisel olarak mentör tercihinde bulunabilmektedir (NCEE, 2018b).

Güney Kore’de mentör öğretmenlerin; göreve yeni başlayan öğretmenler için sınıf gözlemi, öğretimsel rehberlik, öğrenci danışmanlığı ve değerlendirme gibi konularda yaptıkları rehberlik çalışmaları yer almaktadır. Bu faaliyetlerin sonrasında öğretmenler kazandıkları tecrübeleri raporlamakta, akran tartışmaları

ve sunumlar aracılığıyla bilgilerini paylaşmaktadır (NCEE, 2018c). Ülkemizde ise mentörlük faaliyetinin, öğretmenlerin mesleki gelişimi ve deneyim kazanmaları noktasında olumlu katkılar sağladığı tespit edilmiştir. Ayrıca faaliyetin öğretmenlerin öğretim becerilerini geliştirdiği ve buna paralel olarak öğrenci başarılarını artırdığı vurgulanmıştır (Uzunpınar vd., 2023, s. 3956). Öte yandan Erol ve Özdemir'in (2018, s. 883) yaptıkları çalışmada ise öğretmen adayları, mentor öğretmenlerin mentörlük görevlerini kısmen yerine getirdiğini belirtmiş ve mentörlük faaliyetinin kalitesiyle ilgili sorunlara dikkat çekmiştir.

3.2. Hizmet İçi Eğitim

Sınıf öğretmenlerinin mesleki gelişimlerine katkı sağlayacak yöntemlerden biri de çok yaygın şekilde kullanılan hizmet içi eğitimlerdir. Hizmet içi eğitim belirli bir meslekteki personelin; yaptığı hizmete uyum sağlama, verimliliğini yükseltme, hizmeti esnasında görevlerini ve sorumluluklarını çok daha verimli bir şekilde yerine getirmeleri için ihtiyaç duyulan bilgi, beceri, davranış, tutum ve deneyimlerinin yükseltilmesini amaçlayan planlı ve programlı olarak düzenlenen formal faaliyetler olarak ifade edilmektedir (Garuba, 2004, s. 200). 21.yy.'da her alanda çok hızlı bir gelişim ve değişimin yaşandığı göz önüne alındığında öğretmenlerin meslek öncesi eğitimde öğrendikleri bilgiler mesleğe başladıktan sonra kısa sürede güncelliğini kaybedebilmekte veya çok daha yeni bilgiler ortaya çıkabilmektedir. Öğretmenlerin hizmet içi eğitim almaları Portekiz, İsviçre, Bulgaristan ve Kuzey Makedonya'da zorunlu iken ülkemizde ise isteğe bağlıdır. İspanya'da ise hizmet içi faaliyetler her ne kadar isteğe bağlı şekilde düzenlense de öğretmenlerin ek ücretlerine ve hizmet puanlarına olumlu anlamda katkı sağlamaktadır (European Commission, 2018, s. 57). Ülkemizdeki hizmet içi eğitimlerin verimliliğine ilişkin yapılan çalışmada öğretmenler hizmet içi eğitimlerde; nitelik problemi, izleme ve değerlendirmenin olmayışı, ihtiyaca dönük faaliyetlerin düzenlenmemesi, formalite şeklinde görülme önyargısı, gelişime katkı sunmaması, özendirilmemesi, elverişli olmayan ortamlarda yapılması, gibi çok sayıda önemli eksiklikler bulunduğunu ifade etmiştir (Salihoğlu & Yayla, 2023, s. 146). Alanyazında yapılan birçok çalışmada da öğretmenlerin hizmet içi eğitim faaliyetlerine ilişkin görüşlerinin çoğunlukla olumsuz olduğu (Aydoğan, 2002, s. 162; Çiftçi, 2008, s. 245) ve bunun sebebi olarak da yapılan faaliyetlerin oldukça sıkıcı, çoğunlukla düz anlatım şeklinde gerçekleşmesi ve uygulamaya dönük olmaması gösterilmiştir (Kıldan, 2008, s. 109).

3.3. Lisansüstü Eğitim

Sınıf öğretmenlerinin mesleki gelişimini sağlayacak yöntemlerden biri de lisansüstü eğitimidir. Lisansüstü eğitim; herhangi bir bilgi alanında çok yönlü ve derinlemesine çalışarak, lisans eğitiminden daha üst düzeyde bilgi ve beceriye sahip olan bireylerin yetiştiği (Köksalan vd. 2010, s. 280) sanatta yeterlik, yüksek lisans ve doktora programlarını içeren eğitimidir (YÖK, 2016, s. 1). Lisansüstü eğitim, Avrupa'nın birçok ülkesinde öğretmenlerin mesleki gelişimlerinin ayrılmaz parçası haline gelmiştir. Örneğin; Almanya, Finlandiya, İtalya, İngiltere ve Fransa da sınıf öğretmenlerinin henüz göreve başlamadan üniversite eğitimi sırasında yüksek lisans eğitimi almaları zorunludur. İspanya'da ise ortaokul öğretmenlerinin mezun olabilmeleri için yüksek lisans eğitimlerini tamamlamaları şarttır. Japonya'ya baktığımızda ise öğretmenler, üniversitelerin lisansüstü enstitülerinde lisansüstü dereceler elde etmek amacıyla ücretli izne başvuruda bulunabilmektedir (OECD, 2011, s. 145). Böylece öğretmenlerin lisansüstü eğitim almaları teşvik edilmektedir. Oysa ülkemizdeki lisansüstü eğitim istatistiklerine göz attığımızda Millî Eğitim Bakanlığı'nın 31/12/2021 tarihini baz alarak yayınladığı idare faaliyet raporunda, Türkiye'de yüksek lisans mezunu öğretmenlerin oranı %11,22 iken doktora mezunu öğretmenlerin oranı ise %0,23 olarak ifade edilmiştir (MEB, 2022a, s. 15). Lisansüstü eğitimin, ülkenin ihtiyaç duyduğu yüksek donanımlı bireylerin oluşmasında ve ülkenin kalkınmasındaki

anahtar rolü (Sevinç, 2001, s. 135) dikkate alındığında bu rakamların ülkemizin eğitim kalitesi açısından endişe verici olduğu görülmektedir.

3.4. Öğretmen Transferi (Teacher Transfer)

Öğretmenlerin mesleki gelişiminde uygulanan bir diğer faaliyet ise öğretmen transferidir. Bu faaliyetin yaygın şekilde uygulandığı Japonya, öğretmen atama sisteminde farklı bir yapıya sahiptir. Devlet okullarında çalışan öğretmenler, il eğitim kurulu aracılığıyla işe alınır ve genellikle yedi veya sekiz yılda bir bu öğretmenlerin görev yeri ildeki okullar arasında dönüşümlü olarak değişmektedir (Fujita & Dawson, 2007, s. 42). Uygulama ile nitelikli öğretmenler aracılığıyla dezavantajlı olan bölgelerde eğitim gören öğrencilerin eğitimine imkân sağlanmaktadır. Bir başka deyişle en dezavantajlı öğrencilerin de en yetenekli öğretmenlere erişmelerine olanak tanınmaktadır. Ayrıca öğretmenlerin hizmet süresince yetenek ve becerilerinin yükseltmeleri desteklenmektedir. Faaliyetle birlikte öğretmenlerin tecrübeli meslektaşlarından öğrenmeleri, kendi akranlarıyla etkileşime geçmeleri ve birçok değişik ortamda bulunmaları hedeflenmektedir. Böylelikle aynı öğretmenler sürekli olarak aynı okulda görev yapmamaktadır (Fujita & Dawson, 2007; OECD, 2011, s. 146). Ayrıca okul yöneticileri ve öğretmenler düşük performans sergileyen okulların kapasitesini geliştirmek ve verimliliklerini artırmak için hareket edebilmektedir (Bensen & Farmer, 2013, s. 3).

Şangay'da da bu uygulamaya paralel olarak güçlendirilmiş yönetim programı, performansı yetersiz olan okullara destek olmak için hayata geçirilen önemli bir atılım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu programda okul yöneticileri ve öğretmenler performansı yetersiz okulların verimliliğini arttırmak ve kapasitelerini geliştirmek amacıyla iki okul arasında yer değiştirmektedir. Model; öğrenci öğrenmesini sağlamanın yanı sıra öğretmenlerin mesleki gelişimini, verimliliğini ve iş birliğini artırma konularında başarılı olup nicelikten ziyade niteliği artırmayı amaçlamaktadır (Bensen & Farmer, 2013, s. 11). Çin Halk Cumhuriyeti de zorunlu eğitim kademesindeki tüm devlet okullarında görev yapan öğretmen kaynaklarının kalitesini eşit düzeye getirmek ve okul seçimi anlayışını ortadan kaldırmak için ülke çapında öğretmen ve müdür transferi programını başlatan ülkeler arasında yer almaktadır. Fakat öğretmenler bu uygulamadan teşvik yetersizliği, hedef çatışması ve yetersiz iletişim nedeniyle memnun olmadıklarını ifade etmektedir (Wu, 2020, s. 1).

3.5. Zümre İşbirliği ve Araştırma Takımı

Faaliyet, öğretim süreçlerinin verimliliğinin artırılması, öğrenci ilerlemesi, muhtemel öğrenci başarı ve başarısızlıkları, ders planları, disiplin problemleri, ölçme-değerlendirme vb. faaliyetlere yönelik süreçleri incelemek, tartışmak ve araştırmalar yapmak amacıyla öğretmenlerin bir araya gelmesiyle gerçekleştirilmektedir (İlğan, 2020, s. 187). Bu faaliyette, öğretim programları ile derslerin eşgüdümlü şekilde yapılması, laboratuvar, spor salonu, kütüphane, ders araçları, bilişim teknolojileri gibi dersliklerden verimli bir biçimde faydalanılması ile performans ve proje görevi konularının belirlenmesi amaçları da bulunmaktadır (Eroğlu & Özbek, 2018, s. 258). Ayrıca dersin özelliğine göre materyaller ve etkinlik örnekleri oluşturularak ortak bir anlayış geliştirilmektedir (MEB, 2013). Fakat ülkemizde yapılan araştırmalar zümre öğretmenler kurulu toplantılarının veriminin mesleki gelişim açısından düşük olduğu, ortak proje ya da ders planı hazırlama faaliyetlerinin az sayıda gerçekleştiği (Eroğlu & Özbek, 2018, s. 264) ve toplantıların sorun odaklı bir yapıda yürütülmesinin verimliliği düşürdüğü (Koç, 2015, s. 9) tespit edilmiştir. Kodal ve Tekiroğlu'nun (2016, s. 101) yaptıkları çalışmada öğretmenler zümre toplantılarının verimsiz olduğunu, Göksoy ve Yenipınar (2015, s. 40) da toplantıların planlanması ve yürütülmesinde birçok eksiklikler bulunduğunu ifade etmiştir.

3.6. Uzman Öğretmenlik (Master Teacher)

Uzman öğretmenler; diğer meslektaşlarını denetleyen ve onları destekleyen oldukça yetenekli bireyler olarak görev yaparak eğitim sistemlerinde anahtar rol oynamaktadır (Clariño, 2020, s. 53). Uzman öğretmenlik faaliyetini 2008 yılında pilot olarak uygulama koyan Güney Kore, sistemi 2012 yılında ülke genelinde başlatmıştır. Bu sistemle beraber hem öğretmenlik hem de yöneticilikte gözle görülür şekilde dikkat çeken yeteneklere sahip olan öğretmenlere uzman öğretmenlik unvanı verilmektedir. Öğretmenlik görevleri devam eden uzman öğretmenlerin, aynı zamanda okul ve bölge şartlarına göre mesleki gelişim konusunda yeni sorumluluklar almaları beklenmektedir. Öğretmenlerin uzman öğretmen olabilmeleri için, en az 15 yıl öğretim tecrübesi bulunma, 1. seviye sertifikalarına sahip olma ve okulu tarafından tavsiye edilme gibi şartlar bulunmaktadır. Her ilde bulunan eğitim ofislerindeki gözlem komiteleri; öğretmenlerin başvurularını ve meslektaş görüşme sonuçlarını tetkik ederek, öğretmenlerin öğretimini gözlemler ve sonrasında ayrıntılı bir görüşme gerçekleştirilmektedir. Uzman öğretmenlerin ayrıca yeterlilik eğitimi de alması gerekmektedir. Uzman öğretmenlere maaşlarının yanı sıra araştırma hibeleri de ödenmektedir (NCEE, 2018d; MOE of Korea, 2017: akt. Uğurlu vd., 2018, s. 1534).

PISA sonuçlarındaki başarılarıyla dikkat çeken Estonya’da ise Uzman Öğretmenlik 5 yıl süre ile verilen bir unvan olup ülkede bu unvan çeşitli öğretme faaliyetleri düzenleyen, yükseköğretim kurumları ile iş birliği içerisinde olan, okul içinde ve dışında gelişimsel çalışmalara katılım sağlayan öğretmenlere verilmektedir (Akdaş vd., 2023, s. 18). Türkiye’de ise öğretmenlik mesleğinde en az 10 yıl hizmeti bulunan, kademe ilerlemesinin durdurulması cezası almamış olan ve Akademi aracılığıyla uzman öğretmenliğe yönelik düzenlenen eğitimi başarıyla tamamlayan öğretmenlere uzman öğretmen unvanı verilmektedir. Ayrıca uzman öğretmenler arasından uzman öğretmenlikte en az 10 yıl hizmeti bulunan, kademe ilerlemesinin durdurulması cezası almamış olan ve Akademi aracılığıyla başöğretmenliğe yönelik hazırlanan eğitimi başarıyla tamamlayanlara başöğretmen unvanı verilmektedir (MEB, 2024a). Türkiye’de görev yapan uzman veya başöğretmen unvanına sahip öğretmenlere ise Güney Kore ve Estonya’nın aksine mesleki gelişim konusunda yeni bir görev veya sorumluluk verilmemektedir.

3.7. Ders Araştırması (Lesson Study)

Japonya’da ders araştırması, yaygın şekilde ülkedeki öğretmenlerin mesleki gelişiminde kullanılan bir metottur. Bu yaklaşımın temel ilkesi öğretmenler arasında iş birlikçi bir etkileşim ve ortam oluşturmaktır (Uğurlu vd., 2018, s. 1535). Tüm öğretmenler düzenli bir şekilde bu uygulamaya katılırlar, bu uygulama aracılığıyla ders planlarını grupça gözden geçirirler ve planları nasıl daha verimli hale getirebileceklerini müzakere etmektedir. Böylelikle faaliyet; öğretmenlerin kendilerini yansıtmaya, sürekli geliştirme ve ifade etmeleri için önemli bir işlev görmektedir (Stewart, 2011, s. 15). Faaliyet, öğretmenlerin öğrenenlere dönük kapsamlı bir hedef tespit etmesiyle başlar ve sonrasında bu hedefe ulaşmalarına destek olacak olan dersi planlama aşamasına geçilmektedir.

Hedefte bulunan dersi veren öğretmenler içerisinde bir öğretmen tercih edilir ve bu öğretmenin uyguladığı ders dikkatlice diğer öğretmenler tarafından sınıf ortamında gözlemlenir (Uğurlu vd., 2018, s. 1535). Bu gözlemler sırasında öğrencilerin anlaşılması zor kalıplara ya da kavramlara nasıl tepkide bulundukları, motivasyonu, odaklanması vb. unsurlar gözlemlenir. Sonraki aşamada öğretmenler, kendi aralarında dersin verimliliğini artırma noktasında fikir alışverişinde bulunarak devamında önerilerde bulunmaktadır. Genel olarak bu tartışmalar izleyen dersin planında düzenleme şeklinde yer alır ve uygulama koyulmaktadır. Daha sonra da öğretmenler kendi içerisinde bir değerlendirme yapmaktadır. Ders araştırması döngüsü, öğretmenler

kendi aralarında fikir birliğine vardıklarında ve öğrenenler için yeni bir kapsamlı görev tespit ettiklerinde son bulmaktadır (Rappleve & Komatsu, 2017, s. 4).

Araştırmacılar, ders araştırması faaliyetlerinin öğretmenlerin yaptıkları uygulamalar üzerinde pozitif etkiye bulunduğunu gözlemledikçe özellikle de öğretmen adaylarıyla beraber okul ortamında yapılan çalışmalar kapsamında ders araştırması çalışmalarına yönelmiştir (Fernandez, 2005, s. 37; Murata & Pothen, 2011, s. 103; Eliphane, 2011, s. 305; Baki, 2012, s. 27). Yaptıkları çalışmada Bayram ve Bıkmaz (2019: 577) da ders araştırması faaliyetinin; öğretmenler arasındaki iş birliğini desteklediğini, öğretmenlerin alan bilgisi ve yansıtıcı düşünme becerilerini geliştirdiğini ifade etmiştir. Japonya temelli olan yaklaşım başta Amerika olmak üzere çeşitli ülkelerde de uygulanmıştır. Ders araştırması yaklaşımının dört temel aşaması bulunmaktadır (Rappleve & Komatsu, 2017, s. 2): (1) İşbirlikçi bir biçimde hedefin tespit edilmesi ve ders planı. (2) Oluşturulan ders planının uygulanması ve gözlemlenmesi. (3) Grup yansımaları ve sonrasında eleştiri. (4) Belirlenen hedeflerin ve ders planlarının gözden geçirilmesi ve döngünün tekrar edilmesi. Ülkemizde ders araştırması konusunda yapılan çalışmaların daha çok matematik branşı ile gerçekleştirildiği ve örneklem grubu olarak öğretmen adaylarının tercih edildiği görülmektedir (Kanbolat vd., 2023, s. 60). Fakat öğretmenlerin, ders çalışması faaliyetinin mesleki gelişimlerine gerekli katkıyı sunmayacağı yönünde bir önyargıya sahip oldukları tespit edilmiştir (Bütün, 2019, s. 51).

3.8. İnternet ve Sosyal Medya

Günümüzde öğretmenlerin mesleki gelişimlerine katkı sağlayacak hususlardan biri olarak hiç şüphesiz internet ve sosyal medyayı söyleyebiliriz. Cochrane ve Narayan (2013, s. 1) sosyal medya temelli mesleki gelişim faaliyetini; öğretmenlerin mesleki gelişimlerini sağlamak için yaşam boyu süren ve kendi kendine öğrenmesine imkân sağlayan yeni bir öğrenme durumu olarak ifade etmiştir. Öte yandan sosyal ağ siteleri, öğretmenlerin kurum içersindeki meslektaşlarıyla iletişim içerisinde olmalarının yanında yeni ilişkiler geliştirmelerine de yardımcı olmakta ve öğretmenler arasındaki iş birliğini daha güçlü hale getirme noktasında önemli rol oynamaktadır (Özmen vd., 2012, s. 499; Ploderer vd., 2010, s. 419). Yapılan çalışmada öğretmenlerin, sosyal medya araçlarından verimli şekilde yararlandıkları ve sosyal medyanın mesleki gelişimlerini sağlama noktasında önemli bir işlevi olduğu yönünde genel bir görüşe sahip oldukları tespit edilmiştir (Öztürk vd., 2016, s. 7). İstanbul'da 43 öğretmenle gerçekleştirilen bir diğer çalışmada ise öğretmenlerin yaklaşık %32' si mesleki gelişimleri için internet ve sosyal medyayı kullandığını ifade etmiştir (Özgenel, 2019, s. 133). Yaptıkları çalışmada Feyman Gök ve Ölmez (2023, s. 112) de okul öncesi öğretmenlerinin mesleki gelişimleri için sosyal medya platformlarından yararlandıkları ve bu platformları etkili bir şekilde kullandıkları tespit edilmiştir. Aynı araştırmanın sonucuna göre öğretmenler sosyal medya araçları aracılığıyla ulaşılan bilgilerin çocuklarda motivasyonu ve üretkenliği artırdığını belirtmişlerdir. Öğretmenler bu araçlarla hem kendi ülkesindeki hem de diğer ülkelerdeki meslektaşlarının kullandığı yöntem ve teknikleri takip edebilmektedir.

3.9. Çevrimiçi Öğrenme

Çevrimiçi öğrenme aracılığıyla sağlanan mesleki gelişimin başarılı bir örneği Şangay'da uygulanmaktadır. Şangay'da görev yapan öğretmenlerden ders planı oluşturma ve oluşturulan ders planlarını paylaşma gibi faaliyetlerde bulunmaları beklenmektedir. 2008 yılında bu amaçla çevrimiçi bir platform kurulmuştur. Bu sayede öğretmenler; farklı kaynaklara, araştırma metinlerine ve programlara erişebilmekte ve istedikleri materyalleri de meslektaşlarıyla paylaşabilmektedir (NCEE, 2018b). Çevrimiçi öğrenme modelinde verimli bir araştırma geçmişi olan kıdemli bir öğretmen, çevrimiçi platformun uygulama kısmındaki önemli bir sorunu

yayınlanmaktadır. Bu probleme ilgi duyan öğretmenler kendi içerisinde araştırma ekibi kurmak amacıyla resmi olarak başvuruda bulunmaktadır. Kurulan ekip, problemi gündeme getiren öğretmenin rehberliğinde, olası çözümler (özel müdahaleler, yenilikçi tasarımlar vb.) ortaya koymakta ve çözümlerin verimliliğini değerlendirmek amacıyla araştırma planı oluşturmaktadır. Hükümet tarafından finansal olarak desteklenen eğitim profesörleri ile konunun uzmanlarından meydana gelen danışmanlık ekibi, araştırmaya dönük birtakım önerilerde bulunmanın yanı sıra ekibe mentörlük yapmaktadır. Bu ekip, araştırma derslerini görüntülü kayda alıp portala yükler, böylelikle ekipteki tüm öğretmenler sonuçlara erişebilmekte ve başka meslektaşlarıyla paylaşabilmektedir (Driskell, 2018; Uğurlu vd., 2018, s. 1536).

Singapur'da ise öğretmenler Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kurulmuş olan Ulusal Eğitim Enstitüsü'nde (National Institute of Education-NIE) ve Singapur Öğretmen Akademisi bünyesinde (Academy of Singapore Teachers-AST) birçok farklı alanda eğitimle ilişkili faaliyetlere katılabilmektedir (Goodwin vd., 2016). NIE aracılığıyla hem bireysel hem de grup etkinlikleri içeren birçok akademik faaliyete katılabilen öğretmenlerin çevrimiçi veya yüz yüze olarak etkileşimde bulunmalarına olanak sağlanmaktadır. Faaliyet sonunda katılımcılar yeterlilik belgesi veya sertifika ile ödüllendirilmektedir (Bautista vd., 2015, s. 316). İspnaya'da öğretmenlerin mesleki gelişimlerini sağlayan çevrimiçi platformların başında Prest Gara gelmektedir. Platform üzerinden öğretmenler kendileri için sunulan hizmet içi eğitimlerden istediğini seçebilmekte, sistem üzerinden başvuruda bulunarak farklı bir kurs talebi de gerçekleştirebilmektedir (Prest Gara, 2023). Matematik ve geometri branşlarında birçok materyal ve kaynakların olduğu MatesGG, kişisel bilginin yanı sıra dijital hakların korunmasına destek olacak bilgiler de içeren Aseguratic diğer çevrimiçi platformlar olarak hizmet sunmaktadır (INTEF Platformu, 2023). Ayrıca öğretmenlerin eğitim konusunda uzmanlarla sanal biçimde canlı sohbet edebildiği EDUcharlas, öğretmenlere yönelik sınıfta dijital yenilikler konusunda hayata geçirilen ve sanal bir makale kitaplığı olarak hizmet veren Observatorio de Tecnologia Educativa gibi bir dizi uygulama ve platform da ülkedeki öğretmenlerin mesleki gelişimine yardımcı olan diğer çevrimiçi platformlar olarak karşımıza çıkmaktadır (INTEF Platformu, 2023).

Türkiye'de ise öğretmenlerin mesleki gelişimlerini sağlamak için Milli Eğitim Bakanlığı'nın hayata geçirdiği uygulamalardan biri Eğitim Bilişim Ağı [EBA] platformudur (Alabay, 2015, s. 19). EBA içerisinde bulunan e-içerikler ilgili alandaki uzmanlar tarafından oluşturulmaktadır. Ayrıca platform, Türkiye'de ve dünyada dijital yayıncılık konusunda deneyimli şirketlerin ürettiği içerikler ve öğretmenlerin yaptığı paylaşımlarla da her geçen gün büyüyen ve verimliliği artan bir uygulamaya dönüşmüştür (EBA, 2019: akt. Arslan, 2019:37). Bu konuda yapılan araştırmalar, öğretmenlerin EBA'ya yönelik algılarının olumlu olduğunu ortaya koymaktadır (Arslan, 2019, s. 67; Karasu, 2018; 925; Fidan vd., 2016, s. 630; Tutar, 2015, s. 63). Ayrıca COVID-19 salgını sırasında, teknolojik zorluklar ve bazı altyapı aksaklıklarına rağmen EBA platformu çevrimiçi eğitim noktasında önemini kanıtlamıştır (Aydın & Atasoy, 2023, s. 1708). Öğretmenlerin mesleki gelişimlerini sağlayan çevrimiçi platformlardan bir diğeri ise Öğretmen Bilişim Ağı'dır [ÖBA](Ceylan, 2024, s. 515). Çalışmalarda, öğretmenlerin genel olarak ÖBA'ya yönelik olumlu bir tutum gösterdiği, işlevsel ve kullanıcı dostu olduğu görülmektedir (Dilekçi, 2023, s. 510; Okçu vd., 2023, s. 575). Fakat öğretmenlerin bir kısmı, uzaktan eğitim ve pedagojik beceriler gibi alanlarda içeriklerin yeterli düzeyde olmadığını belirtmiştir (Dilekçi, 2023, s. 519).

3.10. Okul Temelli Mesleki Gelişim (OTMG)

Özellikle son yıllarda okul temelli mesleki gelişim (OTMG) kavramı ön plana çıkmaktadır. OTMG: Okul tarafından tespit edilen ve o okula özgü olan eğitim ihtiyacının karşılanması için mahallî olarak eğitim planı doğrultusunda düzenlenen faaliyetler olarak tanımlanmaktadır (MEB, 2024b). Guskey (2000) okul temelli

mesleki gelişim çalışmalarının, merkezi ve bölgesel temelli uygulamalardan çoğunlukla daha verimli ve başarılı olduğunu ifade etmektedir. Bölgesel bazlı mesleki gelişim faaliyetleri, genellikle tek oturumdan oluşan sunumlardan meydana gelir ve bu sunumlar, okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin mevcut sorunlarıyla daha az ilişkilidir. Dahası, yeni ve güncel uygulamaların başarıya ulaşması için ihtiyaç duyulan destek ve yönlendirme çoğu zaman yeterli olmamaktadır. Okul temelli mesleki gelişim faaliyetlerinin içerik ve işleyiş süreci ise okuldaki eğitimciler tarafından belirlendiği için daha verimlidir. Ele alınan konularda örgütsel bağlamla ile daha fazla ilişkilidir. Ayrıca, merkezi ve bölgesel mesleki gelişim faaliyetlerine kıyasla daha az kişi ile yürütüldüğünden, mesleki gelişim programına yönelik karar alınırken paydaşlar arasında uzlaşa rahatlıkla sağlanabilmektedir (Bümen vd., 2012, s. 37). Sasere ve Makhasane (2023, s. 391)'nin gerçekleştirdiği çalışmada da öğretmenlerin, tek seferlik merkezi mesleki gelişim faaliyetlerinden ziyade okul temelli mesleki gelişim faaliyetlerini tercih ettikleri görülmektedir.

Millî Eğitim Bakanlığı da ülkemizde görev yapan öğretmenlerin mesleki gelişimlerine destek olmak ve bu öğretmenlere birçok alanda eğitim olanağı sağlamak amacıyla çeşitli faaliyetler yürütmektedir (Alaca, 2022, s. 75). Bu amaca paralel olarak 2002 yılında Avrupa Birliği Komisyonu ile gerçekleştirilen iş birliği sonucunda başlatılan proje gereğince, pilot okullarda uygulanmak üzere Okul Temelli Mesleki Gelişim (OTMG) çalışmasını başlatmıştır (Bümen vd., 2012, s. 33). Bu modelde öğretmenler, yeteneklerini, ihtiyaçlarını, gözlemlerini ve öz değerlendirmelerini analiz ederek kendi kişisel ve mesleki gelişim planını geliştirirler. Öğretmenler gelişim ihtiyaçlarına ilişkin olarak okul yöneticisi ile sürecin başında, ortasında ve sonunda olmak üzere üç toplantı gerçekleştirilmektedir. Son toplantıda tüm faaliyetler okul yönetimine sunulmakta ve rapor haline getirilmektedir. Planını ve çalışmalarını hayata geçirerek ihtiyaç duyduğu eksikliklerini tamamlayan öğretmen sonrasında gelişime gereksinim hissettiği farklı bir yeterlik alanına dönük çalışmalarını planlamakta ve uygulamaktadır. Böylece öğretmenin kişisel ve mesleki gelişiminin sürekliliği sağlanarak döngüsel bir süreç oluşturulmaktadır (Kaya & Kartallıoğlu, 2010, s. 117). Türkiye’de okullu temelli mesleki gelişim faaliyetleri 5 gün olarak planlanmakta, en az 10 öğretmen ile gerçekleştirilmekte ve ihtiyaç duyulduğunda farklı okullardan öğretmenler de bu faaliyetlere katılabilmektedir (MEB, 2024b).

4. Sonuç

Mesleki gelişim faaliyetleri öğretmenleri çok yönlü olarak geliştirmekle beraber bu faaliyetler öğrencilerin öğrenmelerine katkı sağladığı ölçüde verimli olabilmektedir (İlğan, 2013, s. 53). Çalışma kapsamında ele alınan Türkiye’deki mesleki gelişim faaliyetlerinin birçoğunun verimli bir şekilde uygulandığını söylemek ise oldukça zordur. Türkiye’de yaygın bir şekilde uygulanmakta olan hizmet içi eğitim, zümre iş birliği ve araştırma takımı faaliyetlerinin verimliliği tartışılmaktadır. Bu faaliyetlerin verimli olmamasında yapılan faaliyetlerin ilgi çekici olmaması ve bu faaliyetlere katılan öğretmenlerin desteklenmemesi etkili olmuş olabilir. Nitekim Karasolak vd. (2013, s. 997) çalışmasında öğretmenlerin hizmet içi eğitimlere karşı olumsuz tutum içerisinde olduğunu, Bümen vd. (2012, s. 31) ise düzenlenen seminer ve kursların bağlamdan koparılmış olduğunu ve didaktik bir şekilde yapıldığından verimsiz olduğunu söylemiştir. Arslan (2023, s. 1383) ise Türkiye’de görev yapan öğretmenlerin hizmet içi eğitim faaliyetlerinden maaş artışı elde etmesi ve ek hizmet puanı almasını önermiştir.

Zümre iş birliği ve araştırma takımları faaliyetlerinin verimli olmamasında ise okul yöneticilerin iş yükünün fazla olması nedeniyle bu toplantıları etkili bir şekilde planlayamaması etkili olmuş olabilir. Nitekim Yenipınar (2018, s. 2447) yaptığı çalışmada okul müdürlerinin bu faaliyeti yapma sorumlulukları olmalarına karşın faaliyeti yönetmekten uzak durma eğiliminde olduğu belirlenmiştir. Yarım vd. (2022, s. 1928) ise

öğretmenlerin bu faaliyetleri yasal bir formalite olarak gördüğü saptanmıştır. Ülkemizdeki mentörlük faaliyetlerinin öğretmenlerin mesleki gelişimi için önemi öğretmenler tarafından vurgulanırken öğretmen adayları ise bu faaliyetlerin kalitesi ile ilgili sorunlara vurgu yapmıştır. Öğretmen adaylarına uygulanan mentörlük faaliyetindeki verimin düşük olmasında eğitim fakülteleri ile okul arasındaki iletişim eksikliği etkili olmuş olabilir. Nitekim Akyar (2020, s. 876) akademik danışmanların ve iş birlikçi öğretmenlerin mentörlük faaliyetlerinin yetersiz olmasının öğretmen adaylarının uygulama derslerindeki performansını olumsuz yönde etkilediğini vurgulamıştır.

Avrupa'nın birçok ülkesinde lisansüstü eğitim, (Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Finlandiya) öğretmen adaylarının mesleki gelişimlerinin ayrılmaz bir parçası ve zorunlu iken Türkiye'de bu konuda herhangi bir zorunluluk bulunmamaktadır. Buna paralel olarak ülkemizde lisansüstü eğitim mezunu oranı Avrupa ülkelerine göre oldukça düşük olup öğretmenlik kariyer basamakları sisteminde öğretmenlerin lisansüstü eğitimini teşvik edecek herhangi bir düzenleme bulunmaması bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olmuş olabilir. Özellikle Japonya'da uygulanmakta olan mesleki gelişim faaliyetlerinden biri olan öğretmen transferi ise Türkiye'de zaman zaman gündeme gelse de öğretmenler, eğitim sendikaları ve kamuoyu tarafından gelen eleştiri ve baskılar bu uygulamanın hayata geçirilmesini engellemiş olabilir. Öyle ki Yılmaz, vd. (2012, s. 76) yaptıkları çalışmada öğretmenlerin büyük çoğunluğu, rotasyon uygulamasının okulların örgüt kültürüne olumsuz olarak yansıtacağını ve uyum problemlerine sebep olacağını belirtmiştir.

Mesleki gelişim faaliyetlerinden bir diğeri olan uzman öğretmenlik Güney Kore, Estonya, Singapur gibi birçok ülkede uygulanmakta olup bu ülkelerdeki uzman öğretmenlere mesleki gelişim konusunda yeni görev ve sorumluluklar verilirken Türkiye'de görev yapan uzman veya başöğretmen unvanına sahip öğretmenlere yeni bir görev ve sorumluluk verilmediği belirlenmiştir. Bu durum ülkemizde görev yapan uzman ve başöğretmenlerin mesleki gelişimini olumsuz yönde etkileyeceği söylenebilir. Nitekim yapılan çalışmada öğretmenler uzman ve başöğretmenlik unvanlarını maaş artışı aracı olarak gördüklerini ifade etmiştir (Uygun & Karabulut, 2024, s. 161). Bir diğer çalışma sonucunda ise öğretmenler, uzman öğretmen yetiştirme programının yetersiz olduğunu vurgulamıştır (Avcı & Kayıran, 2023, s. 1).

Öğretmenlerin mesleki tükenmişliğini önleme, üretkenliklerini ve verimliliklerini artırma adına önemli bir mesleki gelişim faaliyetlerinden biri de araştırma izni sistemleri olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle Uzakdoğu ülkelerinde çeşitli kriterleri sağlayan öğretmenler ve okul yöneticileri bu uygulamadan yararlanabilmektedir. Öğretmenlerin faaliyet süresince ücretli izin, kısmi maaş ödemesi gibi avantajlardan yararlandığı uygulamanın bu ülkelerde başarıyla yürütüldüğü görülmektedir. Türkiye'de ise öğretmenler eğitsel mesleki gelişim ve araştırma faaliyetlerine katılırken ek ders kesintisi yaşamazken lisansüstü eğitim alırken ek ders kaybı sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır.

Öğretmenlere yönelik mesleki gelişim faaliyetlerinden biri olan ders araştırması faaliyeti özellikle Japonya ve Amerika'da uygulanmaya başlanmış olup sonrasında birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de hayata geçirilmiş fakat öğretmenler, uygulamanın mesleki gelişimlerine yardımcı olmayacağı yönünde bir önyargıya sahip olduğu saptanmıştır. Bu öğretmenlerin bu önyargıya sahip olmalarında başkaları tarafından izlenme, zaman sıkıntısı vb. etkili olmuş olabilir. Nitekim Bütün'ün (2019, s. 51) yaptığı çalışmada öğretmenler; ders araştırması faaliyeti süresince gözlemlenme korkusu, zaman sıkıntısı, müfredat yoğunluğu ve sınav baskısı gibi konularda zorluk yaşadıklarını ifade etmiştir.

Son yıllarda öğretmenlerin mesleki gelişimlerini sağlama adına internet ve sosyal medya faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Bu faaliyetler öğretmenlerin bireysel olarak ve çoğu zaman mekânsal ve zamansal kısıtlamalar olmaksızın mesleki gelişimlerini sağlamaları adına birçok fırsat sağlamaktadır. Fakat öğretmenlerin mesleki

gelişimleri için internet ve sosyal medyayı kullanırken dezenformasyon ve bağımlılık konusunda dikkatli olması gerektiği söylenebilir. Nitekim yapılan çalışmalarda öğretmenlerin, güvendikleri hesaplar aracılığıyla ulaştıkları içerikleri sorgulamadan doğrudan kullanma eğilimine oldukları saptanmıştır. (Feyman Gök & Ölmez, 2023, s. 112).

Öğretmenlerin mesleki gelişim faaliyetlerden bir diğeri ise çevrimiçi öğrenme olup Singapur ve İspanya gibi birçok ülkede farklı platformlar bulunurken Türkiye’de bu konuda EBA ve ÖBA platformları ön plana çıkmaktadır. Bu platformlar öğretmenler tarafından işlevsel bulunmaktadır. Öyle ki ÖBA aracılığıyla öğretmen eğitiminde %213 oranında bir artış sağlanmıştır (MEB, 2022b). Fakat bazı öğretmenler platformda yer alan içeriklerin zenginleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim Güneş ve Yağcı Turan’ın (2022, s. 1464) yaptığı çalışmada görsel sanatlar öğretmenleri, ders içeriğini karmaşık bulduklarını ve zenginleştirilmeye ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Ayrıca günümüzde ihtiyaç doğrultusunda içerik ve işleyiş süreci okuldaki eğitimciler tarafından belirlendiği için OTMG faaliyetlerinin önem kazandığı görülmektedir. Bu faaliyetlere ilişkin öğretmen görüşlerinin ise genel olarak olumlu olduğu tespit edilmiştir (Yüksel & Adıgüzel, 2012, s. 130).

Bu çalışmanın sonunda öğretmenlerin mesleki gelişimlerinin etkili ve verimli bir biçimde gerçekleştirilmesi adına çeşitli öneriler sunulmuştur:

Öğretmenlere yönelik mesleki gelişim faaliyetleri düzenlenirken öncelikle öğretmenlerin ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalıdır.

Bakanlık ve yerel birimler tarafından düzenlenen hizmet içi eğitimlerin kalitesi artırılmalı ve birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi bu eğitimlerin öğretmenlerin ek ders ücretlerine ve hizmet puanlarına katkı sağlayacak şekilde yürütülmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Özellikle öğretmenlerin mesleki gelişimi konusunda başarılı çalışmalara imza atan Uzak Doğu ülkelerindeki uygulamalar incelenmeli ve bu faaliyetlerin etkin bir şekilde uygulanması adına gerekli altyapı ve hazırlık çalışmaları yapılmalıdır.

Lisansüstü eğitimi teşvik edecek düzenlemeler hayata geçirilmeli ve bu düzenlemelere “Öğretmenlik Kariyer Basamakları”nda yer verilmelidir.

Öğretmenlerin ihtiyaçları ölçüsünde internet ve sosyal medya gibi yenilikçi mesleki gelişim faaliyetlerinden faydalanılmalıdır. Fakat bu süreçte dezenformasyon ve bağımlılığa karşı öğretmenlere gerekli eğitimler verilmelidir.

Çevrimiçi eğitim platformlarının içeriği ve çeşitliliği farklı ülkelerdeki uygulamalar göz önünde bulundurularak tüm branşlar için zenginleştirilmelidir.

Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmişlerdir. Katkı oranı dağılımı şu şekildedir: Birinci yazar, %100 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Adey, P. (2004). *The professional development of teachers: Practice and theory*. Springer Science & Business Media

- Akdaş, T., Kara, K., Yavuz, S., Tutsoy, İ., Sarıtekin, A., & Çiftçi, H. (2023). Öğretmenlerin kariyer basamakları: Karşılaştırmalı bir giriş. *Türk Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 12-22. <https://www.sakajournals.org/ojs/index.php/tjer/article/view/78>
- Akyar, B. C. (2020). Investigating the mentoring of collaborative teachers and academic supervisors in pre-service early childhood education teachers' teaching experience. *Kastamonu Education Journal*, 28(2), 869-880. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.702931>
- Alabay, A. (2015). *Ortaöğretim öğretmenlerinin ve öğrencilerinin EBA (Eğitimde bilişim ağı) kullanımına ilişkin görüşleri üzerine bir araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alaca, F. (2022). Okul temelli mesleki gelişim eğitimlerinde algoritmik düşünme kursu: Osmaniye öğretmen akademisi örneği. Ocak, M.A. ve Çakır, Ö. (Ed), *Eğitim ve Kültür Çalışmalarında Yenilikçi Yaklaşımlar*, 73-86.
- Arslan, E. (2019). *Eğitim bilişim ağına ilişkin okul öncesi öğretmenlerinin görüşleri* (Yüksek lisans tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Arslan, E. (2023). Türkiye ve İspanya'nın öğretmen yetiştirme sistemi. *Erciyes Akademi*, 37(3), 1364-1390. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1337879>
- Ata, B. ve Urman, B. (2008). Sistematik derlemelerin kritik analizi. *Türk Jinekoloji ve Obstetrik Derneği Dergisi*, 5(4), 233-240. Erişim adresi: <https://turkmedline.net/detay/sistematik-derlemelerin-kritik-analizi/9f44d80588ab3ad/tr/375%2B2008%2B5%2B4>
- Atasoy, R. & Cemaloglu, N. (2018). Evaluation of quality policies on education in turkish education system. *Universal Journal of Educational Research*, 6(7), 1504-1518. DOI: 10.13189/ujer.2018.060711
- Avcı, A., Kayıran, D. (2023). Uzman öğretmenlik yetiştirme programının öğretmenlik mesleği genel yeterlilikleri çerçevesinde değerlendirilmesi. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(14), 1-11. <https://doi.org/10.57135/jier.1229524>
- Aydın, Ü. Y., & Atasoy, B. (2023). COVID-19 salgını sürecinde EBA platformu üzerinden gerçekleştirilen uzaktan eğitimlere ilişkin ilköğretim öğretmenlerinin görüşleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43(3), 1687-1714. <https://doi.org/10.17152/gefad.1336732>
- Aydoğan, İ. (2002). *MEB ilköğretim okulları yönetici ve öğretmenlerinin personel geliştirmeye ilişkin görüşleri (Kayseri ili örneği)* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Baki, M. (2012). *Sınıf öğretmeni adaylarının matematiği öğretme bilgilerinin gelişiminin incelenmesi: Bir ders imecesi (lesson study) çalışması* (Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Balkar, B., & Şahin, S. (2014). Aday öğretmenlere yönelik mentorluk programının uygulanmasına ilişkin eğitimcilerin görüşleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 8(29), 83-100. DOI: [10.9761/JASSS2547](https://doi.org/10.9761/JASSS2547)
- Bautista, A., Wong, J., ve Gopinathan, S. (2015). Teacher professional development in Singapore: Depicting the landscape. *Psychology, Society & Education*, 7(3), 311-326. <https://doi.org/10.25115/psye.v7i3.523>

- Bayar, A. (2014) The components of effective professional development activities in terms of teachers' perspective. *International Online Journal of Educational Sciences*, 6(2), 319-327. <http://dx.doi.org/10.15345/iojes.2014.02.006>
- Bayram, İ., & Bıkmaz, F. (2019). Ders imecesi modeli ve modelin öğretmen mesleki gelişimine katkısı üzerine bir inceleme. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 52(2), 577-610. <https://doi.org/10.30964/auebfd.473958>
- Bensen, J., ve Farmeri J. (2013). *School turnaround in Shanghai: The empowered-management program approach to improving school performance*. Center for American Progress. Erişim adresi: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED561063.pdf>
- Blandford, S. (2000). *Managing professional development in schools*. Routledge Taylor & Francis, London.
- Blandford, S. (2004). *Professional development manual: A practical guide to planning and evaluating successful staff development*. Pearson Education.
- Burns, N., & Grove, S. K. (2009). *The practice of nursing research: Appraisal, synthesis, and generation of evidence*. (6th ed., pp. 90-119, 598-610). USA: Saunders.
- Bümen, N. T., Ateş, A., Çakar, E., Ural, G., & Acar, V. (2012). Türkiye bağlamında öğretmenlerin mesleki gelişimi: Sorunlar ve öneriler. *Millî Eğitim Dergisi*, 42(194), 31-50. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/442293>
- Bütün, M. (2019). Mathematics teachers' early lesson study experiences in Turkey: Challenges and advantages. *World Journal of Education*, 9(5), 51-62. <https://doi.org/10.5430/wje.v9n5p51>
- Ceylan, T. (2024). Dkab ve İmam-Hatip Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Öğretmen Bilişim Ağı (ÖBA) ile İlgili Görüşleri. *Bilimname*, (51), 515-557. <https://doi.org/10.28949/bilimname.1411940>
- Clariño, J. L. (2020). Organizational support, instructional and professional competencies of master teachers: A theory. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*, 4(6), 42-59. <https://www.ijtsrd.com/papers/ijtsrd33271.pdf>
- Cochrane T., & Narayan V. (2013). Redesigning professional development: reconceptualising teaching using social learning technologies. *Research in Learning Technology*, 21. <https://doi.org/10.3402/rlt.v21i0.19226>
- Çelikten, M., Şanal, M., & Yeni, Y. (2005). Öğretmenlik mesleği ve özellikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(19), 207-237. <https://dergipark.org.tr/en/pub/erusosbilder/issue/25118/265225>
- Çiftçi, E. (2008). *Türkiye’de milli eğitim bakanlığı tarafından müzik öğretmenlerine verilen hizmetiçi eğitimin incelenmesi ve müzik öğretmenlerinin hizmetiçi eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dar, R. A., & Peerzada, N. (2020). Professional Commitment and Job Satisfaction of Effective and Less Effective Secondary School Teachers in Kashmir.
- Dilci, T. & Yıldız, H. (2012). Öğretmen adaylarının mesleki yeterliklerine ilişkin inançları. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 245-265. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/gopsbad/issue/48560/616629>

- Dilekçi, A. (2023). Öğretmen Bilişim Ağı (ÖBA) eğitim içeriklerinin incelenmesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 14(1), 509-530. <https://doi.org/10.51460/baebd.1249546>
- Driskel, N. (31 Mayıs 2018). International Spotlight: Teaching and Research Groups in Shanghai. NCEE. Erişim adresi: <http://ncee.org/2016/05/international-spotlight-cieb-visits-teaching-and-research-groups-in-shanghai/>
- Duranay, Y.P. (2005). *Ortaöğretim kurumlarının etkili okul özelliklerini karşılama düzeyleri (İzmir İli Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Eliphane, L. E. (2011). Incorporating Lesson Study in Pre-service Mathematics Teacher Education. In Ubuz, B. (Ed.), *Proceedings of the 35 th Conference of the International for the Psychology of Mathematics Education*, vol.2, pp. 305-312. Ankara, Turkey: PME.
- Eroğlu, M. ve Özbek, R. (2018). Zümre öğretmenler kurulu toplantılarının mesleki gelişim bağlamında incelenmesi. *Researcher: Social Science Studies*, 6(3), 255-271. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/researcher/issue/66631/1042615>
- Erol, Y. C., & Özdemir, T. Y. (2018). Öğretmen adaylarının okul tabanlı mentorluk ve özyeterlik algılarının incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 874-894. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2018.18.37322-431457>
- European Commission/EACEA/Eurydice, 2018. *Avrupa'da öğretmenlik kariyeri: Erişim, devamlılık ve destek*. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fernandez, M. L. (2005). Learning through microteaching lesson study in teacher education. *Action in Teacher Education*, 26(4), 37- 47. <https://doi.org/10.1080/01626620.2005.10463341>
- Feyman Gök, N. & Ölmez, E. (2023). An examination of the views of preschool teachers on the use of social media for professional development. *e-Kafkas Journal of Educational Research*, 10, 101-117. <https://doi.org/10.30900/kafkasegt.1177302>
- Fidan, N. K., Erbasan, Ö., & Kolsuz, S. (2016). Sınıf öğretmenlerinin Eğitim Bilişim Ağı'ndan (EBA) yararlanmaya ilişkin görüşleri. *Journal of International Social Research*, 9(45), 626-637. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20164520642>
- Fujita, H., ve Dawson, P. (2007). The qualifications of the teaching force in Japan. In R. M. Ingersoll (Ed.), *A Comparative Study of Teacher Preparation and Qualifications in Six Nations*. The USA: CPRE.
- Garuba, A. (2004). Continuing education: an essential tool for teacher empowerment in an era of universal basic education in Nigeria. *International Journal of Lifelong Education*, 23(2), 191-203. <https://doi.org/10.1080/0260137042000184219>
- Gerrish, K., & Lacey, A. (2010). *The research process in nursing*. (6th ed., pp. 79-92, 188-198, 284-302). London: Wiley-Blackwell.
- Goodwin, A. L., Low, E., ve Darling - Hammond, L. (2016). *Empowered Educators in Singapore: How High-Performing Systems Shape Teaching Quality*. Jossey Band: NCEE
- Göksoy, S., & Yenipınar, Ş. (2015). Öğretmenlerin okul zümre öğretmenler kurullarına ilişkin görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 45(205), 26-43. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/milliegitim/issue/36159/406448>

- Guskey, T. R. (2000). *Evaluating professional development*. Corwin Press, California.
- Gültekin, M., & Çubukçu, Z. (2008). İlköğretim öğretmenlerinin hizmetiçi eğitime ilişkin görüşleri. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 185-201. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/manassosyal/issue/49945/640047>
- Güneş, D., & Yağcı Turan, M. M. (2022). Görsel sanatlar öğretmenlerinin EBA'ya (Eğitim Bilişim Ağı) yönelik algılarının incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(3), 1461-1481. <https://doi.org/10.17679/inuefd.1142125>
- Hemingway, P., & Brereton, N. (2009). What is a systematic review? https://familymedicine.med.wayne.edu/mpd/project/what_is_a_systematic_review.pdf
- INTEF Platformu. (2023, 25 Haziran). INTEF Platformu. Erişim adresi: <https://intef.es/>
- İlğan, A. (2013). Öğretmenler için etkili mesleki gelişim faaliyetleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(ÖYGE Özel Sayısı), 41-56. <https://doi.org/10.12780/UUSBD174>
- İlğan, A. (2020). Öğretmenler için etkili mesleki gelişim yaklaşımları ile bir model önerisi ve uygulama yönergesi. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 11(21), 171-197. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/eibd/issue/53462/726421>
- İlğan, A. (2021). Öğretmenlerin mesleki gelişimi üzerine kavramsal bir çerçeve ve Türk eğitim sistemi için çıkarımlar. *Yaşadıkça Eğitim*, 35(1), 256-280. <https://doi.org/10.33308/26674874.2021351225>
- Kanbolat, O., Yıldırım, U., Pirimoğlu, B., Tat, E., & Kalkan, İ. (2023). Ders imcesi araştırmaları bize ne söylüyor? *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, 7(2), 49-65. <https://doi.org/10.32960/uead.1353775>
- Karaçam, Z. (2013). Sistematiik derleme metodolojisi: Sistematiik derleme hazırlamak için bir rehber. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 6(1), 26-33. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuhfed/issue/46815/587078>
- Karasolak, K., Tanrıseven, I., & Konokman, G. Y. (2013). Öğretmenlerin hizmetiçi eğitim etkinliklerine ilişkin tutumlarının belirlenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(3), 997-1010. Erişim adresi: <https://arastirmax.com/en/system/files/1066/19-42-2-pb.pdf>
- Karasu, T. (2018). İmam Hatip Meslek ve DİKAP dersi öğretmenlerinin Eğitim Bilişim Ağı (EBA) ile ilgili görüşleri. *Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 925-943. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos/issue/41200/442529>
- Kaya, S. & Kartallıoğlu, S. (2010). Okul temelli mesleki gelişim modeline yönelik koordinatör görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 115-130. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/16709>
- Kıldan, A. O. (2008). *Yapılandırmacı yaklaşıma göre okul öncesi öğretmenlerine verilen hizmet içi eğitimin öğretmen-çocuk ve öğretmen ebeveyn ilişkilerine etkisi* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kilag, O. K. T., Bariquit, I. A., Glipa, C. G., Ignacio, R. A. R. A., Alvez, G. U., Guilot, R. T., & Sasan, J. M. (2023). Implication of individual plan for professional development (IPPD) on teachers' professional development and career advancement. *Basic and Applied Education Research Journal*, 4(1), 12-18. <https://doi.org/10.11594/baerj.04.01.02>

- Koç, E. M. (2011). Development of mentor teacher role inventor. *European Journal of Teacher Education*, 34(2), 193-208. <https://doi.org/10.1080/02619768.2010.539199>
- Koç, E. S. (2015). An evaluation of the effectiveness of committees of teachers according to the teachers' views, Ankara province sample. *ProcediaSocial and Behavioral Sciences*, 174, 3-9. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.618>
- Kodal, T., & Tekiroğlu, M. (2016). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersi zümre toplantılarına ilişkin görüşleri. *USBES V 2016 uluslararası sosyal bilgiler eğitimi sempozyumu: bildiriler kitabı*. Erişim adresi: <https://hdl.handle.net/11499/45872>
- Köksalan, B., İlter, İ., ve Görmez, E. (2010). Sınıf öğretmeni adaylarının sosyo-kültürel özellikleri ve lisansüstü eğitim isteklilikleri üzerine bir çalışma (Fırat, Erzincan ve İnönü üniversitesi sınıf öğretmenliği ABD örneği). *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 277-299. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefad/issue/59502/855345>
- Kyriacou, C. (2001). Teacher stress: Directions for future research. *Educational Review*, 53(1), 27-35. <https://doi.org/10.1080/00131910120033628>
- MEB (2022b). 2022 yılının ilk dört ayında öğretmen eğitiminde %213'lük artış. <https://www.meb.gov.tr/2022-yilinin-ilk-dort-ayinda-ogretmen-egitiminde-213luk-artis/haber/26017/tr>
- MEB. (2022a). 2021 Yılı İdare Faaliyet Raporu. Ankara. https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_05/12182720_MEB_2021_faaliyet_raporu_28nisan2022.pdf
- MEB. (2024a). Öğretmenlik Meslek Kanunu, Resmî Gazete'de Yayımlandı. <https://www.meb.gov.tr/ogretmenlik-meslegi-kanunu-resm-gazetede-yayimlandi/haber/35166/tr#:~:text=%C3%96%C4%9Fretmenlerden%3B%20%C3%B6%C4%9Fretmenlikte%20en%20az%2010,tamamlayanlara%20uzman%20%C3%B6%C4%9Fretmen%20unvan%C4%B1%20verilecek>
- MEB. (2024b). Öğretmen ve okulların mesleki gelişim programı Resmî Gazete'de. <https://www.meb.gov.tr/ogretmen-ve-okullarin-mesleki-gelisimi-programi-resmi-gazetede/haber/25512/tr>
- Meissel, K., J. Parr and H. Timperley (2016). Can professional development of teachers reduce disparity in student achievement? *Teaching and Teacher Education*, 58, 163-173. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tate.2016.05.013>
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2013). İlköğretim Kurumları Yönetmeliği. http://mevzuat.meb.gov.tr/html/ilkogrkuryon_1%5Cilkogrkuryon_2.html
- Mizell, H. (2010). *Why professional development matters*. Learning Forward. 504 South Locust Street, Oxford, OH 45056.
- Murata, A., & Pothen, B. E. (2011). *Lesson study in preservice elementary mathematics methods courses: Connecting emerging practice and understanding*. Lesson study research and practice in mathematics education: Learning together, 103-116. DOI:10.1007/978-90-481-9941-9_8
- NCEE (National Centre for Entrepreneurship in Education), (2018a). *Shanghai-China: Teacher and principal quality*.

- NCEE (National Centre for Entrepreneurship in Education), (2018b). *Japonya: Educational overview and teachers*.
- NCEE (National Centre for Entrepreneurship in Education), (2018c). *South Korea: Instructional systems*.
- NCEE (National Centre for Entrepreneurship in Education), (2018d). *South Korea: Instructional*
- Odabaşı, H. F., & Kabakçı, I. (2007). Öğretmenlerin mesleki gelişimlerinde bilgi ve iletişim teknolojileri. *Uluslararası öğretmen yetiştirme politikaları ve sorunları sempozyumu bildiriler kitabı*, 39-43.
- OECD, (2011). *Lessons from PISA for the United States, strong performers and successful reformers in education*. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264096660-en>.
- OECD, (2014). *Results from TALIS 2013-2014: Shanghai (China)*. OECD Publishing.
- OECD. (2005). *Teachers Matter: Attracting, developing and retaining effective teachers. Education and training policy*, OECD Publishing, Paris.
- Okçu, S. & Karakoç, G. & Okçu, N. & Karakoç, G. (2023). Sınıf öğretmenlerinin mesleki gelişimi için öğretmen bilişim ağı (ÖBA). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 575-586. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1317098>
- Özgenel, M. (2019). Öğretmenlerin mesleki gelişimlerine ilişkin fenomenolojik bir araştırma. *Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi*, 2(2), 128-143. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/apjec/issue/51185/654956>
- Özmen, F., Aküzüm, C., Sünkür, M. ve Baysal, N. (2012). Sosyal ağ sitelerinin eğitsel ortamlardaki işlevselliği. *e-Journal of New World Sciences Academy NWSA-Education Sciences*, 7(2): 496-506. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/nwsaedu/issue/19816/211941>
- Öztürk, S. D., Öztürk, F. & Özen, R. (2016). Öğretmenlerin sosyal medya araçlarını mesleki gelişim amaçlı olarak kullanım durumları. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 7-21. doi:10.14687/ijhs.v13i1.3515
- Ploderer, B., Howard, S. & Thomas, P. (2010). Collaboration on social network sites: Amateurs, professionals and celebrities. *Comput Supported Cooperative Work*, 19, 419-455. <https://doi.org/10.1007/s10606-010-9112-0>
- Prest Gara. (2023). *Departamento de educación aprendizaje e innovación educativa*. <https://www.euskadi.eus/personal-docente-formacion-prest-gara/web01-a3htreba/es/>
- Rapple, J., ve Komatsu, H. (2017). How to make Lesson Study work in America and worldwide: A Japanese perspective on the onto-cultural basis of (teacher) education. *Research in Comparative & International Education*, 12(4): 398-430. <https://doi.org/10.1177/1745499917740656>
- Salihoğlu, M., & Yayla, A. (2023). Hizmet içi eğitimlerin öğretmen niteliğine olan etkisinin değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 134-153. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.1118567>
- Sasere, O. B., & Makhasane, S. D. (2023). School-based teacher professional development framework (SBTPDF): A blueprint for school principals in Nigeria. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 22(8), 391-414. <https://doi.org/10.26803/ijlter.22.8.21>

- Sevinç, B. (2001). Türkiye’de lisansüstü eğitim uygulamaları, sorunlar ve uygulamalar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(1), 25-40. https://doi.org/10.1501/Egifak_00000000052
- Spillane, J. P., Healey, K., & Mesler Parise, L. (2009). School leaders’ opportunities to learn: A descriptive analysis from a distributed perspective. *Educational Review*, 61(4), 407- 432. <https://doi.org/10.1080/00131910903403998>
- Stewart, V. (2011). Improving teacher quality around the world: The international summit on the teaching profession. *New York, NY: Asia Society and US Department of Education*. <https://asiasociety.org/files/lwtw-teachersummitreport0611.pdf>
- Stoll, L. (1992). *Teacher growth in the effective school*. Fullan H & Hargreaves A. (Ed.), Teacher development and educational change. The Falmer Press: London.
- Titrek, O., Delioğlu, M. ve İpekli, N. (2021). Türkiye’de etkili okul araştırması: Makalelerin içerik analizi (2000-2020). *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 586-597. <https://doi.org/10.14686/buefad.959543>
- Tutar, M. (2015). *Eğitim Bilişim Ağı (EBA) sitesine yönelik olarak öğretmenlerin görüşlerinin değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Uçman, O. (2019). *Uluslararası bakalorya ilk yıllar programını uygulayan okullar ile MEB öğretim programı uygulayan ilkokulların etkili okul özelliklerinin ve öğretmen mesleki motivasyonlarının karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Uğurlu, F., Dolmacı, A., & Evran Acar, F. (2018). Uzakdoğu ülkelerinde öğretmenlerin mesleki gelişim modelleri. *Electronic Turkish Studies*, 13(27), 1525-1540. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14589>
- Uygun, K., & Karabulut, Ş. (2024). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin uzman öğretmenlik ve başöğretmenlik unvanlarına ve sınavlarına ilişkin görüşleri. *Anasay*, (27), 151-164. <https://doi.org/10.33404/anasay.1422240>
- Uzunpınar, G., Demiray, Ö., Gürel, Ö. İ., & Arkadaş, B. (2023). Öğretmenlerin mesleki gelişiminde mentörlük programlarının rolü ve etkinliği. *Academic Social Resources Journal*, 8(54), 3952-3960. <http://dx.doi.org/10.29228/ASRJOURNALS.72572>
- Wallin, J. (2003). Improving school effectiveness. *Abac Journal*, 23(1).
- Wu, X. (2020). Narrowing the gap: a Chinese experience of teacher rotation. *Asia Pacific Education Review*, 21(3), 393-408. <https://doi.org/10.1007/s12564-020-09630-4>
- Yarım, M. A., Morkoç, S., & Sulak, Y. (2022). İlkokullarda zümre toplantılarının işlevselliği ve verimliliği üzerine hermeneutik fenomenolojik bir inceleme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 1928-1940. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1064856>
- Yenipınar, Ş. (2018). Okul müdürlerinin zümre çalışmalarını yönetebilme. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(4), 2447-2474. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2018.18.41844-417423>

- Yılmaz, K. (2021). Sosyal bilimlerde ve eğitim bilimlerinde sistematik derleme, meta değerlendirme ve bibliyometrik analizler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1457-1490. <https://doi.org/10.33206/mjss.791537>
- Yılmaz, K., Altinkurt, Y., Karaköse, T., & Erol, E. (2012). Okul yöneticilerine uygulanan zorunlu yer değiştirme uygulaması hakkında okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin görüşleri. *E-international Journal of Educational Research* 3 (3), 65-83. Erişim adresi: <https://www.e-ijer.com/en/download/article-file/89765>
- Yoon, K. S., Duncan, T., Lee, S. W. Y., Scarloss, B., & Shapley, K. L. (2007). Reviewing the evidence on how teacher professional development affects student achievement. issues & answers. rel 2007-no. 033. Regional Educational Laboratory Southwest (NJ1). <https://eric.ed.gov/?id=eD498548>
- YÖK. (2016). *Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=21510&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Yüksel, İ., & Adıgüzel, A. (2012). Öğretmenlerin okul temelli mesleki gelişim modeline ilişkin görüşlerinin çeşitli değişkenlere göre değerlendirilmesi. *Mukaddime*, (6), 117-134. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.39538>

Aile Danışmanlığında Gelişimsel Perspektif: Örnek Bir Uygulama*

Developmental Perspective in Family Counseling: A Case Study

Abdullah TÜRKMEN**

Öz

Aileler, hızla değişen sosyal ve ekonomik koşullara uyum sağlama sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu bağlamda aile danışmanlığı, yalnızca kriz dönemlerinde değil, aile üyelerinin yaşam döngüsü boyunca karşılaştıkları kritik dönemlerde sürdürülebilir çözümler sunmayı amaçlamalıdır. Bu çalışma, gelişim odaklı aile danışmanlığının aile dinamikleri üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin uzun vadeli sonuçlarını bir vaka örneği üzerinden değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma, nitel vaka çalışması yöntemi ile yürütülmüş ve katılımcılar, gelişimsel kriz yaşayan bir aileden, amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Danışmanlık süreci, dört yapılandırılmış oturumda gerçekleştirilmiş; oturum notları, çiftin tamamladığı ödevler ve süpervizör değerlendirmeleri veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Toplanan veriler tematik analiz yöntemi ile incelenmiş ve aile üyeleri arasındaki iletişim ile problem çözme becerilerinde belirgin iyileşmeler gözlenmiştir. Bulgular, aile içi ilişkilerin genel olarak daha sağlıklı bir yapıya kavuştuğunu ve gelişim odaklı aile danışmanlığının erken dönemde uygulanmasının aile yaşam kalitesini artırarak, gelecekteki krizlerle başa çıkma becerilerini güçlendirebileceğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Gelişimsel Odaklı Aile Danışmanlığı, Nitel Vaka Çalışması, Aile İlişkileri, İletişim Becerileri, Psikososyal Destek

Abstract

Families face various challenges in adapting to rapidly changing social and economic conditions. In this context, family counseling aims to provide sustainable solutions not only during crises but also throughout critical periods encountered in the family life cycle. This study investigates the effects of development-focused family counseling on family dynamics and evaluates these effects through a case study. Conducted as a qualitative case study, the research involved participants selected through purposive sampling, consisting of a family experiencing a developmental crisis. The counseling process was structured into four sessions, during which session notes, completed assignments by the couple, and supervisor evaluations were used as data collection tools. The data were analyzed using thematic analysis, revealing significant improvements in communication and problem-solving skills among family members. Findings indicate that family relationships have generally evolved into a healthier structure and suggest that implementing development-focused family counseling in the early stages can enhance family quality of life and strengthen their ability to cope with future crises.

Keywords: Developmental Family Counseling, Qualitative Case Study, Family Relationships, Communication Skills, Psychosocial Support

* Bu çalışma, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Etik Kurulu'nun 29.05.2024 tarih ve 2024/224 sayılı onayıyla yürütülmüştür.

** Dr., Emekli Öğretim Görevlisi., fatsaturkmen@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8740-2106

Atıf/Citation: Türkmen, A. (2025). Aile Danışmanlığında Gelişimsel Perspektif: Örnek Bir Uygulama. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 197-208.

Geliş Tarihi	01.12.2024
Kabul Tarihi	06.02.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	intihal.net
Etik Bildirim	lisansustu@erdogan.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

1. Giriş

Aile, insan yaşamının ilk sosyal deneyimlerini sunduğu ve bireylerin temel kimliklerini şekillendirdiği bir sosyal sistemdir (Smith & Brown, 2020). Geleneksel toplum yapısında aile, bireylerin sosyalleşmesi, kültürel değerlerin aktarımı ve psikolojik dayanıklılığın geliştirilmesi gibi işlevlere sahipken, modern dünyada bu roller giderek çeşitlenmiş ve karmaşık hale gelmiştir (Nazlı, 2019). Hızlı kentleşme, teknolojik gelişmeler ve sosyo-ekonomik dönüşümler, ailelerin iç dinamiklerinde büyük değişimlere yol açmıştır (Allen & Anderson, 2016). Bu değişimler, bireylerin ve ailelerin artan bir şekilde profesyonel psiko-sosyal desteğe ihtiyaç duymasına neden olmaktadır. Bu çalışma, aile danışmanlığında gelişim odaklı bir yaklaşımın teorik temellerini ve pratik uygulamalarını incelemeyi hedeflemektedir. Araştırmanın temel amacı, gelişim odaklı aile danışmanlığı sürecinin, aile üyelerinin iletişim becerileri, problem çözme kapasiteleri ve bireysel gelişimleri üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Araştırma, aile danışmanlığı literatürüne dört oturumdan oluşan bir vaka çalışması üzerinden uygulamalı bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, gelişimsel müdahalelerin kısa ve uzun vadeli etkilerini anlamak, çalışma kapsamında ele alınan temel sorunsallardan biridir. Gelişimsel perspektif, ailelerin yaşam döngüsü boyunca karşılaştıkları kritik geçiş dönemlerinde destek sağlamayı amaçlayan bir yaklaşımdır (Hill, 2021). Örneğin, bir çocuğun okula başlaması, ergenlik dönemine geçiş ya da ebeveynlerin emeklilik süreci gibi durumlar, aile sisteminde yeniden yapılanma gerektiren kritik dönemlerdir. Minuchin'in (1974) aile sistemi teorisine göre, bu geçişler, ailenin uyum kapasitesini test eden doğal süreçlerdir. Dolayısıyla, gelişim odaklı aile danışmanlığı, bu tür geçişlerde ortaya çıkan krizlerin çözümünde etkili bir yöntem sunar. Modern toplumun hızlı değişimleri, geleneksel aile yapılarının yerini çekirdek ailelerin almasına neden olmuş, bu durum da ailelerin sosyo-ekonomik ve psikolojik dayanıklılığını sınamıştır (Taylor & Marks, 2022). Özellikle şehirleşmenin artması ve kültürel değerlerin değişmesi, nesiller arası çatışmaları ve yaşam tarzı farklılıklarını daha görünür hale getirmiştir. Geleneksel toplumlarda, yaşlı bireylerin rehberlik ve destek sağlayıcı rolü bulunurken, günümüzde bu işlev büyük ölçüde profesyonel psiko-sosyal hizmetlere devredilmiştir (Kim & Lee, 2023). Bu araştırma, ailelerin bu zorluklarla başa çıkabilmesi için geliştirici ve önleyici hizmetlerin önemini vurgulamaktadır. Aile danışmanlığı yalnızca mevcut sorunları çözmekle kalmaz, aynı zamanda aile üyelerine sağlıklı iletişim becerileri ve problem çözme araçları kazandırarak onları güçlendirir. Bu hizmetler, ailelerin toplumsal değişimlere uyum sağlamasına yardımcı olarak hem bireysel hem de toplumsal refaha katkıda bulunur (Brown & White, 2019). Araştırmanın teorik çerçevesi, ailelerin yaşam döngüsü boyunca karşılaştıkları gelişimsel krizleri ele alan sistematik bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bu bağlamda, çalışma hem aile içi ilişkilerin iyileştirilmesi hem de bireylerin kişisel gelişimlerinin desteklenmesi için gelişim odaklı aile danışmanlığının etkinliğini araştırmayı hedeflemektedir. Çalışma, aile danışmanlığı alanında daha uygulamalı ve kanıta dayalı yaklaşımların geliştirilmesine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

2. Aile Danışmanlığı: Tarihsel Dönüşüm, Kuramsal Dayanaklar ve Gelişim Odaklı Yönelimler

Aile danışmanlığının temelinde, bireyin sorunlarının çözümünde aile sistemi üzerindeki etkilerin önemini anlamak yatar. Bu bakış açısı, Sigmund Freud'un bireysel psikolojiye odaklanılmasını önermesinden bu yana çeşitli evrimler geçirmiştir (Freud, 1935). Ancak, ailenin bir bütün olarak ele alınması fikri, Gregory Bateson'ın 1972 tarihli çalışmalarıyla farklı bir şekilde şekillenmiştir. Bateson, sistem teorisini aile dinamiklerine uygulamış ve özellikle "döngüsellik" kavramıyla modern aile danışmanlığının temellerini atmıştır (Hoffman, 1981). Amerika Birleşik Devletleri'nde 1942'de çiftlerle çalışmak amacıyla kurulan Amerikan Evlilik Danışmanları Derneği, aile danışmanlığı uygulamalarının kurumsallaşmasında önemli bir

adım olmuştur. Bu dönemde, II. Dünya Savaşı sonrası yeniden bir araya gelen ailelerin yaşadığı sosyal ve kültürel zorluklar, ailelere yönelik danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaşmasına neden olmuştur (Gladding, 2015). 1960'lardan itibaren Virginia Satir, Salvador Minuchin, Jay Haley ve Murray Bowen gibi isimler aile danışmanlığı teorilerinin çeşitlenmesine öncülük etmiştir (Gurman & Fraenkel, 2002). 1990'lı yıllarda çözüm odaklı ve anlatı aile terapisi gibi yaklaşımlar ortaya çıkmış ve kanıta dayalı uygulamalara geçiş sağlanmıştır. Bu gelişmeler, aile danışmanlığında hem nicel hem de nitel yöntemlerin daha etkili şekilde kullanılmasına imkân tanımıştır (Goldenberg, vd., 2016). Aile danışmanlığının temel amacı, aile içerisindeki iletişim sorunlarını gidermek, çatışmaları çözmek ve bireylerin aile sistemi içerisinde daha sağlıklı bir şekilde şekillenmesini sağlamaktır. Bu süreçte aile içi şiddet, çocuklarla ilgili sorunlar ve ailedeki değişimlere uyum gibi meseleler ele alınır. Özellikle aile bireylerinin yaşadığı travmatik olayların etkilerini azaltmaya yönelik stratejiler geliştirilir (Kuzgun, 1992).

3. Araştırmanın Önemi

Gelişim odaklı aile danışmanlığı, bireyin ve ailenin farklı yaşam dönemlerinde karşılaştıkları gelişimsel krizleri ele alır. Bu yaklaşım, bireylerin potansiyellerini ortaya çıkarmalarını desteklerken, ailenin bir sistem olarak etkili bir şekilde işlev görmesini sağlamaya odaklanır (Gökkaya & Nazlı, 2019). Son dönemde, 2020-2025 arasında yapılan çalışmalar aile danışmanlığında yeni yaklaşımların öne çıktığını göstermiştir. Pandemi süreciyle birlikte dijital platformlarda sunulan aile danışmanlığı hizmetlerinin aile bireyleri üzerindeki olumlu etkileri çeşitli çalışmalarla desteklenmiştir (Smith vd., 2021). Uluslararası arenada, ailelerin farklı kültürlerdeki gelişimsel sorunlarla başa çıkma stratejileri incelenmiş, gelişim odaklı yaklaşımların farklı kültürlerde etkin bir şekilde uygulanabildiği ortaya konmuştur (Lee & Kim, 2023). Türkiye’de, aile danışmanlığı alanında 2020-2025 yılları arasında yapılan çalışmalar, çocuk ve ergen odaklı projelerle desteklenmiştir. Örneğin, ebeveyn-çocuk ilişkisini güçlendirmeye yönelik yapılan grup danışmanlığı çalışmaları, ebeveynlerin çocuklarıyla daha sağlıklı bağlar kurmasına katkı sağlamıştır (Kaya & Aydın, 2023). Özellikle pandemi sonrası dönemde, dijital platformlar üzerinden sunulan ebeveyn eğitimi programları, çocukların psikososyal gelişimini desteklemeye yönelik önemli bulgular ortaya koymuştur (Yılmaz & Demir, 2022). Ayrıca, Türkiye’de yapılan nitel bir araştırmada, gelişim odaklı aile danışmanlığının ergenlerin öz-yeterlik algısı ve akademik motivasyonları üzerindeki olumlu etkileri ortaya konmuştur (Arslan & Çelik, 2024). Bununla birlikte, aile danışmanlığında dijital uygulamaların kullanımı artmış ve bu platformlarda verilen hizmetlerin etkili olduğu gözlemlenmiştir (Gök & Öztürk, 2025). Aile bireylerinin sorun çözme becerilerini geliştiren, iletişim kopukluklarını gideren ve bireylerin gelişimsel hedeflerine ulaşmasına yardımcı olan bu yaklaşımlar hem kültürel hem de toplumsal seviyede çok sayıda fayda sağlamaktadır. Gelecekte daha fazla disiplinler arası çalışmalar yapılması ve kanıta dayalı uygulamaların yaygınlaştırılması, aile danışmanlığı alanında önemli ilerlemelere yol açacaktır.

4. Literatürdeki Boşluklar ve Tartışmalar

Mevcut literatür, aile danışmanlığı alanındaki birçok teorik yaklaşımı ortaya koysa da, gelişim odaklı danışmanlığın uygulanmasına ilişkin yeterli sayıda kanıt bulunmamaktadır. Örneğin, Gökkaya ve Nazlı (2019) tarafından sunulan "Gelişimsel Odaklı Aile Danışmanlığı Süreci: Olgu Sunumu" ve Nazlı (2019) tarafından ele alınan "Aile Danışmanlığı Uygulamaları: Dünü, Bugünü ve Yarını" gibi kaynaklarda bu sürecin işlenmesine rağmen, uygulamaların teorik yaklaşımlarla nasıl entegre edileceğine dair eksiklikler devam etmektedir. Benzer şekilde, Taştan (2018) tarafından yayımlanan "Yapısal Aile Danışmanlığı ve Bir Olgu Örneği" makalesi, yapısal danışmanlık uygulamalarını ayrıntılandırırken gelişimsel yaklaşımların

entegrasyonuna yetersiz yer vermektedir. Bu eksiklikler, literatür taramasında güncel çalışmaların (örn. son 5 yıl içerisinde yayınlanan makaleler) daha kapsamlı incelenmesini ve gelişim odaklı yaklaşımların pratik uygulamalarına odaklanılmasını gerekli kılmaktadır. Literatür taramasında, yaklaşımlar arasındaki farklılıkların net bir şekilde ortaya konması ve bu konuların tartışılması, alanın gelişimini destekleyecektir. Aile danışmanlığının hem birey hem de toplumsal seviyede olumlu etkileri, alanın daha da geliştirilmesini öncelikli bir hedef haline getirmektedir. Bu hedefe ulaşmak için disiplinler arası çalışmaların teşviki ve kanıta dayalı uygulamaların daha fazla yaygınlaştırılması gerekmektedir.

5. Yöntem

5.1. Araştırma Tasarımı ve Amacı

Bu çalışma, gelişim odaklı aile danışmanlığı sürecini dört oturumda analiz ederek, aile içi ilişkiler ve bireysel gelişimler üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, aile danışmanlığı literatürünü uygulamalı bir vaka çalışması ile katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Araştırma sorunsalı, gelişim odaklı bir yaklaşımın aile dinamiklerini nasıl iyileştirdiği ve bu iyileşmelerin uzun vadeli etkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

5.2. Katılımcılar ve Örneklem Yöntemi

Katılımcıların belirlenmesinde belirli dahil olma ve dışlama kriterleri dikkate alınmıştır. Dahil olma kriterleri arasında, gelişimsel bir kriz deneyimleyen ancak ciddi psikiyatrik tanı almamış bireyler olması, en az beş yıldır evli olan çiftlerin tercih edilmesi, çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul etmeleri ve bireylerin danışmanlık sürecine açık olup kendilerini ifade edebilmeleri yer almaktadır. Öte yandan, ciddi psikiyatrik rahatsızlık tanısı almış bireyler, devam eden ağır travmatik deneyimlere sahip olan aileler, çalışmaya katılmaya gönüllü olmayan bireyler ve aile içi şiddet öyküsü bulunan katılımcılar araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Katılımcılar, Ankara doğumlu öğretmen F.S. ve Mardin doğumlu mühendis eşi İ.S.'dir. Katılımcıların seçiminde amaçlı örneklem yöntemi kullanılmış olup, bu yöntem çalışmanın amaçlarına uygun bireylerin belirlenmesini sağlamıştır. Katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş ve etik kurallar çerçevesinde mahremiyetlerine özen gösterilmiştir.

5.3. Veri Toplama Araçları ve Yöntemleri

Araştırma süresince veri toplama, yapılandırılmış dört oturum çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu oturumlar, nitel verilerin derinlemesine incelenmesine olanak tanıyan çeşitli yöntem ve araçlarla desteklenmiştir. Kullanılan başlıca veri toplama araçları ve yöntemleri aşağıda detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Görüşme Notları: Her oturum sırasında, danışmanlık sürecinde ele alınan konular, katılımcıların paylaşımları, tartışmaların ana temaları ve gözlemlenen dinamikler detaylı bir şekilde not edilmiştir. Bu notlar, bireylerin ve çiftin süreç boyunca sergilediği değişimleri ve gelişimleri anlamak için temel bir kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca, görüşme notları oturumların sistematik bir şekilde analiz edilmesine ve ilerleyen süreçlerin planlanmasına olanak tanımıştır.

Görev Tamamlama Çalışmaları: Danışmanlık sürecinin bir parçası olarak, her oturum sonunda katılımcılara belirli ödevler verilmiştir. Bu ödevler, katılımcıların oturumlar arasında öğrendiklerini pratiğe dökmelerini ve iletişim becerilerini geliştirmelerini hedeflemiştir. Görevlerin tamamlanma süreçleri ve içerikleri,

katılımcıların ilişki dinamiklerindeki değişimlere dair önemli ipuçları sağlamıştır. Bu veriler, katılımcıların süreçteki iş birliği düzeylerini ve problem çözme becerilerini değerlendirmek için kullanılmıştır.

Süpervizör Değerlendirmeleri: Araştırma sürecinde danışmanlık oturumları, deneyimli bir süpervizör tarafından periyodik olarak değerlendirilmiştir. Süpervizör, oturumlara ilişkin gözlemleri ve geri bildirimleriyle sürecin etkinliğini gözden geçirmiş ve araştırma verilerinin güvenilirliğini artırmaya katkıda bulunmuştur. Bu değerlendirmeler, uygulama sürecinin daha sistematik bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır. Bu yöntem ve araçlar, araştırmanın nitel bir yaklaşımla derinlemesine incelenmesine olanak tanımış ve katılımcılardan elde edilen verilerin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesine zemin hazırlamıştır. Sürecin her aşamasında kullanılan araçların uyumu, araştırmanın bilimsel geçerliliğini ve tutarlılığını desteklemiştir.

5.4. Uygulama Süreci

Araştırmanın uygulama süreci, katılımcıların ihtiyaçları ve araştırmanın temel hedefleri doğrultusunda titizlikle planlanmış ve dört oturumdan oluşan bir yapı şeklinde tasarlanmıştır. Her bir oturum, belirlenen hedeflere ulaşmayı kolaylaştıracak şekilde yapılandırılmış ve aile üyelerinin iletişim becerilerini geliştirme, sorunlarının temel nedenlerini anlama ve çözüm odaklı stratejiler geliştirme sürecine katkı sağlamayı amaçlamıştır. Bu yaklaşım, sürecin her aşamasında sistematik ve odaklı bir ilerleme sağlamıştır.

Seans 1: İlk oturumda katılımcıların aile geçmişleri ve mevcut sorunları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu süreçte, ailenin geçmişten günümüze yaşadığı önemli olaylar, aile bireyleri arasındaki ilişkiler ve iletişim biçimleri hakkında bilgi toplanmıştır. Katılımcılardan, oturum arasında aile içi iletişimlerini gözlemlemeleri ve geliştirmek için basit ödevler yapmaları istenmiştir. Bu ödevler, örneğin günlük bir sohbet süresi belirleme veya birbirlerine olumlu geri bildirimlerde bulunma gibi iletişimi artırmaya yönelik pratikler içermiştir.

Seans 2: İkinci oturumda çiftin birbirlerinden olan beklentileri derinlemesine analiz edilmiştir. Bu aşamada, çatışmaların temel nedenleri belirlenmiş ve bu nedenlerin bireylerin geçmiş deneyimleri ve mevcut algılarıyla nasıl bağlantılı olduğu tartışılmıştır. Bu oturumda çiftin birbirini aktif bir şekilde dinlemesi ve karşı tarafın bakış açısını anlamaya çalışması teşvik edilmiştir.

Seans 3: Üçüncü oturumda “Aile İçi Yaşam Kronolojisi” tekniği uygulanmıştır. Bu teknikle çiftin ilişkisinde dönüm noktası olarak kabul edilen olumlu ve olumsuz yaşam olayları bir kronolojiye yerleştirilmiş ve bu olayların ilişki dinamikleri üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Çift, geçmişte yaşadıkları olumlu deneyimlerin ilişkilerini nasıl güçlendirdiğini ve olumsuz olaylarla baş etme stratejilerini gözden geçirme fırsatı bulmuştur.

Seans 4: Son oturumda iletişim ve problem çözme becerilerini geliştirme odaklı egzersizlere yer verilmiştir. Çift, yapılandırılmış alıştırma ile etkili iletişim kurma, aktif dinleme, duygu ve düşüncelerini açık bir şekilde ifade etme konusunda pratik yapmıştır. Bunun yanı sıra, çatışma durumlarında ortak çözümler üretme ve uzlaşma sağlama becerileri üzerinde durulmuştur. Süreç, çiftin ilişkilerinde sürdürülebilir bir iyileşme için izleyebileceği yolların tartışılmasıyla tamamlanmıştır. Bu dört oturum boyunca kullanılan yöntemler, çiftin ilişki dinamiklerini anlamalarına, güçlendirmelerine ve daha sağlıklı bir iletişim geliştirmelerine destek olmayı hedeflemiştir.

5.5. Veri Analiz Yöntemleri

Araştırmada toplanan veriler, nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan tematik analiz yöntemi ile incelenmiştir (Braun & Clarke, 2006). Bu yöntem, verilerin derinlemesine anlaşılmasını sağlamak ve oturumlardaki temel dinamikleri belirlemek amacıyla tercih edilmiştir. Tematik analiz süreci, sistematik bir şekilde gerçekleştirilmiş ve verilerin düzenlenmesinden anlamlı temalar oluşturulmasına kadar bir dizi

aşamayı içermiştir. Braun ve Clarke'ın (2006) belirttiği gibi, tematik analiz verileri organize etmek, desenleri ortaya çıkarmak ve anlam üretmek için esnek ancak yapılandırılmış bir yaklaşım sunmaktadır. Öncelikle, her oturum sonrasında toplanan görüşme notları, görev tamamlama çalışmaları ve süpervizör değerlendirmeleri dikkatle gözden geçirilmiş ve kodlama işlemine başlanmıştır. Kodlama sürecinde, veriler satır satır okunarak aile dinamikleri, iletişim sorunları, problem çözme becerileri ve danışmanlık sürecindeki gelişimle ilgili anahtar ifadeler belirlenmiştir. Bu ifadeler, veri setindeki anlamlı kalıpların ve bağlantıların ortaya çıkarılmasına yardımcı olmuştur. Kodlama işleminin ardından, veriler gruplandırılarak ortak temalar belirlenmiştir. Örneğin, "iletişim kopuklukları," "beklenti çatışmaları," ve "çözüm odaklı yaklaşım" gibi temalar, çiftin ilişkilerindeki ana sorunları ve bu sorunların çözümüne yönelik süreçleri açıklamada önemli rol oynamıştır. Bu temalar hem oturumların genel yapısını anlamada hem de danışmanlık sürecinin etkinliğini değerlendirmede rehberlik etmiştir. Analiz sürecinin bir diğer aşaması, belirlenen temaların oturumlarda ele alınan konularla ve katılımcıların deneyimleriyle nasıl ilişkilendirildiğini incelemektir. Bu aşamada, aile dinamikleri üzerindeki etkiler detaylı bir şekilde değerlendirilmiş ve bu etkilerin bireysel gelişimle olan bağlantıları tartışılmıştır. Sonuç olarak, tematik analiz yöntemi, araştırmanın hedefleri doğrultusunda hem oturumlarda ele alınan konuların derinlemesine incelenmesini hem de aile danışmanlığı sürecinin etkinliğinin anlaşılmasını sağlamıştır. Bu süreç, araştırmanın bilimsel geçerliliğini destekleyen sistematik ve güvenilir bir yöntem olarak yapılandırılmıştır.

5.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın belirli sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, çalışma yalnızca bir aile üzerinde gerçekleştirilmiş olup, elde edilen bulguların genelleştirilebilirliği kısıtlıdır. Ayrıca, danışmanlık süreci yalnızca dört oturumla sınırlandırılmıştır; bu durum, daha uzun süreli süreçlerin etkilerinin değerlendirilmesine olanak tanımamıştır. Veri toplama sürecinde kullanılan araçların, subjektif değerlendirmeler içerebilme ihtimali de dikkate alınması gereken bir diğer sınırlılıktır. Bu faktörler, araştırmanın kapsamını belirli bir çerçevede tutmuş ve bulguların yorumlanmasında dikkatli olunmasını gerektirmiştir.

5.7. Etik Onay ve Katılımcı Rızası

Bu çalışma, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Etik Kurulu'nun 29.05.2024 tarih ve 2024/224 sayılı onayıyla yürütülmüştür. Katılımcılar, araştırmanın akademik bir yayın olarak değerlendirileceği konusunda bilgilendirilmiş ve yazılı onamları alınmıştır. Araştırma, etik ilkeler doğrultusunda ve katılımcıların gizliliği korunarak gerçekleştirilmiştir.

6. Aile Danışmanlığı Seanslarının Planlanması

6.1. Seans Planı

Giriş, süreç hakkında bilgi verme, genel ilkeleri açıklama ve yazılı onay formunun doldurulması. Aile üyeleri hakkında bilgi toplanacak, ön değerlendirmeler ve planlama yapılacaktır. Zaten bir ön görüşme yapılmış olduğundan, seans bir özetle sonlandırılacak ve eşine duygularını, hislerini ve onun davranışlarına karşı yaşadığı hayal kırıklıklarını ifade etme görevini verilecektir. Ayrıca, eşinin beklentilerini ve duygularını öğrenmeye çalışması istenecektir. Çiftin ev dışında birlikte vakit geçirmeleri teşvik edilecektir.

Ailenin genel yapısı, etkileşim tarzları ve aile içindeki liderlik incelenecek, sürece dair beklentiler tartışılacaktır. İkinci seansta, evlilik sorunları belirlenecek ve mevcut durum değerlendirilecektir. Feray'a, eşine duygularını ifade etme ödevini tamamlayıp tamamlamadığı ve eşinin beklentilerini öğrenip öğrenmediği

sorulacaktır. Pozitif ve negatif düşünceleri tanımasına yardımcı olmak için yönlendirilmiş imgeleme egzersizi yapılacaktır. İkinci seansın sonunda bir özet yapılacak ve Çifte Satır'ın "Aile Hayatı Kronolojisi" ödevi verilecektir. Çifte, aile hayatlarını etkileyen olumlu ve olumsuz olayları kronolojik sırayla yazmaları için bir form verilecektir.

Seans, ödevin gözden geçirilmesi ile başlayacaktır. Çifte, "Aile Hayatı Kronolojisi" görevini tamamlarken yaşadıkları deneyimler sorulacaktır. Ayrıca, evde birlikte vakit geçirip geçirmediikleri ve uzun bir aradan sonra birlikte olmaktan keyif alıp almadıkları sorulacaktır. Çift, isteklerini ifade etme, iletişimi geliştirme ve problem çözme becerilerini geliştirme egzersizlerine katılacaktır. Amaç, evlilik ilişkisinin olumlu yönlerini belirlemek ve aile içindeki iletişimi güçlendirmektir. Seans, geçmiş yaşam olaylarından olumlu anıları hatırlatarak duygusal yüzleşmeyi destekleyecek ve irrasyonel düşünceleri değiştirmeye yardımcı olacaktır. Çift devam etmek isterse, kocanın (İsmail'in) katılımı ile ek seanslar önerilecektir. Eğer çift devam etmeye karar verirse, gelecekteki seanslarda şu konular ele alınacaktır:

- Biriken ve patlamalara neden olabilecek gizli ve ifade edilmemiş duyguların açığa çıkarılması.
- Çatışmaları tetikleyen davranışların belirlenmesi ve bu davranışların betimleyici olarak analiz edilmesi.
- Bu durumları yatıştırmaya yardımcı olacak spesifik davranışların belirlenmesi.
- Çifti gelecekteki sorunlara hazırlama ve çatışma sırasında olumsuz davranışları nasıl yöneteceklerini öğretme.
- Seanslar sırasında kontrol ve yönetim odaklı olma, tartışmaları ve öfke patlamalarına neden olan kışkırtıcı davranışlara alternatifler sunma.
- Faaliyetler yoluyla ifade ve algılama becerilerini öğretme.
- Eşler arasında yeni becerilerin, çatışmasız konular üzerinde uygulanması ve zamanla daha önemli ve çatışmalı konulara yönelme.
- Ödevlerin izlenmesi ve yeni ödevlerin verilmesi.
- Aile içindeki tartışmalar ve şiddet içeren olaylar gibi geçmiş travmatik olayların etkilerinin üstesinden gelmenin önemi üzerinde durulması ve ilişkinin iyiliği için birlikte çalışmada sabırlı olma gerekliliğinin vurgulanması.

6.2. Vaka Sunumu

Bu bölüm, ön görüşme ve dört yarı yapılandırılmış seansı içeren gelişim odaklı aile danışmanlığı prosedürünün içeriğine ve sürecine dair bir özet rapor sunmaktadır.

Ön Görüşme: Danışmanlık süreci, eş Feray'ın talebi üzerine başlamıştır. İlk görüşme Feray ile yapılmış, sözlü ve yazılı onam alınarak sürece dair görüşleri ve önerileri toplanmıştır. Bu görüşmede psikolojik danışmanlık süreci hakkında bilgi verilmiş (sözlü onam) ve planlanan üç seansın amacı açıklanmıştır. Seansların haftada bir yapılacak, 40 dakikalık görüşmelerden oluşacağı ve tüm konuşmaların gizli kalacağı vurgulanmıştır. Ayrıca her seansın sonunda ev ödevleri verileceği ve bu görevlerin tamamlanmasının önemli olduğu belirtilmiştir. Feray'ın danışmanlıktan beklentileri tartışılmış ve kendisinden bir onam formu imzalaması istenmiştir.

Seans 1: İlk seansta Feray'a evlilik geçmişi ve ilgili sorunlarını anlatması istenmiştir. Duygusal bir şekilde evlilik öncesi dönemi, ilk aşamaları ve evliliğinin sonraki süreçlerini kronolojik sırayla anlatmıştır. Feray,

kocasını İsmail'in onu sürekli değersiz hissettirdiğini, hakaret ettiğini ve evliliklerinde ailesini merkeze koyduğunu, bu nedenle sık sık tartıştıklarını ifade etmiştir. Bu sorunları çözme girişimleri sorulduğunda, daha fazla hakarete uğramaktan korktuğu için kocasıyla konuşmayı denemediğini belirtmiştir. Seans bitmeden önce, Feray'dan seansı değerlendirmesi istenmiş ve "Kendimi ifade etmek, bir çözüm bulmamda birinin bana yardım etmesi bana iyi hissettirdi." yanıtını vermiştir. Sorunları çözmede yardımcı olmak ve aile dinamiklerini doğal ortamında gözlemlemek amacıyla İsmail'in de gelecekteki seanslara katılması önerilmiş, Feray bunu kabul etmiş ve kocasına bu öneriyi sunması istenmiştir. Seans, bir özetle sonlandırılmış ve Feray'a, bir sonraki seansa kadar eşiyile konuşarak kırgınlıklarını ifade etme ve kocasının beklentilerini ve duygularını öğrenmeye çalışma görevi verilmiştir. Ayrıca, çiftin dışarıda bir aile etkinliği planlamaları teşvik edilmiştir. Feray bu öneriyi denemeye istekli olduğunu ifade etmiş ve görüşme sona ermiştir.

Seans 2: Feray'a, duygularını kocasına ifade etme ve beklentilerini öğrenme ödevini tamamlayıp tamamlamadığı ve birlikte bir etkinlik yapıp yapmadıkları sorulmuştur. Feray, İsmail ile kısa bir konuşma yapabildiğini, kocasının duygusal bir ihtiyacı olmadığını ifade ettiğini ve sadece huzurlu bir ev ortamı istediğini belirtmiştir. İsmail, Feray'ın ailesine daha hoşgörülü olmasını ve ailesini görme isteğini dile getirmiştir; çünkü evlenene kadar ailesiyle yaşamıştır. Bu istekler Feray için rahatsız edici olmasına rağmen tartışmadan kaçınmak adına bir şey söylememiştir. Feray'ın annesinin de babasıyla tartışmalar sırasında sessiz kaldığı belirtilmiştir. Feray, dışarıda bir etkinlik önerse de İsmail'in iş yoğunluğu nedeniyle bu plan gerçekleşmemiş ve bu durum aralarında gerginliğe yol açmıştır. Bu nedenle, ikinci seansta çiftin çatışma çözme yöntemleri incelenmiştir. İsmail tartışmalar sırasında bağırma eğilimindeyken, Feray onun sakinleşmesini bekleyip konuşmaya çalışmaktadır. Feray, eşinin işi nedeniyle iptal olan planlar yüzünden hayal kırıklığı yaşasa da iletişim kurma isteğini dile getirmiştir. Seans sırasında, çiftin ortak amacının uzun süredir devam eden sorunlarını çözmek ve huzurlu bir aile ortamı yaratmak olduğu belirlenmiştir. Feray sorulara sakin bir şekilde yanıt vermiş ve kendini iyi ifade etmiştir. Seans bir özetle sonlandırılmış ve Çift Satir'in "Aile Hayatı Kronolojisi" egzersizi verilmiştir. Aileyi etkileyen olumlu ve olumsuz olayları kronolojik olarak yazmaları için bir form verilmiştir.

Seans 3: Seans, kısa bir sohbetle başlamış, ardından önceki görüşmelerin özetiyle birlikte seansın amacı ve yapısı açıklanmıştır. Geçen seans verilen "Aile Hayatı Kronolojisi" ödevi tartışılmıştır. Feray ve İsmail, ilk tanıştıkları ve ilk ayrıldıkları tarihleri yazmış, yaşadıkları şehirleri listeleterek İsmail'in işi nedeniyle Eskişehir'e taşınmalarıyla bitirmiştir. Her ikisi de Eskişehir'de hayatlarının daha düzenli olduğunu hissettiklerini belirtmiştir. Çift, son zamanlarda bir hafta sonunu birlikte kaliteli bir şekilde geçirmiş ve bu onları mutlu etmiştir. Altı yıllık evlilikleri boyunca iş değiştirme zorluklarını ve geniş aile bağlarını sürdürme becerileri, ilişkilerinin gücünü göstermiştir. Çift, "Aile Hayatı Kronolojisi" ödeviyle olumlu bir yansıma yaşamış gibi görünmüştür. Feray, kocasından ilgi görmek ve daha doyurucu etkileşimler yaşamak istediğini ifade etmiştir. İlk seansta kendini ifade edebilmek onu rahatlatırken, İsmail danışmanlık sürecine dair çekingenliğini sürdürmüştür. Çiftin, üçüncü seansın sonunda yaşam kalitelerini artırmaya yönelik hedefler belirlemeye odaklanmaları umut verici bir başlangıç olarak görülmüştür. Ayrıca süreç, Feray'ın beklentileriyle başlasa da İsmail'in ihtiyaçları da dikkate alınarak yürütülmüş ve ailedeki temel değişimlere katkıda bulunmuştur.

Seans 4: Seans, önceki görüşmelerde ele alınan konuların kısa bir özetiyle başladı ve çiftin süreçle ilgili genel izlenimleri soruldu. Feray ve İsmail, danışmanlık sürecinin kendilerini daha iyi anlamalarına yardımcı olduğunu, ancak henüz çözülmesi gereken önemli konuların bulunduğunu dile getirdi. Bu oturumun temel amacı, çiftin ifade edilmemiş duygularını açığa çıkarmak, ilişkideki çatışmaların kökenine inmek ve sürdürülebilir çözüm yolları üzerinde çalışmaktır. Seans boyunca çift, yaşadıkları çatışmalar sırasında

kullandıkları iletişim yöntemlerini değerlendirdi. Feray, eşinin iş yoğunluğunun aile ilişkilerine olan etkisinden duyduğu rahatsızlığı ifade etti. İsmail ise, Feray'ın eleştirilerini sıklıkla anlayışsızlık olarak algıladığını ve bu durumun aralarındaki iletişimi zorlaştırdığını belirtti. Bu süreçte çiftin daha açık ve doğrudan iletişim kurması gerektiği vurgulandı. Feray'a, duygusal ihtiyaçlarını ifade ederken net bir dil kullanması ve İsmail'e olumlu geri bildirimler vermesi gerektiği önerildi. İsmail'e ise tartışma sırasında sakin kalmak ve duygularını ifade etmek için daha fazla zaman istemesi gerektiği hatırlatıldı. Danışman, çiftin çatışmalarını daha somut bir şekilde anlamalarını sağlamak için bir farkındalık egzersizi uyguladı. Bu egzersizde, her iki tarafın da kendilerini rahatsız eden durumları ve bu durumlarda hissettiklerini yazmaları istendi. İsmail, işten eve döndüğünde yalnız kalma isteği ile Feray'ın ilgi beklemesi arasındaki çatışmayı ifade etti. Feray ise, İsmail'in sık sık planlarını iptal etmesinin kendisini değersiz hissettirdiğini ve bu durumun geçmişte ailesiyle yaşadığı duygusal ihmal deneyimlerini tetiklediğini paylaştı. Bu ifadeler, çiftin birbirini daha iyi anlamasına yardımcı oldu ve duygusal bağlarını güçlendirdi. Seans sırasında çift, tartışmaları tetikleyen davranışlarını analiz etti. Örneğin, İsmail'in stresli olduğunda evde sessiz bir ortam talep etmesi ve Feray'ın bu durumu ilgisizlik olarak yorumlaması, tartışmaların sıkça tekrarlamasına yol açtığı tespit edildi. Bu gibi durumlarda uygulanabilecek alternatif davranış stratejileri üzerinde duruldu. İsmail'in iş dönüşlerinde kısa bir dinlenme molası vermesi, ardından aile etkinliklerine katılması önerildi. Feray'a ise bu sürede eşine destekleyici bir yaklaşım sergilemesi ve zamanlama konularında daha esnek olması gerektiği ifade edildi. Seansın son kısmında, çiftin ilişkilerinde yeni öğrendikleri iletişim ve problem çözme becerilerini uygulamaları için bir ödev verildi. Çiftin, bir hafta boyunca gündelik bir konuda tartışmadan bir çözüm bulmaya çalışması ve bu süreçte hissettiklerini not etmesi istendi. Ayrıca, bir aile etkinliği planlayarak bu etkinlikte hem bireysel hem de ortak beklentilerini dile getirmeleri önerildi. Bu görevlerin, çiftin öğrendiklerini gerçek hayata geçirmelerine yardımcı olacağı vurgulandı. Seans, çiftin süreçle ilgili genel değerlendirmesi ile sona erdi. Feray, İsmail'in daha katılımcı bir tavır sergilemesinin kendisini umutlandırdığını ifade etti. İsmail ise, Feray'ın kendisini dinlemesine daha fazla değer verdiğini belirtti. Danışmanlık süreci boyunca çift, daha sağlıklı bir iletişim kurmayı öğrenmiş ve ilişkilerindeki sorunlara daha farklı bir perspektiften bakmaya başlamıştı. Seans, çiftin ilişki dinamiklerinde olumlu değişimlere açık olduğunu göstermesiyle umut verici bir şekilde tamamlandı.

6.3. Süpervizör Notu

Seanslar sırasında yapılan gözlemler ve toplanan bilgilere dayanarak, ailenin sorunlarına ilişkin şu bulgular kaydedilmiştir: Toplumsal ve kültürel farklılıklar, evlilikten beklentilerin uyumlu olmasından çok, farklı olmasına yol açmıştır. Bu farklılıklar, çiftin davranışlarına yansımış ve zamanla çiftin iletişim kuramama durumuna sürüklenmesine neden olmuştur. İletişim kurma çabaları genellikle tartışmalar ve öfke ile sonuçlanmış, bu da iletişim girişimlerini caydırıcı hale getirmiştir. Özetle, S. ailesindeki sorunlar, evlilik alt sisteminde iletişimin kopmasından ve suçlayıcı etkileşimlerden kaynaklanmıştır. Seanslarda, sadece olumsuz yönleri vurgulamak yerine ilişkilerinin olumlu yönlerinin olumlu pekiştirme ile öne çıkarılması üzerinde durulmuştur. Ancak olumsuz duyguların, korkuların ve güvensizliklerin yoğunluğu, çiftin ilişkilerinin tatmin edici yönlerini fark etmesini zorlaştırmıştır. Seansların sonunda, evlilik alt sisteminde sorunların çözümüne yönelik olumlu gelişmeler gözlemlenmiş, sağlıksız aile işlevlerinin azaldığı ve çiftin sağlıklı aile dinamiklerini oluşturmaya başladığı görülmüştür. Bu dinamikler arasında temel ihtiyaçların karşılanması, çatışmaların karşı karşıya gelmeden çözülmesi, problem çözme becerilerinin geliştirilmesi, birlikte kaliteli vakit geçirilmesi ve yapıcı iletişim kalıplarının sergilenmesi yer almaktadır. Bu gelişmeler, ailenin geleceği için teşvik edici ilerlemeler olarak değerlendirilmiştir.

7. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmanın temel amacı, gelişim odaklı bir aile danışmanlığı sürecinin uygulamasını sunmak ve bu yaklaşımın aile içi ilişkiler üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Yöntemsel olarak, yapılandırılmış dört oturum ile bireysel ve ailevi dinamiklere odaklanılmıştır. Sonuçlar, bireylerin iletişim becerilerinde ve problem çözme yeteneklerinde olumlu gelişmeler sağlandığını göstermektedir. Çalışma, gelişim odaklı bir aile danışmanlığı sürecinin teorik ve uygulamalı olarak ele alınmasını amaçlamaktadır. Yapılandırılmış dört oturum çerçevesinde yürütülen bu süreç, bireylerin aile içi dinamiklere ilişkin farkındalıklarını artırarak iletişim ve problem çözme becerilerini geliştirmeyi hedeflemiştir. Bulgular, bu tür müdahalelerin aile sistemlerini daha işlevsel hale getirmede etkili olduğunu ve bireylerin rollerini daha etkin bir şekilde yerine getirmelerini sağladığını göstermiştir. Bu sonuçlar, aile danışmanlığı alanında geliştirilecek yeni yöntem ve uygulamalar için önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Temelde farklı iki bireyin evlilik aracılığıyla paylaştığı hayat hem güzel hem de stresli olabilir. Çiftlerde ve evliliklerde yaşanan duygusal tıkanıklıklar, uyumsuzluklar ve sorunlar derin hayal kırıklıklarına ve bunun sonucunda memnuniyetsizliğe yol açabilir. Bu sorunları yönetemeyen çiftler, ilişkilerinin devamını sorgulamak veya olumsuz gidişatı durdurmak için profesyonel yardıma ihtiyaç duyabilirler. Gelişim odaklı aile danışmanlığı hizmeti, dört oturum boyunca Feray ve İsmail'in aile yaşam kalitesini iyileştirmiş ve aile içinde temel değişikliklerin başlamasını sağlamıştır. Alanyazın incelendiğinde, aile danışmanlığı alanında (Demirbilek, 2015; Fışıloğlu, 1992; Taştan, 2018; Üstündağ, 2014) vaka sunumlarının sınırlı olduğu ve genellikle sorun odaklı olduğu görülmektedir. Bu çalışmayı diğer vaka sunum çalışmalarından ayıran özelliği, sorun odaklı değil, gelişim odaklı bir yaklaşım izlemesidir. Gelişim odaklı aile danışmanlığının, aile içinde temel değişikliklerin başlamasına katkıda bulunduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, aile danışmanlığının günümüzdeki yenilikçi yaklaşımlarından olan gelişim odaklı modellerin etkinliğini desteklemektedir (Gladding, 2015; Minuchin, 1981). Ayrıca, Virginia Satir'in aile yaşam kronolojisi tekniği gibi uygulamaların, bireylerin aile içindeki etkileşim kalıplarını fark etmelerine yardımcı olduğu gözlemlenmiştir. Bu teknik, aile bireylerinin duygusal tıkanıklıklarını anlamalarını ve birbirleriyle daha etkili bağlantılar kurmalarını sağlamaktadır (Nazlı, 2019; Worden, 2013). Bu çalışmanın temel sınırlılığı, tek bir vaka olarak niteliksel değerlendirme ile yapılmış olmasıdır. Farklı ailelerle benzer çalışmalar yapılması ve aile içinde yaşanan değişikliklerin etkinliğinin niceliksel araçlarla test edilmesi gerekmektedir. Gelecek araştırmalar, daha geniş bir örneklem büyüklüğünü ve gelişim odaklı aile danışmanlığının etkinliğini daha kapsamlı bir şekilde değerlendirmek için niceliksel ölçütleri içermelidir. Özellikle İsmail'in başlangıçtaki yarı gönüllü katılımına rağmen, oturumlar boyunca gözlemlenen değişimlerin büyük kısmına katkıda bulunması dikkat çekicidir. Oturumların sonunda verilen ev ödevlerinin, temel değişikliklerin başlamasında önemli bir rol oynadığı gözlemlenmiştir.

8. Öneriler

Gelişim odaklı danışmanlık süreçleri, ailelerin kısa vadede öğrendikleri becerileri uzun vadede sürdürebilmelerini sağlayarak aile ilişkilerinde kalıcı ve yapısal değişikliklerin temelini atabilir. Bu danışmanlık yaklaşımı, aile üyelerinin geçmişte yaşadıkları olumsuz deneyimlerin etkisini tanımlarına ve bu etkilerle başa çıkmak için yeni ve etkili stratejiler geliştirmelerine olanak tanıyabilir. Böylece aileler hem bireysel hem de ortak sorunları daha bilinçli bir şekilde ele alarak sağlıklı ve uyumlu bir aile dinamiği yaratabilirler. Elde edilen veriler ve gözlemler ışığında, aile danışmanlığı alanında ailelerin karşılaştığı zorluklara çözüm sağlamak için aşağıdaki önerilerin uygulanması tavsiye edilmektedir:

- Farklı ailelerle, daha büyük örneklem gruplarıyla ve niceliksel ölçümler kullanarak benzer çalışmalar yapılması, gelişim odaklı danışmanlık süreçlerinin etkinliğinin daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanıyacaktır. Bu tür araştırmalar, aile danışmanlığı alanında daha sağlam ve genellenebilir sonuçlar elde edilmesine katkıda bulunarak uygulayıcılara daha güçlü bir rehberlik sağlayabilir.
- Aile danışmanlığı uygulamalarında yaşam kronolojisi gibi görevlerin kullanımının ve bu görevlerin aile üyelerinin öz değerlendirme ve davranış değişikliği süreçlerine nasıl katkıda bulunduğunun kapsamlı bir şekilde incelenmesi önemlidir. Bu tür görevler, bireylerin yaşam deneyimlerini ve önemli olayları gözden geçirmelerine yardımcı olarak kendilerini ve ilişkilerini daha iyi anlamalarını sağlar. Özellikle yaşam kronolojisi görevi, aile üyelerinin geçmiş deneyimlerin mevcut davranışlar ve ilişkiler üzerindeki etkisini tanımalarına yardımcı olabilir. Psikolojik olarak, bu görevler bireylerin kendilerini ve aile dinamiklerini daha nesnel bir perspektiften değerlendirmelerine olanak tanır, bu da öz farkındalık ve davranış değişikliği süreçlerini tetikleyebilir. Örneğin, geçmiş olayların gözden geçirilmesi, eski davranış kalıplarını ve ilişki dinamiklerini anlamaya yardımcı olabilir, bu da yeni stratejilerin gelişimini teşvik edebilir. Bu mekanizmalar, aile üyelerinin temel değişiklikler yaşamasına olanak tanıyarak hem bireysel hem de toplu olarak sağlıklı değişimlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunabilir.
- Danışmanlık sürecinde kültürel ve sosyal farklılıkları anlamak ve göz önünde bulundurmak, ailenin karşılaştığı sorunları çözmeye yönelik stratejilerin geliştirilmesinde kritik bir rol oynayabilir. Danışmanın, kültürel farkındalık göstermesi ve aile üyelerinin bu farklılıkları nasıl deneyimlediğini ve ilişkilerine nasıl yansıdığını anlamaya çalışması önemlidir. Bu yaklaşım, aile üyelerinin kültürel bağlamlarını dikkate alarak danışmanlık sürecinin her aşamasında daha etkili ve hassas bir strateji geliştirilmesine olanak tanır. Danışmanlık sürecinde kültürel ve sosyal farklılıkların etkisini anlamak, benzer durumlarla karşılaşıldığında okuyucuların daha bilinçli ve etkili müdahalelerde bulunmalarına yardımcı olabilir.

Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmişlerdir. Katkı oranı dağılımı şu şekildedir: Birinci yazar, %100 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Allen, K. R., & Anderson, C. L. (2016). *Understanding families in the 21st century: Theories and methods in family research*. Sage Publications.
- Arslan, B., & Çelik, M. (2024). Gelişim odaklı aile danışmanlığının ergenlerin öz-yeterlik algısı ve akademik motivasyonları üzerindeki etkileri. *Eğitim ve Danışmanlık Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 87-105.
- Bateson, G. (1972). *Steps to an ecology of mind*. Ballantine Books.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- Brown, M., & White, L. (2019). Family counseling in urban societies: Challenges and opportunities. *Journal of Family Studies*, 25(3), 245–259.
- Demirbilek, Ş. (2015). *Aile danışmanlığı yöntemleri*. Pegem Akademi Yayınları.
- Fışıloğlu, H. (1992). *Evlilik ve aile terapileri*. Epsilon Yayınları.
- Freud, S. (1935). *The interpretation of dreams*. Macmillan.
- Gladding, S. T. (2015). *Family therapy: History, theory, and practice* (6th ed.). Pearson Education.

- Goldenberg, H., & Goldenberg, I. (2016). *Family therapy: An overview*. Cengage Learning.
- Gök, R., & Öztürk, H. (2025). Dijital aile danışmanlığı uygulamalarının etkinliği üzerine bir inceleme. *Aile ve Psikoloji Dergisi*, 18(1), 45-63.
- Gökkaya, A., & Nazlı, S. (2019). Gelişimsel odaklı aile danışmanlığı süreci: Olgu sunumu. *Psikoloji Araştırmaları Dergisi*, 39(2), 123-140.
- Gurman, A. S., & Fraenkel, P. (2002). *The clinical handbook of couple therapy*. Guilford Press.
- Hill, R. (2021). *Developmental perspectives in family counseling*. Routledge.
- Hoffman, L. (1981). *Foundations of family therapy: A conceptual framework for systems change*. Basic Books.
- Kaya, F., & Aydın, M. (2023). Dijital aile danışmanlığı: Pandemi sonrası yeni yaklaşımlar. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 15(2), 67-80.
- Kaya, A., & Aydın, F. (2023). Pandemi sonrası ebeveyn danışmanlığı: Dijital programların etkililiği. *Türkiye Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(3), 120-136.
- Kim, S., & Lee, H. (2023). The role of family counseling in addressing generational conflicts. *International Journal of Social Psychology*, 29(2), 315-330.
- Kuzgun, Y. (1992). *Psikolojik danışma ve rehberlik*. ÖSYM Yayınları.
- Lee, S., & Kim, H. (2023). Cultural adaptations in developmental family counseling. *International Journal of Family Studies*, 12(1), 34-50.
- Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Harvard University Press.
- Minuchin, S. (1981). *Families and family therapy*. Harvard University Press.
- Nazlı, S. (2019). Aile Danışmanlığı Uygulamaları: Dünü, Bugünü ve Yarını. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Nazlı, S. (2019). Aile sistemlerinde değişim ve uyum: Türkiye perspektifi. *Eğitim Yayınları*.
- Smith, A., & Brown, P. (2020). Family systems theory in practice: Addressing modern challenges. *Contemporary Family Therapy*, 42(1), 23-40.
- Smith, J., Brown, T., & Johnson, L. (2021). Adapting family therapy to online platforms during COVID-19. *Journal of Family Therapy*, 43(4), 456-470.
- Taştan, N. (2018). Aile Sistemleri ve Danışmanlık. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Taylor, R., & Marks, J. (2022). Urbanization and its impact on family structures. *Journal of Urban Studies*, 34(4), 485-502.
- Üstündağ, T. (2014). *Çift terapileri*. Meta Basım.
- Worden, M. (2013). *Family counseling and therapy* (5th ed.). Brooks/Cole.
- Yılmaz, S., & Demir, E. (2022). Ebeveyn eğitim programlarının çocukların psikososyal gelişimine etkisi. *Çocuk ve Aile Çalışmaları Dergisi*, 9(4), 55-78.
- Yılmaz, Z., & Demir, M. (2022). Aile danışmanlığında erken çocukluk döneminde ebeveynlik müdahaleleri. *Anadolu Psikoloji Dergisi*, 7(3), 210-225.